

ÉRTÉKEK ÉS KIHÍVÁSOK

A 2015. március 26–28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális
sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások című
konferencián elhangzott előadások anyagai

I. kötet: Nyelvtudomány

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. АНТОНІЯ ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT

ÉRTÉKEK ÉS KIHÍVÁSOK

A 2015. március 26–28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális sokszínűség
Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások című konferencián elhangzott
előadások anyagai

I. kötet: Nyelvtudomány

Szerkesztette:

Gazdag Vilmos – Karmacs Zoltán – Tóth Enikő

Autdor-Shark
Ungvár, 2016

YAK: 81'1 (063)

ББК: 81.2

LI-22

A kötet célja, hogy a *Nyelvi és kulturális sokszínűség Közép-Kelet-Európában: érték és kihívások* című nemzetközi interdiszciplináris konferencián elhangzott előadások közlésével közelebb vigye az olvasót ahhoz a valósághoz, amely Közép-Kelet-Európa nyelvi és kulturális sokszínűségét jellemzi, s megpróbálja bemutatni e környezet értékvilágát, azokat a mindennapi kihívásokat, amelyekkel az itt élőknek mindennap szembe kell nézniük.

Az előadások anyagait két kötetben adjuk közre, ez az első a nyelvtudományi tárgyú közleményeket tartalmazza.

A kiadvány megjelenését
a II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
és
a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
támogatta.

Lektorálták

Ajtay-Horváth Magda, Balogh Lajos, Bárány Erzsébet, Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Dobos Sándor, Farkas Tamás, Gazdag Vilmos, Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Kész Margit, Kiss Jenő, Dudics Lakatos Katalin, Márku Anita, Nánási-Molnár Anita, Molnár Csikós László, Nádor Orsolya, Vančoné Kremmer Ildikó, Zoltán András, Слюсько Михайло, Ткач Людмила

ISBN 978-617-7132-50-8

© A szerzők
© A szerkesztők

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
NYELVTUDOMÁNY	
CSEERNICSKÓ ISTVÁN: Nyelvtörvények Ukrainában (1989–2014)	9
ДИДИК-МЕУШ ГАННА: Топопеллятиві XVI–XVIII ст. як відображення культури і традицій українців	25
DUDICS LAKATOS KATALIN: Nyelvjárási jelenségek megítélése kárpátaljai magyar iskolákban	33
GAZDAG VILMOS: A kárpátaljai magyar nyelvjárások szókészleti sokszínűségéről az ukrán/orosz kölcsönszavak és magyar nyelvi megfelelőik használata kapcsán	43
ГОЛОВАЧ НІКОЛЕТТА: З історії досліджень румунізмів у слов'янських говірках на території Румунії у XX ст.	51
ХІБЕБА НАТАЛІЯ: Бойківсько-закарпатські паралелі у весільній лексиці.....	59
ЯСТРЕМСЬКА ТЕТЯНА: «Біблійні історії» у контексті становлення української мови початку XX століття.....	71
КАЦІМОН ОЛЬГА: Мадяризми у „Словарі чужих слів” (1910) З. Кузеля та М. Чайковського	77
KARMACSI ZOLTÁN: Párhuzamok és különbségek a felvidéki és kárpátaljai etnikailag heterogén családokban nevelkedő gyermekek nyelvhasználatában	82
KOLLÁTH ANNA: Európai nyelvi diverzitás mindenkinek az ELDIA-kutatás és néhány eredménye	92
KÓTYUK ISTVÁN: A szervesetlen mondatösszetétel.....	106
LEBOVICS VIKTÓRIA: Ízelítő a tolmácsolás rejtelseiből... (egy oktatási célú kísérlet bemutatása)	113
LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA: A magyar déli nyelvjárások nyomai a horvátországi magyarok nyelvhasználatában.....	122
МАЦЬКО ЛЮБОВ: Державотворчі функції української мови в Україні.....	130
МАГОЧИЙ ПОЛ РОБЕРТ: Культурні слов'янських іммігрантів в Північній Америці: мовний фактор	137
MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ: Vajdasági helységnevérendezés a XXI. században.....	145
NÁDOR ORSOLYA: Kelet-közép-európai nyelvek és kultúrák egymás vonzásában. Egy kelet-közép-európai hungarológiai stúdium körvonalai	166
NÁNÁSI-MOLNÁR ANITA: Mert magyarok vagyunk! Mert Ukrainában élünk! Szülői motivációk az óvoda nevelési nyelvének megválasztásakor Beregszászban	175
PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: Sztereotípiák, közösség, anyanyelv.....	183
PETHŐ JÓZSEF: The heterogeneity of language and culture – from the aspect of cognitive stylistics	190
ПИЛИПЕНКО ГЛЕБ: Етнічне і культурне многообразие в Воеводине.....	197
SÉRA MAGDOLNA: Tannyelv, nyelvhasználat és ami mögötte van.....	203
SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA: Kudarcsok és sikerek az interkulturális kommunikációban	215

СОКІА БОГДАН: Реформа руського (українського) правопису в школах східної Галичини за часів Австро-Угорської монархії	223
TÓTH ENIKŐ: Nyelvek a virtuális térben: kárpátaljai magyarlakta települések hivatalos honlapjainak nyelvhasználata	230
TÓTH PÉTER: Törös Béla, a beregszászi nyelvjárás kutatója	239
ZOLTÁN ANDRÁS: Szláv–magyar nyelvi szimbiózis a X–XI. században és a magyar <i>király</i> szó eredete	244

ELŐSZÓ

2015. március 26–27-én Beregszászon került megrendezésre a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja, illetve Filológiai Tanszéke közös szervezésében a *Nyelvi és kulturális sokszínűség Közép-Kelet-Európában: értékek és kihívások* elnevezésű nemzetközi interdiszciplináris konferencia. A kétnapos szakmai fórumon 14 országból 131 előadó vett részt.

A konferencia témaválasztásának aktualitását Kárpátalja nyelvi, etnikai, felekezeti és kulturális sokszínűsége indokolta. Az e téren és területen több évtizede zajló kutatások azt az értéktöbbletet tárják eléánk, amelyet Európa és e szűkebb térség számára az effajta heterogenitás biztosít. A történelmi, társadalmi és politikai átalakulások, valamint a távolabbi és közelebbi múlt, s a jelen eseményei révén egyértelmű, hogy ez a változatosság viszont nem csak értéktöbbletet biztosít, de egyben kihívásokkal is jár: az etnikai, vallási, nyelvi és kulturális alapú konfliktusok elkerülése alapvető biztonságpolitikai érdek. Az emberiség birtokában egy olyan csodálatos eszköz – a nyelv – van, amely lehetőséget nyújt egymás, illetve más kultúrák és népek hagyományainak, törekvéseinek, hitének, sztereotípiáinak és káros beidegződéseinek stb. jobb megismerésére.

A konferencia mindkét napja plenáris előadásokkal kezdődött. Előadást tartott Kocsis Károly és Tátrai Patrik (MTA CSFK Földrajztudományi Intézet), Paul Robert Magocsi (University of Toronto), Paládi-Kovács Attila (MTA BTK Néprajztudományi Intézet), Szarka László (Selye János Egyetem, MTA BTK Történelemtudományi Intézet), Kántor Zoltán (Nemzetpolitikai Kutatóintézet), Kolláth Anna (University of Maribor), Bencze Lóránt (Magyar Nyelvstratégiai Intézet) és Tkacs Ludmilla (Jurij Fedkovics Csernyivci Nemzeti Egyetem). A plenáris előadásokat követően a szimpózium első napján hat, míg a második napján öt szekcióban folytatódott az előadások.

Jelen konferencia-kiadvány a *Nyelvi és kulturális sokszínűség Közép-Kelet-Európában: értékek és kihívások* konferencián elhangzott előadások közül azokat gyűjti egybe, melyeket a szerzők maguk is a nyilvánosság számára közlendőnek szántak, illetve melyeket a lektorok publikálására alkalmasnak találtak. A konferencián elhangzott előadások anyagait két kötetben adjuk közre, ez az első a nyelvtudományi tárgyú közleményeket tartalmazza.

A konferenciához, illetve a kötet megjelenéséhez nyújtott támogatásért köszönetünket fejezzük ki a Magyar Tudományos Akadémiának és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolának. Továbbá köszönetet szeretnénk mondani azon kollégáknak, akik lektorként lelkiismeretes munkájukkal hozzájárultak e konferencia-kiadvány szakmai sikeréhez.

Beregszász, 2016. január 29.

A szerkesztők

NYELVTÖRVÉNYEK UKRAJNÁBAN (1989–2014)

CSERNICSKÓ ISTVÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Bevezetés

Az ukrainai nyelvi helyzet alapvető problémája, hogy nincs konszenzus abban a kérdésben, milyen szerepe van a szovjet világ utáni új identitás konstruálásában és a nemzetépítésben az ukrán nyelvnek; milyen státusszal bírjon Ukrajnában az orosz nyelv; és milyen funkciókat kaphatnak más kisebbségi nyelvek (Arel 1995, Kuzio 1998, Janmaat 2000, Stepanenko 2003, Kulyk 2006, 2011, 2014, Shumlianskyi 2010, Polese 2011, Zhurzhenko 2014). Az ilyen kérdéseket nem ritkán nyelvtörvények révén rendezi az állam. Ebben a kontextusban vizsgáljuk meg, hogy Ukrajna miként szabályozza a nyelvek helyzetét és használatát. Tanulmányunkban azonos szempontok szerint hasonlítjuk össze Ukrajna négy törvényét:

- Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság nyelveiről (hatályos: 1989–2012).¹
- A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálásáról (hatályos 2003 óta).²
- A nyelvpolitika alapjairól (2012-től hatályos).³
- A nyelvek használatának rendjéről Ukrajnában (tervezet, 2012/2014).⁴

Az összevetés révén bemutatjuk az 1989–2014 közötti időszak ukrainai nyelvpolitikai jogalkotásának fő dokumentumait. Annak ellenére, hogy 1991 óta több tucat nyelvtörvény-tervezetet nyújtottak be Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elé (Vyshniak 2009: 128), három törvény szövege mellett csupán egyetlen tervezetre voltunk tekintettel. Azt a tervezetet vontuk be az elemzésbe, amellyel kétszer (2012-ben és 2014-ben) is szereték volna felváltani a 2012-ben elfogadott nyelvtörvényt, és amelynek kidolgozásában központi szerepet játszott Leonid Kravcsuk, a független Ukrajna első elnöke.

Az összevetett dokumentumok

Az 1989-es nyelvtörvény (NyT1989)

A függetlenné válás előtt, még 1989-ben elfogadott nyelvtörvény kompromisszum volt az ukránosítás és a Szovjet-Ukrajnában meglévő status quo fenntartása között (Arel 1995: 599, Besters-Dilger 2011: 354). Kulyk (2006: 310) szerint a törvény egyaránt elősegítette az ukrán nemzetépítést és az orosz nyelv folyamatos jelenlétét az élet számos területén. Ulasiuk (2012: 33–34) szerint „Bár a törvény nem biztosít második államnyelvi státuszt az oroszoknak, »a nemzetek közötti érintkezés nyelve a Szovjetunió népei között« pozícióját megerősítették”. Bilaniuk (2003: 50) azonban úgy értékeli, hogy a NyT1989 „az első jogi lépéseket jelentette az ország de-szovjetizálása és 1991-es függetlenné válása felé”.

¹ Закон України про мови в Українській РСР. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8312-11> (2015.06.25.)

² Закон України „Про ратифікацію європейської хартії регіональних мов або мов меншин.” <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/802-15> (2015.06.25.)

³ Закон України „Про засади державної мовної політики.” <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2015.06.25.)

⁴ Закон України „Про порядок застосування мов в Україні.” http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0332.html (2015.08.22.)

Ukrajna törvénye „A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálásáról” (ECRML/UA)

Ukrajna először 1999-ben ratifikálta a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját.⁵ A dokumentum azonban nem lépett hatályba. A törvényt 2000. július 12-én hatályon kívül helyezte Ukrajna Alkotmánybírósága.⁶ Ezt követően a ratifikációs törvénynek több változatát dolgozták ki (Kresina–Yavir 2008: 196). Azonban a Karta következő ratifikálására csak 2003. május 15-én került sor. A ratifikációs dokumentum 2005. szeptember 19-én került letétbe az ET főtitkáránál, s a Karta 2006. január 1-től lépett hatályba Ukrajnában.

A dokumentumot rengeteg kritikával illették (Aleksiev 2008, Bowring 2014: 74). Vitatták a védelme alá volt nyelvek listáját, különösen azt, hogy az orosz nyelv is szerepel ezek között (Masenko 2007: 38–40). Érveltek amellett, hogy Ukrajnában az ECRML-t rossz fordításban ratifikálták⁷, és ez félrevezette a képviselőket, akik a kisebbségi nyelvek védelméről, és nem a veszélyeztetett nyelvek védelméről hoztak törvényt, pedig Ukrajnában nem az orosz, hanem az ukrán szorul védelemre (Maiboroda et al eds. 2008, Shyshkin 2013). 2004-ben 46 parlamenti képviselő kérte, hogy a Karta ratifikációjáról szóló törvényt nyilvánítsák alkotmányellenesnek. A képviselők véleménye szerint a Karta ratifikációja hatalmas anyagi terheket ró Ukrajnára, és a ratifikáció során ezt nem vették figyelembe. Az Alkotmánybíróság azonban elutasította a képviselői beadvány tárgyalását⁸ (Kresina–Yavir 2008: 200–201). Olyan vélemény is van, mely szerint a Karta implementációjára moratóriumot kell hirdetni Ukrajnában, és új ratifikációs törvényt kell alkotni, melyben mindenképpen felül kell vizsgálni és pontosítani szükséges a védelemre szoruló nyelvek listáját (Shemshuchenko–Horbatenko 2008: 162).

Ukrajna Igazságügyi Minisztériuma 2006. május 10-én kiadott jogi állásfoglalása szerint az ECRML hibás fordítása miatt a nemzetközi dokumentum ratifikálása politikai, jogi és társadalmi problémákat okozott Ukrajnában.⁹ Az ET szakértői jelentése¹⁰ is kitér arra, hogy az ukrán fél új fordítást szeretne készíttetni a Kartáról. Ám erre máig nem került sor.

Ukrajna törvénye „Az állami nyelvpolitika alapjairól” (NyT2012)

A NyT2012-t több próbálkozás után, politikai háttéralkuk közepette, botrányos körülmények között fogadta el a parlament 2012. július 3-án, s hosszú és fordulatos volt az út addig, amíg a megszavazott dokumentumot aláírta Volodimir Litvin, a parlament akkori

⁵ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.” <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1350-14> (2015.06.25.)

⁶ <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v009p710-00> (2015.06.25.)

⁷ Egyesek szerint a fordítók nem a Karta eredeti angol vagy francia nyelvű szövegét fordították ukránra, hanem az orosz fordítást (Kresina–Yavir 2008: 197). Többen úgy vélik (pl. Shevchuk–Trach 2009: 100, Ruda 2012: 29, Radevych–Vynnytskyi 2013: 63), a Karta eredeti angol, illetve francia címében szereplő „regional or minority languages” és „langues regionales ou minoritaires” terminust nem úgy kellett volna ukránra fordítani, hogy „регіональні мови або мови меншин” (ez szerepel a ratifikációs törvényben), hanem így: „регіональні або міноритарні мови”. A két verzió közötti különbség az, hogy az első esetben a Karta hatálya minden olyan nyelvre kiterjed Ukrajnában, amelyek nem rendelkeznek államnyelvi státusszal (kisebbségi nyelvek), a második verzió szerint azonban csak azokra a nyelvekre, amelyek valóban védelemre szoruló, veszélyeztetett nyelvek.

⁸ <http://npa.iplex.com.ua/doc.php?uid=1077.1288.0> (2015.06.25.)

⁹ <http://old.minjust.gov.ua/7477> (2015.06.25.)

¹⁰ http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/UkraineECRML1_en.pdf (2015.06.23.), 4. o.

házelnöke, majd az akkor hatalma teljében lévő elnök, Viktor Janukovics (Cserniczkó–Fedinec 2015). Végül 2012. augusztus 10-én jelent meg a *Голос України* [Ukrajna Hangja] című hivatalos lapban, és ezzel hatályba lépett az „Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól”.¹¹ A törvényt többször próbálták alkotmányellenesnek minősíteni. 2012-ben például 51 parlamenti képviselő kérte ezt az Alkotmánybíróságtól. A beadványozók szerint a törvény cikkelyei „módosítják az ukrán nyelvnek Ukrajnában való használatának a kereteit, [...] hozzájárulnak a regionális nyelveknek az államnyelvvel szembeni dominanciájának a kialakulásához”. Az Alkotmánybíróság 2013. március 27-i 10-y/2013. sz. állásfoglalása szerint a parlamenti képviselők beadványa „feltételezéseket fogalmaz meg”, és „a feltételezések nem tekinthetők megfelelő érveknek a jogi dokumentum, vagy annak bizonyos rendelkezései alkotmányellenesnek való nyilvánításához”.¹²

2014. július 7-én 57 parlamenti képviselő ismét az Alkotmánybírósághoz fordult a NyT2012 ügyében. Indoklásuk¹³ szerint: a törvény szűkíti az államnyelv használati körét; megengedi, hogy bizonyos nyilvános helyzetekben ne használják az államnyelvet; a törvény csak 18 nyelvet védelmez, további 12 kisebbségi nyelv diszkriminatív módon kimaradt a törvényből; a törvényt a parlamenti házszabály megsértésével fogadták el.

Mivel az Alkotmánybíróság nem tárgyalta a beadványt, 2015. június 18-án Kijevben az Alkotmánybíróság épülete előtt társadalmi aktivisták követelték, hogy nyilvánítsák alkotmányellenesnek a NyT2012-t.¹⁴ Az Alkotmánybíróság a kérdésben hozzá forduló egyik társadalmi aktivistának 2015. július 16-án 4-14-18/1352. számú levelében adott válaszában kifejtette, hogy mivel a nyelvtörvényt előbb eltörölték, majd az erről szóló jogszabály nem lépett hatályba, illetve a parlament új nyelvtörvény kidolgozásával bízott meg egy bizottságot, a parlamenti képviselők beadványának tárgyalását elhalasztotta, ám továbbra is folyik a határozathozatalhoz szükséges anyagok előkészítése.¹⁵

A Kravcsuk féle nyelvtörvény-tervezet (KT)

2013. november 21-én kiderült, hogy az államcsőd felé tartó Ukrajna elnöke nem fogja aláírni Vilniusban az Európai Unió és Ukrajna közötti társulási megállapodást, illetve a szabadkereskedelmi egyezményt. A kormány a belpolitikai öngyilkossággal felérő szigorú és népszerűtlen megszorításokat erőltető IMF-hitelt helyett a sokkal kedvezőbb feltételekkel kínált oroszországi kölcsönt választotta.

November 23-án Kijevben tüntetések kezdődtek Ukrajna európai integrációjáért. A főváros főterén¹⁶ kibontakozott tiltakozások egy ideig békésen zajlottak. Ez volt a *Méltóság Forradalma* [Революція Гідності]. November 30-án a rendőrség indokolatlanul brutális beavatkozása a langyos tiltakozást országos megmozdulássá terebélyesítette. 2014. január 16-án az elnök mögött álló parlamenti többség több törvényt módosított az állampolgárok gyülekezési jogának korlátozására. Ennek hatására a tüntetés halálos áldozatokkal járó, kontrollálatlan erőszakhullámba torkollott.

¹¹ Закон України „Про засади державної мовної політики”. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2015.06.25.)

¹² <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010u710-13> (2015.06.23.)

¹³ <http://ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=252116> (2015.06.23.)

¹⁴ <http://language-policy.info/2015/06/movnyj-zakon-maje-buty-vyznanyim-nekonstytutsijnym-aktyvisty/> (2015.06.23.)

¹⁵ <http://vysnovky.com/separateopinion/2063-golova-ksu-viznav-shcho-chekaje-vkazivok-vid-prezidenta> (2015.06.10.)

¹⁶ Kijev központi terének neve ukránul *Майдан Незалежності* [Függetlenség tere], ám a főváros lakosai leggyakrabban *Майдан* [Tér] néven emlegetik, ezért a híradásokban is gyakran *Maidan*-ként szerepelt. Innen ered a mozgalomnak a sajtóban gyakran használt elnevezése: *Euromaidan*/ *Євромайдан*.

2014. január 28-án a parlament visszavonta a január 16-ai törvényeket¹⁷, és lemondott Mikola Azarov kormányfő. Február 21-én úgy tűnt, nemzetközi közvetítéssel talán sikerül úrrá lenni a káoszon. Aznap este az ukrán fővárosban a lengyel diplomácia erőteljes fellépése mellett¹⁸, a lengyel, a francia, a német és az orosz külügyminiszter jelenlétében Janukovics elnök megállapodást írt alá három ellenzéki pártelnökkel. Arszenij Jacenyuk a Haza [Батьківщина], Vitalij Klicsko az Ütés [Удар] és Oleh Tyahnibok a Szabadság [Свобода] képviselői írták alá azt a dokumentumot, amelyben a harcok felfüggesztéséről és előrehozott demokratikus választások megtartásáról egyeztek meg a felek. Az aláírást követő órákban azonban máig ismeretlen és azonosítatlan mesterlövészek tüzet nyitottak a Majdanon tartózkodókra. A lövészek mindkét irányba tüzeltek: 14 rendőr és 45 tüntető esett áldozatul, 85-en megsebesültek.¹⁹ Február 22-én Janukovics elmenekült az országból. A parlamentben azonnal gyors átrendeződés következett be. Ugyanazokkal a képviselőkkel, de már más pártszínekben gyorsan új parlamenti többség alakult. Az új parlamenti hatalom február 23-án – a Haza²⁰ frakciójához tartozó Vjacseszlav Kirilenko képviselő előterjesztésére – a nyelvtörvény eltörléséről fogadott el jogszabályt.²¹ Oroszország azonnal bejelentette: védelmébe veszi az ukrániai orosz anyanyelvű közösséget, megvédi őket az ukrán nacionalizmustól. Az 1954-ben a Szovjetunió belüli az Orosz Föderációtól az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolt Krími Autonóm Köztársaság területén már aznap megjelentek az orosz hadsereg felségjelzés nélküli fegyveresei, a közbeszédben „zöld emberké”-ként [зелені чоловічки] emlegetett katonák (Fedinec 2014: 41).²²

Az Ukrajna elnöki posztját és a parlament házelnöki tisztjét akkor egy személyben ideiglenesen betöltő Olekszandr Turcsinov a helyzetet mérlegelve február 27-én úgy döntött, nem írja alá a 2012-es nyelvtörvényt hatályon kívül helyező dokumentumot. Az állami nyelvpolitika alapjairól 2012-ben hozott törvény tehát hatályban maradt. A nyelvtörvény hatályon kívül helyezése helyett Turcsinov javaslatot tett egy új nyelvtörvény kidolgozására.²³ A parlament március 4-ei ülésén határozott a nyelvtörvényt előkészítő bizottság létrehozásáról.²⁴ A 11 tagú bizottságban minden akkori parlamenti frakció képviselői helyet kaptak. Elnöke Ruszlan Kosulinszkij, a parlament egyik alelnöke, a szélsőjobboldali Szabadság [Свобода] Párt képviselője lett.

A bizottság összesen öt ülést tervezett. Háromra azonban nem került sor, mert a bizottság tagjai a határozathozatalhoz elégtelen számban jelentek meg. Március 4-ei első ülésén a bizottság arról döntött, hogy a képviselők javaslatai alapján szakértőket (köztük

¹⁷ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/732-18> (2015.06.23.)

¹⁸ „Ha nem támogatják [az egyezséget], statárium lesz, mindannyian halottak lesznek” – figyelmeztette Kijevben Radosław Sikorski az akkori ukrán ellenzéki politikusokat. <https://www.youtube.com/watch?v=PoKyqoiq5b4> (2015.07.08.)

¹⁹ A 2013 decembere és 2014 februárja között a Majdanon életüket vesztett áldozatokra „Égi Század”-ként [Небесня сотня] emlékeznek.

²⁰ A párt egyik vezetője a kijevi tiltakozások eredményeként a börtönből közvetlenül azelőtt szabadult Julia Timosenko volt miniszterelnök.

²¹ Ukraine abolishes law on languages of minorities, including Russian (2014.02.23.) [http://rbth.co.uk/news/2014/02/23/ukraine_abolishes_law_on_languages_of_minorities_including_russian_34486.html] A jogszabály szövege: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45291 (2015.06.10.)

²² 2014. március 16-án a Krím-félsziget lakosai orosz támogatással szervezett népszavazáson nyilvánították ki, hogy csatlakozni szeretnének Oroszországhoz, amely március 18-án Moszkvában aláírt szerződéssel csatolta a Krímet az ország területéhez.

²³ <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/88685.html> (2015.06.25.)

²⁴ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-18> (2015.06.25.)

nyelvészeket, irodalmárokat, művészeket) kér fel Ukrajna egész területéről, hogy tanácskozási joggal vegyenek részt a munkában.²⁵ Meghatározták azt is, hogy az új törvénytervezet kidolgozása során – Ukrajna Alkotmányának 10. cikkelyéből kiindulva – az alábbi dokumentumokat tekintik alapnak:

- (a) az 1989 és 2012 között hatályban lévő nyelvtörvény;
- (b) a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája;
- (c) a Karta ukrainai ratifikációs törvénye;
- (d) a hatályos nyelvtörvény;
- (e) egy 2013. január 10-én három ellenzéki párt képviselői által kidolgozott nyelvtörvény-tervezet szövege²⁶;
- (f) egy Leonid Kravcsuk által vezetett munkacsoport által kidolgozott (de a parlament elé be nem nyújtott) tervezet.²⁷

Az egy hét múlva sorra kerülő ülésen kiegészítették azoknak az alapul vett dokumentumok listáját „Az állami nyelvpolitika koncepciója”-val (Koncepció 2010), illetve a Velencei Bizottság²⁸ és az EBESZ kisebbségi főbiztosa²⁹ által a 2012-es nyelvtörvény tervezeti kapcsán kiadott állásfoglalásokkal. A képviselők ezen az ülésen többségi szavazással arról is határoztak, hogy nem dolgoznak ki új jogszabálytervezetet. Helyette a Kravcsuk vezette munkacsoport tervezetét tekintik alapnak.³⁰ Ezt a csoportot még Janukovics kérte fel 2012 végén arra, hogy „tökéletesítse” az új nyelvtörvényt.³¹ A bizottság létrehozásának kiváltó oka az ország jelentős részén 2012-ben kibontakozott nyelvtörvény elleni tiltakozáshullám volt.³² Kosulinszkij a parlament április 11-i ülésén hivatalosan is bejelentette, hogy a Kravcsuk vezetésével 2012-ben kidolgozott nyelvtörvénytervezetet terjesztik be a parlament elé. A tervezethez a bizottság egyes tagjai és több felkért szakértő számos kritikai kommentárt fűzött (Hodinka 2014).³³ Ezért Kosulinszkij elmondta, hogy a tervezet szövegét a parlamenti vita előtt elküldik véleményezésre a Velencei Bizottsághoz, az EBESZ-hez, az Európa Tanácshoz, valamint minden ukrainai nemzeti kisebbség képviselőihez.³⁴

A törvények összehasonlítása

Megvizsgáljuk, hogy a négy dokumentum:

- milyen nyelvekre terjed ki;
- hogyan határozza meg az ukrán nyelv státuszát;
- milyen státuszt biztosít az orosz nyelvnek és a többi kisebbségi nyelvnek;
- milyen feltételek esetén teszi lehetővé a kisebbségi nyelvek használatát a regionális és helyi állami, önkormányzati hivatalokban;
- milyen közigazgatási egységek szintjén engedélyezi a kisebbségi nyelvek hivatalos használatát;

²⁵ <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/89010.html> (2015.02.09.)

²⁶ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45410 (2015.06.12.)

²⁷ <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/89010.html> (2015.02.09.)

²⁸ Például [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2011\)010-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2011)010-e) és [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)047-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)047-e) (2015.06.12.)

²⁹ Assessment 2010.

³⁰ <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/89249.html> (2015.06.25.)

³¹ <http://tyzhden.ua/News/57359> (2015.06.25.)

³² Lásd például: <http://www.unian.ua/politics/669714-aktsiji-proti-movnogo-zakonu-vidbuvayutsya-v-bagatoh-mistah-ukrajini.html> (2015.06.25.)

³³ <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/90599.html> (2015.06.25.)

³⁴ <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5239.html> (2015.06.25.)

- előírja-e, vagy csupán engedélyezi (bizonyos feltételek esetén) a kisebbségi nyelvek hivatalos használatát;
- előírja-e a hivatalnokok számára a kisebbségi nyelvek ismeretét ezeknek a nyelveknek az elterjedési területén;
- lehetővé teszi-e az államnyelv használatának elkerülését azokban a helyzetekben, ahol a kisebbségi nyelvek használhatók a hivatalokban;
- hogyan szabályozza a kisebbségi nyelven folyó oktatást;
- lehetővé teszi-e a kisebbségi nyelvek megjelenését egy olyan szimbolikus helyen, mint a személyes okmányok (személyi igazolvány, iskolai végzettséget igazoló okirat).

A NYT1989 [3] és a ECRML/UA [2] az ukrainai nemzeti kisebbségek nyelveire terjed ki. A NYT2012 [7.2] és KT [5.1] azonban a törvények hatálya alá vont nyelvek anyanyelvi beszélőinek jogait határozza meg.³⁵ A különbség lényeges. Ukrajnában ugyanis jelentős eltérés van a lakosság nemzetiségi és anyanyelvi összetétele között. A népszámlálások során sokkal nagyobb arányban vallották magukat ukrán nemzetiségűnek, mint ukrán anyanyelvűnek (1. táblázat).

1. táblázat. Ukrajna lakossága nemzetiség³⁶ és anyanyelv³⁷ szerint
(2001-es census adatai alapján, fő)

	nemzetiség	anyanyelv
ukrán	37 531 510	32 570 743
orosz	8 334 141	14 273 670
belarusz	275 763	56 249
moldáv	258 619	185 032
krími tatár	248 193	231 382
bolgár	204 574	134 396
magyar	156 566	161 618
román	150 989	142 671
lengyel	144 130	19 195
zsidó (jiddis)	103 591	3 307
örmény	99 894	51 847
görög	91 548	6 029
cigány	47 587	22 603
német	33 302	4 206
gagauz	31 923	23 765
szlovák	6 397	2 768
karaim	1196	96
krimcsak	406	21
ruszin	10183	6725
egyéb	510 390	143 142
nem adta meg	–	201 437

³⁵ Ebben a részben a szögletes zárójelbe tett számok azt jelölik, hogy a tárgyalt részt az adott törvény melyik cikkelye tartalmazza. A [7.2] például azt jelzi: 7. cikkely 2. pont.

³⁶ Forrás: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (2015.06.14.)

³⁷ Forrás: <http://ukrcensus.gov.ua/eng/notice/news.php?type=2&id1=21> (2015.06.14.)

A 2. táblázatban azt foglaltuk össze, hogy a 2001-es census adatai alapján a lakosság mekkora részét érintik/érintenék az elemzett törvények akkor, ha a) a nemzeti kisebbségek nyelveire, illetve b) ha a kisebbségi nyelvek anyanyelvi beszélőire terjed(ne) ki a hatályuk (vastag betűvel azt jelöltük, ami az adott jogszabály tárgya).

2. táblázat. A lakosság mekkora részére terjed(ne) ki az adott törvény hatálya, ha a nemzeti kisebbségek nyelveit, illetve ha a kisebbségi nyelvek anyanyelvi beszélőire terjed(ne) ki
(a 2001-es census adatai alapján)

	NYT1989	ECRML/UA	NYT2012	KD
nemzetiség szerint	22,18	20,81	21,14	21,12
anyanyelv szerint	32,05	31,60	31,77	31,75

A NYT1989 minden ukrainai nemzeti kisebbség nyelvét védelmezi, összesen közel 130 nyelvet (Bowring 2009: 84). Bár a Karta a regionális vagy kisebbségi nyelvek védelmét tekinti tárgyának, az ECRML/UA Ukrajna 13 nemzeti kisebbségének nyelveire terjed ki. A NYT2012 18 ukrainai regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek jogait rögzíti. A KT eggyel kevesebb regionális vagy kisebbségi nyelv beszélőinek jogait kodifikálja, mint a NYT2012: a ruszin nem szerepel a listában (3. táblázat).³⁸

3. táblázat. Milyen nyelvekre terjed ki a törvények hatálya

NYT1989	ECRML/UA	NYT2012	KT
Minden ukrainai nemzeti kisebbség nyelve. Kb. 130 nyelv (a lakosság 22,18%-a).	13 nemzeti kisebbség nyelve: belarusz, bolgár, görög, gagauz, zsidó (sic), krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar (a lakosság 20,81%-a).	18 regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélői: orosz, belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv, német, újböörög, lengyel, roma, román, szlovák, magyar, ruszin, karaim, krimcsak (a lakosság 31,77%-a).	17 regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélői: belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, karaim, krími tatár, krimcsak, moldáv, német, újböörög, lengyel, roma, orosz, román, szlovák, magyar (a lakosság 31,75%-a).

Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy az egyes jogszabályok a nemzeti kisebbségek nyelveinek, vagy az egyes nyelvek anyanyelvi beszélőinek a jogait védik. A 2001-es census idején 5,5 millió ukrán nemzetiségű vallotta orosz anyanyelvűnek magát (4. táblázat). Így az orosz nemzeti kisebbséghez tartozók aránya 17,28% volt, az orosz anyanyelvűeké viszont jóval magasabb. Az 5,5 millió orosz anyanyelvű ukrán (a lakosság 11,5%-a) a többségi etnikum tagja, de anyanyelvi szempontból a kisebbségi nyelvek beszélői közé tartoznak.

³⁸ A ruszint Ukrajna a NYT2012 megjelenésével ismerte el önálló nyelvként: korábban a hivatalos ukrán álláspont az volt, hogy a ruszin az ukrán egyik nyelvjárása, a ruszinok pedig az ukránok egyik néprajzi csoportja, szubetnosza (Cserniczkó 2013: 321–330).

4. táblázat. Ukrajna lakossága anyanyelv és nemzetiség szerint a 2001-es census adatai alapján

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	FŐ	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31 970 728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328 152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278 588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32 577 468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7 993 832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5 544 729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735 109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14 273 670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1 129 397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260 367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1 389 764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48 240 902	100

A NYT1989 [2], NYT2012 [6] és KT [4] egyaránt az ukránt definiálja egyetlen államnyelvként (az ECRML/UA nem szól az államnyelvről).

A NYT1989 az oroszot „a nemzetek közötti érintkezés nyelve a Szovjetunió népei számára” státusszal ruházza fel [4]. Az orosz kiemelt státusát az 1996-ban elfogadott Alkotmány is megerősíti (Stepanenko 2003: 117). A másik három dokumentum nem szól külön az orosz státusáról. A NYT1989 és az ECRML/UA szerint az orosz egyike az ukrainai nemzeti kisebbségek nyelveinek, a NYT2012 és a KT szerint egy a regionális és kisebbségi nyelvek sorában. Pedig az orosz – történelmi okokból, az országban betöltött funkciói szempontjából és beszélői számát tekintve egyaránt – jelentősen kiemelkedik a viszonylag kis számú beszélővel rendelkező ukrainai kisebbségi nyelvek közül. Az orosz nyelv különleges helyzetére Ukrajnában a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának szakértői testülete is felhívta Ukrajna figyelmét 2010. november 27-én kiadott értékelésében (Ruda 2012: 28, Ulasiuk 2012: 38). Az 5. táblázatból kiderül, hogy etnikai alapon az ukrainai kisebbségek között 77,89% az orosz nemzetiségűek aránya, anyanyelv szerint pedig a nyelvi kisebbséghez tartozók között 91,13% orosz ajkú. Ukrajna lakosságán belül az ukrán és orosz nemzetiségűek együttes aránya 95,1%, az ukrán és orosz anyanyelvűek együtt a népesség 97,1%-át teszik ki.

5. táblázat. Ukrajna kisebbségi állampolgárai nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001-es census adatai alapján

Kisebbségek	Fő (%)	Ebből:	Fő	Arányuk az összlakosságon belül (%)	Arányuk a kisebbségek között (%)
Nemzetiség szerint	10 699 209 (22.18%)	Orosz	8 334 141	17.28	77.89
		Más nemzetiségek	2 365 068	4.90	22.11
anyanyelv szerint	15 663 434 (32.47%)	Orosz	14 273 670	29.59	91.13
		Más anyanyelvűek	1 389 764	2.88	8.87

A NYT1989 nemzeti kisebbségek nyelveiként definiálja az országban használatos kisebbségi nyelveket [3]. Annak ellenére, hogy a Karta eredetileg a regionális vagy kisebbségek nyelveit védelmezi, az ukrainai ratifikációs törvényben az áll, hogy 13 „nemzeti kisebbség nyelveire” terjed ki [2]. A NYT2012 [7.2] és a KT [5.1] „regionális vagy kisebbségi nyelvek”-et említ.

Az Alkotmánybíróság 1999. december 14-én kelt 10-пг/99. számú hivatalos értelmezése szerint Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán; az államnyelv egyben hivatalos nyelv is.³⁹ Ugyanakkor az állásfoglalás 2. bekezdés 1. pontja értelmében az a tény, hogy Ukrajnának csak egy államnyelve van, nem jelenti azt, hogy kizárólag az ukrán nyelv használható hivatalos nyelvi funkcióban közéleti, nyilvános kommunikációs eszközként: „Az államnyelv mellett a végrehajtó hatalom helyi szerveinek, a Krími Autonóm Köztársaság szerveinek, valamint a helyi önkormányzatok hatáskörének a gyakorlása során az ukrainai törvények által meghatározott rend és keretek között használható az orosz és más kisebbségi nyelvek is.”

A regionális vagy kisebbségi nyelvek használati körének a kiszélesítése nem csökkenti az államnyelv használati körét. Az ukrán nyelv Ukrajna állam- és hivatalos nyelveként Ukrajna egész területén kötelezően használatos a törvényhozói, a végrehajtói és az igazságszolgáltatási szervek hatáskörének a gyakorlásában, a nemzetközi szerződésekben, az oktatási folyamat minden szintjén az összes oktatási intézményben (Tóth–Csernicskó 2014: 26–28). Az Alkotmánybíróság fent említett 1999-es állásfoglalása előírja az államnyelv kötelező használatát Ukrajna egész területén az államigazgatásban és az önkormányzatok munkája során. Az ECRML/UA és a NYT2012 elfogadása után gyakori érv volt, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvek kizorítják az államnyelvet a hivatalokból. Azonban mindegyik elemzett jogszabály több cikkelyben is kiemeli, hogy az államnyelv használata kötelező a törvényhozó és végrehajtó szervek, az önkormányzatok munkájában, illetve az oktatásban is (6. táblázat).

6. táblázat. Az államnyelv kötelező használatát előíró passzusok az elemzett jogszabályokban

NYT1989	ECRML/UA	NYT2012	KT
A törvényhozó és végrehajtó szervek, önkormányzatok munkájában és oktatásban az ukrán mint államnyelv használata kötelező. [több cikkelyben is]	Az államnyelv támogatására, fejlesztésére vonatkozó lépések nem értelmezhetők úgy, mint amelyek korlátozzák a kisebbségi nyelvek használatát. [5]	Az ukrán mint államnyelv használata kötelező a törvényhozó és végrehajtó szervek számára és az oktatásban Ukrajna egész területén. [6.2]	Az ukrán mint államnyelv használata kötelező a törvényhozó és végrehajtó szervek számára és az oktatásban, valamint a társadalmi élet nyilvános szférájában Ukrajna egész területén. [4.2]

Bizonyos feltételek mellett mindegyik törvény lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek megjelenését is a nyilvános szférában, az államnyelv mellett. Az elemzett jogszabályok többsége demográfiai küszöböt szab a kisebbségi nyelvek hivatalos szituációkban történő használatához (7. táblázat).

³⁹ <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v010p710-99> (2015.06.25.)

Az NYT1989 abban az esetben teszi lehetővé a nemzeti kisebbségek nyelveinek használatát az állami hivatalokban, ha egy közigazgatási egység határain belül az adott nemzeti kisebbség képviselői abszolút többséget alkotnak [3].

A NYT2012 szerint akkor használhatók a hivatalokban, helyi önkormányzatokban a regionális vagy kisebbségi nyelvek, ha anyanyelvi beszélőik aránya eléri a 10%-ot egy adminisztratív egység területén [7.3]. Ilyen esetekben a törvény kötelezően előírja a kisebbségi nyelv használatát a szóbeli és írásbeli ügyintézésben. A helyi önkormányzatoknak határozataikat is publikálniuk kell az ukrán mellett kisebbségi nyelven is [7.7, 10–11].

A KT az NYT2012-ben meghatározott 10%-os arányt 30%-osra kívánja emelni [5.2]. A törvény alkalmazása azonban nem automatikus. Ha egy adminisztratív egység területén a kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 30%-ot, akkor egy kezdeményező csoportnak a törvény alkalmazásához össze kell gyűjtenie a lakosság 30%-ának aláírását. Az összegyűjtött aláírásokat a megyei önkormányzathoz kell továbbítani, amely a parlament elé terjeszti be a helyi önkormányzat igényét a kisebbségi nyelv használatára. A kisebbségi nyelv csak akkor alkalmazható az államnyelv mellett a helyi állami hivatalokban, ha ezt a parlament (minden település esetében külön-külön) jóváhagyja.

A ECRML/UA nem határoz meg konkrét demográfiai küszöböt. Ehelyett úgy fogalmaz, hogy engedélyezi a regionális vagy kisebbségi nyelv használatát ott, ahol ezt a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók száma indokolja [4c].

**7. táblázat. A kisebbségi nyelvek használatának demográfiai küszöbe
Ukrajnában**

NYT1989	ECRML/UA	NYT2012	KT
Azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol az adott nemzeti kisebbség képviselőinek aránya magasabb, mint 50%. [3.]	Nincs konkrétan meghatározva.	Ha egy közigazgatási egység területén a 18 közül egy (vagy több) nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot. [7.3]	Ha egy település területén a 18 közül egy nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 30%-ot. [5.2]

Az ECRML/UA nem határozza meg pontosan azt sem, milyen közigazgatási egység területén használhatóak a regionális vagy kisebbségi nyelvek. A NYT1989 [3] és NYT2012 [1] pontosan körülírja, hogy a kisebbségi nyelvek használata a megyei, járási és települési (város, városi típusú település és falu) szintű közigazgatási egységek területén használható. Hiába 29,59% tehát az orosz anyanyelvűek aránya Ukrajnában, a NYT2012 szerint országos szinten csak az ukrán államnyelv és hivatalos nyelv. A KT szűkítené a kisebbségi nyelvek használati körét. A tervezet az egyéb feltételek teljesülése esetén is csak települési szinten tenné lehetővé a kisebbségi nyelvek használatát az állami hivatalokban, a megyék és a járások szintjén nem [5.2].

Ahhoz, hogy a kisebbségi nyelveket használni lehessen az önkormányzatok munkájában, olyan állami tisztviselőkre van szükség, akik ismerik ezeket a nyelveket. A NYT1989 előírja, hogy az állami tisztviselőknek ismerniük kell az ukrán és az orosz nyelvet. Emellett – azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek képviselői többséget alkotnak – a hivatali teendők ellátásához szükséges szinten a nemzeti kisebbség nyelvét is [6]. Az ECRML/UA-ban azt vállalta Ukrajna, hogy lehetőség szerint a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának területein ezeket a nyelveket ismerő

köztisztviselőket neveznek ki [4c]. A NYT2012 [11.3] és a KT [9.3] nem írja elő egyértelműen a kisebbségi nyelvek ismeretét, csak (meghatározott feltételek esetén) a használatát.

Az NYT1989 [25] és NYT2012 [20] szerint az oktatás nyelvének megválasztása elidegeníthetetlen jog; utóbbi törvény az óvodától a felsőoktatásig az oktatás minden szintjén garantálja az anyanyelven folyó oktatást. Az ECRML/UA szerint csak azoknak a kisebbségi tanulóknak biztosított az anyanyelvi oktatás joga, akiknek családja ezt kívánja, és létszámuk elegendőnek minősül [4a]. A KT szerint a nem állami oktatási intézmények saját maguk határozzák meg az oktatás nyelvét [17.3]. Nem ukrán nyelven oktató állami oktatási intézmény csak ott működhet, ahol egy regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 30%-ot, és a parlament jóváhagyta a nyelvtörvény alkalmazását ezen a településen [17.1]. A KT szerint tehát nem lehet állami orosz tannyelvű iskola például Kijevben sem, ahol 2001-ben 25,27% volt az orosz anyanyelvűek aránya.

Szimbolikus, hogy milyen nyelvek jelenhetnek meg az állampolgárok személyazonosságát igazoló dokumentumokban. Az ECRML/UA nem érinti ezt a kérdést. A NYT1989 szerint Ukrajna állampolgárainak személyi igazolványa kétnyelvű: a bejegyzések államnyelven és oroszul szerepelnek benne [14]. A NYT2012 előírja, hogy a személyes okmányokban ukrán nyelven szerepelniük kell az adatoknak; emellett az állampolgár egyéni kérelmére a törvényben megnevezett 18 regionális vagy kisebbségi nyelv egyikén is fel lehet tüntetni a személyes adatokat (ukrán nyelvű az okmány, ha az állampolgár nem nyújt be más igényt) [13.1]. A KT szerint a személyes okmányok nyelve az ukrán, illetve a törvények által előírt más nyelv [10.1]. A jogszabályokban megfogalmazott feltételek teljesülése esetén sem írja elő mindegyik elemzett törvény a kisebbségi nyelvek használatát (8. táblázat). A NYT1989 szerint csupán lehetőség a nemzeti kisebbség nyelvének használata az államnyelv mellett az egyéb előírt feltételek esetén. Az ECRML/UA szintén nem teszi kötelezővé a regionális vagy kisebbségi nyelvek alkalmazását meghatározott esetekben, csupán megengedi azt. A KT számos egyéb tényező és feltétel teljesülése esetén is csupán lehetőséget teremt a regionális vagy kisebbségi nyelv alkalmazására, de nem írja ezt elő. Kizárólag a NYT2012 teszi kötelezővé bizonyos esetekben a kisebbségi nyelvek használatát: három csoportba sorolja az érvényesíthető nyelvi jogokat (Tóth–Csernicskó 2014: 16–18).

Az első csoportba azok a jogok tartoznak, amelyeket a helyi hatalmi szerveknek kötelezően és automatikusan biztosítaniuk kell azoknak a közigazgatási egységeknek a területén, ahol a törvényben felsorolt 18 nyelv közül egy (vagy több) anyanyelvi beszélőnek aránya eléri a 10%-ot. Az ilyen jogok közé tartozik például a helyi államhatalmi és önkormányzati szervek iratainak hivatalos közzététele a kisebbségi vagy regionális nyelven; a hatóságokhoz forduló kisebbségi nyelvet beszélő személyekkel folytatott kommunikációban a hivatalnak a kisebbségi nyelvet kell használnia; a regionális nyelven benyújtott írásbeli beadványokra ugyanezen nyelven kell választ adni; az iskolai oktatásban tanítani kell a kisebbség nyelvét; a földrajzi neveket kisebbségi nyelven is fel kell tüntetni stb.

A második csoportba tartozó jogok alkalmazása és annak mértéke az adott adminisztratív egység (megye, járás, település) képviselő-testületének a határozata alapján kerül meghatározásra. Ezek közé tartozik többek között a regionális nyelv használata a helyi hatalmi szervek munkájában, az ügyvitelben és a dokumentációban; a regionális nyelv használata konferenciákon, gyűléseken és egyéb hivatalos összejöveteleken; a hivatalos hirdetések és közlemények terjesztésében, valamint az államhatalmi szervek nevének a feltüntetésében, a pecséték és bélyegzők szövegeiben, illetve a formanyomtatványokon stb.

A harmadik csoportba tartozó nyelvi jogok érvényesítése az állampolgárok indítványától függ. Írásban kérelmezhetik az állampolgárok, ha a személyi igazolványukban és az iskolai végzettségről szóló dokumentumaikban az államnyelv mellett regionális nyelven is szeretnék látni személyes adataikat, de írásos kérvény alapján élhetnek az iskolai oktatás nyelve megválasztásának jogával is. Az érintett természetes és jogi személyek szándékától függ a választási kampányok nyelve; a reklámok, hirdetések nyelvének megválasztása stb.

8. táblázat. Alkalmazhatók vagy alkalmazandók a törvényben foglalt jogok (a demográfiai küszöb megléte esetén)?

NYT1989	ECRML/UA	NYT2012	KT
Azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy nemzeti kisebbség képviselőinek aránya magasabb, mint 50%, a nemzeti kisebbség nyelve használata lehetséges az államnyelv mellett. [3., 10–11.]	Azon helyi és regionális hatóságok területén, ahol ezt a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók száma indokolja, az állam megengedi ezeknek a nyelveknek a használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban, határozataikat, hivatalos dokumentumaik publikálhatók ezeken a nyelveken; használhatják a kisebbségi nyelveket a vitában. [4.c]	Azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot, a kisebbségi nyelv használata kötelező az államnyelv mellett; az önkormányzatok határozataikat ezeken a nyelveken is közzéteszik; használhatják a kisebbségi nyelveket a vitában. [7.7; 10–11.] Bizonyos esetekben az önkormányzat mérlegelheti, hogy használja-e az államnyelv mellett a kisebbségi nyelvet, vagy sem. Néhány esetben egyéni kérésre kerül alkalmazásra a kisebbségi nyelv.	Azokon a településeken, ahol egy regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 30%-ot, és megvannak a kisebbségi nyelv használatához szükséges feltételek (aláírásgyűjtés, parlamenti megerősítés), az államnyelv mellett a kisebbségi nyelv használata is lehetséges . [5.2.; 8.2; 9.]

Összefoglalás: következetlen ukrán nyelvpolitika

A NYT1989 már a függetlenné válás előtt viszonylag kedvező feltételeket teremtett a kisebbségi nyelvek használatához. A következő jogszabály, az ECMRL/UA jelentős visszalépést hozott a nyelvi jogok területén (Bowring 2009: 69). A NYT2012 ismét jelentős mértékben bővítette a kisebbségi nyelvek használati körére vonatkozó jogokat. A KT azonban bizonyos tekintetben nem csupán a NYT2012-höz, hanem még a NYT1989-hez képest is szűkítette a kisebbségek nyelvi jogait.

Ez a trend jól illeszkedik az ukrán nyelvpolitikai és nyelvtervezési tradíciókhoz. Goodman (2009: 20) egyszerűsítve így jellemzi az ukrán nyelvpolitika irányait: „A nyelvtervezés szintjén az ukrán történelmet az »oroszosítás« vagy »ukránosítás« hullámai jellemzik [...]. A hivatalos nyelvpolitika Ukrajnában általában vagy az orosz, vagy az ukrán nyilvános használatának előmozdítását célozta, a másik kizárásával vagy lejárásával”.

Ukrajna azonban nyugati értelemben nem jogállam, és más törvények mellett a nyelvek használatát szabályozó törvényeket sem alkalmazzák következetesen

(Stepanenko 2003: 118, Shemshuchenko–Horbatenko 2008: 169, Besters-Dilger 2009: 281, 2012: 177, Goodman 2009: 22–23, Polese 2011: 47, Maksimovtsova 2013: 109). Hiába írja elő például a NyT2012 [10.1], hogy Ukrajnában a törvényeket ukrán nyelven fogadják el, és az államnyelv mellett oroszul és más regionális vagy kisebbségi nyelveken is publikálják, még a nyelvtörvény hivatalos fordítása sem készült el a kisebbségi nyelveken.

Stepanenko (2003: 129) szerint „Az ellentmondásos állami nyelvpolitika hivatalosan az »egy állam, egy nyelv« modellre orientált, de ugyanakkor a hatóságok valójában a »nyelvi egyensúly« politikáját folytatják Ukrajna két fő nyelve között”. Polese (2011: 43) úgy látja, hogy a nyelvpolitika következtelen alkalmazása a konfliktusok elkerülését szolgálja: „úgy tűnik, hogy a törvények vagy rendeletek csupán részleges alkalmazása az ukrán identitás könnyebb elfogadását segíti azok számára, akik esetleg nem tudják elfogadni az állam által kínált identitásmarkerek teljességét”. Shevchuk és Trach (2009: 102) szerint „Miközben az államapparátust a gazdasági és szociális problémák megoldása nyugtalanítja, a nyelvi kérdést elég gyakran az ellenzékkel való meg egyezés céljaira játszották ki”.

A törvények következtelen alkalmazása, a politikai taktikázás azonban nem hozta meg a társadalmi békét, hanem fokozta a nyelvi kérdéssel szembeni elégedetlenséget az országban. A két nagy nyelvi tábor – az ukrán és az orosz beszélői – gyökeresen ellentétesen látják helyzetüket az országban (Stepanenko 2003, Bowring 2014). Taranenko (2007: 138) szerint „Az ukránpárti és az oroszbarát szellemi és ideológiai elitnek a mai nyelvi helyzet és nyelvpolitika kezelésére irányuló elképzelései összeegyeztethetetlenek”.

Az ukrán identitás és a többségi nyelv megerősítésére tett erőfeszítések mobilizáló erőként hatottak a kisebbségekre, különösképpen az oroszokra. Ennek következtében paradox helyzet állt elő a nyelvi helyzet és az állami nyelvpolitika megítélésében: a kisebbségek elégedetlenek a számukra garantált nyelvi jogokkal, míg a többségi elit aggodódik az ukrán nyelv jelenlegi státusza és jövője miatt (Maiboroda et al eds. 2008: 9, Zaremba–Rymarenko 2008: 276). A nyelvek és identitások küzdelmét Korostelina (2013: 313) feszültséget generáló zéró összegű játéknak látja, amely lehetetlenné teszi a kompromisszumot. A probléma rendezését az is hátráltatja, hogy az ellentétes álláspontok képviselői között nem folyik érdemi párbeszéd; a nyelvi helyzetről folyó diskurzusban vagy csak az egyik, vagy kizárólag a másik oldal véleménye jelenik meg (Chernenko 2011: 50).

Ebben a helyzetben kellene megtalálni azt a nyelvpolitikai modellt, amely révén esély van a kérdés békés rendezésére.

Irodalom

- Alekseev, Vladimir 2008. *Бегот от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств*. Харков: „Факт”.
- Arel, Dominique 1995. Language politics in independent Ukraine: Towards one or two state languages? *Nationalities Papers* 23(3): 597–622.
- Assessment 2010. Assessment and Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities on the Draft Law "On Languages in Ukraine" (No. 1015-3). The Hague, 20 December 2010.

[http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474]

- Besters-Dilger, Juliane 2011. Нація та мова після 1991 р. – українська та російська в мовному конфлікті. In: Андреас Кашпелер ред. *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво „К.І.С.”, 352–364.
- Besters-Dilger, Juliane 2009. Language Policy in the Mass Media. In: J. Besters-Dilger ed. *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 243–286.
- Besters-Dilger, Juliane 2012. Сучасна мовна політика України та її оцінка європейськими установами. *Мова і суспільство* 3: 170–179.
- Bilaniuk, Laada 2003. Gender, Language Attitudes, and Language Status in Ukraine. *Language in Society* 32: 47–78.
- Bowring, Bill 2009. International Standards and Obligations, and Ukrainian Law and Legislation. In: J. Besters-Dilger ed. *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 57–100.
- Bowring, Bill 2014. The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: Lara Ryazanova-Clarce ed. *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh: Edingurgh University Press, 56–78.
- Chernenko, Hanna 2011. Прогнозування мовного конфлікту як соціолінгвістичне завдання (на прикладі мовної ситуації в Україні). *Мовознавство* 2: 47–56.
- Konserpció 2010. *Концепція державної мовної політики*. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 р. № 161/2010. [<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>]
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla 2015. Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrajnai nyelvtörvény elő- és utóéletéről. In: Márku Anita, Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 206–238.
- Fedinec Csilla 2014. Új szavak és kifejezések Ukrajna-szótárunkba. *Új Egyenlítő* II(5): 38–41.
- Goodman, Bridget 2009. The Ecology of Language in Ukraine. *Working Papers in Educational Linguistics* 24(2): 19–39.
- Hodinka 2014. Megvan az új nyelvtörvény tervezete. *Kárpátalja.Ma. Kárpátaljai magyar hírportál*. 2014. március 13. [<http://www.karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/megvan-az-uj-nyelvtorveny-tervezete/> – 2015.03.31.]
- Janmaat, Jan Germen 2000. *Nation-Building in Post-Soviet Ukraine: Educational Policy and the Response of the Russian-Speaking Population*. Amsterdam: Netherlands Geographical Studies.
- Korostelina, Karina V. 2013. Mapping national identity narratives in Ukraine. *Nationalities Papers* 41(2): 293–315.
- Kresina, Iryna – Yavir, Vira 2008. Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. In: Maiboroda et al eds. 2008: 190–204.
- Kulyk, Voldymyr 2006. Constructing common sense: Language and ethnicity in Ukrainian public discourse. *Ethnic and Racial Studies* 29(2): 281–314.
- Kulyk, Volodymyr 2011. Language identity, linguistic diversity and political cleavages: evidence from Ukraine. *Nations and Nationalism* 17(3): 1–22.
- Kulyk, Volodymyr 2014. What is Russian in Ukraine? Popular Beliefs Regarding the Social Roles of the Language. In: Lara Ryazanova-Clarce ed. *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh: Edingurgh University Press, 117–140.
- Kuzio, Taras 1998. *Ukraine: State and Nation-building*. London: Routledge.

- Maiboroda, Oleksandr et al eds. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Maksimovtsova, Karina 2013. *Contemporary Debates over Language Policy regarding Ethnic Minorities in Latvia and Ukraine: The Discourse of Russian-Language Press*. Bielefeld–St. Petersburg: Working Papers 2013, № 2.
- Masenko, Larysa 2007. *(У)мовна (У)країна*. Київ: Темпора.
- Polese, Abel 2011. Language and Identity in Ukraine: Was it Really Nation-Building? *Studies of Transition States and Societies* 3(3): 36–50.
- Radevych-Vynnycky, Yaroslav 2013. Актуальний історизм і проблема мовних прав в Україні. *Мовознавство* 5: 61–67.
- Ruda, Olena 2012. *Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі*. Київ: Інститут української мови НАН України.
- Shemshuchenko, Yurii – Horbatenko, Volodymyr 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Maiboroda et al. eds. 2008: 157–173.
- Shevchuk, Hanna – Trach, Nadiya 2009. Мовна політика після помаранчевої революції. *Майстеріум* 37: 97–104.
- Shumlianskyi, Stanislav 2010. Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language* 201: 135–161.
- Shyshkin, Viktor 2013. Мова як складник державотворення. *Мовознавство* 2–3: 221–231.
- Stepanenko, Viktor 2003. Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In: Farimah Daftary – François Grin eds. *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative–Open Society Institute, 109–135.
- Taranenko, Oleksandr 2007. Ukrainian and Russian in contact: attraction and estrangement. *International Journal of the Sociology of Language* 183: 119–140.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Ulasiuk, Iryna 2012. The Ukrainian Language: what does the future hold? (A Legal Perspective). In: Antoni Milian-Massana ed. *Language Law and Legal Challenges in Medium-Sized Language Communities. A Comparative Perspective*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, 25–51.
- Vyshniak, Oleksandr 2009. *Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз)*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Zaremba, Olekdandr – Rymarenko, Serhi 2008. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In: Maiboroda et al eds. 2008: 258–280.
- Zhurzhenko, Tatiana 2014. A Divided Nation? Reconsidering the Role of Identity Politics in the Ukraine Crisis. *Die Friedens-Warte: Journal of International Peace and Organization* 89 (2014) 1–2: 249–267.

Language laws in Ukraine (1989–2014)

Our paper will present how Ukraine political elite wished to settle the language issue by adopting the law regulating the use of these two languages (Ukrainian and Russian). By comparing and analyzing four language acts, it will be made clear what priorities the elite in power had when adopting the said legal acts. The legal acts to be analyzed are Ukraine's laws:

- On Languages in the Ukrainian Soviet Socialist Republic (1989–2012).
- On Ratification of European Charter for Regional or Minority Languages (2003–).
- On the principles of the state language policy (2012–).
- On the Development and Use of Languages in Ukraine (draft – 2014).

The analysis will make the trajectory of the Ukrainian language policy transparent from the last years in the Soviet Union until the first military conflicts in 2013/2014.

ТОПОАПЕЛЯТИВИ XVI–XVIII СТ. ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРИ І ТРАДИЦІЙ УКРАЇНЦІВ

ДИДИК-МЕУШ ГАННА

Львівський національний університет ім. Івана Франка

У статті досліджено групу топоапелятивів на позначення природних меж земельних угідь на тлі тодішнього господарювання та землеупорядкування. Усі назви вибрано з текстів українських пам'яток XVI–XVIII ст., зокрема із підкоморських книг, земельних актів, заповітів та ін. Цю групу формують загальні географічні назви, які мають переважно праслов'янські етимони (*берегь, знакь, копець, лава, межа, нарожникь, стѣна* та ін.). Водночас особливу увагу звернено на запозичені назви – гунгаризми (*хотарь, урикь*) та румунізми (*буката*), які мають тривалу історію функціонування в українській мові та в діалектах.

Земля, земельні угіддя віддавна були основою життя українців. Її передавали у спадок від діда-прадіда, нею торгували, її могли втратити чи, навпаки, викупити, придбати. Про це розповідають пам'ятки української мови XVI–XVIII ст. (АБМУ; АЖМУ; Ак.Зем.; Ак.Мг.м.; Акт.Старод.кн.; ВЛС; ДБВ; ДГТМ; ДМВН; ЛЗК; ЛРК; Оп.им.; Оп.им.Дан.Апост.; Прот.Полт.С.; Сб.мат.Льв.Укр.; УІМ). За землю часто виникали суперечки, які доводилося вирішувати двома способами. Культура стосунків міжлюдських та стосунків між соціальними групами виявляється і у двох шляхах розв'язку межових суперечок: полюбовне межування (за допомогою третейських суддів; збереглося чимало спеціальних документів – т.зв. еднальних листів, у яких було зазначено, що сторони за згодою и сусідським звичаєм вирішать спір) і межування в суді у формі суперечки перед сюзереном (великим землевласником, який розподіляв землі між васалами). Сам сюзерен, звичайно, не міг бути присутнім на всіх сутичках, потрібна була особа, його уповноважена. Так на землі Великого князівства Литовського було перенесено модель Польського королівства, коли у такій ролі виступав надворний підкоморій – особа, яка первісно охороняла самого короля та його комору (“королівська скарбниця”). Так виникла окрема інституція – підкоморський суд. Підкоморський суд не мав приміщення для засідань, а працював безпосередньо на місці спору – на земельних угіддях, а почесні символи влади підкоморіїв (лопата для насипання копців та шнур для вимірювання землі) вказують, що первісно межовий суддя, певно, брав особисту участь у розмежуванні. Кожну справу писарі записували у книги, відомі в наукових колах як “підкоморські книги”: на західноукраїнських землях найдавніші Львівська (1466) і Перемишльська (1472) підкоморські книги; перший документ підкоморської книги Київського воєводства датовано 1581 р., а в Луцькому воєводстві – 1585 р. Отож підкоморські книги – результат діяльності межових судів, що функціонували в Галичині з 30-х рр. XV ст., а на Правобережній Україні – від II половини XVI ст. (Дашкевич 1969: 5–56).

Підкоморські книги містять переважно два типи документів: судово-межові і фіксаційно-межові акти, де детально описано перебіг межових операцій,

адже поступово розв'язання межових спорів вже не базувалося на доказах свідків, а на документі про межі.

Оскільки основна тема актів — земельні угіддя, ґрунти та їхні межі, то, зрозуміло, що, окрім чисельної групи латинських юридичних термінів (особливо в репліках-аргументах адвокатів, які оперували термінологією польського межового права), найбільшою кількісно є:

- а) група назв природних (а також антропогенних) меж земельних володінь;
- б) група назв природних (а також антропогенних) назв межувальних знаків.

Першу групу формують загалом давні, праслов'янські за походженням назви (за незначним винятком — також запозичені, наприклад, *валь* чи *граница / границя*) зі значеннями 'природна або умовна лінія, що відмежовує одне володіння від іншого; границя, межа та 'край, кінець земельного угіддя':

берегъ 'край, кінець земельного угіддя': Жаловал мы пан Федор григоревич сенюта... ѡ став гулевецкий который ку берегу земли имени его жижниковского засыпали (Кременець, 1564) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); а одъ того поля взявши и идѹчи на востокъ слонца, просто чрезъ болотко до лискѹ, тамъ подъ тымъ самымъ лискомъ на берегѹ конецъ (Загайці, 1637) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

валь 'земляний насип; межа, вал': позвали есмо войта... о скажене валов и перекопов, коло мѣста Володимерского вчиненных (Луцьк, 1566) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

граница (граница) 'межа; границя': Граница тое земли пошла против гумна Илка Вороновича мещанина, дорожкой малою, берегом огородов и гумен местских и берегом окопища жидовского (1569) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); где и по якіе урочища ґрунтовъ вилчовскихъ и Крупецкаго монастыра граница имѣется (1730) (КТ)

грань 'межа, границя, грань': Намъ грань Комарова могила зъ вами (1510) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); А то естъ грань положеная ѡт пана сенька ѡлизаровича..., который за росказаньем великого князя грани тѣды поклалъ (1546) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

гряда 'височина межа, гряда': тыми местцы копцы есми положил и позасыпати казал: два копцы межи тых двух рудок, Гнилое Рудки а рудки ѡт Броду Михалевского, померковавши гредою, почавши ѡт речки Гуивы (1584) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

закопъ 'межовий рів': мы в тое озеро, и в жерелѣ и в закопы, и въ залозное не вступуемъ (Київ, 1545) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

конецъ 'край, межа; кінець': продадем... лѣску бѣлого конецъ дорожки (1670) (КТ); нива... концемъ лежитъ на дороге (1723) (КТ)

край 'межа, кінець; край': посередъ самого лѣсу по границу Острошицкую, съ того лѣса въ дубѣ, который стоитъ на краи лѣса (Новгородок, 1518) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); Сорокошичане отъ лѣса Тужира впоперекъ до Лузокъ, а вдовжъ по край Лугавской границѣ, отъ Звѣровой Кровати на тые жъ Лузки, Глибовцямъ уступили зъ лѣсомъ (1704) (КТ)

кутъ 'ріг, кут, край': Подворье монастырское, которое и тепер ест в месте Луцком на улицы Жидовской у парканѣ у куте от Стыра (1561) (КТ); Самойло Щербачъ... повѣлъ зъ кута от пасѣки... показуючи луку (1718) (КТ)

лава 'межовий насип': панъ петръ семапъко... // ... вели кѹ врочыщамъ лавамъ, ѡт лавъ кѹ дворѹ сенктушъковѹ который бывал ѹ ловищахъ... ѡт мостища к чорьному плесѹ ѡт чорьного плеса з реки вижъвы ѡпѣстившы рекѹ вижву направо ѹ речьку чорную (1546) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

- межа** ‘лінія поділу; межа’: оттоле простѣ логомъ посередѣ мху подлѣ лѣску межою тоѣ земли Боровскоѣ и Острошницкоѣ (Новгородок, 1518) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); Сегодня были у мене горошинскіе жители..., упоминаючись объ учиненне межи твердой, котормъ казалемъ что въ осени учинится заорѣ по половинѣ (1727) (КТ)
- обрубѣ** ‘межа; обруб’: Отъ того де болота Сохачова нашѣ обрубѣ идетъ тою жѣ стругою ажъ до рѣки Пины (1633) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); арендовали есмо пану Аву Федоровичу Чечерскому... иминичко звышѣ менованое, само въ себе въ своихъ границахъ и обрубехъ маеть (Луцк, 1595) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)
- обходы (обыходы)** ‘межѣ’: его милость хотячи осмотрѣти, абы мѣсто Волковынское въ людехъ и въ обыходѣхъ множилося, далѣ мѣсту право Нѣмецкое Магдебургское (Краків, 1507) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); закупили есмо две части имени... з дворомъ полми, дубровами... ꙗко са тоє имене в своихъ ѡбходахъ з давныхъ часовъ мает (Дубно, 1589) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)
- окопѣ (окуп)** ‘межа; окоп’: ꙗ ограниченье таковое тыхъ грѣнтовъ чиню – то естъ: ... черезъ тѣю дорожкѣ монастырскѣю въ долѣ на рогѣ садкѣ сливового ровомъ окопаного кѣ полю оремомъ идѣчи въ томъ окопе не далеко того ровѣ копецѣ (Загайці, 1637) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); сеножать и березу по окуп, граница по могилу Бѣлоусову, и в степу сеножать... пустилем его милости пану Яну Сулимѣ (Переяслав, 1690) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)
- рогѣ** ‘виступ, кут; край, ріг’: Ѣ рогѣ Крѣтѣ долины, над рекою Сливотою, против Лысѣ горы ꙗта албо нарожныи копецъ трѣхъ крѣнтовъ, Пыковского, Иневского и Каменогорского, зышолса, ꙗко тепер стоимо (Вінниця, 1604) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); взѣвши тоєю дорогою Черленковскою, повернувши в лѣвую сторону к Вѣниці, вѣдучи тоєю дорогою, над которою копецѣ ѣсыпаныи естъ, привели до долины вышѣннихъ семи роговъ, гдѣ есмо знакѣ на ѣбе ѣчинити розказали (Варшава, 1606) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)
- рубежѣ** ‘межа; рубѣж’: десят копцовъ по рубежѣ положилъ, а за рубежами два коптыѣ (Полтава, 1683) (КТ); (поведалъ) о потерянныхъ въ нихъ (лѣсовыхъ грунтахъ) во время вѣйны, рубежахъ и межахъ (XVIII ст.) (КТ)
- стѣна (стена, стина)** межа; стѣна: Село Ружинъ; на початку села, подле стины, которая дѣли село одѣ обѣшару дворного Кримна, естъ застѣнокъ, албо пляцъ немалый (Володимир, 1606) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); у могилы Ростопчѣ вѣверхъ Черетѣнки фунѣдована юрисдиѣиа быти мает гдѣ се три стѣны сходятъ (Житомирщина, 1644) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)
- стѣнка (стенка)** *те саме, що стѣна*: кѣдымъ се проеждчалъ по полю своемъ около збожѣ жатого и нежатого, тамъ же, то естъ за стенками Жидичинскими, около гаю Жидичинського, вышѣпомененый владыка Луцкий ехалъ, маючи зъ собою слугъ околкодесять чоловековъ (Луцк, 1599) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)
- стѣнокъ** *те саме, що стѣна*: Ивану Целюрику – нива в межу з Ваценковою, другая нива Ивану в межу з Супруненкою, в стѣнокъ нива Ивану (1670) (КТ)
- сугранѣ** ‘спільна межа’: Я рабѣ Божій, ... выслужилъ на... старостѣ Житомирскомъ, и у жены его милости панѣи Ганны, село, лежачое в повѣтѣ кѣвскомъ..., наверху Олшаницы, а на низѣ зъ моимъ грунтомъ сугранѣ грунтѣ Чуменовскій (Київ, 1507) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

судеревъ (судерев) *те саме, що сугрань*: наша земля Мутишинська держить ся своимъ знаменемъ судеревъ зъ пана Яцькового землею Лозкиною (1517) (КТ); в том ѡстровѣ, гдѣ Баран Глуковский называетъ и обрубъ собе быти менить, тогда нетъ ему ѡт нас нигдѣ ѡбрубѣ, толко судеревъ ему з нами, аѣ намъ кгрунтъ болшъ и в томъ судеревѣ его, а ему меншъ (Житомирщина, 1595) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

сумѣжность *те саме, що сугрань*: О грунта королевские з шляхетскими сумѣжность имѣющими спорными в томъ комисарский имѣетъ бытъ дуктъ (XVIII ст.) (КТ)

уголь (вгол) 1. місце, де сходяться межі суміжних земельних угідь; кут: вранникъ бобровницкий... границъ своихъ не выводилъ за ѡбѣждчаньемъ дворенина гсдрьского сасина, которого еще избити хотѣл и того дня коли мы к ѣгломъ приехали ѡнъ передъ нами с тыхъ селъ зѣхалъ, вранничокъ его ѡтповѣдал... панъ тежъ мои тые села маєт до живота, а границъ не повиненъ водити (1546) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); 2. край, ріг: а хотарь селоу... прости чересъ поля на дрѣгъ могилъ копанъ, ѡттолъ на уголь царини на копанъ могилъ (Ясси, 1508) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); на сеножати першій копецъ закопали,... а ѡт того копця и лозы болотемъ,... на вгол Луччыны сеножати (Клюйськ, 1570) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

урочище (врочище, урочисче) природна межа (перев. яр, гора): маєтъ князь Андрей... тыи земли по тымъ ѣрочищамъ вышій менснимъ сѣпокойне держати (Мизове, 1537) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); по тымъ врочищомъ и границамъ пан Олехно насъ повелъ, вказываючи тые врочища, которые в тыхъ листехъ меновите описаны (Галичани, 1553) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); а ѡтъ пна своего по знакомъ и ѣрочисчамъ менованымъ ѡтбрати и с тыхъ чотырнадцати гривенъ квитовати за моццо пна добра ѡтбрати естемъ готовъ (Вінниця, 1605) (ДБВ: 966).

Із групою назв меж землеволодінь тісно пов'язана група слів, що іменують позначки, знаки на природних об'єктах (*зарубка* 'зарубана позначка на чому-небудь, зарубка', *знакъ* 'умовна позначка; знак', *знамя* 'тс.', *карбъ* 'тс.', *насѣчка* 'знак, насічка, карб', *натеса* 'тс.' та ін.). Деякі такі назви, за даними пам'яток, можна кваліфікувати як окупаціоналізми; як-от слова *коло* і *наверть*: тамже видиломъ всѣхъ кгрунтьхъ презъ волочняка Петра Станьковича, до села Ружина належачие, помереные стенами, ведлугъ потреби обложены влочными и межами въ полю, а по сеножатахъ — колами и навертями означене достаточне въ семъ кгрунте (Володимир, 1606) (КУМ¹⁶⁻¹⁷).

Інша група лексики — назви орієнтирів на місцевості, які могли одночасно слугувати межами угідь:

копецъ 'межовий пагорб, насип; копець': на сеножати першій копецъ закопали,... а ѡт того копця и лозы болотемъ, лозами и сеножатми на колодезикъ на вгол Луччыны сеножати (Клюйськ, 1570) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); А од тихъ двохъ могилъ на малої могилцѣ семей копецъ, на ровнинѣ далѣй осмий копецъ (1703) (КТ)

курганъ (корганъ, курган, курганъ) 'межовий насип; курган': архимандритъ протаси с тое нивы ѡколо кѣргана и ѡколо гѣмна дсресе порѣбавши извѣчнѣю целинѣ николскѣю поѡралъ (Київ, 1510) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); ѡ поле самосъ при томъ корганѣ... писали смы до ихъ мѣтин... абы... то имъ поступили и ѡтдали (Острог, 1602) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

могила 'насип, пагорб; могила': а хотарь селоу... прости чересъ поля на дрѣгъ могилъ копанъ, ѡттолъ на уголь царини на копанъ могилъ, та прости на

верхъ дила на знаменаніи доуб (Ясси, 1508) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); Ездилемъ оглядаты кощцовъ около футора моего починенныхъ по могилахъ (1724) (КТ)

могилица *те саме, що могила*: А потом **ѡ** повел... через тѣю дорогѣ ко грѣши, **ѡт** грѣши к терновомѣ гайкѣ, **ѡт** гайка к могилицам, **ѡт** могилиц к сеножатем дворнымъ Песоченским до Рахова (Пісочне, 1541) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

нарожникъ ‘межовий знак, наріжний копець’: его мѡ пѣтъ чашникъ волынскій **ѡ**ко колатералъ станѣвши // **ѡ**чевисто при своемъ нарожникѣ папшевскомъ нарожники боремски и золочовскии признал... а в тамѣтомъ мѣстѣцѣ **ѣ** вербокъ толко троѡ кгрѣнѣтов... нарожники се сходѡтъ гдѣ теперъ пѣтъ бѣлзкскіи свѣжѣю гребелѣкѣ **ѣ**сыпал (Новий Острів, 1614) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

нарожница *те саме, що нарожникъ*: Граница еѣ мѡсти пѣти воеводиное Сѣдомірѣское... // ... починається **ѣ** нарожницы кролевское **ѣ** цѣдновка... **ѡт**ъ тѣстое лозы до речки Свинки... ажъ до села голѣбей (1546) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

угольница ‘наріжний копець’: Бранецкіе... жадныхъ знаковъ не **ѡ**казали ажъ до трехъ кощцовъ которіе мѣнѡтъ быти **ѣ**гольницами (1546) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷).

Орієнтирами слугували і природні об’єкти, найчастіше – дерева. Подамо приклади частого згадування у текстах пам’яток саме таких найменувань, наприклад: Отъ того логу отъ дуба тою дорогою великою Логозскою по правую сторону вся земля Прилѣпская до ложку, гдѣ пришла Боровская граница, зѣ лѣвое стороны къ дорожѣ по сѣножать Борщевецѣ (1518) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); пришла тая сеножать до мое власное, так же уз дубнякъ пришло до высокаго дуба, отъ Богойка граница ажъ до попови (Любче, 1637) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷).

У мові тогочасної юриспруденції використовували чимало стійких термінів-словосполучень; наприклад, на позначення давно встановленої, споконвічної межі використовували терміни *граница вечистая, граница звечистая, граница зстародавняя, граница вечистая, граница старовічная, граница стародавняя, граница старожитная, конецъ старинный, рубежъ старовічный*, а на позначення дії щодо встановлення меж використовували, зокрема, словосполучення *границу водити, границу городити, границу заводити, границу именувати, границу положить*; про дію стосовно завершення межування використовували словосполучення *копцами ограничити, копцами закопати, копцами обваровати, копцами означити, копцы висипати, копцы вчинити, копцы покопати, копцы положить, копцы насыпати, копцы розсыпати, копцы усыпати* (днв. КСУМ¹⁶⁻¹⁷).

До питомих назв долучалися синоніми-дублети, які були запозиченими юридичними термінами, широко вживаними у той час. До таких належать латинізм *конкуренция* (*конкуренѣция, конѣкуренѣция*) і його український синонім, який має праслов’янське коріння, – *п’ята* (*пѣта*). Згадані вище назви реалізували значення ‘місце, де сходяться межі кількох землеволодінь’: **ѣ** роґѣ Крѣтое долины, над рекою Снивотою, противъ Лысое горы **пѣта** або нарожный копецъ троѡ кгрѣнѣтовъ, Пыковского, **Пѣ**невского и Каменогорского, зышолса, **ѡ**ко теперъ стоимо (Вінниця, 1604) (ДБВ: 916); приказѣю абы вмѡ передо мною... на полю межі именемъ поводовъ ихъ мѡ пѣновъ пѣтра александра ловчого волынского и михаила хренницкихъ бѣремлемъ а именемъ вмѡ золочовкою... **ѣ** пѣти границѣ папшевское бѣремское и золочовское... самѣ **ѡ**чевисто... сталѣ (Луцьк, 1614) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); тутъ збѣгаютъ три кгрѣнты або чотыры **ѡ**ко се веде збѣгаютъ до пѣти кгрѣнѣтовъ, тѣды было треба радомыского посесора позвати **ѡ**ко колатерала и мети з нимъ ремисѣ жебы ему призналъ пѣту (Новий Острів, 1614) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); **Дѣ**ялосѣ на кгрѣнѣте... зверхъ

Руди... где конкуренція ґрунтьов трох дедицтвъ стегаєт (Київщина, 1636) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); воить белоцерковский зъ бурьмистрами места Белое Церкви..., будучи презъ мене юдициалитер пытаны, чиих бы тутъ ґрунтьов коньквенция тутъ на том местцу была, которые поведили, же тутъ три стѣны схожаютсе школо тоє Рудки: шдна Белоцерковская, другая Обуховская, а третѣя Олышанская (Житомирщина, 1639) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); тут, на том местцу, естъ конквенцыя троухъ дедичныхъ стѣнь шт селъ Безрадиць, шт Беркова и шт Шбуховское, акторовое мастности (Горошки, 1642) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷).

Из-поміж досліджуваних топоанемативів можна виокремити кілька яскравих гунгаризмів (*хотарь, орекь, урикь*) і румунізмів (зокрема *буката*). Запозичена назва *буката* 'частина, кусок чого-небудь' є, очевидно, okazіоналізмом і засвідчена всього лише один раз у пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. у складі стійкого словосполучення *буката земли* 'земельна ділянка': тыи панове... имають шмотрити и шправити тотъ бѣкатъ земли, як было при старых... кравецъ полских (Кам'янець, 1510) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷).

Назва *хотарь* була часто вживаною, мала вже тоді кілька варіантних форм (*хотарь, хутарь*) і позначала границю, межу земельного угіддя: А хотар тои чѣтвертой части села... на єдин стѣлѣ шчо на Колопнищи, шттолѣ на березѣ Брѣладѣ на знаменаніи дѣбѣ (Васлуй, 1502) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); а хотарь томѣ вышписанномѣ селѣ, шчо на тѣтовѣ, на има русѣни, да ест по старому хотарѣ, по кѣда извѣка оуживали (Бадевці, 1503) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); а хотарь селоу Телесѣчинцемѣ да естѣ шт оуших сторѣн по старомѣ хотарѣ покѣда из вѣка шживали (Ясси, 1508) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); а хотарь пасици шчо ест оу хотар Черновского трѣга где были пчелы Гроумаса староста (Гирлов, 1519) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); А хотар тѣм прѣдреченим части шт село шт Холохорѣни да ест ѣ поле, іако же и ѣ село, а шт инших сторон по старомѣ хотар, покѣда из вѣка оживали (Ясси, 1587) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); Чом коли Тарканѣювь ишпан ходил Михаил дѣякъ хутару заходячи, тогда зашоль от Головачового млына (Бенедиківці, 1603) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷). Слово, оминувши літературний субстрат, активно функціонує в діалектному мовленні (українсько-молдавське, українсько-угорське та українсько-чеське порубіжжя) як багатозначна назва: 'межа села; межа між селами', 'межа між двома ділянками землі', 'дорога', 'державний кордон', 'поле, орна земля', 'територія села', 'велика площа орної землі', 'необроблювана земля', 'неурожайна земля в горах' та ін. (ОКДА: 7).

Гунгаризми *орекь* і *урикь* у мові давніх ділових документів мав значення 'спадкове земельне володіння, спадкова земельна власність': 8 нивокъ минѣ (іерею Николаю Бенедиковскому) данно за служиня на орекѣ, чомѣ ем муку велику наложилѣ копаючи и гнои возячи (Бенедиківці, 1603) (КСУМ¹⁶⁻¹⁷); Пупѣ Ігнат рушанский, Іваникувъ внукѣ добывѣ правомѣ Іваниковои землѣ половина: чом лем два оунуки остави ик тому орекови. Єдин внукѣ Іваникувъ пупѣ Ігнат, а другий внукѣ Абрамувъ Василь (Ibid.); Коли Гафичѣ лишался на сестру, на Палю Петенкову, Палѣ Петенкова, сестра Гафичова, из своимѣ газдом из Ігнатомѣ Бублсомѣ продала лазокѣ тот на Нѣтечи гафичувѣ минѣ попови Николѣ за золотыи на орекѣ перед всѣмѣ селомѣ (Ibid. 223); Керестешувѣ лазѣ купив Федко Ксєувѣ на орекѣ на вѣки из дѣти на дѣти за сорокѣ золотыхъ и за пят (Ibid. 224); Кто будѣ нимѣ (свангеліємѣ) служити, поминайте іерея Николу и подружіє его Єлену и чада его. А вы мои дѣти, или мои правнуки, и моя братя на чужіи людє не данте,

чомъ я там сѣлъ на ореку и на попувство из дѣти на дѣти (Ibid. 225). Зафіксовані і стійкі вирази – прислівникові назви во урикъ і подъ урикъ ‘навічно’.

Усе сказане вище про географічні апелятиви (до того ж тільки про незначну їх частину) дає підстави погодитися з В. Німчуком (Німчук–Яковенко 1991: 36) у тому, що українські пам’ятки ділового письменства репрезентують високий рівень літературної мови, що мала тривалу традицію функціонування і була офіційною мовою урядових канцелярій Великого князівства Литовського, а тому безпідставно використовувати ще дотепер усталене визначення мови ділових пам’яток як простої, канцелярсько-ділової (т.зв. “язичіс”), або мертвої, книжної.

Джерело

- АБМУ – *Акты Бориспольскаго мѣйскаго уряда 1612–1699 гг. с предисловием А. В. Стороженка* 1892. Київ.
- АЖМУ – *Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588)*. Підгот. до вид. М.К. Бойчук 1965. Київ.
- Ак.Зем. – *Акты по истории землевладения въ Малороссии*. Сообщилъ А. М. Лазаревский 1890. “Чтения въ ист. Общ. Нестора Летописца”, кн. IV, Київ. КТ.
- Ак.Мг.м. – *Книга крѣпостей Монастыря Мгарскаго Лубенскаго в копіяхъ. Рукопис. Акты з 1619–1729 р.* КТ.
- Ак.Старод.кн. – *Актовая книга стародубскаго городского уряда 1693 года*. Подъ редакціей В. А. Модзалевскаго 1914. Черниговъ. КТ.
- ВАС – *Артикулы або закони Великого князівства Литовського (2-й Литовський статут Почайвського або Волинського списку)*. – 1566. Зберігається у Відділі рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, пшифр о/н-15.
- ДБВ – *Документи Брацлавського воєводства (1566–1606)*. Упор. М. Крикун – О. Піддубняк 2008. Львів.
- ДГІМ – *Доба гетьмана Івана Мазепи в документах*. Упор. С. Павленко. Київ, 2007.
- ДМВН – *Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.* Підгот. до вид. В.В. Німчук та ін. 1981. Київ.
- ЛЗК – *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* Підгот. до вид. В.М. Мойсієнко – В.В. Поліщук 2013. Луцьк.
- ЛРК – *Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (збірник актових документів)*. Відп. ред. І.П. Чепіга 1986. Київ.
- Оп.им. – *Опись краткая имѣній монастыря Золотоверхого Михайловскаго Кіевского собранная 1701–1736 года*. Бібліотека Київ-Софійська, № 372. КТ.
- Оп.им.Дан.Апост. – *Описание имѣній, принадлежавшихъ Гетману Даниилу Апостолу. Матеріалы для отечественной истории*. Изд. М. Судієнко 1853. Т. I. Київ, отд. 3. КТ.
- Прот.Полт.С. – *Протоколы Полтавскаго полкового суда в рукописах*: т. I. (1673–1740); т. II. (1673–1740); т. III (1747–1750); т. IV (1755–1757). Томи III і IV переховуються в ВБУ, т. III за № 922; т. IV за № 924. Т. I і II переховуються в бібл. Ун.Відділ О. Лазаревського, № 39 (II) і № 39 (I). Рукописи in folio. КТ.
- Сб.мат.Лѣв.Укр. – И. Лучицкій 1884. *Сборникъ матеріаловъ для истории общины и общественныхъ земель в Лѣвобережной Украинѣ XVIII в.* Київ. КТ.
- УІМ – *Універсали Івана Мазепи 1687–1709*. Упорядк. І. Бутич 2002. Київ–Львів. Кн. 1.

Література

- Дашкевич Я.Р. 1969. Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII–XVIII ст.: проблеми, стан і методика дослідження *Історичні джерела та їх використання*. Київ, Вип. 4, 129–171.
- КСУМ¹⁶⁻¹⁷ – *Картоотека “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”* – Львів, 1994–2010. Вип. 1–15 (видання не завершене). Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
- КТ – *Картоотека “Історичного словника українського язика” Є. Тимченка*. Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
- Німчук В. – Яковенко Н. 1991. Н. Підкоморські книги Правобережної України кінця XVI – першої половини XVII ст. In: Відпов. ред. В. Нічмук. *Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)*. Київ, 5–56.
- ОКДА – *Общекарпатский диалектологический атлас*. – Вип. 7 (карта № 31).

Geographical names reflecting Ukrainian culture and traditions of the 16th – 18th century

The paper examines geographical names which denote natural border names referring to economy and agriculture of the period. Names were collected from Ukrainian documents (land papers, testaments) of the 16th – 18th century. This group is mainly consisted of geographical names that show ancient Slavic origin. At the same time we put a special emphasis on borrowed names that come from Hungarian and Romanian and have been used for a long time in the Ukrainian language and its dialects.

NYELVJÁRÁSI JELENSÉGEK MEGÍTÉLÉSE KÁRPÁTALJAI MAGYAR ISKOLÁKBAN

DUDICS LAKATOS KATALIN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Számos vizsgálat bizonyította az elmúlt években, hogy a kárpátaljai magyar iskoláskorú fiatalok nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, különösen a nyelvjárásokkal kapcsolatos vélekedése igencsak határozatlan, sokszor bizonytalan, ellentmondásos. Az adatokból arra következtethetünk, hogy

- a vizsgálatban résztvevők nem vállalják nyelvjárási anyanyelvűségüket, igyekeznek elhatárolódni ettől,
- vagy egyszerűen nincsenek tudatában annak, hogy nem a magyar köznyelv normái szerint beszélnek.

Az első feltételezésre a nyelvváltozat alacsony társadalmi presztízse szolgál magyarázatul: magyar nyelvterületen a nyelvjárási beszélőkhöz több negatív, mint pozitív előítélet kapcsolódik. A második eset azt jelentené, hogy a csoport érettségi előtt állva nincs tisztában a nyelvváltozatok közötti különbségekkel.

Mindkét lehetőség elszomorító, s mindkettő mögött a hosszú ideig érvényben lévő anyanyelv-oktatási módszerek hiányosságai állnak. Az iskolai anyanyelvoktatás elsődleges célja sokáig a köznyelv normáinak elsajátíttatása volt úgy, hogy az iskolába kerülő tanulók otthonról hozott nyelvváltozatát figyelmen kívül hagyva várták el a standard produkálását/használatát. Annak ellenére így volt ez, hogy a magyar anyanyelvűek nagyobb része elsődlegesen valamely nyelvjárást sajátít el.

Kárpátalján is a felcserélő anyanyelv-oktatási módszer érvényesült 2005-ig (az új szemléletet közvetítő tanterv érvénybe lépése, Kótyuk és mtsai 2005). Pedig kisebbségi körülmények között a magyar nyelv használatának korlátozottsága miatt a nyelvjárási nyelvhasználat gyakoribb, szélesebb körben használatos (akár térre, akár társadalmi rétegekre gondolunk), mint Magyarországon. S kisebbségi körülmények között a nyelvmegtartás szempontjából is különösen fontos a tudatos, magabiztos nyelvhasználatra való nevelés, a kommunikációs kompetencia megfelelő szintjének elérése. Ennek érdekében külön fel kell hívni a tanulók figyelmét a helyi kötöttségű nyelvjárási, illetve kontaktusjelenségekre. Több felmérés bizonyította, hogy határon túli adatközlők a magyar nyelvművelés által is sokat emlegetett, széles körben elterjedt ún. egyetemes változók esetében nagyobb arányban ismerték fel, produkálták a köznyelvi alakot, mint a környezetükben használt, szűkebb körben elterjedt jelenségek kapcsán (Beregzászi–Csernicskó 2006, Lakatos 2010). Ez is azt a megfigyelést támasztja alá, amire már a 60-as években felfigyeltek. A magyar nyelvjárások atlaszának gyűjtői: környezetük nyelvhasználatában nem ismerik fel, nem ismerik el az alacsonyabb presztízssű nyelvi jelenségeket (Imre 1963). Iskoláskorú fiatalok körében is megfigyeltek hasonló megnyilvánulásokat: számos felmérés érintette a nyelvi, nyelvjárási tudat, attitűd kérdését mind Magyarországon, mind kisebbségi környezetben (Kiss 1996a: 138–151, 1996b: 403–415, 1998: 257–269, Sándor 2001: 87–95).

2006 és 2008 között Kárpátalja 46 magyar tannyelvű oktatási intézményében 1490 érettségi előtt álló, illetve kilencedikes tanulót kérdeztem meg a nyelvekhez, különösen a nyelvjárásokhoz való viszonyukról.

Ugyanennek a kérdőívnek a végén három feladattípussal (mondatjavító, mondat-kiegészítő, mondatválasztó) vizsgáltam, hogy milyen fokú a köznyelv normáinak ismerete körükben. A feladatokban szerepeltek széles körben elterjedt, a nyelvművelő szakirodalomnak is kiemelt fontosságú jelenségei, valamint helyi kötöttségű nyelvjárási, illetve kontaktusjelenségek.

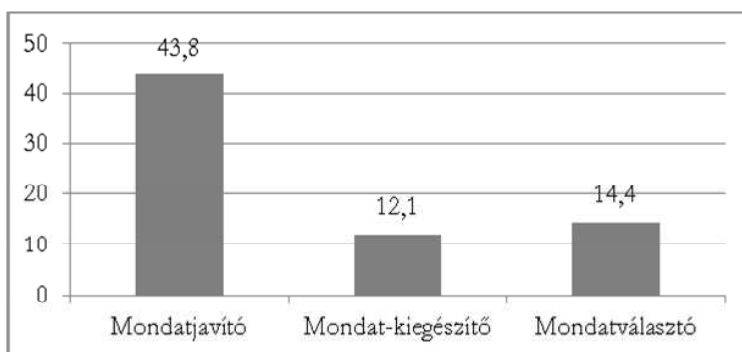
Előadásomban arról számolok be, hogy az általam megkérdezett kárpátaljai magyar fiatalok egy iskolai tanórán, egy nyelvhasználati kérdőív kitöltése közben milyen arányban fogadnak el helyesnek/produkálnak nem a magyar köznyelv normáinak megfelelő jelenségeket. Arra is választ kívánok kapni/adni, hogy felfedezhető-e különbség körükben a széles körben elterjedt, illetve a helyi kötöttségű nemstandard jelenségek tudatos használata között. A kérdőív nyelvjárási attitűdre vonatkozó részének adataival összefüggésben azt is megnézhetjük, hogy befolyásolja-e, s ha igen, milyen irányba a köznyelvi norma ismeretét az, hogy a tanuló, saját bevallása szerint, beszél-e nyelvjárásban. Elemzésemet a következő jelenségekre vonatkozó adatok alapján végzem: suksükölés, *-ba/-be* illativusi helyhatározórag inessivusi funkcióban, nákozás, a *kell* állítmány jövő idejű *kell lesz* (*kellesz*) formája, a *-nál/-nél* rag használata a *-hoz/-hez/-höz* jelentésben, illetve a hasonlítás kifejezésére használt *-nál/-nél* rag helyett gyakran hallott *-tól/-től*. A magyarországi és a kárpátaljai nyelvművelő szakirodalom talán leginkább stigmatizált jelensége az ún. suksükölés, szuksükölés, csukcsükölés (Balogh 1991, Grétsy–Kovalovszky 1980: 616–618, Horváth 1991). Több vizsgálat bizonyította, hogy a társadalmi stigma ellenére e jelenségek széles körben elterjedtek mind Magyarországon, mind a határon túli magyarok nyelvhasználatában (Balogh 1997: 354, Csernicskó 1998, Imre 1971, Kassai 1998: 23–25, Lanstyák–Szabó Mihály 1997, G. Varga 1963: 221–223, valamint a Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat, a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú, az RSS-kutatás eredményeit bemutató tanulmányok). Az is kiderült, hogy a suksükölés és a szuksükölés megítélése, ezáltal használati gyakorisága nem azonos: az utóbbi jelenség nem standard volta kevésbé tudatos (Csernicskó 2002: 313–320, Váradi–Kontra 1994: 115–124). A kárpátaljai iskolások körében a következő mondatok segítségével vizsgáltam a *-t* végű igék kijelentő módjának használatát, megítélését:

101. A tűzoltók életük árán is eloltsák a tüzet. (MJ)

201. A jó gazda éppen most váloga... át az almát (átválogat). (MK)

301. a) Holnap kijavítjuk a dolgozatokat. b) Holnap kijavítsuk a dolgozatokat. (MV)

1. ábra. A *-t* végű igék kijelentő módja (nem-standard válaszok %-os aránya)
N=1490

Feltűnő a különbség (1. ábra) a három feladattípus százalécai között: legnagyobb arányban a mondatjavító feladatnál érkeztek nem köznyelvi válaszok. Ez az összes vizsgált jelenség kapcsán elmondható, s megegyezik a korábbi hasonló felmérések következtetéseivel, hiszen ahogy Várad Tamás és Kontra Miklós egyik tanulmányukban meg is fogalmazzák „produkció közben belép egy olyan normatív kontroll, ami az ítéletalkotásban nem játszik szerepet” (Várad–Kontra 1994: 123). A tanulók majdnem fele (43,8%) fogadta el helyesnek a suksükölő mondatot, de mondat-kiegészítéskor, illetve a két változat megítélésekor ez az arány jóval alacsonyabb (12,1%, ill. 14,4%).

A következő vizsgált változó szintén gyakran emlegetett jelensége a magyar nyelvtudománynak, nyelvművelésnek, iskolai anyanyelvoktatásnak. A *-ba/-be* illativusi helyhatározórag inessivusi funkcióban való használata már a kései ómagyar kori írásos emlékeinkben is megfigyelhető (Korompay 1992a: 397–400). Tanulmányok sora foglalkozik ezzel a jelenséggel, vizsgálva korai és jelenkori használatukat, megítélésüket, megoszlásukat az írott és beszélt nyelvben, a különböző nyelvváltozatokban (Horváth 1994: 131–137, Kalcsó 2003: 136–139, Kontra 1998: 9–22, Pléh 1990: 55–75, Csernicskó 1998, Beregszászi–Márku 2003). Posgay Ildikó szerint nem is beszélhetünk ragcseréről, csupán a *-bVn* rag *n* hangjának kiejtésbeli elhagyásáról van szó (Posgay 1991: 531–533). A Nyelvművelő Kézikönyv szerzői szerint a közvetlenebb hangú beszédben terjed, s a helyesírási hibákban is tükröződik (Grétsy–Kovalovszky 1980: 270).

Ezek használatára szintén három típusú feladattal kérdeztem rá:

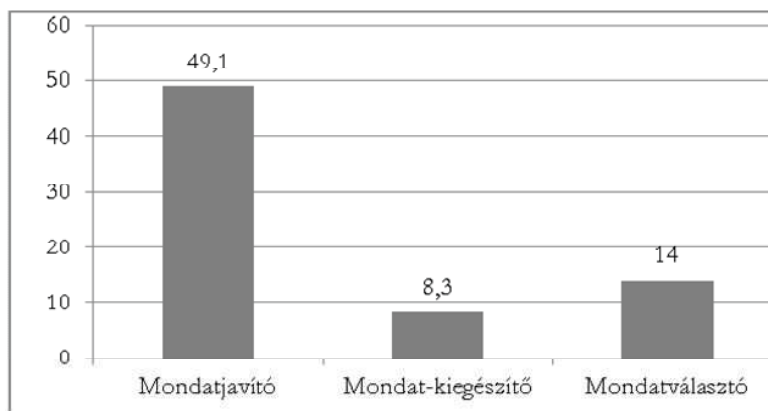
107. A sok fának köszönhetően az erdőbe friss a levegő. (MJ)

206. A beteg embereket kórház..... kezelik (kórház). (MK)

307. a) Elefántot is láttunk az állatkertben. b) Elefántot is láttunk az állatkertbe. (MV)

Az arányok nem változtak: sokan fogadták el megfelelőnek, „helyesnek” a leírva látott mondatot, de jóval kevesebben produkálták, illetve választották a nem köznyelvi változatot (2. ábra).

**2. ábra. A *-bV* inessivusi funkcióban (nem-standard válaszok %-os aránya)
N=1490**

Az alanyi iktelen ragozás, feltételes módú E/1. személyű *-nV* *k* toldalék illeszkedésének kérdésével is sokat foglalkozik a nyelvművelés, helytelennek, durva hibának tekinti, s Magyarországon is erősen stigmatizált a használata (Grétsy–Kovalovszky 1980: 626, G. Varga 1990: 179). A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú során kapott adatok szerint

ennek a jelenségnek a használata összefügg az adatközlők foglalkozásával, valamint a feladatok típusával (Borbély 2007: 53–58). Borbély Anna tanulmányában arra is felhívja a figyelmet, „hogyan a nemstandard (*nák*) negatív társadalmi megítélése sokkal nagyobb, mint azt az előfordulása indokolná” (Uő. 2007: 57).

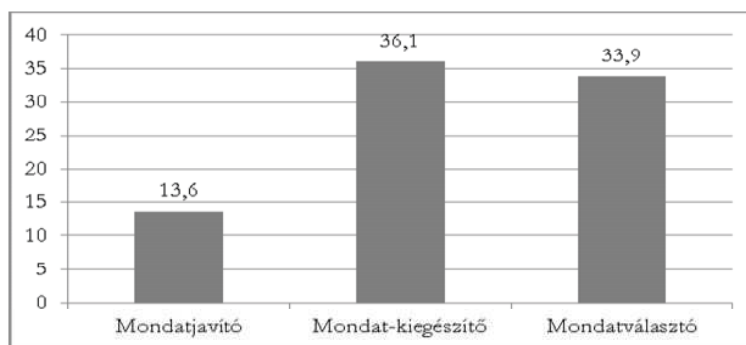
105. Nagyon szívesen úsznak a Tiszában. (MJ)

205. Ha tehetném, egész éjszaka olvas..... (olvas) (MK)

305. a) Jó lenne, ha újra kézilabdázhatnák. b) Jó lenne, ha újra kézilabdázhatnék. (MV)

3. ábra. *Nákozás* (nem-standard válaszok %-os aránya)

N=1490

Ennél a jelenségnél változtak az arányok: az illeszkedő alakot javítatlanul hagyók aránya jóval alacsonyabb, mint a másik két típusú feladat kapcsán kapott százalékok. Az adatközlők egyharmada produkálta/választotta a magyar köznyelvi normával nem meg egyező, de az illeszkedés szabályainak megfelelő változatot (3. ábra).

A hasonlítás kifejezésére a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban elterjedt a *-tól/-től* rag használata is. A *-nál/-nél* és a *-tól/-től* szinonimitására már a kései ómagyar kori emlékeinkben is találhatunk példát (Korompay 1992b: 401–408). A Nyelvművelő Kézikönyv szerint viszont a *-tól/-től* használata hasonlító határozói funkcióban kerülendő (Grétsy–Kovalovszky 1985: 250). Rácz Endre ennek kapcsán a következőket írja: „A köznyelv grammatikai rendszerében pozitív nyelvjárási hatásként értékelhetjük pl. az úgynevezett hasonlító határozó *-tól/-től* ragjának egyre gyarapodó használatát, mégpedig a *-nál/-nél* rag rovására. (...) Újból való felszínre kerülése, már-már köznyelvié válása azért is öröndetes, mert a *-nál/-nél* rag – sok más jelentésben is – túlon túl sűrűn szerepel beszédünkben és írásunkban” (Rácz 1987: 3). A határon túli magyarok nyelvhasználatát vizsgálva többen azon a véleményen vannak, hogy a jelenség nagyobb mértékű elterjedése a nyelvjárásiasabb nyelvhasználat mellett az idegen nyelvi hatás következménye (Beregszászi–Márku 2003: 184, Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 95–97, Molnár Csikós 1998: 229–234).

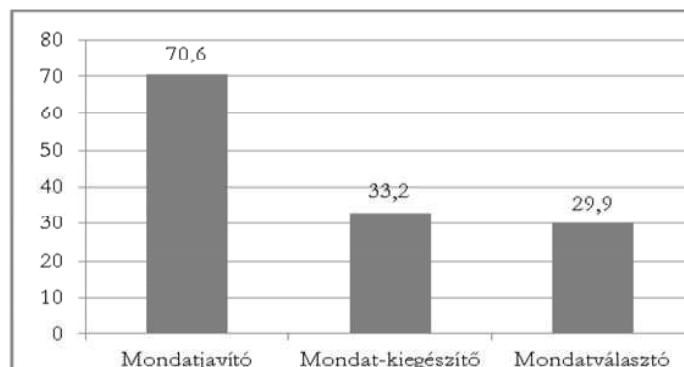
111. A mi településünk sokkal nagyobb a szomszéd falutól. (MJ)

208. A bátyám öt évvel idősebb Laci..... (Laci). (MK)

311. a) Évát jobban szeretem Maritól. b) Évát jobban szeretem Marinál. (MV)

A korábbi jelenségek megítéléséhez viszonyítva feltűnően sokan, az adatközlők 70,6%-a hagyta javítatlanul a kérdőívben szereplő mondatot, s egyharmaduk produkálta vagy választotta a *-tól/-től* ragos változatot (4. ábra).

4. ábra. A *-tól/-től* hasonlító funkcióban (nem-standard válaszok %-os aránya)
N=1490

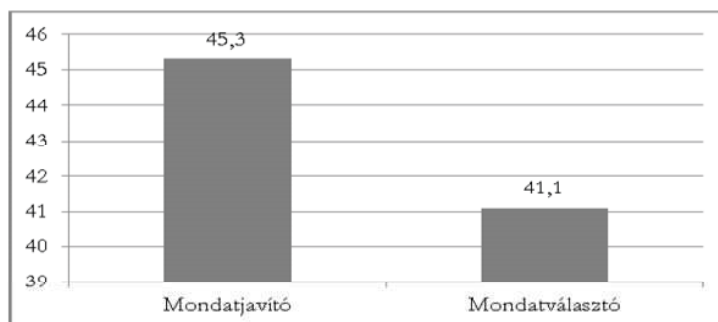

Területünk magyar nyelvhasználatának másik, nyelvjárási háttérű jellegzetessége a *-hoz/-hez/-höz* helyén használt *-nál/-nél* helyhatározórag. Erre két feladattípussal kérdeztem rá:

110. Nyáron sokszor utaztam nagymamámnál. (MJ)

310. a) Holnap mindenképp elmegyek hozzátok. b) Holnap mindenképp elmegyek nálatok. (MV)

5. ábra. A *-nál/-nél* helyhatározórag a *-hoz/-hez/-höz* helyett (nem-standard válaszok %-os aránya)
N=1490

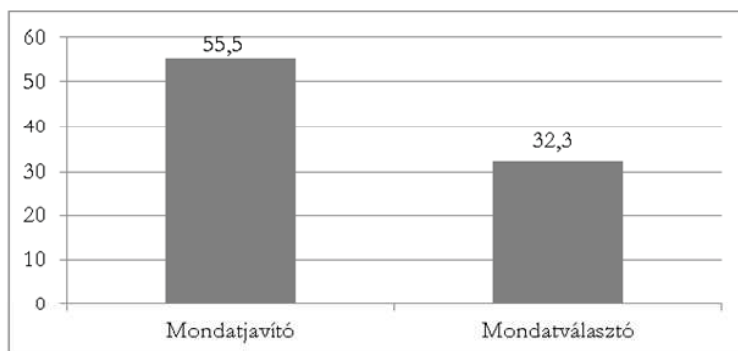
Itt már nincs akkora különbség az arányok között: az 1490 fiatalnak majdnem fele fogadta el a nem-standard alakot helyesnek (5. ábra).

A kárpátaljai magyarok nyelvhasználatának gyakori jelensége a *kell* állítmány jövő idejű nem-standard formája, a *kell lesz* (Beregszászi-Márku 2003: 183). Kótyuk István szerint ennek terjedését az orosz, ukrán nyelv hatása is segítette (Kótyuk 1995: 53). Használatát két feladat alapján vizsgáltam. A mondatokban feltüntettem a ragozott forma kiejtésbeli alakját is, mivel a *kell lesz* kifejezést leírva valószínűleg nem láthatták a tanulók, s ez megzavarhatja a válaszadásban őket.

109. Holnap el kell lesz (kellesz) mennem orvoshoz. (MJ)

309. a) El kell lesz (kellesz) mennem a könyvtárba. b) El kell majd mennem a könyvtárba. (MV)

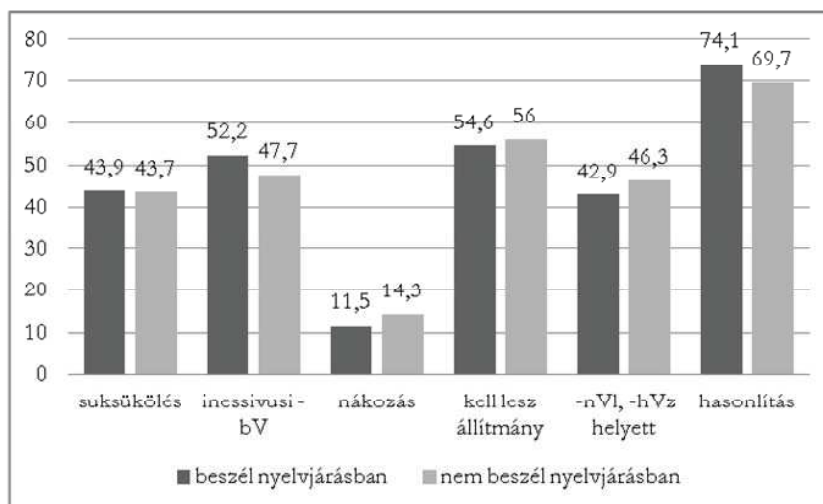
6. ábra. A *kell* állítmány jövő ideje (nem-standard válaszok %-os aránya)
N=1490

A tanulók 55,5%-a, illetve 32,3%-a tartotta megfelelőnek a *kell*esz formát az adott szituációban, az adott feladat elvégzése közben (6. ábra).

Az eddig bemutatott adatokból arra következtethetünk, hogy a felmérésben részt vett tanulók köznyelvi norma ismerete nem felel meg a tantervben megfogalmazott céloknak: iskolai tanórán, írásban, egy nyelvhasználati kérdőív kitöltése közben nagy arányban produkáltak, fogadtak el „helyesnek” nem köznyelvi jelenségeket. Ugyanakkor ezeknek a tanulóknak csupán 15,7%-a nyilatkozott úgy, hogy helyesnek tartja, ha valaki mindig, minden helyzetben nyelvjárásban beszél. Ez arra utal, hogy nincsenek tudatában annak, hogy használják környezetük nyelvjárását. Az 1490 tanulónak csak 27,5%-a vallotta azt, hogy beszél nyelvjárásban, 69,9%-a úgy gondolja, hogy nem, 2,6%-uk nem válaszolt erre a kérdésre.

7. ábra. A nem-standard válaszok megoszlása azzal összefüggésben, hogy az adatközlő beszél-e nyelvjárásban (%)
N=1490

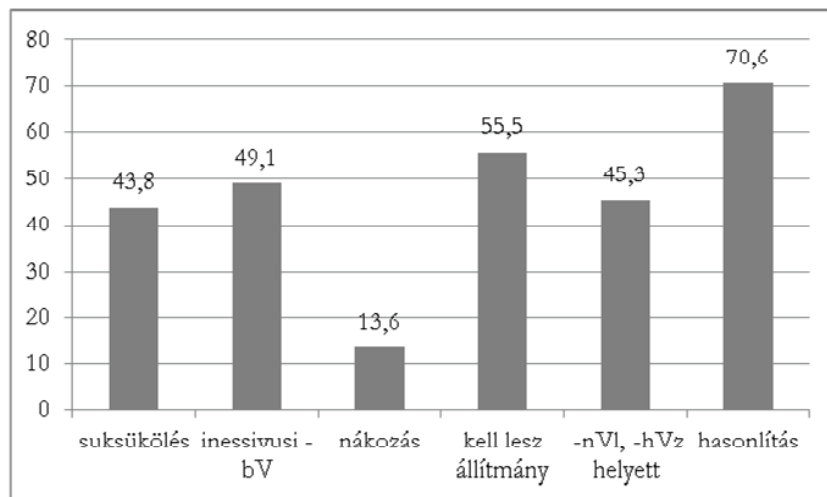

A 7. ábrán azt szemléltetem, hogy hogyan oszlik meg a nem-standard válaszok aránya a különböző jelenségek esetében azzal összefüggésben, hogy a tanuló saját bevallása szerint beszél-e nyelvjárásban.

Bár apróbb különbségek vannak a százalékok között, ezek statisztikailag nem szignifikánsak. Az viszont jól látható, hogy akár beszél nyelvjárásban, akár nem, írásban mindkét csoport tagjai hasonlóan nagy arányban használják azt a nyelvváltozatot, melynek nincs nagy presztízse körükben.

A 8. ábrán az is jól látható, hogy adatközlőimről is elmondható, hogy a nyelvművelés és a korábbi iskolai tantervek, tankönyvek által kiemelt jelenségek normatív változata tudatosabb körükben, mint közvetlen környezetük nyelvjárási jellemzői.

8. ábra. A nem-standard válaszok aránya a mondatjavító feladattípusnál (%)
N=1490

Mínél szűkebb körben használatos a nyelvi változó, annál nagyobb a nem-standard válaszok aránya.

Az új tantervek, tankönyvek terjedése mellett a pedagógusok véleménye, a különböző nyelvváltozatokhoz való viszonyulása szintén befolyásolja az iskoláskorú fiatalok nyelvhasználatát, nyelvi attitűdjét. Kárpátaljai magyar pedagógusok körében végzett kérdőíves attitűdvizsgálat során a *kell* állítmány jövő idejének *kell lesz* alakjáról is megkérdeztem magyar iskolában oktató tanárokat, tanítókat. Összesen 150 kolléga volt segítségemre a vizsgálat során. A következő két mondat közül kellett kiválasztaniuk a szerintük jobbat, megfelelőbbet:

- Jövőre nekem is kelleni fog iskolatáska
- Jövőre nekem is kell lesz iskolatáska

A válaszadók 40,7%-a választotta a második, nem köznyelvi állítmányt tartalmazó mondatot. 73,3%-uk szerint környezetükben használják a *meg kellesz néz nem* típusú szerkezetet, s 48,7%-uk használja is. Arra a kérdésre, hogy hol hallják ezt, a következő indoklások érkeztek: „*egész Kárpátalján mindenütt, minden szituációban, szinte bárkitől (beleértve kollégákat is)*”, „*Jövőre nekem is fel kellesz újítani a lakást. Nekem is el kellesz járni fogápolásra*”.

Csupán az adatközlők 36%-a nem tartja helyesnek („*a kell ige pontosan kifejezi a mondanivalót*”, „*magartalan*”), 10,7%-uk helyesnek mondja („*érzékelteti és pontosan meghatározza, hogy nem most kell, hanem a jövőben kellesz*”), 46,7%-uk elfogadhatónak tartja („*nyelvjárási fordulat és beszéd közben nyugodtan használhatjuk, de a hivatalos megfogalmazásokban inkább hanyagoljuk*”).

Ez utóbbi indoklás már a szituatív kettősnyelvűségre való nevelés céljára utal: a pedagógusok körében megfigyelhető már az új szemlélet terjedése. Ezt támasztja alá az is, hogy bár 73,3%-uk már javította ki tanítványai nyelvjárási beszédét, az ahhoz fűzött indoklás az additív szemléletet tükrözte: „*hogy a tanuló tudjon különbséget tenni a nyelvjárás és a köznyelv között*”, „*így is lehet, de a köznyelvben így használjuk*”.

Összegzőként elmondható, hogy a Kárpátalján 2005-ben érvénybe lépő modern anyanyelv-oktatási szemléletet közvetítő tanterv (Kótyuk és mtsai 2005) megjelenése után 2-3 évvel a pedagógusok körében már felfedezhető a szemléletváltás. A tanulóktól kapott adatok azonban még a korábbi módszerek eredményeit/eredménytelenségeit tükrözik: bár a köznyelv elsajátíttatása volt a cél, formális helyzetben a fiatalok nagy része nem-standard nyelvi jelenségeket fogadott el, illetve produkált megfelelőként. Ugyanakkor többségük határozottan elhatárolódott az alacsony presztízsű nyelvváltozattól: azt mondták, nem beszélnek nyelvjárásban. A számok viszont másról vallanak: s különösen a kárpátaljai nyelvhasználat jellegzetességeiről sokan nem is tudják, hogy nem felel meg a magyar köznyelv normáinak. A dolgozat elején felvetett mindkét feltételezés igaz a vizsgálat résztvevőire:

- többségükben nem tudatos a köznyelvi és a nyelvjárási jelenségek közötti különbség, nem tudják objektíven megítélni környezetük és saját maguk nyelvhasználatát,
- a nyelvjárások negatív társadalmi megítélésének hatása azonban erősen érződik válaszaikon, nem érzik magukénak, igyekeznek elhatárolódni ettől.

A 2008 óta eltelt években, az azóta megjelenő tájékoztató jellegű kiadványoknak, módszertani segédanyagoknak (Beregszászi 2012, Csernicskó szerk. 2010) feltételezhetően van már eredménye a gyakorlatban is, bár erre vonatkozó empirikus adatokkal egyelőre nem rendelkezünk. De azzal tisztában vagyunk, hogy a nyelvjárásokhoz való viszony megváltoztatása, a nyelvi jelenségek tudatosítása, s ezáltal az anyanyelvoktatás hatékonyabbá tétele hosszú, hosszú folyamat. S Antalné Szabó Ágnes szavaival: az ilyen változásoknak „elsőként a fejekben kell végbemennie” (Antalné Szabó 2004: 344–345). Ebben pedig az iskola, a tanár (s nem csak a magyartanár), a tanárképzés szerepe óriási jelentőségű (Beregszászi 2015: 27–33).

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes 2004. Az anyanyelvi nevelés új stratégiái. *Magyar Nyelvőr* 127: 407–428.
- Balogh Lajos 1991. A suksükölés. *Kárpáti Igaz Szó*. 1991. november 12. 3. o.
- Balogh Lajos 1997. A magyar nyelvjárások és a suksükölés. *Magyar Nyelv* 93: 354–360.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi Anikó 2015. A magyar mint anyanyelv oktatásának tárgyköre a magyartanárok képzésében Beregszászon. In: Márku Anita és Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Audor-Shark, 27–33.

- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Márku Anita 2003. A kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatáról. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása*. Ungvár: PoliPrint, 179–207.
- Borbély Anna 2007. Társadalmi variabilitás és/vagy stílus-variabilitás: a (nVk)₂ nyelvi változó a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú 2. változatában. In: Gutmann Miklós – Molnár Zoltán szerk. *V. Dialektológiai Szimpozium*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, 53–58.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csernicskó István 2002. A-t végű igék kijelentő módja mint egyetemes változó? *Magyar Nyelv* 98: 313–320.
- Csernicskó István szerk. 2010. *Megtart a szó*. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság–Hodinka Antal Intézet.
- G. Varga Györgyi 1963. Néhány szó a suksük nyelv mai köznyelvi helyzetéről. *Magyar Nyelv* 59: 221–223.
- G. Varga Györgyi 1990. Presztízs változat, stigmatizált változat. In: Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk. *Élőnyelvi tanulmányok*. Linguistica. Series A. Studia et dissertationes, 3. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 178–182.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós szerk. 1980: *Nyelvművelő kézikönyv I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós szerk. 1985: *Nyelvművelő kézikönyv II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth Katalin 1991. Szebben beszélünk, mint Magyarországon? *Kárpáti Igaz Szó* 1991. november 13. 8. o.
- Horváth Veronika 1994. A -BA(N) nyelvi változóról. In: Kemény Gábor – Kardos Tamás szerk. *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 131–137.
- Imre Samu 1963. Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr* 87: 279–283.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kalcsó Gyula 2003. Inessivusi és illativusi funkciók és ragelőfordulások Tinódi Hoffgreff- és Heltai-féle kiadásában. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála szerk. *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 136–139.
- Kassai Iona 1998. Csoda-e, ha suksüölünk? In: Sándor Klára szerk. *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó, 23–25.
- Kiss Jenő 1996a. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 138–151.
- Kiss Jenő 1996b. Nyelvjárás és köznyelv: általános iskolások nyelvi tudatosságának vizsgálata nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 403–415.
- Kiss Jenő 1998. Helyes és helytelen. *Magyar Nyelv* 94: 257–269.
- Kontra Miklós 1998. Gondolatok a (bVn) és a (bV) nyelvi változókról. In: Sándor Klára szerk. *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó, 9–22.
- Korompay Klára 1992a. Az irányhármasság érvényesülése a helyhatározóragok körében. In: Benkő Loránd főszerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*; II/1–2, Budapest, 397–400.
- Korompay Klára 1992b. A névszóragok szinonimikája. In: Benkő Loránd főszerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II*/1 Budapest, 401–408.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

- Kótyuk István és mtsai 2005. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Csernyivci: Bukrek.
- Lakatos Katalin 2010. *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Molnár Csikós László 1998. A középfok melletti -nál, -nél ragot helyettesítő -tól, -től rag régen és ma. In: Sándor Klára szerk. *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó, 229–234.
- Pléh Csaba 1990. A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról. In: Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk. *Élőnyelvi tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 55–75.
- Posgay Ildikó 1991. Van-e a magyarban -ban/-ben? In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő szerk. *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE, 531–533.
- Rácz Endre 1987. A mai magyar nyelv változásai. *Magyar Nyelv* 83: 1–7.
- Sándor Anna 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv* 97: 87–95.
- Váradi Tamás – Kontra Miklós 1994. A stigmatizált magyar kijelentő mód társadalmi disztribúciójáról. In: Kemény Gábor – Kardos Tamás szerk. *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 115–124.

Opinion about dialect phenomena in Hungarian schools in Subcarpathia

In my paper I study opinions about a couple such non-common language phenomena that are present in the whole Hungarian language area and in a more limited region, Subcarpathia. Based on a survey conducted among students and teachers it can be said that since the appearance of a curriculum that conveys modern native language education the paradigm shift can already be recognised among teachers. However, data received from students reflect the results/ineffectiveness of the earlier methods: although the goal was teaching common language a large part of students used non-standard language phenomena or produced them as appropriate in formal situations.

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOK SZÓKÉSZLETI SOKSZÍNŰSÉGÉRŐL AZ UKRÁN/OROSZ KÖLCSÖNSZAVAK ÉS MAGYAR NYELVI MEGFELELŐIK HASZNÁLATA KAPCSÁN

GAZDAG VILMOS

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola –Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Bevezetés

A kárpátaljai magyar lakosságnak az intenzív államnyelvi hatás ellenére máig sikerült megőriznie anyanyelvi dominanciáját. Ugyanakkor az ukrán és orosz nyelv hatása még azoknál is megmutatkozik, akik egyáltalán nem is beszélik e nyelveket, s csak meglehetősen ritkán kerülnek velük kapcsolatba. Az ukrán és orosz nyelv hatása leginkább a kárpátaljai magyar nyelvjárások szókészletének a gyarapodásában, vagyis az e nyelvjárásokban meghonosodott ukrán és orosz kölcsönszavak használatában mutatható ki.

Azt már számos kutatás igazolta, hogy a kárpátaljai magyar lakosság nagy számban használ másodnyelvi elemeket. E szavak jelentős részét korábbi kutatásaink során már felgyűjtöttük és szótári adatbázisok formájában közre is adtuk (lásd Gazdag 2010a, 2010b; 2013). Az egyes kölcsönszavak elterjedtsége és meghonosodási mértéke azonban jelentősen eltérhet egymástól. Vannak például olyan kölcsönszavak, amelyek igen gyakoriak a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatában, s szinte teljes mértékben kiszorítják a magyar nyelvi megfelelőiket, míg mások csak ritkábban, a magyar nyelvi megfelelőikkel párhuzamosan, vagy azoknál kisebb gyakorisággal fordulnak elő.

Jelen tanulmány keretében azt próbálom megvizsgálni, hogy az egyes kölcsönszavak és a magyar nyelvi megfelelőik milyen megoszlásban is használatosak a lakosság körében. Ezen túl azonban célom az is, hogy megvizsgáljam, esetünkben (mármint a kárpátaljai magyarok esetében) mennyire indokoltak a magyar nyelv, s különösen a határon túli magyar nyelvváltozatok felé irányuló nyelvművelői aggodalmak.

A kétnyelvűség és a kölcsönszavak megítélése a szociolingvisták és a nyelvművelők körében

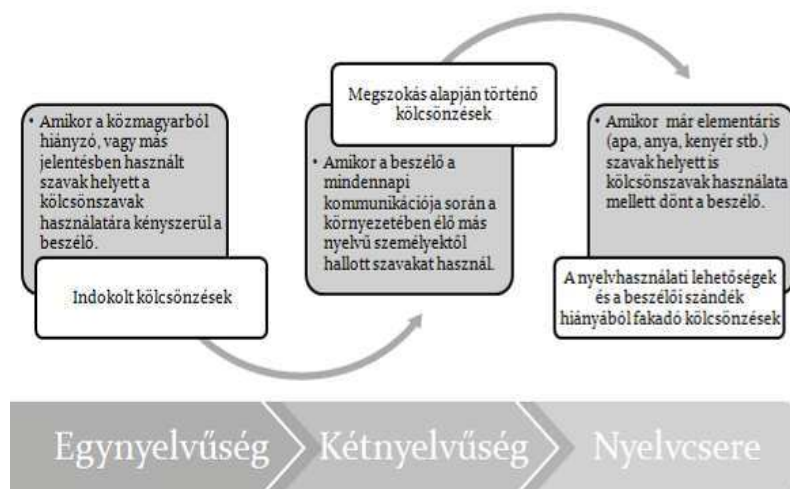
A nyelvművelők többsége az idegen- vagy másodnyelvi hatások megmutatkozását egyfajta „nyelvromlásként” értékeli (lásd pl. Balázs 2005). Ugyanakkor, amint azt a Kiss Jenő (2011: 12) által idézett Nádasdy Ádám (2003: 169) is leszögezi „a «nyelvromlás» fogalmát, mibenlétét a nyelvtudomány nem ismeri, csak nyelvi változásról tudunk, s persze tudjuk azt is, hogy – mint minden változás – ez is egyesekből lelkesedést, másokból aggodalmat vált ki.” Hasonló jellegű szembenállás figyelhető meg a szociolingvistáknak és a nyelvművelőknek a kétnyelvűségről és a kölcsönszavakról alkotott nézeteiben is (lásd az 1. táblázat).

Széles körben elterjedt nyelvi mítosz az is, miszerint az idegen eredetű kölcsönszavak beáramlása azért is veszélyes, mert előbb-utóbb nyelvcserét idézhet elő az átvevő nyelvi közösségben. S bár a kölcsönszavak használati mértéke, és az adott közösségben való elfogadottsága fontos mutatóként szolgálhat a nyelvi folyamatok vizsgálatakor (lásd az 1. ábra).

1. táblázat: A szociolingvisztikai és a nyelvművelői nézetek szembenállása
(Forrás: saját szerkesztés)

A szociolingvisták szerint	A nyelvművelők szerint
A kétnyelvűség normális állapot, a kétnyelvű emberek is normális emberek, csak épp nem úgy beszélnek anyanyelvüket, mint egynyelvű társaik.	A kétnyelvű egyének tudatában az érintkező nyelvek egymásba fonódnak, keverednek, ami a nyelvérzék bizonytalanvá válásához, a nyelvi rendszer megbomlásához vezet.
Ha a beszélő ismeri a kölcsönszavaknak az adott nyelv egynyelvű változataiban használatos szinonimáit is, akkor szókincse gazdagabb az egynyelvű közösségben élő társaiénál.	A kölcsönszavakat a nyelvi hanyagság, a „mindegy, hogyan beszélek” felfogás következményeként használjuk. Az ilyen szavak azért veszélyesek, mert kiszorítják a nyelv saját elemeit a használatból.
A nyelvek sohasem halnak ki amiatt, hogy szavakat kölcsönöznek más nyelvekből, vagy, hogy a beszélők idegen szavakat is használnak. A nyelvek fennmaradása attól függ, hogy vannak-e olyan beszélők, akik használni akarják azokat.	Nyelvünk fölépítésében, minden jellegzetes tulajdonságában annyira más, mint a többi művelt nyelv, hogy az egész emberiség, az emberi műveltség szempontjából megérdemli megőrzését.

1. ábra: A kölcsönszavak használata és a nyelvi folyamatok összefüggései
(Forrás: saját szerkesztés)

Ezzel kapcsolatban Lanstyák István (2014: 109) megjegyzi, hogy annak, hogy egy kétnyelvű közösségben nyelvcsere induljon meg, s az esetleg végbe is menjen, mindig nyelven kívüli okai vannak. Borbély Anna a nyelvcserét egy folyamatként vázolja fel, melynek kezdeti fázisában „a közösség egy vagy több tagja nem használja többé csoportja anyanyelvét”, míg „a befejezésekor a közösség tagjai közül már senki sem beszéli a közösség eredeti nyelvét” (2001: 194).

Kontra Miklós a nyelvcserét két típusát különbözteti meg: a kényszer hatására történő és a spontán módon történő nyelvcserét, s megjegyzi, hogy „a spontán nyelvcseré ember jog, a kikényszerített nyelvcseré ember jogszétkényszerítés (2013: 8). A kölcsönszavak használatát tehát nem tekinthetjük sem a nyelvromlás egyik jegyének, sem pedig a nyelvcseré kiváltó okának. Amint azt Lanstyák István egy korábbi interjújában megjegyzi a kölcsönszavak és más kontaktusjelenségek legfeljebb közvetve járulhatnak hozzá a nyelvcseréhez azáltal, hogy azt a benyomást keltik, mintha a kisebbségi magyarok anyanyelve alacsonyabb rendű lenne, mint a magyarországi magyar vagy pedig az adott ország államnyelve.

Ez a „presztízscsökkenés egyik tényezője lehet annak, hogy a magas fokú kétnyelvű szülők esetleg amellett döntenek, hogy gyermeküket a magasabb presztízssű többségi nyelven szocializálják” (Komlós 2001: 40), ami valahol a nyelvművelés hatásának is betudható, hiszen az „a művelt köznyelvtől való eltéréseket devianciának láttatja, még hozzá valamiféle erkölcsi vagy jellemhibának, amiben a delikvens igenis elmarasztalható, s így kiérdemli a gúnyt és megvetést” (Nádasdy 2002).

A kárpátaljai magyar nyelvjárások keleti szláv kölcsönszavainak megítélése

A fentebb már vázolt szociolingvisztikai és nyelvművelői nézetkülönbségek természetesen a kárpátaljai magyar anyanyelvű lakosság által használt keleti szláv (orosz/ukrán) kölcsönszavak kapcsán is megmutatkoznak.

Szociolingvisztikai szempontból ezek olyan szavak, amelyeket a bilingvis nyelv-közösségben élők naponta használnak munkájuk során, bevásárlás közben, a szomszédal való kommunikációban stb. A beszélő ismeri ezek magyar megfelelőjét, de mivel előnyelvi használatukra ritkán kerül sor, a passzív szókincsbe kerültek át (Csernicskó 1995: 139–140). A kölcsönszavak szótárakban, nyelvtanokban és kézikönyvekben való szerepeltetése hozzájárul ezek jobb elfogadottságához és az ún. „büntudat” nélküli használatához is (Kolláth 2008: 98).

Nyelvművelői szempontból viszont „E szavak túlnyomó többsége fölösleges a nyelvben, mivel az általuk jelölt fogalmaknak megvan a magyar neve” ugyanakkor „magyar megfelelőjük legfeljebb akkor bukkan fel, ha a beszélő nagyon választékos akar lenni, és kényszerül nyelvhasználatára” (Kótyuk 1991: 67). Azok első soron a beszélt köznyelv jellemzői, s az írott nyelvbe ritkán kerülnek be, s hogy tervszerű és következetes nyelvművelő munkával kellene törekedni a kétnyelvűség tökéletesítésére, az anyanyelv tisztaságának megőrzésére (Kótyuk. 1991: 69).

Néhány szó a kutatásról és az adatközlőkről

2014. január 13. és február 13. között egy online kérdőívezés keretében a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatát vizsgáltam.¹

A kérdőív kitöltői elsősorban az ismerősi körömből kerültek ki, ugyanis a kérdőív kitöltésére való felkérést a Facebook idővonalamon poszt formájában tettem közzé, s onnan, illetve az ismerősök általi megosztások (összesen 18 személy osztotta meg a posztot) alapján vált elérhetővé a kérdőívre mutató link is. A kérdőívet összesen 85 kárpátaljai magyar anyanyelvű személy töltötte ki. A kérdőív kitöltői ennek megfelelően elsősorban lakhelyem közvetlen környezetéből kerültek ki. A legtöbben a Beregszászi járás (58 személy), Ungvári járás (8 személy), Nagyszőlősi járás (4 személy),

¹ A kérdőív megtekinthető az alábbi linken: https://docs.google.com/forms/d/1CH2MZBIh_IJkX-Szma8F2OF0HCCDWp9-CQ2TaYkK0E/viewform?edit_requested=true

Munkácsi járás (2 személy), Huszti járás (1 személy), illetve 12 személy, akik nem tüntették fel a lakhelyüket, vagy jelenleg épp nem Kárpátalján élnek (pl. magyarországi egyetemen tanulnak, vagy Magyarországon dolgoznak). A kérdőív a nyelvjárási kérdőívek megszokott kérdései mellett szociolingvisztikai kérdéseket is tartalmazott, melyek a megkérdezett egyének szociológiai adataira (nem, kor stb.), nyelvismeretére (anyanyelv, államnyelv, környezeti nyelvek és idegen nyelvek), az iskolai tannyelv, illetve az egyes szakmák és az egyéni nyelvhasználat összefüggéseinek a vizsgálatára irányultak.

Az anyaggyűjtés módszere a kitöltőkkel való személyes kapcsolat hiánya végett aktív kérdezői módszerrel történt. A kitöltői figyelem fenntartása végett a kérdőív nyelvjárási része több különböző kérdéstípusból tevődött össze (tárgyképek bemutatása, meghatározások alapján történő kérdezés, a tájnyelvi elemek jelentésének az ismeretére irányuló kérdések).

A kutatási eredmények bemutatása

Jelen tanulmány keretében a tárgykép-azonosítási rész néhány elemét, s a hozzájuk kapcsolódó eredményeket kívánom bemutatni.

Az említett részben a kitöltők feladata az volt, hogy a képen látható használati tárgy, étel, zöldség-gyümölcs, növény, ruha és lábbeli, ruházati eszköz és egyéb tárgyak, illetve objektumok nevét a kép alatti mezőben feltüntessék. A képek összeválogatása során arra törekedtem, hogy a képek mindenki számára ismert dolgokat ábrázoljanak, illetve, hogy azok között minél több olyan legyen, amelynek a kárpátaljai magyarság körében ismert és általánosan elterjedt a keleti szláv (orosz/ukrán) nyelvi elnevezése is.

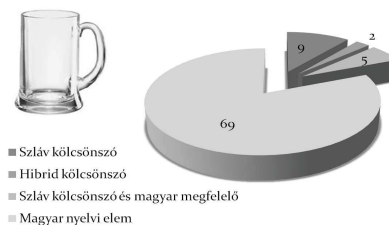
2. ábra:
A befőttesüveg névhasználatára

Keleti szláv kölcsönszó:² *bánki/a* [or. банка] fn *'-t, '-ja* – *bánki / bánka*
<ukr., or. банка;

Magyar nyelvi megfelelők: üveg, befőttes, befőttes vagy befőztes üveg, literes, csavaros vagy uborkás üveg

3. ábra:
A söröskorsó névhasználatára

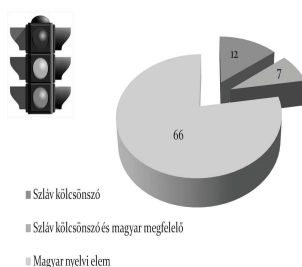
Keleti szláv kölcsönszó: *bakál/bákál*
[or. бокал] fn *'-t, '-ja* – *bakál / bákál*
<ukr., or. бокал

Hibrid kölcsönszó: sörösbákál

Magyar nyelvi megfelelők: pohár, sörös vagy füles pohár, söröskorsó, krigli, kancsó

² A szócikkek a következőképp épülnek fel: a szó maga, az etimológiai azonosítója, az adott elem szófaja és nyelvtani szerelése, nyelvjárási alakja (fonetikai transzkripcióban), az átadó nyelvi megfelelő(k) cirill betűs alak.

4. ábra:
A jelzőlámpa névhasználata

5. ábra:
A kerti pavilon névhasználata

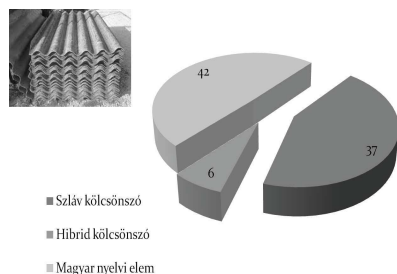
Keleti szláv kölcsönszó: szvetafor /szvitlofor [or. светофор] fn '-t, '-ja –szvetafor / szvitlofor < or. светофор, ukr. світлофор;

Magyar nyelvi megfelelők: jelzőlámpa, közlekedési lámpa, villanyrendőr, szemafor, útjelzőlámpa

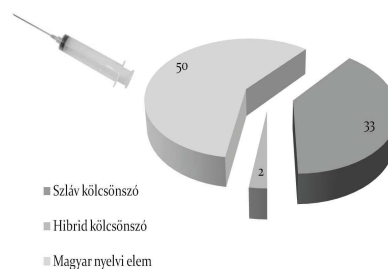
Keleti szláv kölcsönszó: beszodka [or. беsedka-ból] fn '-t, '-ja – beszodka < or. беsedка

Magyar nyelvi megfelelők: asztal, bódé, bungaló, faház, filagória, kisház, pihenőhely nyári lak, kerti pavilon, kerti fedett asztal, sátor, vikkend

6. ábra:
A hullámpala névhasználata

7. ábra:
A fecskendő névhasználata

Keleti szláv kölcsönszó: sifer [ném. Schiefer] fn '-t, '-ja – sifer < ukr., or. шифер;

Hibrid kölcsönszó: palasifer, siferpala

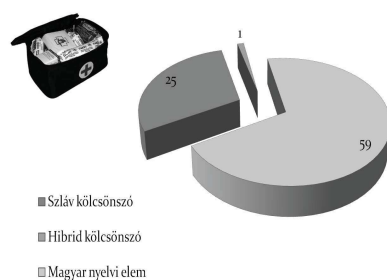
Magyar nyelvi megfelelők: cserép, pala, hullámpala, tetőpléh, palatető, tetőpala

Keleti szláv kölcsönszó: spricc/spric [ném. Spritze] <ukr., or. шприц;

Hibrid kölcsönszó: injekciós spricc, spriccestű

Magyar nyelvi megfelelők: fecskendő, injekció, injekciós tű, szuri, tű

8. ábra: Az elsősegély csomag névhasználata

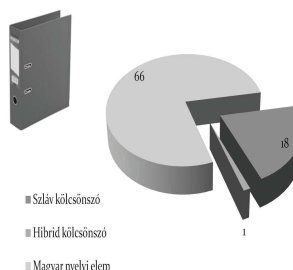
Keleti szláv kölcsönszó:

apteczka [lat. apothēca] fn '-t, '-ja –
apteczka < ukr., or. аптечка;

Hibrid kölcsönszó: apteckás doboz

Magyar nyelvi megfelelők:
 elsősegélydoboz, gyógyszeres táska,
 mentőcsomag, orvosi táska

9. ábra: Az irattartó névhasználata

Keleti szláv kölcsönszó:

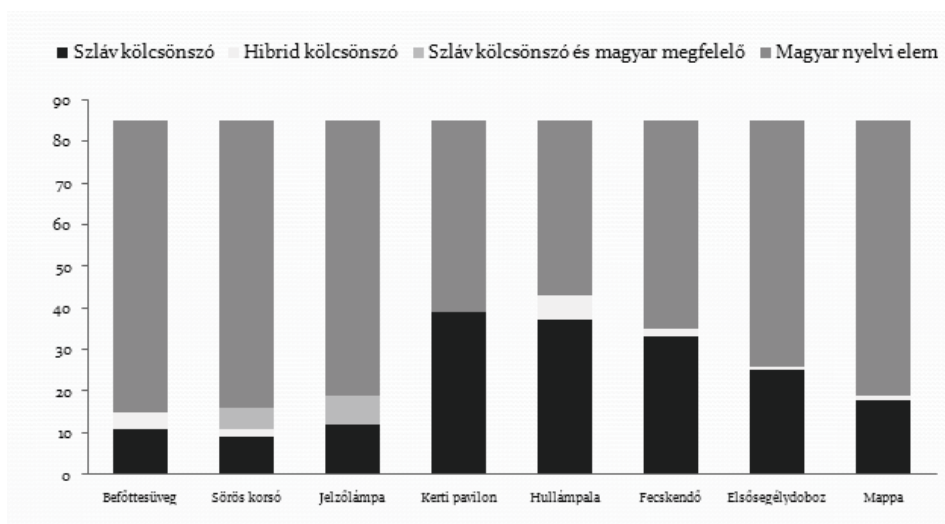
pápka [or. папка] fn '-t, '-ja – *pápka*
 < ukr., or. папка;

Hibrid kölcsönszó: dokumenttartó

Magyar nyelvi megfelelők: mappa,
 irattartó

Amennyiben megnézzük a fent bemutatott ábrákat, úgy jól láthatjuk, hogy az egyes tárgyak névhasználatánál a legtöbb esetben nagyarányú magyar nyelvi dominancia figyelhető meg (lásd a 10. ábra). A magyar nyelvi megfelelők aránya csupán két esetben csökken az 50%-os küszöb alá (az 5. és 6. ábra). S e két eset közül is az egyikben csak a keleti szláv nyelvi megfelelők és hibrid kölcsönszavak együttese miatt nem éri el a magyar nyelvi elem használati mértéke az 50%-os arányt.

10. ábra: A nyelvi megfelelők aránya a névhasználatban

Összefoglalás

A vizsgálat eredményei egyértelműen azt mutatják, hogy a kárpátaljai magyar nyelvű lakosság körében az orosz/ukrán lexikai elemek használata a szóképzési gyarapodás egyik jelének tekinthető, hiszen a megkérdezettek válaszai alapján az adott tárgyak nevének az anyanyelvi és a kölcsönszói megfelelői egyaránt használatosak. Ugyanakkor fontos megjegyezni azt is, hogy a vizsgálat eredményei számos korábbi kutatás (Csernicskó 1997; 1998, 2008; Csernicskó szerk. 2003, 2010; Márku 2013 stb.) eredményeihez hasonlóan a kárpátaljai magyar lakosság anyanyelvi dominanciáját igazolták. Ugyanis a legtöbb szó esetében a magyar nyelvi megfelelő használati mértéke jelentősen meghaladta a kölcsönszókét. S ezáltal talán azt is kijelenthetjük, hogy a nyelvművelői aggodalmak ellenére a kárpátaljai magyar lakosság esetében a természetes (spontán) nyelvcsera veszélyétől egyelőre nem kell tartani, s a helyi lakosság által használt magyar nyelvváltozatokat sem fenyegeti az a veszély, hogy az államnyelvi kontaktuselemek kiszorítanák a magyar nyelvi megfelelőiket a nyelvhasználatból.

Irodalom

- Balázs Géza 2005. Romlásnak indult...? Nyelvművelés, nyelvi ismeretterjesztés, nyelvtanoktatás. *Könyv és nevelés* 7. évfolyam 2005/1. szám: 59–65.
- Borbély Anna 2001. A nyelvcsera folyamata és kutatása. *Nyelvtudományi Közlemények*, 98. kötet / 2001, 193–215.
- Csernicskó István 1995. A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest MTA Nyelvtudományi Intézete, 129–145.
- Csernicskó István 1997. Amit a kárpátaljai magyar kétnyelvűségről tudunk. In: Kiss Gábor és Zaicz Gábor szerk. *Szavak- Nevek- Szótárak Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 88–92.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2008. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 153–170.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság–Hodinka Antal Intézet.
- Gazdag Vilmos 2010a. Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna). In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 124–160.
- Gazdag Vilmos 2010b. A kárpátaljai magyar köznyelv szláv lexikai elemei Zelei Miklós A kettézárt falu c. dokumentumregényében. *Acta Beregsasiensis*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve 2010. IX. évfolyam, 3. kötet, 29–40.
- Gazdag Vilmos 2013. Államnyelvi kontaktuselemek a kárpátaljai magyar sajtóban. In: Fedinec Csilla – Szoták Szilvia szerk. *Határhelyzetek VI. Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 199–242.

- Kiss Jenő 2011. Nyelvromlás. *Magyar Nyelv* 107. évf. 1. sz. / 2011, 9–20.
- Kolláth Anna 2008. Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról. In: Csernicskó István – Kontra Miklós szerk. *Az üveghegyen innen. Anyanyelvátváltások, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus azonos című szimpóziumán elhangzott előadások anyaga. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF, 81–104.
- Komlós Attila 2001. A szlovákiai magyarok kétnyelvűségének tanulságai. Beszélgetés Lanstyák Istvánnal régióink sajátos nyelvi jelenségéről. *Nyelvünk és kultúránk* 117. szám / 2001, 38–46.
- Kontra Miklós 2013. Magyar kétnyelvűség – áldás vagy átok? *Hungarológiai Közlemények* 2013/3. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, 1–12.
- Kótyuk István 1991. A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. Kiadja a Széchenyi társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest, 66–69.
- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony: Comenius Egyetem.
- Márku Anita 2013. „Po žákárpátszkei” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum.
- Nádasdy Ádám 2002. Mi a baj a nyelvműveléssel? *Népszabadság*, 2002. május 18.
- Nádasdy Ádám 2003. *Ízlések és szabályok*. Írások nyelvről, nyelvészetről. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

On the lexical diversity of Transcarpathian Hungarian dialects in connection with the use of Ukrainian/Russian loan-words and their Hungarian equivalents

In spite of the strong impact of state language on the Transcarpathian Hungarian population, it has managed to preserve its domination of mother tongue ere now. At the same time the impact of Ukrainian and Russian languages is shown among who not at all speak these languages, and who rarely come into contact with them. The impact of Ukrainian and Russian languages can be mostly demonstrated in the growth of vocabulary of Transcarpathian Hungarian dialects, namely in the use of Ukrainian and Russian loan-words which naturalized in these dialects. In this study I try to examine how loan-words and their Hungarian equivalents are distributed among the population.

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ РУМУНІЗМІВ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ НА ТЕРИТОРІЇ РУМУНІЇ У ХХ СТ.

ГОЛОВАЧ НІКОЛЕТТА

Чернівецький національний університет ім. ІОрія Федьковича

Започаткування традицій у дослідженні румунсько-українських мовних контактів припадає на другу половину ХІХ ст. Саме тоді були надруковані перші праці українських та зарубіжних мовознавців, присвячені вивченню румунської лексики у складі слов'янських мов. У процесі вивчення історії румунської мови ця тема по-особливому зацікавила румунських науковців, оскільки саме міжмовні контакти служать цінним джерелом для вивчення історії та культури румунського народу, їхніх багатовікових стосунків з українським та іншими слов'янськими чи неслов'янськими народами. При дослідженні історії румунської мови Академія наук Румунії особливого значення надавала також висвітленню румунського впливу на мову слов'янсько-румунських документів. Як доказ цього, варто назвати принаймні дві фундаментальні роботи, що були опубліковані в попередньому столітті. Так, за сприяння Інституту балканських студій та досліджень румунський науковець Даміан П. Богдан уклав і видав *Глосарій румунських слів у слов'янсько-румунських документах* (Бухарест, 1946). Укладач виділяє три групи слів, кожна з яких становить окремий розділ дослідження, – румунські слова з румунським закінченням, румунські слова зі слов'янським закінченням та слов'янські слова з румунським закінченням. На думку Г. Болокана (1981: V), після виходу в світ цієї праці ще впродовж 30 років вона була єдиним дослідженням загального характеру й послужила основою багатьох інших розвідок, присвячених історії розвитку лексики румунської мови. Про те, що ця тема викликала особливий інтерес і над нею постійно працювали румунські науковці, свідчить той факт, що через якийсь час побачила світ ще одна не менш цінна колективна лексикографічна праця – *Словник румунських елементів у слов'янсько-румунських документах 1374–1600 рр.* (Бухарест, 1981). *Словник* укладали співробітники відділу славістики Інституту лінгвістики в Бухаресті: Г. Болокан (відповідальний редактор), В. Нестореску, І. Робчук, К. Регуп, А. Регуп, М. Томіч, І. Чоча, О. Гуцу, К. Попеску. *Словник* характеризується комплексним характером і подає у складі румунізмів як загальні назви, так і антропоніми та топоніми, зафіксовані слов'янсько-румунськими документами досліджуваного періоду. Окремим розділом автори подають опис морфологічних особливостей румунізмів (закінчення та артиклі), що служать підтвердженням румунського характеру слов'янсько-румунських документів, адже зміст багатьох текстів неможливо зрозуміти без знання румунської мови.

Уперше в Румунії впливом румунської мови на сусідні мови зацікавився Б. П. Хаждеу – румунській науковець і одна з найяскравіших постатей в румунській культурі, якого Дж. Келінеску (Călinescu 1986) назвав основоположником румунської філологічної науки. Саме Б. П. Хаждеу одним із перших у румунському мовознавстві звернув увагу на те, що румунська мова не тільки запозичувала з сусідніх мов, а й сама впливала на мову сусідніх народів, які запозичували з румунської мови слова чи вислови. Саме це він мав на меті

показати у своїй фундаментальній, але незавершеній праці „*Etymologicum magnum Romaniae: dicționarul limbii istorice și poporane a românilor*”, яка була надрукована протягом 1887–1898 рр. Завдяки енциклопедичному характерові кожної словникової статті праця становить велику цінність для філологічної науки в цілому та для вивчення румунізмів зокрема. Ця праця, а також дослідження Ф. Міклошича та О. Калужняцького, дали поштовх до вивчення впливу румунської мови на українську.

Активізація досліджень цього напрямку в румунській філологічній науці, як і в українському мовознавстві, припадає на першу половину ХХ ст. Саме в цей період свій внесок у вивчення румунсько-слов'янських (у тому числі й українських) мовних зв'язків зробили такі відомі румунські науковці, як І.-А. Кандря, Г. Нандриш, Д. Кринджала, С. Пушкаріу, Е. Петровиц, А. Росетті та ін. Роль румунсько-українських чи українсько-румунських мовних взаємин систематично висвітлювали також і в академічних підручниках з історії румунської мови — як таких, що були важливими для формування румунської літературної мови.

Варто зазначити, що для досліджень румунських мовознавців характерним було поєднання наявних на той час теоретичних відомостей з активним залученням лінгвогеографічного методу дослідження слов'янських говірок на території Румунії, серед яких найчисельнішими є українські говірки. Саме тому в першій половині ХХ ст. дуже важливу роль відіграла діяльність діалектологів так званої Клаузької школи, які досліджували говірки Румунії. Так, румунський академік Е. Петровиц зробив спроби викласти основні проблеми історичних та мовних взаємин між румунами та слов'янами і саме він вперше почав вивчати українські говірки Румунії. Протягом 1935–1936 рр. Е. Петровиц, а пізніше і його учні І. Петруц та С. Поп, зібрали діалектний матеріал з гуцульських сіл, що розташовані в північній частині Румунії. Позитивну роль у вивченні говіркової системи відіграло включення українських говірок Румунії до „Румунського лінгвістичного атласу” / „Atlasul lingvistic român” (Сибіу–Лайпциг, 1940 р.) та до його нового видання, надрукованого в 1955–1966 рр. у Бухаресті. Ця праця дала поштовх багатьом румунським та іншим славістам до різноаспектного дослідження українських говірок Румунії. На цей період припадають і перші дослідження та спроби класифікації українських говірок Румунії, зроблені Е. Петровичем, І. Петруцом, М. Павлюком та ін. У їхніх працях основна увага приділена вивченню окремих марамороських та сучавських говірок, при цьому більшість говірок Румунії досить тривалий час залишались майже невідомими і не вивченими, що перешкоджало класифікації всіх українських і загалом слов'янських говірок Румунії. Варто зауважити, що вперше слов'янські говірки на території Румунії були описані румунським мовознавцем Е. Вrabіе (Вrabіе 1996), проте, на думку румунських дослідників, у цій праці досить загально розкрито питання лінгвістичного розподілу українських говірок Румунії (Павлюк 2003: 22).

У кінці 50-х років ХХ ст. значно активізувались дослідження румунсько-українських мовних зв'язків, а це було спричинене тим, що румунська влада підтримувала й заохочувала молодих науковців до досліджень у галузі славістики, щоб у майбутньому вони могли вивчати історію румунської мови з погляду її зв'язків із сусідніми слов'янськими мовами. Значний внесок у цьому напрямі зробили мовознавці Г. Міхаїла та В. Ващенко. Г. Міхаїла наполягав на потребі укладання етимологічного словника слов'янських елементів у румунській мові. Однією з важливих славістичних проблем румуни вважали також вивчення українських говірок на території Румунії, адже саме ці говірки зазнають

безпосереднього впливу румунської мови, а особливо на фонетичному та лексичному рівнях. Так, 1957 р. І. Петруц захистив кандидатську дисертацію на тему „Фонетика гуцульської говірки в Долині Сучави”, що стала першою монографією про українські говори Румунії. М. Павлюк захистив кандидатську дисертацію, присвячену українським говорам Мараморощини. Саме в цей час було засноване Товариство славистів Румунії (1956 р.), навколо якого згуртувались філологи, серед яких і такі, що цікавились україністикою, з різних наукових центрів Румунії. Члени цього товариства були й серед ініціаторів заснування щорічного наукового журналу „Romanoslavica” (1958 р.), у якому й дотепер друкуються праці з актуальних проблем контактів румунської та слов'янських мов.

У 1962–1965 рр. група науковців, серед яких були співробітники Інституту лінгвістики імені Йоргу Йордана Румунської Академії наук І. Робчук, К. Регуш, Г. Болокан та В. Ністореску, а також викладачі Бухарестського університету М. Павлюк та І. Ребошанка, займалася збиранням діалектного матеріалу в українських населених пунктах Румунії, користуючись „Програмою для збирання матеріалів до діалектологічного атласу української мови” (Київ, 1949). Румунській славист В. Васченко (2006: 238) зауважує, що велике значення для здійснення записів діалектних текстів відіграла конференція з слов'янсько-румунської діалектології, яка була проведена в Бухаресті 1961 року й на якій були представлені доповіді про більшість слов'янських говірок Румунії. А вже в 2003 р. за сприяння Канадського інституту українських студій, Наукового товариства ім. Шевченка в Америці та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної Академії наук України була надрукована праця „Українські говори Румунії”. Книга стала здобутком тривалої співпраці між її авторами – І. Робчуком та М. Павлюком – і фактично є першим повним дослідженням українських говірок Румунії, територія побутування яких перебуває за межами України й охоплює такі регіони, як Сучавщина, Мараморощина, Добруджа і Банат. Крім того, автори книги зазначають у своєму дослідженні, що українські говірки Румунії ввібрали до свого лексичного складу багато запозичень з різних мов, однак, на їхню думку, найбільший вплив на ці говірки чинила й чинить румунська мова, оскільки „в умовах постійного українсько-румунського контакту і масової двомовності основним джерелом поповнення лексики досліджуваних українських говірок є румунська мова – діалектна, якщо йдеться про безпосереднє оточення, – і літературна, здійснювана багатьма шляхами (через школу, мас-медіа та ін.)” (Павлюк 2003: 95). М. Павлюк і І. Робчук подають дуже цікаві факти про румунізми у складі лексики українських говірок Румунії та вважають нагальною справою видання діалектних текстів. Авторі зробили спостереження, які показали, що румунізми можуть функціонувати ізольовано в українських говірках, а також вони можуть мати синонімічні відповідники в цих говірках. На думку науковців, монографія І. Робчука та М. Павлюка – повномасштабне дослідження, яке має велике значення не тільки для україністики, а й для слов'янської діалектології (Васченко 2006: 244).

Найвизначніші досягнення у вивченні впливу румунської мови на українську на рівні лексики належать Е. Вrabіє, І. Лоб'юку, І. Робчуку. Румунський мовознавець Еміль Вrabіє у 1967 р. опублікував у журналі „Romanoslavica” перше на той час комплексне дослідження монографічного характеру про вплив румунської мови на українську „*Influența limbii române asupra limbii ucrainene*”. Це дослідження відрізняється від попередніх тим, що воно присвячене суто запозиченням з румунської мови в українську, а не в слов'янські

мови взагалі. На думку Е. Вrabіс (Vrabie 1967: 113), найбільший інтерес для вивчення історії румунської мови та румунського народу становлять говіркові запозичення, яким і присвячена його робота. При цьому дослідник не заперечує також важливості тих румунських запозичень, що увійшли до складу української мови іншим шляхом. Так, автор описав лексику румунського походження, зафіксовану „Лінгвістичним атласом Закарпатської області”, що його уклав Й. Дзензелівський, та „Румунським лінгвістичним атласом” за редакцією Е. Петровича, а також узяв до уваги ті самі лексеми в словниках С. Желехівського, Б. Грінченка та в „Українсько-російському словнику” (Київ, 1952–1963), виділивши 353 одиниці таких запозичень, зауваживши при цьому, що запропонований ним список мінімальний і його, без сумніву, можна доповнити, адже точно порахувати кількість румунізмів в українській мові досить важко (Vrabie 1967: 113). Праця складається з кількох розділів. У вступній частині автор описує ареал розповсюдження румунізмів в українських говірках Румунії та України, посилаючись на праці І. Зілінського „Карта українських говорів з поясненнями” (Варшава, 1933), Ф. Жилка „Говори української мови” (Київ, 1958) та І. Панькевича „Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей” (Прага, 1938). Е. Вrabіс, як і мовознавці А. Росетті, І.-А. Кандря, Г. Нандріш, Й. Дзензелівський та ін., дотримується думки про те, що перші румунсько-українські контакти відбулися в північних Карпатах і датуються ще XI ст. На доказ цієї теорії він подає фонетичні, лексичні та семантичні особливості румунізмів, які були запозичені слов'янами і зберегли ще свою архаїчну форму.

Е. Вrabіс виділив також народні запозичення, які є найдавнішими й відбувалися усним шляхом, та літературні, які засвоїлися українською мовою завдяки перекладам художніх творів з румунської мови. Народні запозичення становлять найбільшу кількість румунізмів і в деяких українських говорах вони налічують кілька сотень. Наприклад, тільки в одному селі Росішка зареєстровано 522 румунізми.

Користуючись матеріалами „Українсько-російського словника” у шести томах Е. Вrabіс виділив кілька груп румунських запозичень в українській літературній мові, а саме: 1) румунізми, яких немає в українській літературній мові (*вандзарь, згарда, курастра*); 2) регіоналізми (*афини, ватра, цафанин*); 3) запозичення з румунської мови, які увійшли до складу української літературної мови (*бадіка, бриндза, буката*). Щодо останньої групи румунізмів автор зазначає, що спочатку ці лексеми були надбанням розмовної мови, а потім потрапили до складу писемно-літературної української мови, й у більшості випадків – за посередництва творів південно-західних українських письменників. Третій розділ присвячено описові фонетичної та морфологічної адаптації запозичень, а також цей розділ включає алфавітний список запозичень, їх варіантів і похідних (словник) та їх тематичну класифікацію. Варто зазначити, що саме у вищезгаданій праці Е. Вrabіс найповніше описано фонетичні особливості румунізмів, хоч такі спроби були здійснені ще в попередніх працях іншими мовознавцями.

Приблизно в той самий час, коли була надрукована монографія Е. Вrabіс, над дослідженням румунського впливу на слов'янські мови працював колектив славістів, співробітників Румунської Академії наук, а саме: С. Ніпе-Армаш, М. Павлюк, Д. Гемулеску, Т. Плєтер, Т. Александру, М. Міту, М. Осман-Завера, І. Ребушапка, А. Тенесеску, Е. Тімофте, Д. Завера. Результат їхньої праці оприлюднено на VI Міжнародному конгресі славістів, що відбувся у Празі 1968 р.

Того ж таки року робота вийшла друком у Бухаресті французькою мовою (Niță-Armaș 1968: 59–121). У ній розглянуто румунізми в болгарській, сербо-хорватській, українській, польській, словацькій та чеській мовах, а також, вибірково, в російській, білоруській та македонській мовах. Список румунізмів укладено за наявними лексикографічними джерелами відповідної мови та на основі здійснених вже на той час спеціальних досліджень. Цей список містить усього 300 одиниць, 163 з яких, як нам вдалося виявити, увійшли до складу української мови. Цікавим у цій праці є простеження динаміки семантичних змін у запозичених словах. Виходячи з цього, автори розрізняють три види запозичень: 1) румунізми, що зберегли те значення, яке фіксується румунським словником; 2) румунізми, що поряд із тим значенням, у якому вживаються в румунській мові, набули додаткових значень; 3) існують також і такі румунізми, що засвоїлися в мові-реципієнті з іншим значенням і воно відрізняється від того, з яким вони вживалися в румунській мові (Niță-Armaș 1968: 112–113). За спостереженнями авторів дослідження, з 300 представлених у дослідженні румунізмів 240 зберігають первинне значення, тобто не розвинули нових, додаткових семантичних компонентів у складі іншої мови.

Доповнюючи ряд досліджень, присвячених українсько-румунським мовним взаєминам, не можна оминати увагою праці професора Ясського університету І. Лоб'юка про румунізми на позначення термінології вівчарства та тваринництва у мові гуцулів, а також про міжмовну інтерференцію в мікротопонімії гуцульських поселень верхньої течії річки Молдовиця (Південна Буковина). І. Лоб'юк дослідив мову гуцулів, що проживають в долині річки Молдовиця Сучавського повіту, зробивши цим значний внесок у вивчення мови гуцульських говірок, що ввібрали в себе впродовж століть запозичення з румунської мови, найбільше відображені в термінології скотарства, зокрема, вівчарства. Румунізми на позначення вівчарства І. Лоб'юк поділив на такі тематичні підгрупи: назви дій (*мутати (си), пазити, румегати*); вівчарі, вівчарська економіка (*боварь, вакарь, ватак*); стаїня, житло, простір (*бурдей, кошефа, подушерь*); посуд та знаряддя (*банур, белчук, кавуш*); вогонь (*спуза, ватра, згура*); отара (*ботей, кирд, гергелій*); пасовисько (*мутафа, порняла, урма*); продукти вівчарства (*бриндза, будз, дзер*); їжа вівчарів (*бануш, мамалига, мастека*). У своїй статті І. Лоб'юк проаналізував близько 170 слів румунського походження, зазначивши при цьому, що серед них існує ряд лексем із суперечливою етимологією, які могли потрапити до гуцульської говірки за посередництвом румунської мови з угорської чи болгарської, що дуже важко тепер визначити (Лоб'юк 1996/1997: 129). Варто також зазначити, що І. Лоб'юку належить комплексне дослідження українсько-румунських мовних контактів, у якому подано теоретичні та практичні аспекти впливу української мови на румунську (Lobiuc 2004).

Окремої уваги заслуговує й мовознавча діяльність І. Робчука. До основних праць І. Робчука належать такі: „Вивчення українських говірок Румунії. Лексика з погляду її походження” (1982), „Вивчення українських говірок Румунії. І. Діалектна лексикографія” (1983), „Вивчення українських говірок Румунії. II. Діалектна лексикографія” (1984), „Румунські слова в українській мові на Буковині” (1999) – вони були опубліковані в другій половині XX ст., а пізніше увійшли до збірника наукових праць „Студії і статті”. Окрім цінного матеріалу про систему українських говірок Румунії, у працях І. Робчука подано діалектний словник говірки села Марицеї Сучавського повіту, де проживає українськомовне

населення. І. Робчук цікавиться українськими говірками на території України та Румунії, вивчав і продовжує досліджувати їх у контексті українсько-румунських мовних контактів.

Праця І. Робчука про румунські елементи в українській мові (Robciuc 1996) має особливу вартість, оскільки містить доопрацьований та доповнений матеріал, основна частина якого увійшла до його дисертації, захищеної в Бухаресті 1971 р. На нашу думку, згадане дослідження І. Робчука стало другим, повнішим і ширшим, після праці Е. Вrabіє, значним та вагомим внеском у вивчення румунсько-українських мовних контактів на лексичному рівні. Крім теоретичних положень, робота містить і фактичний матеріал, що його подано у вигляді словника румунізмів в українській мові. За нашими підрахунками, цей лексикон налічує близько восьмисот слів і, таким чином, доповнює список румунізмів, запропонований Е. Вrabіє. Робота, справді цінна для мовознавців і цікава для читачів, складається з кількох розділів. Перші два розділи мають теоретичний характер і присвячені актуальним аспектам теорії міжмовних контактів, тут також висвітлено сучасний стан дослідження румунських елементів в українській мові, початком яких І. Робчук вважає кінець XIX ст., коли побачили світ праці Ф. Міклошича. Третій розділ має практичну цінність, адже в ньому висвітлено та проаналізовано румунські елементи в українській мові та фонетичні, морфологічні й лексичні інтерференції. Матеріалом для досліджень І. Робчука послужили „Малоруско-німецький словар” Є. Желехівського і С. Недільського, „Словарь української мови” за редакцією Б. Грінченка, а також багатий матеріал, що його було зібрано під час діалектологічних експедицій на території Румунії. Автор зазначає, що більшість попередніх дослідників румунсько-українських контактів у своїх працях обмежувалися, здебільшого, лише вивченням та описом лексики, етимології, а такі рівні української мови, як фонетика, словотвір, морфологія, що також зазнали румунського впливу, були вивчені вибірково та спорадично (Robciuc I., 1996: 33). Наявність великої кількості румунізмів в українській мові І. Робчук пояснює „тісними контактами між сусідніми румунським і українським народами. Взаємних мовних запозичень стало багато (адже і румунська мова запозичувала слова з української мови) завдяки географічному розташуванню” (Robciuc 1996: 64).

Список, запропонований І. Робчуком, містить близько двохсот нових слів, яких немає в працях попередніх науковців, до кожного слова румунського походження, крім румунського відповідника, додано також його фонетичні варіанти та похідні слова, що утворилися на власне українському ґрунті в процесі засвоєння слова українською мовою. Варто зауважити, що і Е. Вrabіє, і І. Робчук брали матеріал для своїх досліджень з живого мовлення носіїв української мови, що проживають в Україні та в тій частині Румунії, у якій розповсюджені українські говірки. Тут варто взяти до уваги і той факт, що українці Румунії постійно перебували й перебувають в контактах з румунськомовним населенням, а це одна з причин того, що в їхньому повсякденному слововжитку значно більше лексем, запозичених з румунської мови, ніж у мовленні українців, що проживають на території України. Тут варто додати, що вплив румунської мови позначився на лексичному та фразеологічному складі українських говірок Румунії. Такий вплив триває й досі.

Аналізований матеріал показує, що темі румунсько-українських мовних контактів присвячено чимало досліджень у румунському мовознавстві. Серед них

— проекти Румунської Академії наук, спрямовані на вивчення історії румунської мови, над виконанням яких працювали цілі колективи славістів; переважна більшість цих праць відзначається значним масштабом: у них йдеться про вплив румунської мови на слов'янські та неслов'янські мови. У ряду таких досліджень особливе місце належить індивідуально-авторським дослідженням Е. Вrabіс, І. Лоб'юка, І. Робчука та інших румунських славістів, у яких розкрито вплив румунської мови суто на українську. Ці дослідження дотепер не втратили своєї наукової вартості, адже в них подано цілі списки румунізмів, що є безсумнівним доказом багатосотлітнього тривання румунсько-українських мовних і культурних зв'язків. Сучасні дослідники цієї теми можуть доповнювати списки румунізмів в українській діалектній мові, оскільки на прикордонних територіях і дотепер відбуваються постійні й безпосередні контакти між носіями румунської та української мов.

Література

- Bolocan Gh. 1981. Întroducere. In: *Diționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374–1600)*. Redactor responsabil: Gh. Bolocan. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România. p. V–XXXVI.
- Candrea A. 1900. Elemente române în limbile slavice. *Noua Revistă Română: Pentru politică, literatură, știință și artă*. Vol. I. Nr. 8. 399–409.
- Călinescu G. 1986. *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București: Minerva.
- Damian P. B. 1940. I. *Despre elementele românești în limba ucraineană*. București: Editura Fundației Culturale Mihail Kogălniceanu.
- Hașdeu B. P. 1887. *Etymologicum magnum Romaniae: dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*. București: Sosec. Vol. I.
- Iorga, N. 1922. *Români și slavi, români și unguri*. București.
- Lobiuc I. 2004. *Contactele lingvistice ucraino-române (Pe baza Atlasului lingvistic român și a tuturor celorlalte surse documentare)*. Iași.
- Lobiuc I. 1972. Elemente românești în terminologia păstoritului și a creșterii vitelor al huțuli. *Romanoslavica XVIII*. 109–134.
- Lobiuc I. 1971. Împrumuturi românești în zoonimia huțulă. *Anuar de lingvistică și istorie literară*. Tom. XXII. 27–48.
- Miklosich F. 1879. *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten*. Viena.
- Niță-Armaș S. 1968. L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves / Colectiv de autori. *Romanoslavica, XVI*. 59–121.
- Robciuc I. 1971. *Elemente românești în ucraineană. Contribuție la studiul contactelor lingvistice*. București. (Rezumatul tezei de doctorat).
- Robciuc I. 2010. Interferențe lingvistice româno-ucrainene. *Curierul Ucrainean. Serie nouă*. Nr. 169–170 (iunie). 1.
- Robciuc I. 1971. Morfologia graiului ucrainean din Marițea (jud. Suceava). In: *Studii de slavistică*. București : Editura Academiei R. S. R. Vol. II. 276–312.
- Robciuc I. 1996. *Raporturile lingvistice româno-ucrainene. I. Elemente românești în ucraineană*. București: Editura Mustang.
- Robciuc I. 1970. Termeni de înrudire de origine românească în limba ucraineană. *Studii și cercetări lingvistice*. An. 21. Nr. 1. 27–35.

- Vascenco V. 2006. Ucrainenii din România. Însemnări pe marginea unei lucrări recente. *Romanoslavica* XLI. 234–246.
- Vrabie E. 1972. Elemente lexicale românești în ucraineană (pe baza Dicționarului etimologic al limbii ucrainene de J. B. Rudnyčkyj). *Analele Universității București. Limbi slave*. Anul XXI. 153–160.
- Vrabie E. 1965. Termeni de origine românească în limba bielorusă. *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*. București, 693–695.
- Врабие Э. 1963. Место славянских говоров на территории РНР в системе славянских языков и их значение для славянской диалектологии. *Romanoslavica*, IX. 169–197.
- Лоб'юк І. 1996/1997. Міжмовна інтерференція в мікротопонімії (на матеріалі гуцульських говірок Сучавщини, Румунія). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Sectio FF, Vol. XIV/XV. 343–353.
- Робчук І. 1999. *Смудії і стамті*. Бухарест: Мустанг.
- Робчук І. 1968. Некоторые словообразовательные форманты румынского происхождения в украинском языке. *Revue roumaine de linguistique*. Т. XIII. №. 6. 651–653.
- Робчук І. 2003. Хронологізація українських запозичень у румунській мові. In: ред. кол. Н. Бабич, В. Бузинська, Н. Гуйванюк, В. Німчук, Н. Руснак, М. Скаб, В. Скляренко, А. Ткач. *Матеріали V конгресу МАУ. Мовознавство: зб. наук. статей*. Чернівці: Рута, 307–309.
- Робчук І. 1982. Вивчення українських говірок. Лексика з погляду її походження. *Обрії*. Бухарест, 178–189.

On the study of Romanianisms in the 20st century

The article deals with the works of Romanian linguists, which highlight issues of the Romanian-Ukrainian language contacts. Research on the impact of Romanian on the neighboring languages dates back to the second half of the 19th century through the works of B.P. Hașdeu, which gave impetus to the study of the Romanianisms in Ukrainian. Since that time this topic is of interest for Romanian scientists, and, accordingly, was discussed in many collective and individual research papers. Research of the linguists of the late 20th century - E. Vrabie, I. Lobiuc, I. Robciuc - have also been important for the study of Romanianisms. They are still relevant today, as they contain lists of Romanianisms, which is evidence of long-standing Romanian-Ukrainian language and cultural ties.

БОЙКІВСЬКО-ЗАКАРПАТСЬКІ ПАРАЛЕЛІ У ВЕСІЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ

ХІБЕБА НАТАЛІЯ

Львівський національний університет імені Івана Франка

Традиційна духовна та матеріальна культура українців Карпатського регіону здавна цікавить науковців різних галузей, адже звичасва обрядовість дотепер не втратила своєї самобутності. Пізнавальним стане й порівняльне дослідження лексики весільної обрядовості бойківських та закарпатських говірок: стан її збереженості, динаміка формування, сьогочасні зміни, особливості взаємовпливів, спільні та відмінні назви-репрезентанти обряду, локалізми.

Пропоновані матеріали – етнографічно-фольклорні записи (Василечко 2006; Гнатюк 1908; Гошовський 2003; Жаткович 1896; Здоровега 1974, 1983; Кміт 1908; Кузів 1889; Мисевич 1937), діалектні тексти, які репрезентують перебіг весілля (Гов.; УГР; УЗГ), лексикографічні та лінгвогеографічні джерела (Горбач 1977; Лизанець 2008; Онишкевич 1984; Матіїв 2013; Сабадош 2008; АУМ; КДА; ЛАЗО; ОКДА; АГВ), низка мовознавчих розвідок про весільну лексику закарпатських говорів (Минголинець 2014; Нібак 2001) та власні польові матеріали з теренів Бойківщини (див. мережу обстежених пунктів: Хібеба 2010: 152–154) – дають змогу докладно з'ясувати питання про локальний колорит обрядової лексики досліджуваних діалектних регіонів. Порівняльний аналіз весільної лексики бойківських та закарпатських говірок виявляє:

значну кількість спільних назв, які не мають істотних відмінностей на формальному та семантичному рівнях:

же(и)нячка, жинітвa, женітвa 'одруження' (Онишкевич 1984 I: 250, 251; Матіїв 2013: 142; Сабадош 2008: 84);

св́атати [Вл, Зв, Лб, Мл, Мт, Оп, Ор, Тн, Ур] (Онишкевич 1984 I: 205; УГР: 261, 294; УЗГ: 27, 98), *йти в св́ати* [Лс, Мл, Ул] (УГР: 117, 152), *загн́ати когось, загн́ати до дівки* (Вл), *загн́ати сватачу́в* 'сватати' (УЗГ: 27);

сватанкí(є) [Вл, ВСт, Кр, Лб, Лс, НГс, Оп, Слв, Тр, Тх, Тш] (Лизанець 2008: 309; Сабадош 2008: 327; Парлаг упоряд. 1970: 232; УЗГ: 27, 34, 35, 51, 98, 160), *св́атанка, св́атанки* [Тх] (Онишкевич 1984 I: 205; УЗГ: 34, 35, 280; Гов.: 280, 290; УГР: 334); *спр́осини* 'сватання' [Ос, Сл] (Жаткович 1896: 12);

обз́ори, бз́ори, убз́ори, вбз́ори, вз́ори 'довесільний етап огляду помешкання та господарства майбутніх сватів' [Грб, Зв, Лл, Нв, Оп, Слв] (ЛАЗО II: к. 140; Лизанець 2008: 293; УЗГ: 333);

в́идд́атися [Лл, Пт, Тн], *в́идд́атися* 'вийти заміж' (УГР: 123) (*в́идда́ватися, у́дда́ватися, у́дда́вати* 'виходити заміж' – Горбач 1977: 282; Гошовський 2003: 326; Лизанець 2008: 317; Сабадош 2008: 367; УЗГ: 107);

в́інча́н(н)я(є), в́інчіня, в́інчанки 'шлюбний церковний обряд вінчання' [Вл, Гл, Лб, Лв, Оп, Рз, Рп, Тн, Тх] (Нібак 2001: 115; Сабадош 2008: 39; УГР: 153, 204; УЗГ: 35, 90, 160);

дівка, дівчина 'дівчина шлюбного віку', 'наречена під час сватання' (усі н.п.) (Горбач 1977: 288; Гов.: 290; Лизанець 2008: 387; УЗГ: 27, 34, 49, 98; УГР: 334);

молод́ята 'наречені під час весілля' [Бк, Гв, Лл, Мш, Пт, Скт, Тн] (Онишкевич 1984 I: 450; ЗНПІ: 129; НППР: 25; УЗГ: 206), *молод́і* 'тс.' (б. н.п.) (УЗГ: 90);

жонá, бóжєна жонá ‘пошлюблена наречена’ (Онишкевич 1984 I: 63; Матіїв 2013: 144; Гов.: 293; УЗГ: 35) (пор.: закарп. *божєный* ‘вінчаний’, *божітися* ‘вінчатися’ – Сабадош 2008: 28);

молоди́ця(и) ‘наречена після обряду покривання (символічного обрядового переходу в статус заміжньої жінки)’ [Б, ВСт, Дб, Лб, Мл, Рз, Ск, Цн, Ям] (ЗНП¹: 131; Лизанець 2008: 390) (пор. у весільних піснях: *Вна від дівок відстас, До молодиць пристас* (Зборовський 2013: 142); *Вчора була дівчинонька – нині молодиця* (ЗНП¹: 131) та ін.);

дру́жба, ста́рший дру́жба, пе́рший дру́жба ‘неодружений учасник весілля; свідок нареченого’ (б.н.пп.) (ОКДА: к. 60; Гошовський 2003: 296; Лизанець 2008: 388; Сабадош 2008: 439; УГР: 295, 329, 333; УЗГ: 34, 35, 48, 98, 152, 334);

дру́ж(ш)ка ‘подруга-свідок нареченої’ (усі н.пп.) (Горбач 1977: 288; Сабадош 2008: 80; УГР: 117, 203, 328; УЗГ: 34, 35);

ста́роста ‘головний розпорядник весілля’ (усі н.пп.) (Гов.: 292; Лизанець 2008: 312; УЗГ: 27; УГР: 295, 329);

покрива́ля ‘жінка, яка на весіллі покриває голову нареченої рантухом (хустиною)’ [Бр] (Онишкевич 1984 II: 102; Сабадош 2008: 250);

сва́шкі(с) ‘жінки, які ладкають’ [Бт, ВВт, Вл, Вав, Вн, Гт, Кр, Лб, Лс, Мт, Нч, НЯб, Прс, Пт, Тшк] (Парлаг упоряд. 1970: 235);

ла́т(д)кати ‘співати весільні пісні під час обрядів виготовлення вінків для наречених, розплітання коси нареченої тощо’ (б.н.пп.) (Сабадош 2008: 158; УЗГ: 38); *ла́дкає, ла́ткає* ‘співання весільних пісень’ [Бг, Бк, Вч, Дб, Лп, НЯб, Рс, Трл, Шм] (Матіїв 2013: 252; Сабадош 2008: 158);

ку́ха́р(ь)ка ‘жінка, яка готує весільні страви’ [Вл, Лб, Лс] (Гов.: 292; Горбач 1977: 297; УГР: 152, 153);

віно́к ‘весільний головний убір нареченої у формі вінка (до обряду покривання)’ [Кз, Лб, Лк, Лпп, Мш, Нв] (Горбач 1977: 283), *ві́ниц* [СНб] (УЗГ: 27), *ві(и)не́ць* [Гл, Лс, Оп], *ві́нец* (Гов.: 281); а також у складі атрибутивних словосполучень: *віне́ць з берві́нку* [Лс], *ві́ниць з барві́нку* [СНб], *віночок з барві́нку* (ЗНП²: 34), *зелене́нький віно́к* [Рп], *желе́сний венсц* (Іваницький упоряд. 2012: 455);

ко́руна (куру́на), дівоча ко́руна ‘вінець нареченої під час весілля’ [Бкв, ВВт, Кр, Рс, Тн] (Парлаг упоряд. 1970: 239, 244; Сабадош 2008: 151) (зазначмо, що такий головний убір зберігала весільна жінка-розпорядниця й випозичала для нареченої, яка дооздоблювала *ко́руну* ще своїм купованим вінком: *Єдна́ жінка ма́ла на ці́ле село́ таку́ ко́руну, вели́ка ко́руна, котра́ купі́ла віне́ць, так обві́ла ві́ньці, а всьо́ стончкі́, по ко́ліна стончкі́ бу́ли, рі́жні-рі́жні стончкі́. Корóна ті́шка, то та́ке пі́ре бу́ло намальóване ше́, ві́ньці, а ше́ пі́ре доро́ге, та́ке намальóване рі́жне. Потóму як ся моло́да відда́вала, купі́ла си́ віне́ць і навко́ло то́ї корóни приплéла, і на́віть не бра́ла той віне́ць. Ті́лько так бу́ло, що не бра́ли той віне́ць, то купі́чені, то сі́ купу́вали ті́ ві́ньці* [Рс]);

це́н(ф)на́р, чо́пна́р ‘чоловік, який на весіллі наливає алкоголь’ (Гнатюк 1908: 8, 16, 19, 27; Онишкевич 1984 II: 353; Зборовський 2013: 195); *це́пна́рь, чо́пна́р* ‘той, що відає спиртними напоями або розливає їх гостям’ (Сабадош 2008: 407; УЗГ: 206);

пра́пор, прапо́рець ‘весільний атрибут у вигляді прапора’ [Нв, Тн] (УГР: 204; Парлаг упоряд. 1970: 238);

назви з коренем *-дар-*, що номінують весільні подарунки (усі н.пп.) (Лизанець 2008: 388; Сабадош 2008: 60; УЗГ: 161, 164; УГР: 261, 331);

спільні назви, які відрізняються на фонетичному та акцентуаційному рівнях, що пов’язано з фонетичними особливостями говорів. Зокрема зі значенням

‘оглядини’ джерела фіксують: бойк. *обзѳри* [Грб, Гкл, Зв, Іл, Кл, Нв, Оп, Слв]; закарп. *обзеры* (ЛАЗО II: к. 140; Сабадош 2008: 210);

‘основний весільний етап – присяга в церкві на вірність подружнього життя’: бойк. *присѳга* [СНб] (Вакалюк 1978: 9); закарп. *присѳга* (Гов.: 291; УЗГ: 282);

‘розпорядник на весіллі’: бойк. *тамада* (Вакалюк 1978: 9); закарп. *тамада* (УЗГ: 152);

‘особисті, домашні речі як придане’: бойк. *післань* [Іл]; закарп. *puslan'* (ОКДА: нм № 43);

спільні назви, які відрізняються на словотвірному та граматичному рівнях:

‘попереднє вивідування, чи можна сватати’: бойк. *обзѳр* [Бт, Оп, Вл], закарп. *обзѳри* (Парлаг упоряд. 1970: 232); ‘оглядини’: бойк. *о(у)бзѳрини* [Зв, Іл, Лк, Нв, Оп, Рс, Тх], закарп. *обзѳри* (та варіанти) (ЛАЗО II: к. 140);

‘обряд плетіння барвінкового вінка для наречених під час дівич-вечора або ж уранці в день шлюбу’: бойк. *вінкоплѳтини* [Вл, Лв, Тх]; закарп. *вінкоплѳты* (УЗГ: 152);

‘обмін обручками (весільними подарунками) між нареченими’: бойк. *мінянки* (Здоровега 1983: 242); закарп. *мінянка* (Сабадош 2008: 173);

‘головний убір нареченої’: бойк. *пѳртиця* [Лв]; закарп. *пѳрта* (Ой дружбо, муй дружбо, я тя красно прошу. Верни мою пѳрту, най сі доношу. Верни мою пѳрту, муй зелений вінець, А ти будеш прото молодий легінец) (НППР: 26).

Аналіз джерел дав змогу зафіксувати спільні назви, які мають різну активність функціонування. Скажімо, на Галицькій Бойківщині, а також у західній її частині (територія Польщі) зі значенням ‘весілля’ здебільшого вживають лексему *весіля* та її фонетичні варіанти [Вл, Ж, Зв, Іл, Іс, Кз, Кр, Лб, Лс, Мр, Мт, Пл, Пр, Рс, Сл, Слв, Тх, Яв та ін.] (AGB: т. 309); натомість назви *свѳдьба* [Вб, Вл, Гл, Гр, Лз, Лк, Лпш, Нв, Оп, Пр, Сл, СНб, Тх], *свѳльба*, *свѳльбѳна* [Влв, Гкл, Ждн, Звд, Із, Кл, Прс], *свѳльба*, *свѳдьба* (АУМ: к. 362; Гов.: 280; Горбач 1977: 311; ЛАЗО I: к. 31; Парлаг упоряд. 1970: 233; УГР: 118, 122, 152, 153, 203, 329; УЗГ: 27, 34, 38, 51, 160) функціують у говірках Закарпатської Бойківщини і в закарпатських говірках, де лексеми *весіліс*, *весіля* (УГР: 152, 306) засвідчені тільки спорадично. Для номінації гостей нареченої, які приходять на частування до нареченого, у бойківських говірках поширені назви *протій*, *протійці* [Бл, Вл, Іл, Кз, Кр, Лб, Лт, НГс, НЯб, Оп, Ор, Ос, Пл, СНб, Ул, Тш, Яв], натомість у закарпатських мають поодинокі фіксації: *протійці* ‘тс.’ (Парлаг упоряд. 1970: 246). Зі значеннями ‘посаг, віно (земля, худоба, гроші)’, ‘придане – нерухоме майно (загальна назва)’ відзначено назву *часѳць* (*ча(я)сть*) на всій території функціонування закарпатських говірок та у говірках Закарпатської Бойківщини (ЛАЗО I: к. 32; ОКДА: нм № 43, 44; Онишкевич 1984 II: 364; Лизанець 2008: 326; Нібак 2001: 112; Парлаг упоряд. 1970: 232; Сабадош 2008: 413; УЗГ: 98); у бойківських говірках Галичини засвідчено лексеми *віно* [Бк, Бл, Бс, Бт, Бч, Вл, ВЛж, Влк, Впш, ВЯб, Гк, Ж, Кч, Лб, Лв, Оп, Ор, Пд, Пл, Пр, Слв, Сп, СР, Ст, Стр, Спш, Т, Тс, Тсв, Тх, Тр, Яс], *по(у)сѳг(х)* [Бл, В, І, Лс, Мт, НГс, Пд, Пр], *прѳдане* [Гл, Кр, Лб, Мт, Мл, Оп, Слв, СНб, Тх, Ур], які в закарпатських говірках менш уживані: *віно* (Нібак 2001: 112; УГР: 118), *прѳдане*, *ру¹данѳ(ѳ)* (ОКДА: нм. № 44, 45; УЗГ: 34).

Відзначаємо однаковий розвиток лексичної варіантності:

‘вечір напередодні весілля, вінкоплетини, дівич-вечір’ репрезентують: бойк., закарп. *зѳскѳ* [Вс, Кл, Нв] (Вакалюк 1978: 9; Гов.: 290; Жаткович 1896: 13; Лизанець 2008: 265; Сабадош 2008: 54; УЗГ: 334, 340), *зав(в)ѳдини* (Здоровега 1983: 243; УГР: 204), *вінкі(ѳ)*, *він(ѳ)ці*, *вінци* (б.н.пп.) (Гов.: 291; Сабадош 2008: 38);

‘головний убір нареченої у формі шапки’: бойк. *ку́чма* [Лб, Тр], *шй(є)пка* [Вст, Ос], *барва́нка* [НЯб], *капелюшо́к* [СНб], *капту́р* [Гл, Дн, Рп, ЯЗм], *ка́лап*, *ка́лап із ві́нцем* [Бкв, ВВт, Вав, ВС, Гкл, Жл, Зва, Из, Кл, Нв, Прс, Рк, Рч, СкТ], *клеба́ня з ві́нком* *барві́нку* [Бл, Тшв, Лт]; закарп. *клеба́ня* (Гов.: 291), *мужеський клебань* (Жаткович 1896: 15);

‘головний убір нареченого’: бойк. *ша́(є)пка* [ВСт, Лб, Мл, Ор, СНб, Ул, Шн], *ба́ранкова ша́пка* [ВСт], *капелю́х* [Мл], *капелю́х с перо́м*, *капелю́х закосі́чений перо́м* [СНб], *сі́вий капелю́х* [Яв], *кашкѐт* [Кр, Лс], *ба́ранічка-караку́лька* [Кз], *кеп* [Кр], *ху́тро* [Мл], *ку́чма* [Ос]; закарп. *ша́пка* (УЗГ: 27), *ка́лап* (Гов.: 281), *ка́лап з бокри́йтов* (Лизанець 2008: 273; УЗГ: 336);

‘фата’: бойк., закарп. *фа́та* [ВВт] (УЗГ: 161, 164); бойк. *ве́(й)льо́н*, *віло́н*, *вело́н до підло́ги*, *вільо́н біле́нький* [Лл, Пт], *пла́хста*, *филон* [Б]; закарп. *шля́сф*, *білий шля́сф* (Гошовський 2003: 278, 294; Сабадош 2008: 422; УЗГ: 35, 36), *фа́тьол* (Лизанець 2008: 320), *покрива́йло* (Гов.: 281);

‘заміжні жінки, які виплітають барвінкові вінки’: бойк. *сва́хи(є)* [ВСт, Лб, Ор, Тр, Тп, Ям], *сва́шкі(є)* [ВВт, Вл, Вн, Гкл, Гл, Кр, Мп, Нв, Ям], *ма́мки* (Матіїв 2013: 70); закарп. *маточкі* (УЗГ: 90) (пор.: закарп. *ма́точка* ‘хресна матір’ – ЛАЗО І: к. 50);

‘гості нареченого, які ідуть забирати наречену’: бойк. *бо́яри* [Б, Гл, Дн, Лл, Мл], *обри́д* [Оп], *прида́ни*, *прида́нци* [Бк] (Онишкевич 1984 II: 137), *сва́ті* [Вл, ВСт, Кр, Лб, Мт, Нв, НГс, НЯб, Оп], *сва́хи* [Кз, Ос, Сл, СНб], *старо́сти* (Зборовський 2013: 127), *це́ремонія* [НГс]; закарп. *свати* (Парлаг упоряд. 1970: 242);

‘придане’: бойк. *руба́тя* (тільки одяг), *шма́тя* (небагатий посаг), *ви́права* (речі особистого користування) [Бн] (Онишкевич 1984 I: 106; II: 118, 194), *фа́нта* (особисті, домашні речі (постіль, одяг)) (ОКДА: нм № 43), *да́різна*, *да́різнаина* (предмети особистого користування) [Бс, ВВ]; закарп. *ла́да* (Сабадош 2008: 475), *па́рть*, *зе́(й)стра́(є)* (УГР: 152, 240, 334, 681), *во́лка* (Гошовський 2003: 429), *‘hoʒota:n’* (нерухоме майно), *‘to:ring, ‘ʃtofe:rung, ‘ʃtafırung* (особисті, домашні речі (постіль, одяг)) (ОКДА: нм. № 43, 44), *што́фийру́нг* (постільна білизна та інші речі) (Лизанець 2008: 330);

‘обрядова кругла хлібина з отвором усередині’: бойк. *на́ру́чник(є)* (одягали на руку: *то вузо́нький крúглий хлі́б, але́ пучо́к кві́тів всере́дині. Обов’яско́во крúглий, всере́дині з ді́рочкою* [СНб]), *ко́лачі вели́кі (ру́ку пха́ти в ко́лачі)* [Сл]; закарп. *верче́ник* (*вер’ченик* – *о|то ко|лач із д’|ров, йо|го не|се же|них із мо|ло|диц’ов*), *ко́лачі із ді́ров* (застаріле) (Сабадош 2008: 37, 147; УЗГ: 98);

різноманітні назви весільних атрибутів учасників весілля: бойк. *ко́лоти́льці*, *бавт*, *ба́втя*, *га́рап* (Онишкевич 1984 I: 38, 161, 369), *топі́(є)р*, *топі́рець* [Лл, Кр, Лб, НГс, Пд, Ур, Ям], *па́лиця* [Лб, Ям], *па́личка черво́на і жо́вта го́лівка з катáшков* [Бк], *па́лиці купо́вані з гудзичка́ми* [ЯЗм], *кушту́р* [Лл], *со́кє́ра*, *со́кі(є)рка* [Кр, Лб, Ям] (також *хоро́гва* [Рз], *кураго́в* [ВБ, Кл, Лз, Нв, Рпн]); закарп. *ку(о)ра(о)го́в* (Лизанець 2008: 284; Жаткович 1896: 14; Сабадош 2008: 150; УЗГ: 152, 160, 335, 336; УГР: 295, 333), *вели́ка па́лиця із лі́щанки* (Лизанець 2008: 388);

‘повесільне частування для родичів та учасників весілля’: бойк. *гості́на* [ВСт, Б, Гл, Лл, Лб, НГс, Рп, СНб], *гості́ни* [Гл], *гості́нка* [Оп], *відгі́стки*, *відго́стини* [Кз], *відго́ща* [Прс], *попра́вини* [Б, Вл, ВСт, Лб, Лс, Мт, Ор, Тхл, Ям], *попра́віни* [Вл, Оп, Тх], *попра́вка* [Ор], *попра́вунюк* [Пт], *пові́сьльне* [Тхл], *повто́рне* [Мл], *погло́дини* [Жд]; закарп. *бі́шнки* (Жаткович 1896: 19), *‘ош’у́нки*, *‘ош’інки* (Гов.: 292);

‘букет, прикраса зі штучних квітів’, ‘нагрудна відзнака учасника весілля у формі квітки’: бойк. *віне́ць*, *віно́к* [Гл, Лл, Лб], *бу́ке(є,д)т* [Бк, Лс, Кр, Сл, СНб, Яс], *бу́ке́ти з ле́нтами* [Кр], *кві́точки* [Слв]; закарп. *бокри́йта*, *бокри́йка*, *бо(у)грі́йда*, *богрі́тка* (Гов.: 281; Лизанець 2008: 258; Парлаг упоряд. 1970: 238; УЗГ: 35), *покри́ткі* (УЗГ: 38).

Виявлено лексику, що в порівнюваних говірках має семантичні відмінності: бойк. *фріч* [СС], *фріц* [СР] ‘частування в шинку для обраних гостей, яке

влаштували особи, уперше запрошені за дружбу, дружку, кума або куму' (застаріле) (Онишкевич 1984 II: 333); закарп. *фрич, фреч* 'вино, змішане з газованою водою' (Лизанець 2008: 322);

бойк. *складка* 'обряд, під час якого вручають подарунки нареченим' [Вл]; закарп. *складка* 'весільний дарунок (грішми)' (УГР: 330, 331, 332);

бойк. *кланяне* 'обряд подяки наречених родичам та присутнім на весіллі' [Кміт 1908: 91]; закарп. *кланяне* 'вітання' (Сабадош 2008: 144) (*молоді вилізли з-за стола, і знов сідали всі родичі і го, і йі. Сідали на осли, і знов ся віткланювали обсе. Сказали, що ми вже не будемо молоді, вже йдемо до старости, ми се віткланюем всю свою молодість, і далі віткланювалисі* [Яв]; пор. у весільних піснях: *Ой устаньте, мамко, Най на вас поклоню, Та й поблагословіть Свою рідну доню* – ЗНП²: 34);

бойк. *куфа, куфойка* 'мати нареченої, яка сидить посередині столу, вимагаючи викуп' (Кузів 1889: 300); закарп. *кофа* 'перекупка', 'жінка, яка розпускає плітки' (Лизанець 2008: 282; Сабадош 2008: 152);

бойк. *кострубата* 'мати нареченого чи нареченої, одягнена в кожух вовною догори' [Бк] (Зборовський 2013: 22) (*Вийди, вийди, кострубата, привитай молодята, як єдно, так друге, бо то твоє обсе. То як вітас мами його, вдівас кожух, вбертас, що вівна зверху, такі коструб'я* [Бк]; закарп. *кострубата* 'дівчина з розпатланим волоссям' (Лизанець 2008: 282);

бойк. *кметця* 'старша жінка, яка бере участь в обряді зміни головного убору нареченої' [Бр]; закарп. *кметь* 'чоловік, що живе в домі батьків дружини' (Сабадош 2008: 145);

бойк. *снурок* 'обруч під чіпцем' (Онишкевич 1984 II: 234), *снуркі* 'головний убір нареченої до обряду покривання' (*на голову надівали снурок, тепер вельби надіваяют*) [Вл]; закарп. *снурок* 'стяжка капелюха' (Горбач 1977: 312);

бойк. *гайдамаши* 'весільний звичай, під час якого наречений цілує своїх родичів, ідучи по наречену' (Онишкевич 1984 I: 157); закарп. *гайдамаши* 'могорич' (Сабадош 2008: 44).

Аналіз функціонування назв дав підставу з'ясувати, що в бойківських говірках обрядова лексика розвиває більш розгалужену семантичну структуру порівняно із закарпатськими:

бойк. *проти́й* 'похід родичів нареченої до нареченого на частування' [Вл, ВСт, ВЯб, Кз, Кр, Лб, Лс, Мт, Ор, Ос, Пл, Сл, СНб, Тр, Тш, Ул, Ур, Ял, Ям], 'гості нареченої, які приходять увечері до нареченого на частування' [Вл, Іл, Кз, Кр, Лб, НГс, НЯб, Оп, Ор, Ос, Пл, СНб, Ул, Яв], 'обдаровування наречених' [Вл, Іл, Кз, Кр, Оп, Ор, Ос, СНб, Ур, Ям], 'перевезення приданого до нареченого' [Лб, Кр, Ур], 'повесільне частування' [Л]; закарп. *пропу́й, пропо́й* 'похід родини молодої з подарунками до родини молодого під час весілля' (Сабадош 2008: 293), 'дарування на весіллі' (Гов.: 282; УГР: 688);

бойк. *загра́ванки* 'вечір напередодні шлюбу' [Бб, Бк, Вл, НГс], 'спеціальна мелодія, якою звечора розпочиналося весілля' [НГс], 'жартівлива гра, учасниками якої є старости обох сторін' (Зборовський 2013: 18); закарп. *заграванки* 'вечір напередодні весілля' (Парлаг упоряд. 1970: 234).

Обрядові назви активно виявляють словотворчі можливості в говірках обох регіонів:

бойк., закарп. *сва́льба, сва́дьба* 'весілля' → бойк. *сва́дьбини* 'сватання' (Онишкевич 1984 II: 204), *свадьбува́ти* 'святкувати весілля' [Нв]; закарп. *сваля́біш*

‘учасник весілля’, *свальбашка* ‘учасниця весілля’ (Жаткович 1896: 14, 16, 17; Сабадош 2008: 327; УГР: 117); *свальбяний* ‘весільний’, *свальбовати*, *свадьбувати*, *свальбоватися* ‘справляти весілля чи гуляти на ньому’ та ін. (Лизанець 2008: 302; Сабадош 2008: 74, 195, 327; УЗГ: 51, 160; УГР: 117, 203, 261);

бойк., закарп. *дружба* → бойк. *дружбіти* [Нв], *дружбівки* ‘палиці, які носили наречений та дружби’ (Здоровега 1974: 85); закарп. *дружбовати* ‘бути першим товаришем молодого’, *дружбіванс* ‘виконання на весіллі обов’язків першого товариша молодого’ (Гошовський 2003: 117; Сабадош 2008: 80);

бойк., закарп. *друж(ш)ка* → бойк. *дружити* ‘брати участь у весільному обряді (про родичку або подругу нареченої)’, ‘виконувати обов’язки подруги нареченої на весіллі’ [Л, Тн], *дружини* ‘святкування ввечері напередодні весілля’ (Здоровега 1983: 243); закарп. *дружин* ‘стосовно до друга’ (Сабадош 2008: 80);

бойк., закарп. *староста* → *старостіти* ‘виконувати обов’язки старости на весіллі’ [НЯб, Прс, Пт, СНб] (Сабадош 2008: 342);

бойк., закарп. *чипчати* → *чипчання* ‘обряд одягання нареченій головного убору заміжньої жінки’ [Лб] (УЗГ: 36) та ін.

Обрядове значення розвивається в семантичній структурі загальноживаних лексем:

бойк., закарп. *косіця* ‘городня квітка, якою дівчата прикрашають волосся’, ‘квітка (і на весіллі)’ (Онишкевич 1984 I: 380; Горбач 1977: 295; Лизанець 2008: 282; Сабадош 2008: 151) → бойк. *косіця* ‘нагрудна відзнака дружби’ [Ос], *косіці* ‘шапка нареченої із квітів (*косиць*)’, ‘штучні паперові квіти для оздоблення барвінкового вінка’ [Кз]; закарп. *косіця* ‘нагрудна відзнака з барвінку нареченого, дружби та запрошених на весілля гостей’ (УЗГ: 90, 160; УГР: 336), ‘барвінковий букетик, який друга виготовляє для дружби (закладають за капелюх)’ (Гов.: 291);

бойк., закарп. *то́кма* ‘згода’, ‘угода’ (Онишкевич 1984 II: 294; Сабадош 2008: 352) → *то́кма* ‘заручини’, ‘домовленість про придане’ (КДА: к. 59; Галько 2004: 7; Жаткович 1896: 12);

бойк., закарп. *лє́г(г)інь* ‘хлопець шлюбного віку’ [ВВл, Вш, Сл] (Онишкевич 1984 I: 406; Горбач 1977: 298; Лизанець 2008: 286; УЗГ: 49; УГР: 334) → *лі́(е)гінь* ‘хлопець під час сватання’, ‘наречений під час весілля’ (ОКДА: к. 59; Сабадош 2008: 439; УГР: 261);

бойк., закарп. *фра́єр*, *фраї́р* ‘хлопець шлюбного віку’ [Гт] (Гов.: 280; ЗНП²: 30; УЗГ: 107), ‘чепурун’ (Матіїв 2013: 489), ‘коханець’ (Сабадош 2008: 165) → *фраї́йр*, *фреї́р* ‘жених’ [Гт] (Лизанець 2008: 322); *фрає́рочка* ‘дівчина’ (Онишкевич 1984 II: 332), *фраї́рка* ‘коханка’ (Сабадош 2008: 401) → *фраї́йка* ‘наречена’ (Лизанець 2008: 322).

Лексеми з обрядовою семантикою входять до складу стійких словосполучень:

бойк. *за́повід(т)ь* ‘церковне повідомлення про шлюб’ [Вл, Оп, Пт, Рз, Слв, Тх], *о́повідь* [Лс, Сх, Тх], бойк. і закарп. *о́гласки* [ВБ], *о́голоски* [Бк, Влв, Кл, Рк] (Лизанець 2008: 294; Нібак 2001: 114; УЗГ: 34, 50, 152, 281), *о́голошки* (Сабадош 2008: 213), *в’у́голоски* (Гов.: 281), *о́глашка* (Горбач 1977: 290): бойк. *дава́ти за́повіді* [Тш], *дава́ти на за́повіді* [ВСт, Кр, Лс, Яв], *запи́сувати за́повіді* [Ж, Оп], *іти́ за́повіді* *писа́ти* [Вл, Мт], *писа́ти на за́повіді* [Вл], *писа́ти на о́пов’ди* [Л, Кр, НГс]; закарп. *дава́ти о́голоски*, *запи́сати о́голоски* (Гов.: 280; Парлаг упоряд. 1970: 234; УЗГ: 34, 333), *писа́ти в’у́голоски* (УЗГ: 551), що в говірках обох регіонів означають ‘повідомляти церковну громаду про намір молодих людей одружитися’;

бойк. *про́ці* ‘промова, у якій староста від імені нареченого (нареченої) прощається з батьками та родичами, а також просить благословення на сімейне життя’ [Кр, НГс, Пт, СНб]; бойк., закарп. *просіти про́ці* ‘виголошувати таку промову (про старосту)’ [Л, Тх, Ям] (УГР: 330);

дарі́ ‘подарунки на весіллі від родини молодого родині молодої’ [НЯб] (Онишкевич 1984 I: 204; Сабадош 2008: 60): бойк., закарп. *дарува́ти дарі́*, *дава́ти дарі́* ‘обдаровувати наречених під час весілля’ [Вл] (УГР: 306); *прика́зувати дарі́* ‘виголошувати невелику промову під час обдаровування наречених (про старосту)’ [СНб] (Жаткович 1896: 19);

частьць ‘земля, яку дають у придане’, ‘посаг, віно’ (Онишкевич 1984 II: 364; Сабадош 2008: 413): бойк., закарп. *часть торгува́ти* [Бр], *часть токми́ти* ‘виторговувати придане’ (Парлаг упоряд. 1970: 233);

віно́к ‘головний убір нареченої (нареченого) на весіллі’ [Кз, Аб, Мш, Лк, Лпш, Нв] (УЗГ: 153): бойк., закарп. *віночки почина́ти* [Лз] (Іваницький упоряд. 2012: 393), *віночки зачина́ти* (Мисевич 1937: 15, 16), *зачина́ти вінки* (Гов.: 291) ‘розпочинати барвінковий обряд’; бойк. *ві́ти він(ь)ці* [Дн, Кр, Мш, НГс, Оп, Тр, Тх, Ям], *ві́ти віно́к* [ВСт, Гл, Мт, Оп, Ул, Ям], *ві́ти вінкі́(є)* [Аб, Тн, Тш], *плéсти вінéць* [Б, ВСт, Дб, Кз, Сл], *плéсти віньці* [Вл, ВСт, Аб, Тр, Тш, ЯЗм], *плéсти вінóчки* [Вл], *плéсти вінкі́* [Вл, Оп]; закарп. *ві́ти вінкы́* (Жаткович 1896: 14; УЗГ: 90), *ві́нкі́ плéсти* (УГР: 204), *плéсти віночок* (НППР: 25) ‘виготовляти барвінковий вінок’. Водночас загальнозживані лексеми також компонують стійкі словосполучення з обрядовою семантикою в говірках обох регіонів:

пец ‘будь-яка піч’ (Онишкевич 1984 II: 59): бойк., закарп. *пец(ь) ва́жити* ‘заручатися’, ‘домовлятися про придане’ (Галько 2004: 7; Парлаг упоряд. 1970: 234); закарп. *пец позе́рати* ‘оглядини’ (ЛАЗО II: к. 140); бойк. *полупа́ти пеца́к*, *га́ратати пец* ‘вдаряти сокирою (палицею) по печі, випробовуючи господарські навички нареченої (про дружбу)’ [Аб], закарп. *пець лупа́ть* ‘тс.’ (‘щоб молода скоро звикла у хаті молодого’) (Парлаг упоряд. 1970: 246);

чипéць, *чепа́к* ‘головний убір заміжньої жінки’: бойк. *заклада́ти чипéць* ‘одягати нареченій головний убір заміжньої жінки’ [Дб], закарп. *чипча́льна пісня* ‘пісня, яку співають під час покривання нареченої головним убором заміжньої жінки’ (УЗГ: 36);

косі́ця ‘квітка’ (Онишкевич 1984 I: 380; ЛАЗО II к. 125; Сабадош 2008: 151): бойк. *косі́ці зніма́ти* ‘знімати головний убір нареченої’ [СНб], закарп. *руши́к с косі́цями* ‘полотно, яким пов’язували руки сватам на знак згоди дівчини та її батьків на шлюб’ (УГР: 294).

Виявлено, що в бойківських та закарпатських говірках відбулися процеси семантичної деривації – поява недемінутивних значень у демінутивах, тобто дедемінутивація весільних назв. Зокрема у весільних піснях: бойк. *вісі́лэйко*, *зуля́нйіко* ‘весілля’ [Л, НЯб], *кола́чик* ‘весільне печиво – подарунок нареченої для дітей’ [СНб], *буяро́ньки* ‘неодружені товариші нареченого’ [Л], *віно́йко*, *віно́чок* ‘головний убір нареченої у формі вінка’ [Тш], *куру́нька* ‘тс.’ [Аб], *ружі́чка* ‘штучна квітка для прикраси барвінкового вінка нареченої’ [Ор]; закарп. *сва́льбойка*, *свадебка* ‘весілля’, *кураго́вця* ‘весільна хоругва’, *леті́ник* ‘наречений’, *віночки* ‘обряд плетіння барвінкових вінків’ (Гошовський 2003: 112, 117, 150; Парлаг упоряд. 1970: 236). Серед обрядових назв засвідчено такі, в основі яких – метафоричні перенесення:

‘вийти заміж’: бойк. *прикріти пелехи* (як застаріле) (Матіїв 2013: 337), *вступити в стан суфружий* [Пт], *покласти віночок* [Кл]; закарп. *під віночок стати* (ЗНПГ: 34), *завитися* (Гопшовський 2003: 430);

бойк. *військо, войско, вoсько, война* ‘весільна світа нареченого’ (Мисевич 1937: 16; Зборовський 2013: 33, 81, 84, 95) (*Ой мій любий таточку, велика війна йде, та не бійся, дівойко, та вни нас не звоюють, лиш тебе с собов озьмут* [Бр]; *А другий день юш молодій до молодії з дружбамі виспівували, бо типер всьо їде тїхxo, то виспівували, вівівкували гоп-гop, віват! війна* [Грл]); закарп. *вoс'ко* ‘весільні гості нареченого, які після шлюбу разом зі старостою приходять до нареченої’ (*Староста берє йедну паліцу / гибий пїшку / сважайес'а з нїми / / што ўни му дорбгу закладуїут / што ун из своїм вoс'ком не мoже перейтї и ўты му удвічавут / ош унї не знаїут його вoс'ко и уни прoс'ат уд н'ого дoкyмeнтy*) (Лизанець 2008: 389);

‘сватач’: бойк. *бараши́вник* [ВВт]; закарп. *побриха́ч* (УГР: 334);

‘псевдонаречена в жартівливій обрядодії підміни’: бойк. *чу́чило* [Оп]; закарп. *чу́очяло* (Сабадош 2008: 439); бойк. *ба́ба, ді́ка ба́ба, ста́ра ба́ба* (яку зберут на молоду) [Гл, Лб, Лм, Мпш]; закарп. *ба́ба ста́ра* (Гов.: 280);

бойк. *калі́ка* ‘переводжена жінка, яка на весіллі імітує фізичну ваду (бере участь в обряді зміни головного убору нареченої) [Гл, Дн, Мпш]; закарп. *молоди́ца хрoма, жeніх хрoмий* “‘кульгаві” наречені” (Сабадош 2008: 439) (*Молоди́й / жи то ни молоди́ца його / / і так шчо / у!же ї привe!ли ї та!ку шчо o!на са зрo!вила їй х!рома* – Гов.: 280).

Говірки як динамічна система зазнають змін та розвитку словникового складу. Архаїзація лексики є одним з основних видів зміни словникового складу говірок. Нові назви поступово замінюють давні: бойк. *чипча́ти* ‘одягати нареченій головний убір заміжньої жінки’ [Вл, Гл, Іл, Кр, Лс, Мл, НГс, Оп, Ст], закарп. *ч'іп'чати* ‘тс.’ (УЗГ: 36) → бойк. *завива́ти* [Зв, Оп, Слв], *завива́ти пла́тину*, *завива́ти ху́тку* [Мл, Оп, Тх], *завива́ти молоду́* [Оп], *зав'язува́ти* [Мт], *зав'язува́ти ху́тку* [Лл, Лс, Ур], *закр'язува́ти ху́стину* [Лб], *зав'язува́ти в ху́стину* [ВСт], *пов'язува́ти* [Б, Мпш]; закарп. *завива́ти молоду́*, *завива́ти в ширі́нку*, *зая́зовати* (УЗГ: 153, 161, 261), *уби́а!зати ў б'ілу ши!ринку* (Гов.: 293);

бойк., закарп. *білі́ло* ‘білий прямокутний шматок полотна, яким покривали наречену’ [НРж] (Парлаг упоряд. 1970: 246), ‘головний убір нареченої до обряду покривання’ [Бкв, Бл, ВВт, Влв, Гкл, Жд, Звд, Из, Рч, Кл, Лт, Нв, Скт, Тпв] (*Молода́ бїла у вінку́, в гу́ни і ви́рхь гу́ні білі́ло, білі́ло кла́ли і вінoк* [Нв]; *Рáнше ма́ли та́кі завіски, то так вихoди́ло, як сорóки, зáраз той велoн надїс довгий* [Бк]) → *фатá* [ВВт] (УЗГ: 161, 164);

бойк. *чипе́ць* ‘головний убір нареченої в обряді покривання’ (б.н.пп.), закарп. *чепáк* ‘тс.’ (Гов.: 293) → бойк. *ху́стіна, ху́стка* (б.н.пп.) (*ху́сьця* [Лс], *ху́стьє з ружі́ма* [Лб], *ху́стіна білeнька* [Ос], *ху́стка польська* [Кз], *ху́стка америка́ньська* [Сл]), закарп. *ху́сьтя* (УЗГ: 36).

Поява нових слів у весільній лексичі обох говіркових ареалів – закономірне явище: *марш* ‘мелодія, якою музиканти зустрічають весільних гостей’ (б.н.пп.) (УГР: 332; УЗГ: 48); *сала́ш, шала́ш* ‘приміщення для святкування весілля’ [Лл, СНб, Трл] (*Пeрше на́ші лю́ди прїйдут, погoбсьця́ця, ви́лазят, бу́сри прихoдят, разoм нї, пeрше свої́х люде́й обїйдит, бо хоть який сала́ш, то є люде́й богáто* [Лл]; *He прїишли ми тут сто́яти, Трeба нам сала́ш дати, Бо ми тут не урoжeні, Ай ми тут запрошeні* – УЗГ: 206).

Опрацьований діалектний матеріал дає змогу виявити не тільки спільне в різних ареалах, а й локальні явища, зафіксовані в бойківських говірках: *флудик* ‘сватач’ (Матіїв 2013: 487), *пігу́лки* ‘різнокольорові стрічки, якими оздоблюють

весільний вінок' [МЛ], *люстёрко* "дзеркало" (обмащена дощечка), у яке дивляться учасники весілля' (*Молоді давали таку дошку обмащену, мовили, що то люстёрко, дружба мастів троха людей і всі йшли дивитися в люстёрко від молоді*) [ЯЗМ]; у закарпатських говірках засвідчено: *дўкладки* 'домовляння про придане' (Сабадош 2008: 81; УЗГ: 152), *носьля* 'ліжко, на якому сплять молоді після весілля' (Лизанець 2008: 293), *зўсош* 'одна з монет, якими прикрашали вінок молодої або виготовляли намисто', *перэзрызкы* 'залипки їжі з весілля', *пріступка* 'на весіллі подруга молодої з родини молодого' (Сабадош 2008: 55, 211, 286), *ˈkosoru:šl̩ə:nʹ*, *ˈkosorušja:nʹ*, *ˈnosolʹo:jəo:nʹ* 'подруга нареченої на весіллі' (ОКДА: к. 58, 60), *пайташ* 'весільний дружба', *гайна́ла* 'весільний танець із нареченою, за який учасник весілля платить гроші' (Гошовський 2003: 267, 431) та ін.

Проведене дослідження дає підстави констатувати стійкість весільної лексики бойківських і закарпатських говірок та подібні номінаційні процеси (архаїзація, інновації, дериваційний потенціал). Відзначено чималу кількість спільних назв обрядів, учасників, атрибутів тощо, спостерігаємо закономірний активний взаємовплив закарпатських говірок із суміжними бойківськими (наприклад, впливом закарпатських говірок зумовлено функціонування в бойківських говірках назв *фашанки* 'вечорниці' (Леньо 2010: 216; УЗГ: 122), *бгласки*, *курабів*, *біліло*, *золотий*, *шорбовий*, *шорбований* (танець) та ін., які на території республіки Бойківщини фіксуємо спорадично; і навпаки – лексема *балець* 'подарунок для свекрухи' [Бт, ВЯб, Дб, Кр, Лб, Лв, Мт, Ор, Пр, Ур], засвідчена в закарпатських говірках (Парлаг упоряд. 1970: 246), позначена впливом бойківських.

Література

- AGB – Rieger J. 1981–1986. *Atlas gwar bojkowskich*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wyd. PAN, T. 4.
- АУМ – Атлас української мови. 1988. Т. II. *Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі*. Київ: "Наукова думка".
- Вакалюк Я. 1978. Весільна лексика в говірках Прикарпаття. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови*. Ужгород. 9–10.
- Василечко Л. 2006 *Таїна весільного обряду*. Івано-Франківськ: "Тіповіт".
- Галько О. 2004. *Шлюб і сім'я у бойків Карпат наприкінці XIX ст. – до 1939 р.*: Автореф. дис. канд. іст. наук. Київський національний університет ім. Т. Шевченка.
- Гнатюк В. 1908. Бойківське весіле в Мпанци (Старосамбірського повіта). *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів: Видання етнографічної комісії. X: 1–29.
- Гов. – *Говори української мови: Зб. текстів*, упоряд. 1977. Київ: "Наукова думка".
- Горбач О. 1977. Мармароська говірка с. Поляни над р. Русковою (Румунія). *Зібрані статті. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія*. Мюнхен. 276–323.
- Гошовський В. 2003. *Українські пісні Закарпаття*. Львів.
- Жаткович Ю. 1896. Замітки етнографічні з Угорської Русн. Весіль. *Етнографічний збірник*. Львів, Т. II: 11–20.
- Зборовський П. 2013 *Бойківські весільні латканки*. Львів: Укр. акад. друкарства.
- Здорова Н. 1974 *Нариси народної весільної обрядовості на Україні*. Київ: "Наукова думка".
- Здорова Н. 1983. Народні звичаї та обряди. *Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження*. Київ: "Наукова думка". 232–248.

- ЗНП¹ – *Закарпатські народні пісні*, упоряд. 1959. Ужгород: Зак. обласне вид-во.
- ЗНП² – *Закарпатські народні пісні*, упоряд. 1962. Київ: Видав. Академії наук УРСР.
- Іваницький А. упоряд. 2012. *Український обрядовий фолклор західних земель: музична антологія*. Вінниця: “Нова Книга”.
- КДА – Бернштейн С. Б. – Иллич-Свитыч В. М. – Клешикова Г. П. и др. 1967. *Карпатский диалектологический атлас*. Москва: Изд-во АН СССР.
- КДА – Бернштейн С. Б. и др. Карпатский диалектологический атлас. Москва: Изд-во АН СССР, 1967.
- Кміт Ю. 1908. Бойківське весіле в Гвіздці (Турчанського повіта). *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів: Видання етнографічної комісії: X. 82–100.
- Кузів І. 1889. Житє-бутє, звичаї и обычаї гірського народу. *Зоря*. Львів, Ч. XVII. 282–287; Ч. XVIII. 299–302.
- ЛАЗО – Дзензелівський Й. 1958–1993. *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР: Лексика*. Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту. – Т. 1–3.
- Леньо Т. 2010. Весільна обрядовість бойків Закарпаття. Передвесільний етап (за Матіїв 2013 експедицій та рукописних джерел). *Весільна обрядовість у часі і просторі*. Одеса: Вид-во КП ОМД. 203–216.
- Лизанець П. 2008. *Українські південнокарпатські говірки Затися Виноградівського району Закарпатської обл.* Ужгород: “Карпати”.
- Матіїв М. 2013. *Словник говірок центральної Бойківщини*. Київ–Сімферополь.
- Мигoliniнець О. 2014. *Із спостережень над лексикою власне весільного обряду в українських закарпатських говірках*.
[http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe].
- Мисевич О. 1937. *Український весільний обряд у Бойківщині*. Львів: “Наш лемко”.
- Нібак І. 2001. Семантичні лексичні рудименти в обрядовій лексиці закарпатських говірок. *Вісник Луганського держ. пед. університету ім. Т. Шевченка. Філологічні науки* 12 (44): 110–117.
- НППР – Задор Д., Костьо Ю., Милославський П. 1992. *Народні пісні подкарпатських русинів*. Ужгород: “Патент”.
- ОКДА – *Общекарпатский диалектологический атлас* 1991. Вып. 3. Warszawa: Res Publica Press.
- Онишкевич М. 1984. *Словник бойківських говірок: У 2 ч.* Київ: “Наукова думка”.
- Парлаг М. упоряд. 1970. Весілля в селі Буковець на Мукачівщині. *Весілля*. Кн. 2. Київ: “Наукова думка”. 232–247.
- Сабадон І. 2008. *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району*. Ужгород: “Ліра”.
- УГР – Павлюк М. – Робчук І. 2003. *Українські говори Румунії*. Едмонтон–Львів–Нью-Йорк–Торонто: Інститут українознавства НАН України.
- УЗГ – Мигoliniнець О.Ф., Пискач О.Д. упоряд. 2004. *Українські закарпатські говірки: Тексти*. Ужгород: “Ліра”.
- Хібеба Н. 2010. Іншомовні напарування у весільній лексиці бойківських говірок. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ: 152–154.

Boyko and Zakarpattia parallel sin weddind (dialect) vocabulary

The article deals with the comparative analysis of vocabulary of wedding ceremony in Boiko and Zakarpattia dialects. Available ethnographic and folklore collections, dialect dictionaries, and linguistic-geographical and lexicographical sources as well as field recordings from Boikivshchyna allow to elaborate on the issue of local flavor of ritual vocabulary in studied dialects. The survey gives grounds to state stability of wedding vocabulary in Boiko and Zakarpattia dialects and similar nomination processes – archaization, innovation, derivation potential.

«БІБЛІЙНІ ІСТОРІЇ» У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

ЯСТРЕМСЬКА ТЕТЯНА

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Кожен період історії має свої особливості, які відрізняють його від інших епох. Особливим є і початок XX століття. Півторасотлітнє перебування Галичини у складі Австро-Угорщини, попри це, постійна польська національна й духовна експансія, наклали свій відбиток на різні сфери життя галичан.

«Біблійні історії» (далі – БІ) репрезентують такі два важливі аспекти, як мова та релігія. Це особливий жанр релігійної літератури: короткий переказ історії Старого і Нового завітів, історична реконструкція подій, описаних у «Святому Письмі». Такі біблійні оповідання були призначені для релігійного навчання вірян, а тому їхні автори чи укладачі намагалися писати зрозумілою, народною мовою. «Біблійна історія», як і переклади Святого Письма українською мовою (М. Шашкевича, А. Кобилянського, П. Куліша, М. Лободовського, П. Морачевського, О. Бачинського та ін., є, за словами Олексі Горбача (1988: 46), «відображенням даноетапного (II половина XIX ст. – початок Першої світової війни. – Т.Я.) розвитку місцевих варіантів нашої літературної мови: під аспектом перспектив її обслуговувального територіального засягу – Галичини-Буковини, а чи – Поділля, Чернівщини-Київщини-Волині-Харківщини», адже перекладачі намагалися «наближувати слово Боже в зрозумілій формі своєму найближчому довікляю».

Аналізуючи українські переклади Святого писма, Василь Лев (1988: 169) відзначив, що елементи народної мови «збільшуються в кожному столітті, як вияв потреби вживати народну мову в Святому Письмі, тому що посполитий наріз шораз менше розумів церковнослов'янську мову. Переписувачі чи автори церковних книг – творів вичували потребу наблизити богослужбову мову до розуміння народу, хоч церква офіційно старалася дотримуватися в богослужбах церковнослов'янської мови».

«Фрагменти для читання, що являли собою обробку біблійних текстів» містили підручники для галицьких українців, серед яких «Біблійна Гісторія Ветхаго Завѣта», яку переклав М. Малиновський, видана в Перемишлі 1844 року (мовна основа праці – церковнослов'янська), «Повѣсти изъ Святыхъ Книгъ» М. Шашкевича 1850 та 1853 років (текст орієнтований здебільшого на українську народномовну мову) та віденське видання 1859 року «Повѣсти біблійні изъ Письма святого нового и старого завѣта» (значною мірою базується на народній мові з незначними церковнослов'янськими елементами) (Мозер 2008: 548–551).

Отже, початок XX століття репрезентують «Біблійні історії», видані у друкарні НТШ у Львові та в Жовкві, у «печатні» отців василіян до 1925 року. Такі видання, призначені не для літургійного вжитку, а для домашнього читання, видання, які мали нелітургійне призначення, є особливо цінними і цікавими для дослідження, адже репрезентують живу, народну мову. Водночас вивчення релігійного книгописання і книгодруку дає змогу простежити інтеграційні процеси в культурі. За словами академіка Ярослава Ісаєвича (2002: 3), «вивчення книгописан-

ня і книгодруку допомагає простежити інтеграційні процеси в культурі, усвідомити її як певну цілісність. При цьому стає очевидним, що впродовж століть релігійне світосприймання було не формою вияву культури, а її глибинною сутністю».

Об'єктом мого дослідження є п'ять видань БІ, найпізніше з яких – «Християнсько-католицька наука віри в біблійних оповіданнях» (для третьої класи народних шкіл), автор – священик храму Преображення у Львові отець Степан Біленький. (БІ 1925). Наступне видання – двотомна «Історія Біблійна Старого Завіта», яку написав о. Теодозій Тит Галушчинський (БІ 1914; БІ 1921). Кожна з частин має понад 300 сторінок і дуже детально викладає історію Старого завіту. Перша частина, видана 1914 року, – «Від сотворення світа до смерті Мойсея», і друга – «Часи Ісуса Навина і судіїв» та «Період царський», а також «Опис святої землі», що є міні-енциклопедією про рельєф, клімат, мешканців, флору та фауну: «головні події БІ відбулися в країні, до якої Бог завізав Авраама і прирік віддати в посідання його потомкам. Се приречкне сповнив Господь зараз по смерті Мойсея за часів Ісуса Навина. Поки зачнемо дальше розповідати БІ, потреба зазнакомитися з красм, де нарід ізраїльський мав довершити своє післаництво» (БІ 1914: 5). Тексти рясно пересипані цитатами із псалмів, із праць отців церкви, «церковних писателів» та «католицьких толкователів Свв. Письма».

У друкарні НТШ 1907 року у «царсько-королівському» видавництві книжок шкільних побачила світ «Історія біблійна Старого і нового завіта для шкіл народних» (БІ 1907). Прізвища автора чи укладача не зазначено.

І ще одна «Біблійна історія», рік видання якої невідомий (БІ р.н.), бо втрачені перші сторінки, віднайдена в моєму родинному архіві, за нею вчили «релігію» моя Бабця (1920–2009) і Прабабця (1895–1979) (БІ р.н.). Аналогічного примірника наразі не віднайдено. Проте ця книжка має багато спільного із виданою 1907 року, а саме: нумерація сторінок, графіка та шрифти, більшість фонетичних, морфологічних рис, орфографія, а також сюжетні гравюри-ілюстрації, вмонтовані в текст. Виявляємо також і деякі відмінності, зокрема «Біблійна історія» 1907 року майже вдвічі більша за обсягом і містить ширші коментарі. Правописні особливості цих видань, окрім найпізнішої з аналізованих, виданої 1925 року, уповні відображають тогочасний західноукраїнський правопис – т.зв. «желехівку», яку «з ініціативи Степана Смалья-Стоцького було запроваджено 1892 року до обов'язкового вжитку в шкільництві й урядовому діловодстві Австро-Угорщини <...>. Желехівка була чинна до розвалу Австро-Угорської імперії 1918 року, в Галичині проіснувала до 1922-го (деякі твори друкувалися до 1940-го)» (Нахлік–Нахлік 2011: 5–6). У біблійних історіях (р.н., 1907, 1914, 1921) послідовно виявлено:

- написання *ї* замість *і* після для пом'якшення попередньої приголосної: *ні неба, ні землі, ні всього того, що є в небі; з'їла, в обздує; в воді; днів; тіло* та ін.;
- написання постфікса *ся* окремо від дієслівних форм (*підняли ся, показало ся, стало ся, звав ся, отворять ся* та ін.);
- відсутність апострофа: *обявив, убють, не, пять, пятий, мясо, полумя, памятка* тощо (р.н.; 1907); непослідовно виявлено написання з апострофом у пізніших виданнях, зокрема: *з'їш, але обявлення* (1914), *зісте, візд, але в'язати* (1925);
- написання окремо прислівників на зразок *в день, в ночі, в день, в гору, в ночі, в право й ліво* тощо,
- «в чужих наростках», серед яких *-ія*, фіксуємо *и: істория, ілюстрация, Мѣрія, Захѣрія, Мѣсія* (р.н., 1907, 1914);

- написання іменників середнього роду без подвоєння приголосного: *весіле, житє, корінє, терпіня, оповіданє*; пор. також церковнослов'янські форми на *-іє*: *рознятіє, сошествіє* (р.н.);
- позначення м'якості *з, ц, с* за допомогою *ь*: *зьвір, зьвізда, цьвіт, сьвіт, сьвято, сьвятій, осьміліти ся, сьміти, засьпівати, сьвідчіти* (р.н., 1907, 1914).

Отже, із погляду граматики аналізовані тексти відображають стан розвитку літературної мови в Галичині, виявляючи специфічні риси, притаманні говорам південно-західного наріччя, зокрема наддністрянському, які слугували основою формування галицького варіанта української літературної мови у другій половині XIX – на початку XX ст. Це підтверджують і збережені діалектні риси говорів південно-західного наріччя на різних мовних рівнях, зокрема давні українські явища, добре збережені в діалектах:

- перехід *а* в *е* після м'яких і після шиплячих приголосних: *сотворєне, благословєне, жертвовавє, посвяченє, богослужєне, значіне, щастє*¹; у БІ (1925) – домінує *а*, проте виявляємо *їдовиті вужі*
- відсутність заміни етимологічного *о* на *а* у словах *богатий, багато, богатство, горячийше молився, горяче підсоня, горячо*;
- наявність форм без протетичного *в* у всіх БІ: *огонь, огнистий, огнений, огненный меч, бстро; при яким доокола сиділи слуги, острый напиток, відтяв ухо, зранєне ухо*;
- диспалаталізація *с, ц* у суфіксах *-ськ-, -цьк-* у виданнях до 1921 року: *райський, батьківський, єгипетський, морський, мужеский, ізраїльський, війско*; проте в БІ (1925) послідовно фіксуємо *-ськ-ий, війско*, але *сварилися за павовиско; нападали сусідські царі*;
- збереження давнього звука *у* в слові *глибокий* та похідних: *глубокі води, глубокий рів; заснав у глубину пустині, відплинь на глубину, глубинь, глубокість, глинбина*;
- чергування *о – ї*: *жертівник* 'жертвовник' (*жертівник* з каменя), *наїрід* 'народ' (*спастий наїрід від голоду*);
- залишився перезвук *ї* у словах *значіне, вражіне*.

Виявлено фонетичні явища, зумовлені впливом мови-сусіда, а також офіційною мовою того часу – польською:

- із написанням *ж* замість *з* із субституцією польського *ó* українським *і* фіксуємо: *ріжними язиками // мовами, ріжні кафи, в велика ріжниця, країна в ріжних часах; ріжні мала назви; віжріжнити*;
- *скіряний, скіра* із написанням *с* замість *ш*: *скіряні одежі, скіряний пояс, одежі зі скір звірячих*;
- *хорий* та деривати: *хорий щиро покаяв ся; лежало богато хорих і калік; захорював Лазар, захороняти від хоріб*;

Церковнослов'янські впливи, зважаючи на конфесійний стиль текстів, виявляємо у словах: *кождий* 'кожний' (послідовно у всіх виданнях); форми від *крест* (р.н., 1907, 1914): *Іоан Креститель, крестити, крещєне*; *Св. Іоан називас ся «Креститель», бо він крестив людий; Мені саміму треба у Тебе крестіти ся; Я не Христос, а крещу вас водою*; форми на *-іє*: *рознятіє, сошествіє*; форми із префіксами *со-*: *сотворєне, сотворів, сотворений* (*сотворів Бог небо і землю, з того ребра сотворив жену; сотворєне світла; 5.000 літ від сотворєня першого чоловіка; чоловік сотворений з землі*); *от-*: *отворити* 'відчинити' (*отворив вступ до неба*); *пред-*: *предсказувати* 'пророкувати, віщувати' (*предсказував будучі річи, наперед предсказував ту кару*), *предтеча* та ін. Низку особливостей фіксуємо на рівні морфології, зокрема:

¹ Якщо не зазначено року видання, приклади послідовно фіксуємо в усіх аналізованих біблійних історіях.

- закінчення **-и** замість і в іменниках І відміни (на землі), II відміни (на полі, на иншій місци, в кораблі, в серці), III відміни (зріх гордості, з ненависті, з радости, в печі огненій, в старості, в боязні);
- у родовому відмінку множини іменників III відміни (а також люди, діти) послідовно у всіх текстах засвідчено закінчення **-ий**: багато дітей, жите, повне прихристий, кбстий, 40 днів і ночій, 10 заповідий; а також, очевидно, за аналогією утворено братий (1907): подорож братий Іосифа; смерть семи братий Маккавейських;
- в орудному відмінку іменників III відміни – **-ию**, а також **-ію** (1914, 1921): мясо з кровію, любовію, твердію (від твердь), радостію, важнійшою місцевостію в тій часті;
- прикметники здебільшого мають тверду основу: сіне небо, третого дня великодний агнець, послідних сім слів Ісуса; пор.: зняв верхню одіж / / одягнув верхню одіж (1925);
- форми ступенів порівняння прикметників та якісних прислівників послідовно в усіх текстах утворено за допомогою суфікса **-ійш-**: нема чоловіка мудрійшого від тебе, найсвятійша тайна тіла і крові, ще докладнійше, знатнійші среї; найважнійші правди, ангели – найзвершенийші сотворіння, найгарнійша одежа, за мною сильнійший іде;
- у складних числівниках замість **д** у позиції перед приголосним фіксуємо **й**: одинайцять ‘одинадцять’ зьвізд, дванайцять ‘дванадцять’ синів (хлібів), чотирнайцятото ‘чотирнадцятото’ дня, судийв було пятнайцять ‘п’ятнадцять’, двайцять ‘двадцять’ літ; пор.: літ. одинадцять, дванадцять, чотирнадцять тощо;
- у дієслівних формах 3 особи однини у зворотних дієсловах відсутній кінцевий **т** (р.н., 1907, 1914): зве ся ‘зветься’ (тяжскій зріх, що зве ся ‘творородний зріх»), найде ся ‘найдесться’ (найде ся хоч п’ятдесят праведних людей), зове ся ‘зоветься, називається’ (Оно зове ся ‘Мертве (море)»), стане ся ‘станеться’ (Сестра дитини стояла з далєка і наглядала, що з нею стане ся), дає ся ‘дається’ (Іосиф дає ся пізнати), варіантні форми (1921): Іосиф дає ся пізнати – Іосиф дається пізнати, пор. також: написання, характерне для сучасної літературної мови: Іосиф дається пізнати (1925);
- дієслова наказового способу утворено за допомогою частки най ‘нехай, хай’ (р.н., 1907, 1914, 1921): І сказав Бог: «Най буде світло»; Най Бог благословить тебе дитино; нехай стане звід небесний, і показалося гарне, голубе небо;
- втрата **й** після голосного префікса: Бог прийняв їх до неба; він прийняв на себе вид змий; ся прийняла сго за свого сина; вінняв сму одно ребро; сго вінняла з воді; «Мойсей» т.с. віннятий з воді; заняв цілий край; римляни заняли край і наложіли дань.

Синтаксичну специфіку текстів репрезентують насамперед:

- конструкції із прийменником **о** у значенні ‘про’: кліче до неба о мейст, благав Бога о милосерде, обав о лад; молили ся о поміч Божу, просячи о сина, занадто о собі мислили; паралельне вживання конструкції (1925): о страшнім суді, о сині Божім, довідавшись о тім, постарався о дозвіл забрати тіло Ісусове та забув про нього;
- конструкції із протиставним сполучником **а** у функції єднального: Вічна незгода буде між тобою а між женою, війна між вітцєм а сїном, між твоїми потімками а потімками жені, межі нами а вами ссть пропасть велика; просіть а дасть ся вам, шукайте, а найдете ; від 1914 року – конструкції з і домінують, хоча часто і чергуються з а: межі тобою і межі жінкою, проте на знак сеї угоди між Богом а людьми явилася на небі многобарвна дуга, ударив палицею в скалу і витече вода.

Мову галичан того періоду формувало кілька лексичних пластів, сформованих у різний час. Першу групу слів складають діалектизми спільнослов’янського походження, характерні для говорів південно-західного наріччя (хроб ‘хробак’, корч

‘купц’, *братанич* ‘племінник по братові; небіж’, *когут* ‘півень’, *полудне* ‘полудень’, *бесіда* ‘мова’, *верх* ‘гора’, *вернув* ‘повернувся’, *остав* ‘залишився’).

Другу — іншомовні запозичення, передусім із польської мови чи за її посередництвом (*вельблюд* ‘верблюд’, *вуйко* (*Лаван*) ‘дядько’, *тета* ‘тітка’, *овоч* ‘плід’, *овочеві* (*дерева*) ‘плодові (дерева)’, *втрүтити* ‘запахати, вкинути’, *кусити* ‘спокушати’, *покуса* ‘спокуса’, *куситель* ‘спокусник’, *підпроваджувати* ‘проводити’, *небавам* ‘незабаром, скоро’, германізми *вандрівка* ‘мандрівка’ (від 1914 року — *мандрівка*), *шпихлір* ‘комора’, *шпихлір* ‘комора’).

Третю — церковнослов’янізми, зумовлені тим, що саме ця мова була мовою богослужінь та духовної літератури, наприклад: *женá* ‘дружина’, *муж* ‘чоловік’, *отець* ‘батько’, *воздух* ‘повітря’, *звезда* ‘зірка, зоря’, *город* ‘сад’, *огородник* ‘садівник’, *літорость* ‘пагін, паросток’, *іміти* ‘спіймати, хопити’, *чтіти* ‘шанувати’, *красний* ‘гарний, чудовий’, *последний* ‘останній’, *напослед*, *напоследок* ‘після всього; напоследок’, *рождество* ‘Різдво’, *ждати* ‘чекати’, *ректи* ‘говорити, част’ ‘частина’, *много* ‘багато’. Проте відзначу, що поступово фіксуємо щораз менше церковнослов’янізмів, зокрема, які стосуються не релігійної сфери (1925): *зоря* (замість *звезда*), *сад* (замість *город*), *галузка* (замість *літорость*), *гарний* (замість *красний*).

Отже, аналіз біблійної історії різних видань та різних років (від 1907 до 1925) дав змогу дійти таких висновків:

- аналіз текстів одного періоду — I чверті XX ст. — виявив поступові зміни в написанні, свого роду еволюцію правописних норм західноукраїнського варіанта літературної мови;
- значна кількість давніх діалектних рис підтверджує її діалектну основу; а варіантність свідчить про те, що мова є живою, не закріпленою і водночас — перебуває у пошуку, не є ще неусталеною.

Джерела

БІ р.н. — *Історія Біблійна Старого і Нового завіта*. Львів.

БІ 1907 — *Історія Біблійна Старого і Нового завіта для шкіл народних*. Львів.

БІ 1914 — о. Теодозій Тит Галушчинський *Історія Біблійна Старого Завіта для руского народа*. Ч. І. Жовква.

БІ 1921 — о. Теодозій Тит Галушчинський *Історія Біблійна Старого Завіта для українського народа*. Ч. II. Жовква.

БІ 1925 — свщ. Степан Біленький *Християнсько-католицька наука віри в біблійних оповіданнях (для третьої класи народних шкіл)*. Львів.

Література

Горбач, Олекса 1988. Мовостиль новітніх перекладів св. Письма на українську мову в 19-20 вв. Ін: *Наукові записки*. Ч. 13. Збірник Мовознавчої Комісії Наукового Конгресу в Тисячоліття Хрищення Руси-України. Мюнхен, 29–98.

Ісасвич, Ярослав 2002. *Українське книгодрукування: витоки, розвиток, проблеми*. Львів.

Лев, Василь 1988. Боротьба за народну мову в церковному вжитку (Спроби перекладу Святого Письма від 16-го ст. почавши). Ін: *Наукові записки*. Ч. 13. Збірник Мовознавчої Комісії Наукового Конгресу в Тисячоліття Хрищення Руси-України. Мюнхен, 169–184.

- Мозер, Міхаель 2008, Уживання української мови греко-католицькою Церквою в Галичині (1772–1859). In: Мозер Міхаель. *Причинки до історії української мови*. Харків, 474–561.
- Нахлік, Євген – Нахлік, Оксана 2011. Іван Франко та Євгеній Желехівський: амплітуда взаємин. *Українська мова*. №3: 3–18.

"Biblical History" in the context of the formation of the Ukrainian language of the beginning of the 20th c.

In the article are analyzed the phonetic, morphological, lexical and syntactical features of the «Biblical History» (1907–1925), which are representing speech of the Galician of the beginning of the 20th c. It is an example of the western version of the literary language, based on south-western dialect of the Ukrainian language.

МАДЯРИЗМИ У „СЛОВАРІ ЧУЖИХ СЛІВ” (1910)

З. КУЗЕЛІ ТА М. ЧАЙКОВСЬКОГО

КАЦІМОН ОЛЬГА

Національний авіаційний університет, Гуманітарний інститут

Лексикографічна спадщина українських мовознавців початку ХХ ст. досі не втратила свого значення, оскільки містить відомості про лексику української мови періоду нормування, а також вказує на рівень міжмовних взаємин.

До таких важливих джерел належить „Словар чужих слів” (Чернівці, 1910) З. Кузелі і М. Чайковського (далі — *Словник*), який містить понад 7 тисяч словникових гнізд. Укладений за тогочасними науковими методиками та з урахуванням досягнень у цій галузі німецького, польського, чеського, румунського, російського мовознавства, *Словник* став цінним надбанням української лексикографії, оскільки від нього виходили майже всі наступні праці про слова іншомовного походження в українській мові. Відомо про кілька перевидань та передруків *Словника*. Зокрема у 1918 році вийшло 2-ге видання лексикографічної праці (2-е вид, Нью-Йорк: Голос правди, 366 с.). У 1919 році надруковано „Словник чужих слів” вже під авторством лише З. Кузелі (Київ—Ляйпциг: Українська накладня; Коломия: Галицька накладня; Winnipeg: Ukrainian Publishing, 352 с.). Сучасні мовознавці вкрай рідко залучають *Словник* до зіставних досліджень, а науковий аналіз словникового реєстру відновлено лише тепер.

Лексикографічна праця є цінною з огляду вивчення і дослідження міжмовних контактів, зокрема українсько-угорських. На думку Ткач Л. (2008: 24), розвідки з цієї тематики надзвичайно актуальні для сучасного мовознавства та перспективні „в ділянці діалектології, історичної лексикології”, а також „компаративістики та соціолінгвістики”. Такого погляду дотримується і Є. Барань (2010: 12), яка вважає, що такі зв'язки відбувалися завдяки українсько-польським та угорсько-польським безпосереднім контактам — за посередництвом польської мови, а саме старопольських говорів.

Проблеми угорсько-українських міжмовних контактів також досліджували Німчук В., Лизанец П., Капраль М., Гоца Е., Шумицька Г. та ін.

Наша мета — проаналізувати мадяризми у реєстрі „Словаря чужих слів” (1910) З. Кузелі і М. Чайковського в зіставленні з відомостями „Етимологічного словника української мови” та виявити їхні лексико-семантичні особливості.

За нашими спостереженнями, мадяризми у *Словнику* представлено 113 словниковими гніздами, що становить понад 1 % від загальної кількості зафіксованих запозичень. При відповідних словах вказано не лише на мову-джерело, але й — в окремих випадках — на територіальну поширеність запозиченого слова. Зокрема, спеціальні позначки засвідчують, що мадяризми побутують на території гуцульських говірок (*бер* „кладка, стежка”; *габук* „місце в ріці, де вода тече вузьким руслом із шумом спадає”; *галдамаш* „могорич, закінчене спільної роботи в горах”); лемківських (*баюс*, *баїс* „вуси”; *бетэг[от]а* „недуга, слабкість”); закарпатських (*бокори* „сплав, дараби, плітки”; *вадас* „мисливий, охотник” *вадаска* „польовання”; *валал* „село”; *вам* „податок”; *варгар* „гарбар, цвонець”; *віган* „сукмана, жіноча одіж”; *гамішний* „лихий, хитрий”; *гарамія* „розбійник”; *зубаня*

„верхня одіж”; *кондаш* „пастух від свиний”). Помітка [діал.] використовується для виділення діалектизмів, причому, походження слова в таких випадках може й не вказуватися. Наприклад, як діалектні позначено *гѣмбичка* *мад. з слов.* „гудзик, намисто” та *дел[ѣ]оний* „ніжний, гарний (пані)”.

У кількох випадках *Словник* фіксує кілька лексичних значень слова з різними етимонами. У слові *гѣмішний* перше значення слова „лихий, хитрий” вживається на території угро-руських (в сучасній термінології – закарпатських) говірок, а сама лексема походить з угорської мови; друге значення цього ж слова „лакомий”, а слово трактується як румунізм, що вживається на території гуцульського діалекту [*гѣмішний* 1. [уг.-рус.] *мад.* „лихий, хитрий”; 2. [гуц.] *рум.* „лакомий”].

Представлені в реєстрі *Словника* лексеми, запозичені в українську мову з угорської або через посередництво угорської з інших мов, належать до таких тематичних груп:

1. Назви осіб за певною ознакою: *бѣтяр* „обірванець, волокита, уличник” (СЛК, 40); від уг. *betyár* „нероба, волоцюга, розбійник” (ЕСУМ I, 178); *бѣтарник*, *бѣтарош*, *бѣтас* „волокита, ледащо” (СЛК, 40); *бѣтѣря* „більша пастуша палиця; лінюх” (СЛК, 40) від уг. *bige* „пурка” (ЕСУМ I, 182); *бѣрѣв* „війт начальник громади” (СЛК, 43) від уг. *biró* „суддя, староста” (ЕСУМ I, 184); *бѣйтѣр* „пастух” (СЛК, 46) від уг. *bojtár* „погонич, підпасач” (ЕСУМ I, 224); *бѣсорка[ня]* „відьма, чарівниця”; *бѣсоркѣн* „упир” (СЛК, 47) від уг. *boszorkány* „дух померлих, примара; відьма, чаклунка” (ЕСУМ I, 237); *вѣдѣс* „мисливий, охотник” (СЛК, 53) від уг. *vadasz* „мисливець” (ЕСУМ I, 318); *вѣртѣр* „гарбар, швець” (СЛК, 55) від уг. *varga* „швець” (ЕСУМ I, 331); *гѣйдѣй*, *гѣйдѣй*, *гѣйдѣр* „пастух худоби; волокита” (СЛК, 63) від уг. *hajtó* „погонич” (ЕСУМ I, 452); *гѣрмѣй* „обманець” (СЛК, 65); *гѣзар* „легко убраний військовий їздець” (СЛК, 75); *гѣзда* „господар, хазяїн”; *гѣздиня* „господиня” (СЛК, 77), уг. *gazda* „господар” (ЕСУМ I, 450–451); *гонѣвѣд* „угорське красе військо, краса оборона” (СЛК, 74); *дѣбош*, *дѣбуш*, *довбуш* „той, що б’є в барабан” (СЛК, 104) від уг. *dobos* „барабанщик” (ЕСУМ I, 98); *дугѣняр* „торговець тютюном” (СЛК, 107) від уг. *dohány* „дим, тютюн” (ЕСУМ II, 101); *катун* „жовнір” (СЛК, 152) від уг. *katona* „солдат” (ЕСУМ II, 406); *кѣвдуш* „бідак” (СЛК, 158) від уг. [koldus] *koldus* „бідний, убогий, злиденний, нужденний, жебрак, злидар” (ЕСУМ II, 482); *кондаш* „пастух від свиний” (СЛК, 164) від уг. *konda* „стадо свиней”, *kondás* „свинар” (ЕСУМ II, 573); *лѣгѣн* „парубок” (СЛК, 179) від уг. *legény* „хлопець, парубок” (ЕСУМ III, 209); *пѣйтѣш* „приятель, товариш” (СЛК, 223) від уг. *rajtas* „приятель” (ЕСУМ IV: 297); *фѣтѣв* „парубок” (СЛК, 309) від уг. *fattyú* „позашлюбна дитина” (ЕСУМ VI, 79); *чѣкош* „пастух від коний” (СЛК, 324).

2. Назви одягу та взуття: *бѣгарѣ* „широкий ремінь” (СЛК, 31) від уг. *bagaria* „юхта” (ЕСУМ I, 108–109); *бѣганча*, *бѣгончі* „рід черевиків” (СЛК, 31) від уг. *bakancs* „військовий черевик” (ЕСУМ I, 108); *бѣкѣша* „верхня одіж, шнурована на мадярський спосіб, довга шуба” (СЛК, 41) від уг. *bekecs*, *bekes* „вид шуби” (ЕСУМ I, 164); *бѣнда* „довга опанча, великий верхній плащ, козушок без рукавів” (СЛК, 51) від уг. *bunda* „хутро, шуба, кожух” (ЕСУМ I, 295); *вѣган* „сукмана, жіноча одіж” (СЛК, 59) від уг. *vígano* „сукня, спідниця” (ЕСУМ I, 390); *губѣня* „верхня одіж” (СЛК, 75) від уг. *guba* „кошлатий сіряк” (ЕСУМ I, 611); *гѣмбичка* „гудзик, намисто” (СЛК, 84) від уг. *gomb* „гудзик” (ЕСУМ I, 557); *калат* „круглий капелюх” (СЛК, 141) від уг. *kalap* „капелюх” (ЕСУМ II, 347); *капѣць* „домашній черевик, зношений чобіт” (СЛК, 146) від уг. *karca* „онуча; повстяне взуття” (ЕСУМ II, 371); *катанка* „суконна куртка; жовнірська одіж” (СЛК, 151) пор.: уг. *katona* „вид каптана,

куртки” (ЕСУМ II, 402); *кепеняк, кепень* „верхня одіж в угорських Русинів” (СЛК, 154) від уг. *körönyeg* „плащ” (ЕСУМ II, 476); *ча́ко* „військова папка” (СЛК, 323) від уг. *csako* „ківер” (ЕСУМ VI, 277).

3. Назви тварин: *бирка* „вівця” (СЛК, 43) від уг. *birka* „вівця, баран” (ЕСУМ I, 184); *бо́гар* „масвий хрущ” (СЛК, 46) від уг. *bogar* „жук” (ЕСУМ I, 220); *де́реш* „сивавий кінь” (СЛК, 95) від уг. *deres* „вкритий інесм, білуватий, сіруватий” (ЕСУМ II, 39); *кайла* „угорський віл” від уг. *kajla* „кривий, звислий, криворогий” (ЕСУМ II, 343).

4. Побутові назви: *анта́л[ок]* „бочілка, чвертка” (СЛК, 18) від уг. *antalag* „вид бочки” (ЕСУМ I, 75); *бендюх* „передня частина плуга” (СЛК, 41) пор.: уг. *bendő* „пузо” (ЕСУМ I, 166); *бокрéйда* або *покрéйта* „китиця (весільних) цвітів, павине перо” (СЛК, 46) від уг. *bokreta* „китиця квітів” (ЕСУМ I, 224); *буто́ра* „тягар, пакунок, харчі” (СЛК, 52); *гинті́в* „візок” (СЛК, 71); *дара́ба* „сплав, плітка” (СЛК, 89) від уг. *darab* „шматок, штука” (ЕСУМ II, 13); *кайла́к* „обрубок, коротко втятий ковбок” (СЛК, 141) від уг. *kajla* „кривий, загнутий” (ЕСУМ II, 343); *коч* „рід воза” (СЛК, 174) від уг. *kocsi* „воз(ок)” (ЕСУМ III, 65); *міртю́к* „рід ведра, міра около 2 літрів” (СЛК, 204); *финджав, фінджа* „склянка, пугар” (СЛК, 310) від уг. *findzsa* „кубок, келих” (ЕСУМ VI, 93); *шалас, шалаш* „колиба, курінь” (СЛК, 325) від уг. *szállás* „пристановище, нічліг; бівак” (ЕСУМ VI, 371).

5. Назви продуктів харчування, напоїв, тютюнових виробів: *ба́га* „тютюн до жути, сок з тютюну” (СЛК, 31) від уг. *bagó* „жувальний тютюн” (ЕСУМ I, 108); *гу́ляш* „м'ясо краєне на кусні і приправлене паприкою і коріннями” (СЛК, 87) від уг. *gulyás* „чабанське м'ясо” (ЕСУМ I, 617); *дога́н, дуга́н* „тютюн” (СЛК, 107) від уг. *dohany* „дим, тютюн” (ЕСУМ II, 101); *тенде́риця* „кукурудза” (СЛК, 297); *то́кай* „солодке угорське вино” (СЛК, 300) від уг. *tokaji* „сорт угорського вина” (ЕСУМ V, 592); *па́прика* „іспанський перець, дуже пекуча рослина, що видає червоні овочі, подібні до маківок” (СЛК, 226) від уг. *paprika* „перець” (ЕСУМ IV, 285).

6. Назви хвороб: *бетéг[от]а* „недуга, слабість” (СЛК, 42) від уг. *beteg* „хворий” (ЕСУМ I, 178); *го́дза* „заразливі прищі” (СЛК, 84) від уг. *kosz* „брул; парші, короста (на тілі)” (ЕСУМ I, 545); *гольфа* „рана” (СЛК, 84).

7. Адміністративно-територіальні назви: *валáл* „село” (СЛК, 54); *ва́рмедь* „столиця” (СЛК, 56); *ва́рош* „місто” (СЛК, 56) від уг. *város* „місто” (ЕСУМ I, 333); *ху́тір* „фільварок” (СЛК, 319) від уг. *határ* „кордон, межа” (ЕСУМ VI, 224).

8. Назви явищ природи: *габа́* „филя” (СЛК, 62); *габу́к* „місце в ріці, де вода тече вузьким руслом із шумом спадає” (СЛК, 63) від уг. *hab* „хвиля” (ЕСУМ I, 444).

9. Назви танців: *ча́рдаш* „мадярський національний танець” (СЛК, 323) від уг. *csárdás* „танець, що виконується у корчмі” (ЕСУМ VI, 281).

У словникових гніздах *Словника* представлені дієслова, похідні від іменників: *бантува́ти* „непокоїти, галасувати; обиджати” (СЛК, 37); *бізува́ти* „ручити, могти; кермувати дарабою” (пор.: *бізу́н* „1. нагайка, батіг, гарапник; 2. стерник на дарабі”) (СЛК, 43); *гайтува́ти* „полювати” (пор.: *гайтóване, гайтóве* „польоване”) (СЛК, 64); *керешува́ти* „рубати шаблею” (СЛК, 154); *фалата́ти* „дерти на кусні” (пор.: *фалáт* „кусень”) (СЛК, 307). Особливістю *Словника* є гніздовий принцип його побудови, коли спільнокореневі слова розташовано в одній словниковій статті. Тобто вміщено головну лексему та похідні спільнокореневі слова з визначеннями. Подібна структура словникової статті дозволяє відобразити системність лексичного складу мови та цілісність самого словника шляхом поступового нарощування словотворчих одиниць. Наприклад, *бізу́н* „1. нагайка,

батіг, гарапник; 2. стерник на дарабі; *бізувати* „ручити, могти; кермувати дарабою” (СЛК, 43); *гайтіванє, гайтівє* „польованє”; *гайтувати* „полювати”; (СЛК, 64); *гайда* „1. сопілка; 2. лихий пес; негідник, ледащо”; *гайдѣр* музикант, що грає на *гайді* (СЛК, 77); *тєлево, тєлюх* „живіт”, *тєлевѣтий* „з великим животом” (СЛК, 80); *дугѣн, доган* „тютюн”; *дуганѣр* „торговець тютюном” (СЛК, 107); *фалѣт* „кусень”, *фалатати* „дерти на кусні” (СЛК, 307) та ін.

Семантика похідних слів визначається з увагою на лексичне значення головної лексики. Подібний принцип побудови словникової статті завдяки самому розташуванню лексем зосереджує увагу користувачів на системних зв'язках між ними. Розкривається загальна картина лексичної підсистеми запозичених слів української мови: слово подається не ізольовано, а в словотворчих, семантичних та синтаксичних зв'язках з іншими одиницями.

Словотворчі особливості реєстру мадяризмів вказують на часте вживання слів із суфіксом *-ас*. Як вважає М. Капраль (2002: 73), запозичення словотворчого угорського суфікса *-s* (та похідних від нього *-ос, -єс, -ѣс, -ас, -ѣс*) свідчить про вплив угорської мови на інші (насамперед слов'янські) мови на рівні словотвору. У діалектах побутує чимало діалектизмів на *-ош, -аш, -єш*, зокрема *вѣрош, бѣгѣрош, дѣбош, чѣкош, конѣаш, чарѣаш, бекѣаш, дѣреш, шалаш, гѣляш* та ін., а також на *-ас* (*бѣгас, вадѣс*).

У подальшій практиці укладання словників іншомовних слів в українській мові значна частина мадяризмів „Словаря чужих слів” З. Кузєлі та М. Чайковського не була внесена до реєстрів запозиченої лексики, зокрема йдеться про фіксацію прикметникових (*гѣмѣшний* „1. лихий, хитрий; 2. лакомий”; *дѣл[ѣ]бний* „ніжний, гарний [пані]”; *тєлевѣтий* „з великим животом”, дієслівних похідних (*бантувати* „непокоїти, галасувати; обиджати”; *бізувати* „ручити, могти; кермувати дарабою”; *гайтувати* „полювати”; *кѣрѣшувати* „рубати шаблею”; *ча[к]лувати* „циганити; чарувати”; *фалатати* „дерти на кусні”) та назв на позначення осіб за професійною ознакою (*гафамѣя* „розбійник”, *гармѣй* „обманець”, *кѣслѣ-ага* „начальник гарему, наставник над дівчатами”, *гайтѣв* „побережник, сторож”).

Література

- Барань Є. 2010. Дані до гунгаризмів у староукраїнських пам'ятках XIV-XVII століття. *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. № 22(1), 11–20.
- Гоца Е. 2009. Угорські напашарування серед назв їжі та напоїв в українських говорах Карпат. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*, Вип. 13, 45–49.
- Лизанец П. Н. 1976. *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття*. Будапешт: Изд-во Акад. наук Венгрии.
- Німчук В. В. 1955. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфіксація). *Наукові записки Ужгородського університету: Діалектологічний збірник*, Т. 14, 169–192.
- Ткач Л. О. 2008. Соціолінгвістичні аспекти дослідження міжмовних взаємин та шляхи лексичних запозичень в українську мову з румунської та угорської мов. *Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 428–429. Слов'янська філологія*, 24–32.
- Шумицька Г. В. 2010. *Словотвір апелятивних іменників у північно-лемківських говірках української мови*. Ужгород.
- Káprály M. 2002. Венгерский суффикс *-as, -ás* в карпаторусинских текстах. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Т. 47, №. 1–2.

Умовні скорочення

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови. У семи томах.* – Київ: Наукова думка.
– Т. 1: А–Г. 1982; Т. 2: А–Копці. 1985; Т. 3: Кора–М. 1989; Т. 4: Н–П. 2003;
Т. 5: Р–Т. 2006; Т. 6: У–Я. 2012.

СЛК – *Словар чужих слів* (12.000 слів чужого походження в українській мові).
Зібрали Др. Зенон Кузеля і Микола Чайковський; зредагував Др. Зенон
Кузеля 1910. Чернівці.

Magyarisms in „The Dictionary of loan words” (1910) by Z. Kuzelya and Chaykovskiy

The present article presents the analysis of the Hungarian lexemes, which are registered in one of the path breaking Ukrainian dictionaries of borrowed words – “The Dictionary of Loan Words” by Zenon Kuzelya and Mykola Chaykovskiy (Chernivtsi, 2010). Thematic groups of the lexical Magyarisms have been analyzed. Morphological peculiarities of the studied Magyarisms have been outlined.

PÁRHUZAMOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK A FELVIDÉKI ÉS KÁRPÁTALJAI ETNIKAILAG HETEROGÉN CSALÁDOKBAN NEVELKEDŐ GYERMEKEK NYELVHASZNÁLATÁBAN

KARMACSI ZOLTÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

2013 novemberében és 2014 januárjában Nyitra környékén, illetve Párkány környékén 8 olyan szlovák-magyar etnikailag vegyes házasságban készítettem hangfelvételt, amelyben óvodáskorú gyermek nevelkedik. Korábban e vizsgálatot már elvégeztem Ukrajna legnyugatibb megyéjének, Kárpátaljának magyarok által lakott területein is, ahol 14 családot kerestünk meg. Előadásomban a Nyitra- és Párkány-környéki szlovák-magyar, illetve a kárpátaljai ukrán-magyar etnikailag heterogén házasságokban élő, óvodáskorú gyermekek nyelvhasználatának jellemzőit mutatom be. A két területen felkeresett családok segítségével az etnikailag vegyes házasságok gyermekre gyakorolt hatását, azok közti különbségét/hasonlóságát stb. elemzem a szórvány és a tömbben élő magyarság helyzete szemszögéből a két független fiatal állam, Szlovákia és Ukrajna esetében.

A családokban az elsődleges nyelvi szocializációt a szülő-gyermek és a házastársak egymás közötti kommunikációban alkalmazott nyelvek/nyelvváltozatok és azok használatának aránya befolyásolja leginkább. Az etnikailag heterogén házasságokban rendszerint a szülők különböző anyanyelvűek, és a kommunikációjuk során az anyanyelvüket, vagy az anyanyelvüket is használják. Ez esetben az ilyen családban nevelkedő gyermeket a nyelvi anyag szempontjából minőségileg más, s talán mennyiségileg is több hatás éri, mint az etnikailag homogén környezetben felnövekvőt. Az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermek az anyanyelv-elsajátításakor a két nyelvi rendszer elkülönítésére, az ekvivalencia párok elsajátítására, a különböző nyelvhasználati szintek megfelelő nyelvének/nyelvváltozatának kiválasztására stb. is gondot fordít. Az etnikailag vegyes házasságokban a szülők anyanyelvhasználatának minőségi és mennyiségi mutatói, saját és házastársa anyanyelvéhez fűződő attitűdje stb. nagyban befolyásolják a gyermek nyelvi szocializációs folyamatának végkimenetelét.

Az etnikailag vegyes házasságokban a gyermekek a kétnyelvű egyénekhez hasonlóan választanak a rendelkezésükre álló nyelvek közül, ami nem meglepő, hiszen maguk is a kétnyelvűség valamilyen fokán vannak. Ezért a gyermekek által a kommunikációban használt stratégiákat a nyelvválasztási stratégiák mentén érdemes megvizsgálnunk, melyek nagy valószínűséggel sok közös ponttal rendelkeznek.

A kutatásról

A családok kiválasztásánál elsősorban a kisebbség területi létszamarányának szempontját tartottam fontosnak, vagyis azt, hogy milyen az arány a többségi és kisebbségi lakosok között az adott régióban. Ez alapján két csoportot alakítottam ki: tömbben élő magyarok és szórványban élő magyarok. Mindkét csoportnál fontosnak tartottam, hogy a vizsgálatban mind a városi, mind pedig a falusi lakosság képviseltette legyen, hiszen Zan (2005: 182–183) tanulmányában a városi lakosság körében magasabbra (majd háromszorosára) becsülte a vegyes házasságok arányát, mint a falvakban.

A családoknál a látogatás során irányított beszélgetést végeztem a gyerekekkel, ahol a kiindulási alap egy-egy mese, a gyermek hétköznapi tevékenysége, az óvodához és a játékhoz kapcsolódó élményei, a barátokkal és gyerektársakkal élmények, tevékenységek stb. voltak. A gyermekkel való beszélgetésben az Ukrán Oktatási Minisztérium által jóváhagyott óvodai szemléltető képsorokat használtam, amelyeken gyümölcsök, állatok, hétköznapi használati tárgyak, ruházat, zöldségek, madarak stb. voltak láthatók. Továbbá két olyan képes meséskönyvvel is dolgoztam, amelyek mind a magyar, mind pedig az ukrán, orosz és szlovák kultúrkörben ismertek: Piroska és a farkas, A répa.

A szülőkkel kérdőívet töltöttem ki, amelyben a szülők egykori és napjainkbeli nyelvi környezetére, a többségi (szlovák) és a kisebbségi (magyar) nyelvek ismeretére, a nyelvhasználati gyakoriságukra, a családban a többségi és kisebbségi nyelvek használatára, a gyermek nyelvi szocializációjának intézményesített szakaszára, a szülők nyelvi attitűdjére kérdeztünk rá.

A négy szlovákiai és hét ukrainai kutatópont lakosságának számát és ezen belül a magyarok számát és arányát az 1. táblázatban láthatjuk. Az adatokat mindkét ország legutóbbi népszámlálási adatai alapján mutatom be. Ez Szlovákia esetében a 2011-es, míg Ukrajna esetében a 2001-es népszámlálást jelenti.

1. táblázat: A kutatópontok lakosságának száma, ezen belül a magyarság száma és aránya

település	lakossága	ebből magyar	
		fő	%
Kolon	1570	780	49,68
Helemba	695	543	78,13
Párkány	10919	6624	60,66
Garamkövesd	1365	877	64,25
Munkács	81637	6975	8,5
Beregszász	26050	12779	49,1
Oroszvölgy	442	48	10,9
Visk	8142	3699	45,4
Macsola	675	545	80,7
Fancsika	2059	770	37,4
Oroszi	895	852	95,2

Az elsődleges nyelvi szocializációs tér, a család

Kárpátalján a családban történő nyelvhasználat terén a szülők az egyik nyelv domináns mértékű használatával szoktak házastársukhoz szólni. A két szülő anyanyelvének egyforma mértékű használatát mindösszesen háromszor említették a megkérdezettek. Érdekes, hogy a férfiak többször választották a csak ukránul/oroszul válaszlehetőséget, mint a nők. Felvidéken a házastársakhoz közel egyforma arányban szólnak mindkét nyelven, illetve enyhe dominancia figyelhető meg a szlovák nyelv használata javára (vö. 2. táblázat).

2. táblázat: A házastársakkal történő nyelvhasználat a kommunikációban

	Ukrajna		Szlovákia	
	férj	feleség	férj	feleség
csak magyarul	2	3	1	
többségében magyarul	5	4	1	2
közel egyforma arányban mindkét nyelven	2	1	3	3
többségében ukránul/oroszul/szlovákul	1	4	1	1
csak ukránul/oroszul/szlovákul	4	2	2	2

A megkérdezettek az anyanyelvük vagy házastársuk anyanyelvének domináns használatát főként a nyelvtudás meglétével/hiányával indokolták:

„Mert csak magyarul tudok.” (Oroszi, nő, ukrán/magyar¹)

„Mert szlovák nemzetiségű a férjem, és nem beszél a magyar nyelvet.” (Helemba (Chľaba), nő, magyar/magyar)

„Mert magyarok vagyunk és ez a nyelv a domináns nyelv a családban.” (Párkány (Štúrovo) férfi, magyar/magyar)

Azok a szülők, akik mindkét nyelvet egyforma arányban használják házastársukhoz intézett beszédükben, azok közül a kárpátaljai szülők a már kialakult szokással, illetve kényelemmel indokolták válaszukat, míg a felvidéki szülők nem kívánták, vagy nem tudták megindokolni.

(Csak magyarul) „Így szoktuk meg.” (Beregszász, férfi, ukrán/ukrán)

(Mindkét nyelven) „Mert így nekünk kényelmes.” (Visk, nő, ukrán/ukrán)

Kárpátalján a házastársak nyelvválasztása kiegyensúlyozottabb, hiszen egy minimális magyar nyelvi dominancia mellett közel azonosan válaszolnak mindkét nyelven, illetve ukrán és/vagy orosz nyelv(ek)en is. Felvidéken a házastársak nyelvválasztása szintén kiegyensúlyozott, de enyhe szlovák nyelvi dominancia figyelhető meg. A kárpátaljai házastársak közel fele az egymás közötti beszédben egyforma arányban használja mind saját, mind pedig házastársa anyanyelvét, míg a másik fele inkább beszél saját anyanyelvén házastársához, mint házastársa anyanyelvén. Felvidéken a szlovák nemzetiségű és anyanyelvű házastársak többnyire anyanyelvükön beszélnek, míg a magyar nemzetiségű és anyanyelvű házastárs többnyire mindkét nyelvet, vagy gyakrabban használja házastársa nyelvét.

3. táblázat: Milyen nyelven szokott gyermekével beszélni? kérdésre adott válaszok

	Ukrajna		Szlovákia	
	férj	feleség	férj	feleség
csak magyarul	2	3	1	1
többségében magyarul	7	4	3	
közel egyforma arányban mindkét nyelven	1	3	3	3
többségében ukránul/oroszul/szlovákul	2	2		3
csak ukránul/oroszul/szlovákul	2	2	1	1

¹ A szülők nemzetisége és anyanyelve (nemzetiség/anyanyelv) önbevallásuk szerint van feltüntetve.

Kárpátalján a szülők gyermekükkel kizárólag vagy többségében magyarul beszélnek. A felvidéki szülők közel azonos arányban szólnak magyarul, szlovákul, illetve mindkét nyelven gyermekeikhez (vö. 3. táblázat). Itt érdemes kiemelni a helembai (Chľaba) magyar/magyar nő válaszában indoklását, aki szerint *„mivel falunkban magyar anyanyelvű óvoda van, ottthon próbálom fejleszteni nyelvtudásukat. És hogy férjem is értse beszélgetéseimet gyermekeinkkel.”* Vagyis magyar nemzetiségüként és anyanyelvüként egyrészt a szlovák nyelv fejlesztését tűzte ki célul, másrészt a férje nyelvtudáshiányával indokolja a gyermekekkel való szlovák nyelvű beszélgetést. Az Orosziban élő feleség a gyermekeivel való ukrán nyelvhasználatot először a gyermekek anyanyelvével magyarázza, majd hozzáteszi a gondolat zárásaként az ukránok által sokat emlegetett „államnyelv” és „az Ukrajnában élünk” eszmeiséget: *„A gyerekekkel én ukránul beszélek azért, mert ezt tanulták meg anyanyelvüként s ne felejtse el, és azért, mert Ukrajnában élünk, ez a mi államnyelvünk.”* (Oroszi, nő, ukrán/ukrán).

Mind Felvidéken, mind pedig Kárpátalján a gyermekek válasza nagymértékben igazodik a szülei nyelvválasztásához. Azonban a kárpátaljai vizsgálat során a gyermekek válaszadásában megfigyelhető, hogy a többségében ukránul/oroszul adott választól a csak magyar nyelven történő válaszadás irányába enyhe eltolódás figyelhető meg. Ez nem azt jelenti, hogy a gyermekek, akikhez a szülők többségében ukránul/oroszul szólnak, azok csak magyarul hajlandóak válaszolni szüleiknek, hanem sokkal inkább azt, hogy több szülői nyelvválasztás esetében is megfigyelhető, hogy a gyermek nyelvválasztása egy-két szinttel a magyar nyelvi válaszadás irányába mozdul el.

A családon kívüli intézményesített nyelvhasználati színterek, amelyekkel a gyermek találkozik, az óvoda és az iskola. A családban lezajló nyelvi szocializáció fontos aspektusa, vagy aspektusai az óvoda és az iskola tannyelvének kiválasztása, amely a továbbiakban a családi nyelvi szocializáció kiterjedése és kiterjesztése az intézményi/intézményesített nyelvi szocializáció folyamatában. Ez nemcsak nyelvi alapon, hanem kulturálisan és identitásában is meghatározza a gyermek kialakuló világképét, értékítéletét, identitását.

Az óvoda esetében gyermekük számára a szülők többnyire a kisebbségi tannyelvű intézményt választották mindkét vizsgált régióban. Hogy miért éppen abba az óvodába írárták gyermeküket, sok esetben hétköznapi dolgok döntöttek, mint például az alábbiakban:

„Mert a közösségben csak magyar nyelvű működik.” (Oroszi, nő, ukrán/magyar)

„Mert közelebb van az otthonunkhoz.” (Macsóla, férfi, magyar és ukrán/magyar)

„Ahol lakunk csak magyar óvoda működik, de tökéletes oktatásban van részük gyermekeinknek.” (Helemba (Chľaba), nő, magyar/magyar)

„V dedine je len maďarská” [A faluban csak magyar van]. (Helemba (Chľaba), férfi, szlovák/szlovák)

Persze ettől vannak tudatosabb nyelvi elképzeléssel felvértezett szülők, akik már az óvoda kiválasztásánál is figyelnek a gyermek számára nyelvi szempontból is a „legcélravezetőbbet”, a „leghasznosabbat” kiválasztani:

„Azért, hogy tudjon ukránul.” (Kovácsó, nő, magyar/magyar)

(ukrán nyelvűbe) *„Hogy boldoguljon, mert én magyar iskolába jártam és nehéz volt.”* (Beregszász, nő, magyar/magyar)

(magyar nyelvűbe) *„Hogy anyanyelvükön beszéljenek és tanuljanak.”* (Beregszász, nő, magyar és ukrán/magyar és ukrán)

„Magyar gyerekeknek magyar óvodában, iskolában van a helye. Az alapokat csak anyanyelvén kaphatja meg az ember. Így teljes életet élhet, ha tudja majd, hová tartozik. (Párkány (Štúrovo), férfi, magyar/magyar)

„Magyar identitás erősítése érdekében.” (Kolon (Kolínany), nő, magyar/magyar)

Az óvodai nevelés után 13 családban a szülők úgy gondolják, hogy gyermeküket többségi tannyelvű iskolába fogják beíratni. Ezek közül 8 gyermek kisebbségi tannyelvű óvodába járt. A szülők 7 gyermek esetében a magyar tannyelvű iskolát választják majd. Érdekes, hogy egy viski nő ukrán tannyelvű óvoda után adja magyar tannyelvű iskolába a gyermekét. S hogy miért?

„Azért, mert ott dolgozom, s így könnyebb lesz mindkettőnknek.” (Visk, nő, magyar/magyar)

Az iskola tannyelvének kiválasztásánál előtérbe kerülnek a többségi állam rejtett oktatási céljai, amelyek a kisebbségi lakosok számára saját nyelvükön való továbbtanulást értéktelennek, zsákutcának tüntetik fel, mint amit az alábbi szülői válaszok is tanúsítanak:

„Azért, mert Ukrajnában élünk.” (Visk, nő, ukrán/ukrán)

„Mert Szlovákiában élünk.” (Helemba (Chľaba), férfi, magyar/magyar)

(magyar iskolába) *„Az életben jobban fog érvényesülni és igazi teljes ember válhat belőle.”* (Párkány (Štúrovo), férfi, magyar/magyar)

Ebből kiindulva az iskola tannyelv-választásánál az első számú szempont a másodlagos nyelvi szocializáció folyamatában az oktatási és nyelvpolitikai rejtett célok szülők döntésére gyakorolt hatása. Kárpátalja esetében a válaszok még a szovjet érában folytatott rejtett kisebbségi oktatáspolitikában gyökereznek. Azonban az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna 2007 óta számos olyan oktatáspolitikai döntést, törvényt, miniszteri rendeletet fogadott el, amelyek a kisebbségi oktatást egyre nehezebb helyzetbe sodorta és ezen keresztül a kisebbségi lakosok magyar tannyelvű iskoláztatási kedvét egyre az ukrán tannyelvű iskolák irányába tolja el. Például ilyen az emeltszintű érettségi vizsga 2008-as bevezetése, vagy 2008-ban kiadott 461. számú miniszteri rendelet stb. (vö. Karmacs 2009b).

Az alábbi példaanyagokon jól látszik, hogy a szülő a gyermeke másodlagos nyelvi szocializációjába a saját nyelvszocializációs tapasztalatait is beépíti.

„Nagy hiba volt, hogy én nem ukrán iskolába jártam, mert nehéz volt boldogulni.” (Beregszász, nő, magyar/magyar)

„Hogy ebben az országban ne jelentsen számukra gondot a továbbiakban a beilleszkedés más iskolába. Saját tapasztalat, mennyire nehéz a tanulás, ha nem beszéled a nyelvet.” (Helemba (Chľaba), nő, magyar/magyar)

Hasonló tényeket állapít meg Sorbán (2000: 145) is a romániai magyar kisebbség tannyelv-választásával kapcsolatban. Szerinte az a tényező, hogy a szülők milyen tannyelvű iskolába jártak, kiemelt szerepet kap saját gyermekük beiskolázásakor a tannyelv-választásban. A személyes tapasztalat nemcsak a többségi tannyelvű iskolaválasztás esetében kerülhet előtérbe, hanem ugyanúgy a kisebbségi tannyelvű iskolaválasztásánál is, mint ahogy az alábbi szülői indoklásban is megjelenik:

„Én is magyar iskolát végeztem, itt dolgozom, így őrizhetjük meg a magyarságunkat.” (Munkács, nő, magyar/magyar)

Kódváltás

Az etnikailag vegyes házasságokban a mindennapi kommunikációban két nyelv használatos, így nem meglepő, hogy a két nyelv között munkamegosztás van, s ebből kifolyólag az sem meglepő, hogy a gyermek nyelvhasználatának egyik jellemző vonása a kódváltás, bizonyos esetekben a kódkeverés. A kódváltás és kódkeverés jelenségének mértéke nagyban függ attól, hogy a szülők milyen nyelveket milyen szinten ismernek, illetve milyen megosztási arányban használják ezeket a nyelveket a gyermekkel és az egymással történő kommunikációban. Az alábbi idézetben is jól megfigyelhető a nyelvek közötti munkamegosztás, amely a gyermek szülőkkel való beszélgetésekor személyhez kötött kódválasztásban nyilvánul meg.

Viktor 2003 Munkács (5;1)

Anya: *Nem.*

Viktor: *Nehéz.*

Anya: *Úgy fölrepült. Könnyű.*

Батько: *Хто там ще біля зебри?* [Ki van ott még a zebra mellett?]

Viktor: *Біля зебри?* [A zebra mellett?]

A garamkövesdi Vikica esetében a szlovák anyanyelvű anya szlovák nyelvű kérdésére először magyar válasz érkezik, de azután gyorsan korrigálja a gyermek a nyelvi tévedését.

Vikica 2010 Garamkövesd (3;5)

MATKA: *A toto je aké zvieratko?* [És ez milyen állat?]

AK: Kutya, *havinko*. [kutyuska]

Sőt, Vikica a magyar anyanyelvű apjával sem hajlandó magyar nyelven beszélni. Vagyis nem mindig figyelhető meg beszédében a szülők anyanyelvéhez való igazodás sem.

Vikica 2010 Garamkövesd (3;5)

APA: *Gyere mond el, mit látsz itt! Megmutatod nekem?*

AK: *Nie*. [Nem.]

APA: *Nem? És miért nem? Legőzni akarsz?*

AK: *Áno ja sama*. [Igen én magam.]

APA: *Egyedül?*

AK: *Áno*. [Igen.]

TM1: *És mit építesz?*

Azonban a gyermek nemcsak a szülőkkel való kommunikációban képes a nyelvek közötti munkamegosztásra, hanem számukra idegen személyek esetében is.

Tányka 2004 Fancsika (3;9)

TM2: *A ти з'їла?* [És te megetted?]

Tányka: *Ho!* [Igen!] *З'їла перше сілько повно.* [Az előbb meg ettem ennyi sokat.]

TM1: *Mi van itt a fán?*

Tányka: *Papagáj.*

Karin 2008 Helemba (5;8)

TM1: *És hogy játszol vele?*

AK: *Hogy mindig hívuk ítet oszt úgy, osztan akkor meg hívóssuk.*

TM2: *Poznáš toto zvieratko na obrázku?* [Ismered ezt az állatkát a képecskén?]

AK: *Líška*. [Róka.]

A felvidéki gyermekek interjúiban többször megfigyelhető – akárcsak a szülővel való kommunikációnál –, hogy elmarad a kommunikációs félhez való nyelvi igazodás, vagyis nem él a kódváltás lehetőségével.

Matus 2009 Kolon (4;2)

TM1: *Nézzed csak, ez micsoda?*

AK: *To musíme dat' na nohe.* [Ezt lábra kell raknunk.]

TM1: *Na mi az ott?*

AK: *Neviem, oranžové.* [Nem tudom, narancssárga.]

Márjánocska 2004 Ruszka Dolina (3;9)

TM2: *Ну що тут є скажи мені?* [Na mi van itt, mondd el nekem?]

Márjánocska: *Яйце.* [Tojás.]

TM2: *А це?* [És ez?]

Márjánocska: *Блюда.* [Tál.]

TM1: *Ез itt micsoda nézd csak? Hát mi ez? Mit látsz a képen?*

Márjánocska: *Курця.* [Tyúk.]

Többször előfordul, hogy a gyermek beszédében a kódváltást nem a személy váltja ki, hanem sokkal inkább az esemény vagy a téma átélésének nyelve vezérli.

Sanyika 2003 Beregszász (4;8)

TM1: *Nézzed csak, ezt a mesét ismered?*

Sanyika: *Nem.*

TM1: *Nézzed csak, lapozzuk végig és utána.*

TM2: *Червона шапочка.* [Piros sapkácska=Piroska és a farkas.]

Sanyika: *Ез Piroška.*

Denisz 2008 Kolon (5;9)

TM1: *És mit szokott csinálni az a Shrek?*

AK: *Nekiünk csak van róla cédecsko.*

Interferenciajelenségek és kölcsönzések a gyermekek beszédében

Az interferenciajelenségek és szókölcönzések pontos meghatározásának és a közöttük lévő határvonalak éles meghúzásának a kérdése mai napig nem egyértelmű. Ehhez hozzá kell még adnunk azt a tényt, hogy a 3–6 éves gyermek nyelvi fejlődése a felnőttétől eltérő szinten van, illetve azt, hogy mai napig vitatott, hogy a kétnyelvű gyermekek nyelvi rendszere hogyan épül fel. Ezért az ő esetükben még több nehézségbe ütközünk a két jelenség szétválasztásakor. Jelen munka alapja Lanstyák István (2006) *Nyelvből nyelvbe* című könyvében leírt rendszer, amely az imént felsorolt problémák miatt a gyermeknyelv vizsgálatakor csak megszorításokkal alkalmazható.

A gyermekek beszédében számos típusú interferencia fordul elő. Először azokat nézzük meg, amikor a kommunikáció nyelvbe beépülő más nyelvű tömorféma a kommunikáció nyelvének toldalékmorfémáját veszi fel.

Dani 2002 Munkács (5;10): *Ой (.) а яблoкoкaт* [almákat] *сзeдi össze.*

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *öbö fújókát, та давала Крістінка фíjóкy* [és Krisztinka adott fújókát]. *Жолтíко від неї взяв.* [Zsoltika meg elvette tőle.]

Dórika 2002 Munkács (5;7): *Про furulya?* [A furulyáról?]

Az interferenciák egy újabb típusa az, amikor a két különböző nyelvű morféma egymás mellé kerülésekor az egyik morféma nem teljes alakjában jelenik meg:

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *За цичку* [A cica után].

Az előbbihez hasonló típusa az interferenciáknak, amikor a tömorféma két különböző nyelvű tömorfémának az összemosódásából jön létre.

TM2: *Но, яка тварина пригає?* [Na, milyen állat ugrál?]

Sanyika 2003 Beregszász (4;8): *Бéка*.

A fancsikai Tányka beszédében a szókölcsönzés számos példáját figyelhetjük meg. A gyermek magyar nyelvi környezetben magyar nyelvi hanglejtéssel használja a *bulacska* [zsemle] szót, amikor a főként magyar nyelven beszélő terepmunkásnak válaszol. Majd a hanganyag röviddel ezutáni részében a főként ukrán nyelven beszélő terepmunkás kérdésére már a *bulacska* szót ukrán nyelvi hanglejtéssel mondja ki.

TM1: *Mit süttött?*

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *Bulacsját*.

...

TM2: *Танько ти сьогодні була в садик? Що там було їсти?* [Tányka te voltál ma óvodába? Mit adtak enni?]

Tányka: *Булочка*. [Zsemlét.]

TM2: *А що ще?* [És még mit?]

Tányka: *Левеш*. [Levest.]

Újabb direkt kölcsönző a „*leves*”, amely ukrán nyelvű környezetben ukrán hanglejtéssel kerül felhasználásra a „*суп*” szó helyettesítőjeként (vö. Karmacsi 2009a: 69).

A felvidéki gyermeknél a kölcsönzések főként magyar nyelvű szöveggörnyezetben fordultak elő.

Denisz 2008 Kolon (5;9)

TM1: *Na és ez itt benne?*

AK: *Öv*

AK: *Sapka*.

TM1: *Sapka, de milyen sapka?*

AK: *Siltovka* [baseball sapka vagy sültös sapka.]

Matus 2009 Kolon (4;2)

TM1: *Ez micsoda, szerinted?*

AK: *Szerintem dzsúsz*. [dzsúsz=gyümölcsle]

Denisz 2008 Kolon (5;9)

TM1: *Mibe szokta anya beletenni?*

AK: *Olyan amibe vótak a lekvár*.

TM1: *Igen, az mibe volt a lekvár?*

AK: *Olyan pohárba*. [befőttés üvegbe]

Összefoglaló

Jelen vizsgálatban részt vevő családok esetében a gyermekekkel való kommunikációban egyiknél sem érvényesül az *egy szülő–egy nyelv* stratégiája, hanem a nyelvi szocializáció sokkal inkább a megszokáson, a szülők házastársa ismeretének mértékén alapul.

A nyelvtudás hiánya viszont nagyon sok esetben az egyik nyelv családi kommunikációban betöltött dominanciája felé tolja el a nyelvi szocializáció folyamatát.

Az óvoda tannyelvének kiválasztásánál még hétköznapi dolgok (pl. közelsége) inkább a mérvadó, míg az iskola tannyelvének megválasztásánál már sokkal tudatosabban lépnek fel a szülők. A választást sok esetben a szülők személyes tapasztalata, illetve rejtett módon a kisebbségre gyakorolt társadalmi hatások befolyásolják. E téren mind a kárpátaljai, mind pedig a felvidéki szülők hasonlóan gondolkodnak.

Jelen vizsgálatok adataiból elmondható, hogy a kárpátaljai gyermekek többször alkalmazzák a szülőikkel a szülők anyanyelvén történő kommunikációt, különös tekintettel a kisebbségi, magyar nyelvre nézve, míg felvidéken ez már a szlovák nyelv dominanciája felé mutat. A kárpátaljai gyermekek beszédében többször találkozhatunk interferenciával, mondaton belüli kódváltással, míg a felvidéki gyerekek inkább a mondatok közötti kódváltást alkalmazzák gyakrabban. Utóbbiaknál szinte alig találkozni szlovák nyelvű beszédükben magyar nyelvi kölcsönelemekkel, míg a kárpátaljai gyermekek mind a magyarban ukrán nyelvű, mind pedig az ukránban magyar nyelvű kölcsönzéseket is alkalmaznak. Azonban mindenképpen le kell szögezni, hogy az iménti megállapítások csak a vizsgálatban résztvevő családok esetében igazolhatók. A szélesebb körű következtetésekhez újabb vizsgálatok elvégzésére lesz szükség.

Irodalom

- Karmacsi Zoltán 2009a. Nyelvhasználati jellegzetességek kárpátaljai kétnyelvű gyermekek beszédében. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet, 64–70.
- Karmacsi Zoltán 2009b. Nyelvi attitűd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv estében. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 415–422.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe, Tanulmányok a szókölszönségről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Sándor Anna 1999. A kisebbségi nyelv sorsa a vegyes házasságokban. *Valóság* XLII. évfolyam 8. szám: 87–97.
- Vančóné Kremmer Ildikó 2002. Magyar-szlovák kétnyelvű gyermekek beszédészlelése. In: Gyurgyík László és Kocsis Aranka szerk. *Társadalom – Tudomány*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 128–150.
- Vančo Ildikó 2011. Magyar-szlovák kétnyelvű gyermekek szövegértési problémái. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István szerk. *Magyarok Szlovákiában* VII. kötet. Nyelv. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 369–386.
- Zan, Mihajlo (Михайло Зан) 2005. Міжетнічні шлюбні як індикатор етнодемографічних процесів на Закарпатті 90-х рр. XX ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Вип. 13. Ужгород, 180–185.

Internetes források

<http://portal.statistics.sk>

<http://hu.sturovo.sk>

http://hu.wikipedia.org/wiki/Szlovákiai_magyarok#Oktat.C3.A1s

Parallels and differences in the language use of the children raised in ethnically heterogeneous families in Transcarpathia and South Slovakia

In November 2013 and in January 2014 I made audio recordings in 4 – 4 ethnically mixed Slovak-Hungarian families with children of pre-school age near Nyitra (Nitra) and Párkány (Štúrovo). Earlier I carried out the same research in the westernmost county of the Ukraine, in Transcarpathia, a region with Hungarian population. In my paper I present the characteristics of pre-school age children's language use growing up in ethnically heterogeneous families: Slovak-Hungarian in the vicinity of Nyitra and Párkány, and Ukrainian-Hungarian in Transcarpathia. With the help of these families I analyzed the influence of ethnically mixed families on children, the differences or similarities between them, etc. from the perspective of local minority or local majority in the two new independent states, Slovakia and the Ukraine.

EURÓPAI NYELVI DIVERZITÁS MINDENKINEK AZ ELDIA-KUTATÁS ÉS NÉHÁNY EREDMÉNYE

KOLLÁTH ANNA

Maribori Egyetem

Bevezetés

A Maribori Magyar Tanszék 2011 márciusa óta – hét partnerintézet egyikeként – részt vett az ELDIA című FP7-es nemzetközi kutatási projektben. Az ELDIA (European Language Diversity for All – Európai nyelvi diverzitás mindenkinek) interdiszciplináris projekt célja az volt, hogy újraértelmezze az egyéni és a közösségi kétnyelvűség fogalmát. Hat európai ország hét intézményének alkalmazott nyelvészei, szociolingvistái, jogásza, statisztikusai – 14 finnugor nyelv és nyelvváltozat tanulmányozásával – közös erővel azon munkálkodtak, hogy megvilágítsák, hogyan hatnak egymásra helyi (nemzeti) nyelvek és nyelvváltozatok, valamint nemzetközi (közvetítő) nyelvek a ma Európájában. A projekt „végterméke” az EuLaViBar (European Language Vitality Barometer – Európai nyelvi vitalitási barométer), egy olyan eszköz, amely lehetővé teszi a nyelvi sokszínűség felmérését, illetve segíti a nyelvek egymás mellett élését a többnyelvű mindennapokban. A projekt szemlélete szerint a többnyelvűség kulturális örökségünk egyik legfontosabb eleme, ezért támogatása, kutatása kiemelt figyelmet érdemel.

A maribori kutatócsoport koordinátoraként tanulmányomban először röviden bemutatom a projektet, elsősorban a maribori kutatócsoport munkája alapján. A második részben a kapott korpusz témái közül az adatközlők nyelvi attitűdjét emelem ki. Azt igyekszem bemutatni az önbevalláson alapuló nyelvi kompetenciák interakciójában, hogyan jellemzik a megkérdezettek saját nyelvüket és egymás nyelvét, illetve az angolt és az általuk választott más (idegen) nyelveket. Arra kívánok rámutatni, hogyan működik a kétnyelvűség az új Európa megkövetelte többnyelvűségben, hogyan alakítja az együtt élő kisebbség és többség többnyelvű környezetét, illetve hogyan látja anyanyelvi megmaradását globalizálódó világunkban.¹

Az ELDIA interdiszciplináris kutatási projekt

Az ELDIA (European Language Diversity for All/Európai Nyelvi Diverzitás Mindenkinek) az EU 7. számú keretprogramjának interdiszciplináris kutatási projektje (2010–2013). Benne hat ország nyolc oktatási és kutatóintézményének nyelvészei, jogásza, statisztikusai, szociológusai (senior és fiatal kutatók, legtöbbször doktorandusz) vállalkoztak arra, hogy összehangolt, egységes elvek alapján kutassák a többnyelvűséget, a vehikuláris (közvetítő) nyelveket, az európai nyelvi sokszínűség dimenzióit – megkísérelve az adott, sok esetben veszélyeztetett helyzetben lévő kisebbségi nyelvek/nyelvváltozatok és a róluk szóló kutatások revitalizációját.

A projekt célja az volt, hogy – multidiszciplináris megközelítésben, különböző specialisták interdiszciplináris hálózatának kialakításával – hozzájáruljon a többnyelvűség elméletének és gyakorlatának megértéséhez, illetve annak megvilágításához, milyen hatást fejt ki a multilingualitás a változó európai kontextusban.

¹ A szociolingvisztikai és a nyelvi változók interakciója – elsősorban a hatalmas adatbázis, másodsorban a kutatás konkrét célja okán – az elemzés következő, nagyon fontos lépése lesz.

Fontos feladatának tekintette a meglévő nyelvpolitikák egyenetlenségének, hiányainak megállapítását, elősegítve ezzel az adott nyelvi helyzetet figyelembe vevő, reális, fenntartható nyelvpolitikák kidolgozását. Konkrét eredménye (tág dimenziókban hasznosítható végterméke) az ún. EuLaViBar (European Language Vitality Barometer/ Európai Nyelvi Vitalitási Barométer), egy olyan eszköz, amely mérni tudja az európai többnyelvűség tesztelhető, leíró és előre megjósolható modelljét, a többnyelvűség helyzetét. Ezzel aktívan hozzá kívánt járulni az európai nyelvi sokszínűség megtartása politikájának beteljesüléséhez (<http://www.eldia-project.org>, Kolláth–Gróf 2014).²

A projekt 14 kisebbségi helyzetű nyelvet/nyelvváltozatot kutatott. Ezek közös tulajdonsága az, hogy valamennyi kutatott nyelv a finnugor nyelvcsalád tagja. Ez a kontextus két dolog miatt is kiemelendő: egyrészt magában foglalta a beszélőközösségek szinte minden lehetséges típusát (autochton-allochton; az EU-mobilitás következtében kialakult újkori migráns közösségek; autochton és migráns közösség együtt; nyelvi standarddal rendelkezők; a nyelvi standard nagyon fiatal vagy csak most van kialakulóban), másrészt igyekezett pótolni, kitölteni azt az űrt, ami a legtöbb kis finnugor nyelv kutatásában, a kutatások széles körű terjesztésében a nemzetközi kutatóközösségben keletkezett, elsősorban a bemutatások és a publikációk nyelvi elszigeteltsége következtében (viszonylag kevés az angol nyelvű szakirodalom). Az ELDIA nyelvei a következők voltak: a magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában, a kven és az északi számi Norvégiában, a meänkieli Svédországban, a svédországi finn nyelv, a karjalai nyelv Finnországban és Oroszországban, az észti Finnországban és Németországban, a vepsze Oroszországban, a vőro és a seto Észtországban, valamint a seto Oroszországban.³ A nyelvek és beszélőközösségeik nagyon színes palettája, a kontrasztív elemzések lehetősége is biztosítéka volt annak, hogy a kutatás minden egyes pillanata – a viszonylag feszített munkatempó mellett is – érdekes és izgalmas kihívást jelentett minden kutató számára.

Az ELDIA kutatási programjában új megközelítések alkalmazásával új megvilágításba helyezte a vizsgált nyelveket és közösségeiket, többletet, hozzáadott értéket teremtve ezzel a témában eddig megszerzett tudáshoz. A szlovéniai autochton és újkori/migráns magyar beszélőközösség anyanyelve (anyanyelvváltozatai) vonatkozásában külön kiemelendő a kontextus: a korábbi szociolingvisztikai kutatások többsége a Kárpát-medence magyar nyelvére és nyelvváltozataira irányult, s jobbára a Trianon következményeként kialakult határon túli magyar beszélőközösségek magyar nyelvi helyzetének több szempontú elemzését adta.⁴ Az ELDIA-ban kitágult a tér, eltolódtak a hagyományos hangsúlyok: a nemzeti/areális perspektívák helyett nagyobb szerephez jutott mind a belső, mind a külső kontrasztivitás. Az ELDIA a többnyelvűséget és a nyelvi sokszínűséget holisztikusabb nézőpontból szemlélte: nemcsak a kisebbségi nyelvet, hanem a

² A projektet Anneli Sarhimaa, a Mainzi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára koordinálta.

³ Az egyes nyelvekről részletesen olvashatnak a projekt honlapján (<http://www.eldia-project.org>), illetve lásd még Kolláth 2012, Kolláth–Gróf 2013.

⁴ Külön kiemelendő a Kontra Miklós vezette *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című, a külső régiók magyar nyelvére és nyelvhasználatára vonatkozó nagyméretű kutatás a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete egykori Élőnyelvi Osztályán. A vizsgálatok eredményeként 2012 augusztusában jelent meg a kárpátaljai (Csernicskó 1998), a vajdasági (Göncz Lajos 1999) és a felvidéki (Lanstyák 2000) monográfia után a sorozat negyedik kötete, *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában* (Szépfalusi–Vörös–Beregszászi–Kontra 2012).

többségét is egyaránt fontosnak tartotta szimbiózisuk kutatásában. A nyelvi sokszínűséget hangsúlyozta és támogatta minden szinten, az aktív nyelvhasználat és a (tudatos) nyelvválasztás vizsgálata került előtérbe a nyelv mint elvont rendszer tanulmányozása helyett (Laakso 2011).

Terepmunka: a kérdőívek

Többségi és kisebbségi kérdőívek készültek a projektben angol és finn nyelven,⁵ ezt 22 nyelvre fordították le a kutatók. A kisebbségi változat (MinLg-kérdőív) 63 kérdése (27 oldal) hat témakörbe rendezhető: A) Háttérinformációk az adatközlőkről, B) Háttérinformációk a nyelvhasználatról, C) Nyelvi készségek, D) Szintérspecifikus nyelvhasználat, E) Nyelvi attitűdök és nyelvválasztás, F) Nyilvános nyelvhasználat – egyéni nyelvhasználat.⁶ A többségi kérdőív (MajLg-kérdőív/CG-kérdőív) egy témakörrel „szegényebb” a kisebbségénél (a médiafogyasztás és a nyelvek aktív használata a [modern] médiában témakör hiányzik, így 47 kérdést tartalmaz a 20 oldal), egyébként az azonos kérdések túlsúlya jellemzi az összehasonlítás lehetősége végett. A kérdőíves gyűjtésen kívül egyéni és csoportos interjúk is készültek.

Az interjúkérdések is minden közösségben azonos témákat érintettek, szorosan kapcsolódva a kérdőív tematikájához (a kisebbségi nyelv helye és szerepe az aktuális oktatási rendszerben, nyelvek és nyelvváltozatok az egyéni és a közösségi két- vagy többnyelvűségben, a nyelvi készségek, a nyelvi kompetencia és a nyelvhasználati színterek összefüggései, a nyelvi jogi helyzet az adott közösségekben, az érintett nyelvek jövője, a nyelvi diverzitás alakulása, a nyelvi kompetenciák és a médiafogyasztás összefüggései, az angol nyelv térhódítása stb.). A szociolingvisztikai gyűjtés mellett elkészült minden beszélőközösség jogi helyzetének elemzése az Álandi Békeintézet koordinálásban (a szlovéniai jogi tanulmány szerzője Petra Roter).

Eredmények

Nyelvi készségek – önbevallásos alapon

A nyelvek használatának objektív alapja azok tudása, a nyelvi kompetencia megfelelő szintje (eltekingtünk most a használat társadalmi feltételeitől, a lehetőségektől, a kisebbségi nyelv használati színtereinek meglétéről vagy hiányáról, a támogató vagy tiltó rendelkezésekről az adott ország politikájában). Az adatközlők négy alapvető nyelvi készségének szintjéről (értés, olvasás, beszéd és írás) általánosságban elmondható, hogy a magyar–szlovén kétnyelvűség egészségesebb, kiegyensúlyozottabb a kisebbségi fiatalok körében, az idősebbek között vannak olyanok, akiknek a szlovénban gyengébbek az egyes kompetenciái (magyar elsőnyelvűek). Az idegen nyelvek közül mindenkinél erősebb a német, mint az

⁵ A kisebbségi és a többségi kérdőívek összeállítása kezdetben a Jarmo Lainio által vezetett stockholmi, majd a Riho Grünthal vezette helsinki, illetve az Anneli Sarhimaa által vezetett mainzi team munkája. A statisztikai feldolgozást Kari Djerf, a helsinki egyetem oktatója és munkatársai végezték.

⁶ Bartha Csilla 2003–2004-ben végzett, nagy horderejű, a *Kétnyelvűség a Muravidéken: a magyar nyelv megőrzésének lehetőségei és korlátai* című kutatásának kérdőíve 10 témát (312 kérdést) tartalmazott. A témák érintkezése lehetővé teszi az adatok összehasonlítását az egyes területeken (Bartha 2006, 2007).

angol.⁷ Az idegen nyelvek ismeretében is a fiatalabb korcsoportok vannak előnyben. Sokan értenek, beszélnek *jól* és *nagyon jól* horvátul (az ország közelsége, szomszédság, gazdasági kapcsolatok, a Muravidék mint multikulturális térség). Míg a vizsgált nyelveket többen beszélik és értik, átlagban kevesebb adatközlő olvas és ír az adott nyelveken.⁸

A saját nyelvi kompetenciáikról, az egyes nyelvekben meglévő négy alapvető készség szintjéről egy ötfokozatú értékelő-minősítő skálán nyilatkoztak a kérdőív kitöltői mind a két közösségben. A kisebbségi kérdőívben hat nyelv szerepel: az *anyanyelv*, a második nyelv (a *szlovén*, azaz a környezet nyelve), a történeti hagyományokon (is) alapuló, klasszikus és a modern világot megtestesítő idegen nyelv (a *német* és az *angol*), valamint Szlovénia másik autochton közösségének nyelve, az ugyancsak regionális hivatalos nyelv státusszal rendelkező *olasz*, illetve a multikulturális térségben fontos *horvát*. Ezekon kívül egy nyelvet saját maguk jelölhettek meg az adatközlők, saját kedvük, hozzáállásuk, nyelvismeretük alapján. A beszélőközösségek nyelvi sokszínűsége az implicit attitűdökben is megmutatkozik, ezt jelenítik meg az önbevalláson alapuló nyelvi készségszintek.

A két beszélőcsoport eredményeit összevetve megállapítható, hogy a kisebbségi csoport természetes kétnyelvűségében *kiegyenlített kétnyelvű* saját bevallása szerint mind a négy készségszinten. Anyanyelvét kiválóan tudja (a négy készség átlaga a *nagyon jól* és a *jól* megítélések alapján 96,1%), a magasabb presztízsű szlovén „csak” az olvasás és az írás terén mutatkozik valamivel erősebbnek. Anyanyelvükön az értés a legerősebb készség, ezt követi a beszéd, aztán az olvasás és végül az írás. Senki sem válaszolta azt, hogy *rosszul*, illetve *egyáltalán nem* ért magyarul. Mind a receptív, mind a produktív készségszintek nagyon kedvező képet mutatnak. A szlovénnyelvi készségeik közül az olvasás a legmagasabb értékű (jóval több fő olvas *nagyon jól* szlovénul, mint magyarul), ezt követi az értés, majd az írás és végül a beszéd-készség. Az anyanyelvi és a második nyelvi bevallott készségeik között alig van különbség, ezt a kérdőívek nyelvválasztása (spontán nyelvválasztás) is alátámasztja: az összes adatközlő 56,5%-a választotta a magyar változatot, 43,5%-uk a szlovént, a magyar nyelvű kérdőívet tehát nem sokkal többen választották, mint a szlovént (cca. 13%-kal).⁹

Az EU által ideálisnak mondott többnyelvűség (háromnyelvűség) egyértelmű az adatok alapján: a horvát nyelv magas szintű tudása is (72,6% a válaszadók bevallott tudásszintjének átlaga) jellemző a közösségre (a Muravidék multikulturális térségének szerves része a horvát nyelv és kultúra, ugyanakkor az egyik szomszéd, a valamikori testvérállam nyelve is, emiatt egyértelműen pozitív az attitűd vele szemben).¹⁰

⁷ Ez azért is érdekes, mert a német nyelv gyakoriságát ma már inkább „csak” a tradícióval magyarázhatjuk, illetve Ausztria közelségével, a Németországban dolgozó vendégmunkásokkal, viszont az angol a Muravidéken is egyre inkább első idegen nyelvvé válik a kétnyelvű iskolákban.

⁸ Az Eurobarometer 2012 szerint Szlovéniában szinte minden megkérdezett személy (92%) a saját anyanyelvén kívül *még legalább egy nyelvet* beszél anyanyelvi szinten (6. oldal). A megkérdezettek 67%-a *legalább két idegen nyelvet* ismer, ez nagyon magas arány (16. oldal).

⁹ A Kontra-vezette RSS-kutatás is vizsgálta a nyelvtudások fokát (az egyes készségszintek elkülönítése nélkül). 1996-ban majdnem háromszor annyi adatközlő ítélte saját magyar beszédét anyanyelvi szintűnek, mint ahányan szlovén beszédüket. „Ha a többi magyar kisebbséghez hasonlítjuk a muravidékieket, azt látjuk, hogy minden más magyar kisebbségnél lényegesen kisebb arányban ítélték magyar beszédüket anyanyelvi szintűnek (Szépfalusi–Vörös–Beregszászi–Kontra 2012: 237).

¹⁰ Az Eurobarometer 2012 jelentése szerint Szlovéniában a legtöbbször által beszélt idegen nyelv a horvát, 61%-os beszélői arányát kisebbségi mintánk csaknem 12%-kal, többségi mintánk közel 10%-kal meghaladja (24–25).

A nyelvi diverzitás a német nyelv közepes szintű (44,5%)¹¹ és az angol nyelv jóval gyengébb szintű (27%) ismeretével egészül ki.¹² Több adatközlő magabiztosabb a német nyelvben mind receptív, mind produktív készségszinteken, mint az angolban: pl. kétszer annyi adatközlő tud *jól* és *nagyon jól* németül olvasni, mint ahányan ugyanígy angolul. Olaszul nem tudnak (készségeik átlaga ebben a nyelvben alacsonyabb a többségi közösségénél), az olasz nyelv nem része a multikulturális muravidéki társadalomnak, a horvát viszont igen. Választott nyelvi ismereteik magasabbak ugyan az angolénál, de a németénél egy kicsivel alacsonyabb szintűek.

A nyelvek sajátosságai

A megadott nyelvek jellemző vonásait mint a nyelvi attitűd¹³ egyik legalapvetőbb megnyilvánulását (milyennek érzi, látja az adatközlő a nyelvet, hogyan hangzik az véleményük szerint) egy ötfokú szemantikus differenciál skálán vizsgálta a kérdőív (Osgood-skála). Mivel a szavak jelentése elhelyezhető az erősség és az aktivitás dimenzióban is, ellentétes tulajdonságok kerültek párba a kérdésben. Mind a 18 pár esetében a két véglet közti pont megjelölésével nyilvánítottak véleményt az adatközlők a vizsgált nyelvre vonatkozóan (az érzelmi viszonyulás kifejezése). A kérdés elég nehéz feladat elé állított néhány adatközlőt, többen kértek segítséget a kitöltéshez a kérdőívben megadott megoldásminta ellenére. De a feladat típusával és a módszerrel sem értett mindenki egyet, többek szerint ilyen módon nem lehet nyelveket megítélni. Magam is fenntartásokkal kezeltem az első pillanatban ezt a kérdést, az értékítéletnek is tűnhető választás ténye zavart elsősorban, nem nagyon láttam, lesz-e, s ha igen, mi minden lesz hasznosítható ebből a szlovéniai magyar nyelv vitalitásának meghatározásában.

Most azonban úgy látom, hogy az egyik legérdekesebb szegmense ez a kutatásnak, ami magából a mérési módszerből eredeztethető elsősorban. A válaszokban a megadott tulajdonságjegyekhez fűződő affektív beállítódás számszerűsítődik. A többnyelvűség kontextusában megmutatkozó nyelvi attitűdök explicit kifejeződései nagymértékben meghatározzák a saját nyelv vagy nyelvváltozat presztízsét. A kétnyelvűségben a beszélőközösségek vélekedése egymás nyelvről – különösen a többségi közösség attitűdtartalmai a kisebbségi nyelv iránt – rámutatnak az adott nyelvi helyzet súlypontjaira, az egymással érintkező nyelvek erőviszonyaira.

¹¹ A német mint idegen nyelv még mindig közelebb áll az adatközlőkhöz, mint az angol nyelv. A Muravidéken (a kétnyelvű területen) még ma is többen választják a német nyelvet első idegen nyelvnek az általános vagy középiskolákban, mint az angolt.

¹² Bartha a 2004-es kutatásában a következő eredményre jut: „Általánosan elmondható, hogy a megkérdezettek átlagosan három, három és fél nyelv ismeretéről számoltak be a magyart és a szlovént is beleértve; minél iskolázottabb és minél fiatalabb valaki, ez a szám 3–4 között van, az idegen nyelvek pedig a német, angol, horvát, francia és a többi nyelv sorrendet követik” (Bartha 2007).

¹³ A muravidéki magyar és az együtt élő szlovén nyelvre (esztétikum, nehézség, tanulhatóság), a nyelvi tudat, nyelvismeret, nyelvhasználat összefüggéseire, a nyelvválasztásban betöltött szerepére vonatkozó (a szerzők szerint korántsem kielégítő) attitűdvizsgálatok (Bokor 2009: 77–108; Bartha 2006: 100–103; Kolláth 2005: 43–51, 2007; 2008; Novak Lukanovič 2003, 2004) megállapítják, hogy a beszélők a magyar nyelvet nehezebbnek, bonyolultnak, nehezebben elsajátíthatónak tartják, mint a szlovént, függetlenül attól, hogy annak melyik nyelvváltozatáról van szó. Az esztétikai és érzelmi beállítódás tekintetében a muravidéki beszélők többsége a magyart részesíti előnyben (Bartha 2006: 100). Kiemelendő az attitűdvizsgálatok terén a Bokor József vezette szakdolgozói kör a Maribori Tanszéken, amelynek eredménye három kiváló szakdolgozat: Žoldos Denis (2005), Soldat Damir (2005) és Szőke Zita (2005) munkája (Bokor 2009: 95–108).

A kisebbségi adatközlők anyanyelvükről alkotott véleményét az 1. táblázat összesíti. A tulajdonságpáronkénti legmagasabb érték vastagítva szerepel a táblázatban, a besatírozott mező – (a mediántól balra, illetve jobbra) a két fokozat összesítésében (1 és 2, illetve 4 és 5) mutatja a nyelvre vonatkozó választott tulajdonságot.

A kérdőívben szándékosan keveredtek a „pozitív“ és a „negatív“ jellemzők a két oldalon (elkerülendő a mechanikus válaszadás lehetőségét). Különös várakozással tekintettem a *férfias/nőies* szembenállás választásai elé, talán ezt tartottam a legszubjektívabb megítélési lehetőségnek.

1. táblázat. A magyar nyelv jellemzése – kisebbségi adatok

	Nagyon (1)	2	Középérték (3)	4	Nagyon (5)	
lány	20,2	22,6	30,2	14,7	12,3	kemény
nem biztonságos	3,5	7,9	35,4	25,8	27,5	biztonságos
közeli	44,2	24,6	17,5	10,8	2,9	távoli
megbízható	33,6	27,7	31,9	5,9	0,8	megbízhatatlan
határozott	37,7	31,4	22,2	6,7	2,1	határozatlan
modern	10,6	13,1	39,7	23,6	13,1	tradicionális
erőtlen	0,9	4,4	39,0	29,8	25,9	erős
szórakoztató	37,0	30,6	22,6	7,2	2,6	unalmas
csúnya	1,7	2,5	22,0	23,3	50,4	szép
férfias	3,9	7,8	75,2	9,1	3,9	nőies
barátságtalan	0,8	3,4	21,1	37,6	37,1	kedves
gazdag	61,0	17,3	13,3	6,4	2,0	szegény
sikertelen	1,7	6,0	37,9	28,0	26,3	sikeres
idős	15,6	16,5	51,5	10,4	6,1	fiatalos
intelligens	38,8	27,9	28,7	3,8	0,8	buta
tapintatos	26,2	32,6	35,2	5,2	0,9	tolakodó
tanulatlan	1,7	4,8	26,8	30,3	36,4	tanult
passzív	1,7	2,6	35,8	28,9	31,0	aktív

Az adatokból azt látjuk, hogy kilenc esetben a középérték a legmagasabb, az adatközlők az öt érték között nem tudtak egyértelműen dönteni se a pozitív, se a negatív irányban. Ha csak a legmagasabb értéket vesszük szemügyre a lehetséges ötből, akkor azt látjuk, hogy a magyar nyelv legegységesebb tulajdonságai a

gazdagsága, szépsége, a beszélőkhöz való közelsége, határozottsága, kedvessége; válaszadóink *intelligens* és *szórakoztató, tanult* (kiművelt) és *megbízható* nyelvnek tartják. A két-két érték összesítéséből világosan látszik, hogy adatközlőink anyanyelvüket szinte csak pozitív tulajdonságokkal látták el (az *idős/fiatalos*, illetve a *modern/tradicionális* tulajdonságpár vitatható, de inkább gazdag történetét értjük a korán, mintsem öregességét), és nőiesnek tartják (13%:11,7% arányban). A szlovén nyelvet a következőképpen jellemezték a kisebbségi adatközlők (2. táblázat).

2. táblázat. A szlovén nyelv jellemzése – kisebbségi adatok

	Nagyon (1)	2	Középérték (3)	4	Nagyon (5)	
lány	13,4	20,7	36,0	19,8	10,1	kemény
nem						
biztonságos	1,8	6,6	41,9	31,0	18,8	biztonságos
közeli	31,7	26,7	30,4	8,8	2,5	távoli
megbízható	23,0	28,5	37,9	9,8	0,9	megbízhatatlan
határozott	19,4	27,0	43,9	8,0	1,7	határozatlan
modern	5,1	18,8	53,0	17,5	5,6	tradicionális
erőtlen	1,3	11,5	48,5	27,3	11,5	erős
szórakoztató	12,0	19,7	47,0	18,0	3,4	unalmas
csúnya	0	3,5	45,3	32,3	19,0	szép
férfiás	2,2	7,4	75,2	11,7	3,5	nőies
barátságtalan	0,9	3,5	47,8	35,3	12,5	kedves
gazdag	12,7	17,7	45,6	19,0	5,1	szegény
sikertelen	0,9	6,2	53,8	29,3	9,8	sikeres
idős	3,6	6,7	62,5	22,3	4,9	fiatalos
intelligens	12,3	23,8	56,4	7,1	0,4	buta
tapintatos	11,0	22,8	57,5	7,5	1,3	tolakodó
tanulatlan	0	4,0	51,5	28,2	16,3	tanult
passzív	0,4	5,8	48,7	27,9	17,3	aktív

A táblázat adataiban az talán a legfeltűnőbb, hogy 17 esetben a középérték a legmagasabb az egyes tulajdonságpárok megjelölésében, s az egyes értékek is magasabbak, mint a magyar anyanyelv esetében. Egyedül a *közelségét* érzik 1,3%-kal többen, mint ahányan a középértéket választották. Adatközlőink a szlovén környezetnyelvet is *nőiesnek* érzik, valamivel magasabb arányban, mint a magyarét, és jóval többen vélik *fiatalosnak*, mint öregnek.

Az angol nyelvről a következőképpen vélekedtek a kisebbségi adatközlők (3. táblázat).

3. táblázat. Az angol nyelv jellemzése – kisebbségi adatok

	Nagyon (1)	2	Középérték (3)	4	Nagyon (5)	
lágú	14,4	18,4	36,2	16,1	14,9	kemény
nem biztonságos	4,9	1,2	34,8	34,2	25,0	biztonságos
közele	11,9	13,1	39,9	17,3	17,9	távoli
megbízható	26,2	20,2	36,3	11,3	5,6	megbízhatatlan
határozott	23,4	22,8	40,1	8,4	5,4	határozatlan
modern	43,8	20,1	22,5	7,1	6,5	tradicionális
erőtlen	1,8	1,2	31,9	31,3	33,7	erős
szórakoztató	27,1	25,3	38,6	6,6	2,4	unalmas
csúnya	3,0	2,4	41,4	29,6	23,7	szép
férfias	5,5	5,5	81,0	5,5	2,5	nőies
barátságtalan	2,4	5,4	47,0	29,5	15,7	kedves
gazdag	27,4	28,0	35,1	7,1	2,4	szegény
sikertelen	1,8	0	26,1	20,6	51,5	siker
idős	8,4	4,8	44,0	15,1	27,7	fiatalos
intelligens	32,0	22,5	39,1	4,7	1,8	buta
tapintatos	13,4	23,2	48,8	9,2	5,5	tolakodó
tanulatlan	1,2	1,2	34,2	28,7	34,8	tanult
passzív	2,4	0,6	39,6	17,2	40,2	aktív

13 tulajdonságpár esetében a medián a legmagasabb érték (négyel kevesebb, mint a szlovén esetében), öt tulajdonság egy-egy értékpont alapján is egyértelműen pozitív: az angol elsősorban *siker*, *modern*, *aktív*, *tanult* és *erős* nyelv. Jólehet adatközlőink önbevalláson alapuló angol nyelvi készségei alacsony szintűek (27%), s a médiatermékeket is kevesen fogyasztják ezen a nyelven (57,5%-uk soha), napjaink valóságával, az angol nyelv térhódításával, szerepével tisztában vannak, viszont inkább *távolinak* érzik, azaz az érzelmi azonosulás (még?) nem követhető nyomon a válaszokban. Véleményük szerint *férfias* nyelv, erre talán *erősségéből* és *sikerességéből* következtetnek. A 4. táblázat összefoglalja a kisebbségi minta adatait a három nyelvről, gyakorisági sorrendet állítva fel az egyes nyelvek jellemzőiből: a tulajdonságpárokból azok a jellemzők kerültek bele, amelyekre *több válasz* érkezett a mediántól balra vagy jobbra található két-két százaléérték összege alapján (1+2 vagy 4+5).

4. táblázat. A magyar, a szlovén és az angol nyelv jellemzői gyakorisági sorrendben – kisebbségi adatok

Sorrend	Magyar nyelv %	Szlovén nyelv %	Angol nyelv %
1.	gazdag – 78,3	közeli – 58,3	sikeres – 72,1
2.	kedves – 74,7	megbízható – 51,5	erős – 65,1
3.	szép – 73,7	szép – 51,3	modern – 63,9
4.	határozott – 69,1	biztonságos – 49,8	tanult – 63,4
5.	közeli – 68,8	kedves – 47,8	biztonságos – 59,2
6.	szórakoztató – 67,7	határozott – 46,4	aktív – 57,3
7.	intelligens – 66,7	aktív – 45,1	gazdag – 55,4
8.	tanult – 66,7	tanult – 44,5	intelligens – 54,4
9.	megbízható – 61,3	sikeres – 39,1	szép – 53,3
10.	aktív – 59,9	erős – 38,8	szórakoztató – 52,4
11.	tapintatos – 58,8	intelligens – 36,1	megbízható – 46,4
12.	erős – 55,7	lágý – 34,0	határozott – 46,1
13.	sikeres – 54,3	tapintatos – 33,8	kedves – 45,2
14.	biztonságos – 53,3	szórakoztató – 31,6	fiatalos – 42,8
15.	lágý – 42,9	gazdag – 30,4	tapintatos – 36,6
16.	tradicionális – 36,7	fiatalos – 27,2	távoli – 35,1
17.	idős – 32,0	modern – 23,9	lágý – 32,8
18.	nőies – 13,0	nőies – 15,2	férfias – 11,0

A magyar és a szlovén nyelv jellemzését közel azonos számú adatközlő végezte el, az angol esetében ez a szám kb. 24%-kal kevesebb. A szlovén esetében jóval több a *sem nem ilyen, sem nem olyan* válasz (medián), mint a magyaréban, az angolról többen tudtak dönteni, mint a másik két nyelvről. A semleges válaszok (középérték) aránya a szlovén esetében a legmagasabb, jóval alacsonyabb az angolban és a legalacsonyabb a magyarban. Ha a tulajdonságok sorrendjét vizsgáljuk meg, látható, hogy a magyarban a *gazdag* fordul elő leggyakrabban (a magyar nyelv szókészlete sokkal nagyobb, mint a szlovéné), egyébként inkább érzelmi tényezők dominálnak (*kedves, szép, közeli*), akárcsak a szlovénénél. Az angol esetében látható, hogy inkább a racionalitás vezeti az adatközlőket (*sikeres, erős, modern*). Négy olyan tulajdonság-pár van, amelyek esetében hol az egyik, hol a másik jellemző került többségbe a válaszokban az egyes nyelvek jellemzésekor: a magyart többen érzik *közelinek* (68,8%), mint a szlovént (58,3%), de a sorrendiségben a szlovén *közelsége* van az első helyen, a környezetnyelv minden más tulajdonságjegye alacsonyabb értéket kapott. Az angol nagyon erősen *modern* (63,9%), a harmadik a sorrendben, a szlovén *modernsége* a jóval alacsonyabb értékkel (23,9%) utolsó előtti a sorrendben, a magyar anyanyelv inkább *tradicionális* (36,7%).

Ez utóbbi tulajdonság-párral összefügg az *idős – fiatalos* szembenállás: az angol a leginkább *fiatalos* nyelv az adatközlők szerint (42,8% – a 14. a sorban), két hellyel megelőzve a szlovént (27,2% – a 16. a sorban), a magyar anyanyelvet viszont inkább *idősnek* érzik az adatközlők (32%), csak 16,5%-ban fiatalosnak. Azt, hogy a magyart és a szlovént *nőies* nyelvnek tartják az adatközlők (a szlovént 2,2%-kal többen, mint a magyart),

a kisebbségi kétnyelvű beszélők mindkét nyelvhez való pozitív érzelmi viszonyulásnak tekintem, míg az angol férfiasságát azoknak a nyelvi szintereknek a súlya jelképezi, ahol rohamos térhódításának lehetünk tanúi globalizálódó Európánkban.

Az 5. táblázat arra a kérdésre ad választ, milyennek látja a két beszélőközösség a szlovén államnyelvet. Ennek érzékeltetésére egymás mellé kerülnek azok a korpusz-adatok, amelyek a két adatközlői csoport – magyarok és szlovének – vélekedését mutatják a szlovén nyelvről (5. táblázat).

5. táblázat. A szlovén nyelv jellemzői gyakorisági sorrendben – kisebbségi és többségi adatok

Sorrend	A szlovén nyelv sajátosságai	
	MinLg-adatok %	MajLg-adatok %
1.	közeli – 58,3	közeli – 68,6
2.	megbízható – 51,5	megbízható – 65,7
3.	szép – 51,3	határozott – 63,3
4.	biztonságos – 49,8	kedves – 61,9
5.	kedves – 47,8	szép – 61,8
6.	határozott – 46,4	tapintatos – 61,2
7.	aktív – 45,1	intelligens – 60,7
8.	tanult – 44,5	tanult – 56,8
9.	sikeres – 39,1	biztonságos – 56,5
10.	erős – 38,8	erős – 56,4
11.	intelligens – 36,1	aktív – 55,9
12.	lány – 34,0	gazdag – 50,3
13.	tapintatos – 33,8	sikeres – 45,1
14.	szórakoztató – 31,6	szórakoztató – 43,5
15.	gazdag – 30,4	hagyományos – 38,5
16.	fiatalos – 27,2	lány – 38,1
17.	modern – 23,9	fiatalos – 31,6
18.	nőies – 15,2	nőies – 21,5

A szlovén nyelvről mind a kisebbségi, mind a többségi csoportban a pozitív tulajdonságok vannak többségben. Különbség csak a sorrendben, illetve az arányokban van: a többségi csoport magasabb arányban jelölte meg a szlovén nyelv pozitív tulajdonságait, mint a kisebbségi csoport.

Tanulságos összevetni azt is, hogyan vélekedik a két beszélőközösség egymás nyelvéről (a kisebbségi csoport a szlovénről, a többségi csoport a magyarról), még akkor is, ha ez a módszer megkérdőjelezhető. Megkérdőjelezhető azért, mert a többségi adatközlők nem a nemzetiségileg vegyesen lakott terület lakosaiból tevődnek össze, más tehát a viszonyuk a magyar nyelvhez és a kultúrához, mint a kétnyelvű terület többségi lakosságának. Mégis érdekesnek tartom az összevetést, hiszen a magyar nyelvről, a magyar nemzeti közösség szlovéniai létezéséről a szlovén lakosságnak is tudomása van/lehet – a kétnyelvű területen kívül is. A hiteles kép felvázol(hat)ása érdekében

azonban teljesen világos, hogy a következő – már a projekten kívüli – feladata a maribori kutatócsoportnak, hogy ugyanazzal a kérdőívvel megkeresse a kétnyelvű terület többségi lakosságát, s a kapott eredményeket összevesse a mostani többségi korpusz adataival.

Jól tudjuk ugyanis, hogy a közvetlen együttélés meghatározza, irányítja, egyszóval: erősen befolyásolja a másik nyelvről kialakított attitűdtartalmakat. Akkor is, ha a kisebbség kevesebb állami támogatásban részesül, de abban az esetben is, ha a magas szintű kisebbségpolitika kedvező jogi és nyelvi helyzetet teremtve mindenben támogatja a kisebbségi közösség létezését és törekvéseit (Borbély 2001: 22–34). A nyelvek tulajdonságai gyakorisági sorrendben kerültek a 6. táblázatba.

6. táblázat. Egymás nyelvről – kisebbségi és többségi adatok

Sorrend	A szlovén nyelvről a kisebbség %	A magyar nyelvről a többség %
1.	közeli – 58,3	távoli – 65,8
2.	megbízható – 51,5	kemény – 63,9
3.	szép – 51,3	tradicionális – 50,7
4.	biztonságos – 49,8	idős – 46,4
5.	kedves – 47,8	nem biztonságos – 41,8
6.	határozott – 46,4	megbízhatatlan – 39,1
7.	aktív – 45,1	csúnya – 38,6
8.	tanult – 44,5	erős – 36,6
9.	sikeres – 39,1	barátságtalan – 35,1
10.	erős – 38,8	unalmas – 35,1
11.	intelligens – 36,1	férfiás – 34,0
12.	lány – 34,0	határozatlan – 29,9
13.	tapintatos – 33,8	buta – 24,8
14.	szórakoztató – 31,6	tanult – 24,8
15.	gazdag – 30,4	szegény – 23,5
16.	fiatalos – 27,2	tolakodó – 22,9
17.	modern – 23,9	passzív – 22,2
18.	nőies – 15,2	sikertelen – 20,9

Pontosan az alaphelyzetből kiindulva azt látjuk, hogy míg a magyar közösség csak „pozitív” tulajdonságokat említ a szlovén államnyelvről (ez alátámasztja a szlovén nyelv magas presztízsét kisebbségi adatközlőink körében), addig a szlovéniai adatközlők – nem a nyelvtudás hiánya miatt elsősorban, hiszen az csak a kétnyelvű terület szlovén lakossága számára elérhető, sőt, 1959 óta kötelező, hanem a nyelvről, a magyar beszélőkön, a magyar nyelv Kárpát-medencei helyzetéről, a magyar irodalomról, kultúráról hiányzó vagy hiányos információk miatt – csak két „pozitív” jelzővel illették az

ország egyik regionális hivatalos nyelvét (*erős és tanult, a férfias/nőies* változót figyelmen kívül hagyjuk ebben a tekintetben).¹⁴

Az angol nyelv térhódítása napjainkban egyre erősebben érezhető Európában. A szlovén nyelvstratégiában¹⁵ egyértelműen megfogalmazódik a szlovén nyelv (és a két autochton kisebbség nyelve azokon a területeken, ahol a közösségek élnek) védelme, az anyanyelv fontossága minden szinten, különösen a látható többnyelvűségben. Az adatközlők a következőképpen jellemezték a napjainkban egyre jobban részévé váló idegen nyelvet (7. táblázat).

7. táblázat. Kisebbség és többség az angol nyelvről

Sorrend	Az angol nyelvről	
	a kisebbség %	a többség %
1.	sikeres – 72,1	sikeres – 70,2
2.	erős – 65,1	tanult – 69,1
3.	modern – 63,9	aktív – 65,6
4.	tanult – 63,4	megbízható – 63,6
5.	biztonságos – 59,6	szép – 62,1
6.	aktív – 57,3	kedves – 60,3
7.	gazdag – 55,4	intelligens – 59,0
8.	intelligens – 54,4	erős – 58,8
9.	szép – 53,3	biztonságos – 56,5
10.	szórakoztató – 52,4	modern – 56,2
11.	megbízható – 46,4	gazdag – 55,9
12.	határozott – 46,1	lány – 51,5
13.	kedves – 45,2	határozott – 55,5
14.	fiatalos – 42,8	szórakoztató – 51,6
15.	tapintatos – 36,6	közeli – 51,3
16.	távoli – 35,1	tapintatos – 50,6
17.	lány – 32,8	fiatalos – 49,7
18.	férfias – 11,0	férfias – 21,3

¹⁴ A Szlovén Köztársaság Külügyminisztériuma kutatást kezdeményezett a szlovén lakosoknak a szomszéd államokhoz fűződő viszonyáról. A 2007-ben feltett *Mehelyik ország a legkedvesebb az Ön számára* (Ausztria, Horvátország, Olaszország, Magyarország) kérdésre adott válaszok alapján Magyarország a negyedik, azaz az utolsó helyen van, 100 adatközlőből alig öten jelölték meg ebben a kontextusban (Ausztria 39,8%, Horvátország 23,8%, Olaszország 16,9%). [http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/foto/0706/anketa.pdf.] Adatközlőink válaszai ezt az álláspontot tükrözik.

¹⁵ Szlovéniában van nyelvtörvény és van nyelvstratégia. Mindkettő a szlovén nyelv védelmében jött létre a globalizáció világában. Mindkét dokumentum már az első szakaszában kijelenti, hogy a magyar és az olasz nyelv ugyanolyan védelmet élvez, mint a szlovén [http://www.uradni-list.si/1/content?id=50690, http://www.mizks.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/zakonodaja/predlogi/kultura/NPJP12-16_osnutek_april_2012.pdf].

Mindkét csoport szinte azonosan jellemezte az angol nyelvet, a kisebbségi közösség százalékos arányai az egyes tulajdonságok esetében talán valamivel alacsonyabbak. Csak egy markáns különbség tűnik fel: míg a kisebbségi csoport (MinLg) *távolinak* érzi az angolt (érzelmileg kevésbé kötődik, angol nyelvi készségei is alacsonyabbak a többségénél), addig a többségi adatközlők magasabb arányban érzik azt *közelinek*.

Összegzés

Az adatok elemzéséből kiderül, hogy a szlovéniai magyarok pozitívan viszonyulnak mind a kétnyelvűséghez, mind a többnyelvűséghez. Többnyelvűségük alapja a funkcionális szlovén–magyar kétnyelvűség, amely kiegészül – önbevalláson alapuló nyelvi készség szintjeik értékei mentén – a szomszédos horvát (és a szerb) nyelv viszonylag magas szintű tudásával. A nyelvi diverzitás a német nyelv közepes szintű és az angol nyelv ennél gyengébb szintű ismeretével válik teljessé. Mind a muravidéki, mind a migráns magyar közösség több nyelvben és több kultúrában éli tehát mindennapjait Szlovéniában.

Irodalom

- Bartha Csilla 2006. Kétnyelvűség a Muravidéken. A magyar nyelv megőrzésének lehetőségei és korlátai egy szociolingvisztikai vizsgálat tükrében. *Muratáj* 1–2, 79–113.
- Bartha Csilla 2007. A magyar nyelv megőrzésének lehetőségei és korlátai a Muravidéken egy szociolingvisztikai vizsgálat tükrében. *Kisebbségkutatás* 2: 214–240.
- Bokor József 2009. *Nyelviség és magyarság a Muravidéken*. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré*. Budapest: az MTA Nyelvtudományi Intézetének Előnyelvi Osztálya.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Eurobarometer: Spezial Eurobarometer 386. 2012. *Die europäischen Bürger und ihre Sprachen*. [http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_386_de.pdf]
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Kolláth Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: ZORA 39.
- Kolláth Anna 2007. Akkor hogyan is beszélünk?... (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk). *Kisebbségkutatás* 4: 767–783.
- Kolláth Anna 2008. Szókölcsonzés és attitűd. *Tanulmányok*. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Tanszékének Kiadványai 41., 50–62.
- Kolláth Anna – Gróf Annamária 2014. *A szlovéniai magyar nyelv. ELDIA esettanulmány*. Mainz–Helsinki–Wien–Tartu–Maribor–Oulu–Maribor: Research consortium ELDIA c/o. [https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:356645/bdef:Content/get]
- Kolláth Anna 2012. *A muravidéki magyar nyelv a többnyelvűség kontextusában*. Mednarodna knjižna zbirka ZORA: 92. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovenske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.
- Laakso Johanna szerk. 2011. *Research consortium ELDIA: Northern European and Baltic Languages and Cultures (SNEB)*. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität. [http://phaidra.univie.ac.at/o:102622.]
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

- Novak Lukanovič Sonja 2003. Jezikovno prilaganje na narodno mešanih območjih v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 42: 38–62.
- Novak Lukanovič Sonja 2004. Stališče prebivalcev narodno mešanih območij v Sloveniji do učna jezika večine in manjšine. *Razprave in gradivo* 43., 138–149.
- Soldat Damir 2005. *Nyelvhazsánálati kérdőív adatainak statisztikai feldolgozása a Muravidék két nyelvű településein*. Maribor: Diplomamunka. Kézirat. Mentor: Bokor József.
- Szépfolusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Szerkesztette: Kontra Miklós. Budapest–Alsóőr–Lendva: Gondolat Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Szóke Zita 2005. *A nyelvválasztás, -használat, a nyelvismeret és a nyelvi attitűdök bárom muravidéki településén*. Maribor: Diplomamunka. Kézirat. Mentor: Bokor József.
- Žoldos Denis 2005. *Szocio- és pszicholingvisztikai vizsgálatok Lendván és környékén*. Maribor: Diplomamunka. Kézirat. Mentor: Bokor József.

Internetes hivatkozások

- <http://www.eldia-project.org>
- <http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/foto/0706/anketa.pdf>
- <http://www.uradni-list.si/1/content?id=50690>
- http://www.mizks.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/zakonodaja/predlogi/kultura/NPJP12-16_osnutek_april_2012.pdf

Research ELDIA and his results

As one of seven partner institutions, the Hungarian Department of Maribor University has participated in the FP7 international research project ELDIA since March 2011. The interdisciplinary project ELDIA (European Language Diversity for All) aims to redefine the concepts of individual and community bilingualism. By studying 14 Finno-Ugric languages and their language varieties, applied linguists, sociolinguists, lawyers and statisticians from seven institutions in six countries set out in a joint effort to throw light on how local (national) languages and their varieties and international (mediatory) languages influence each other in today's Europe. The final product of the project is EuLaViBar (European Language Vitality Barometer), an instrument to assess the variegated scope of languages, and to promote their coexistence in everyday multilingualism. The project views multilingualism as one of the most important elements of our cultural heritage which deserves special support and research. As Coordinator of the Maribor research team, first I give a short introduction of the project. The second part focuses on one of the topics from the corpus, the informants' language attitudes. I intend to reveal in the interaction of self-reported language competences how the informants characterise their own language and that of the others, and English and other (foreign) languages they select. It is my aim to show how bilingualism works within the multilingualism required in our new Europe, how the co-existing minority and majority shape their multilingual environment, and how they view the survival of their language as mother tongue in our globalizing world.

A SZERVETLEN MONDATÖSSZETÉTEL

KÓTYUK ISTVÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Grammatikáink az összetett mondatnak hagyományosan két alapformáját különböztetik meg: az alárendelő és a mellérendelő összetett mondatot (megengedve egy-két átmeneti típust). Beszédünkben azonban előfordulnak olyan összetett és többszörösen összetett mondatok, amelyeknek tagmondatai között nincs sem tartalmi-logikai, sem explicit szerkezeti-grammatikai összefüggés, nincs szerves nyelvtani kapcsolat. Az ilyen tagmondat-együttesek tehát szervetlen összetett, illetőleg többszörösen összetett mondatok. Tagmondataik összetartozásának grammatikai kifejező eszközei csupán a mondatfonetikai eszközök: a hangsúly, a hanglejtés és a beszédsszünet. Például:

Isten látja a lelkemet: nem születtem katonának. (Wass A.: Adjátok vissza a hegyeim)

Az ablakok kis, vakai fényvel égnek, öreg parasztok néznek így az égre. (Juhász Gy.: Este az Alföldön)

Csirke csipog az ágy alatt, jaj de régen nem láttalak. (Magyar népdalok, I.)

Mit csinálsz most, Miklós? Jaj, dehogy bírsz vélek! (Arany: Toldi)

Péter és bű! a mennyekőbe, mi baja? (Vörösmarty: Petike)

Mikor volt az: a kárpáti harok; egy évvel ezelőtt; hol voltunk már akkor a lövészáróképítés pompás tudományában; a lovak egész télen a szabadban, fa alá kötve dideregtek. (Móricz: Kárpáti emlék)

Teremtő isten, ez az ember nem tisztja... (Móricz: Szegény emberek)

A szervetlen mondatösszetétel jellemzői a következők:

1. A tagmondatok között nincs szerkezeti-logikai viszony, esetleges igen laza szemantikai-pragmatikai kapcsolatuk nem sorolható be a mellérendelés egyetlen alapformájába sem. Tagmondataik konkrét tartalma még az esetleges térbeli vagy időbeli egymásmellettség esetén sem mutatnak szintaktikai összefüggést.

2. A tagmondatok között nincs szerkezeti-grammatikai kapcsolat. Nincs explicit nyelvtani kifejező eszközük: nem kapcsolja, nem kapcsolhatja őket kötőszó. (Ez a kötőszónélküliség nem tévesztendő össze a kötőszóelhagyással: a kötőszó elmaradásával.)

3. Egyetlen szükségszerű – implicit – nyelvtani kifejező eszköze a nyitott – az előző tagmondat lezáratlanságára utaló –, de esetenként a legkülönbözőbb érzelmi színvonalú hanglejtésforma, amelyhez társulhat sokféle érzelmi hangsúly és beszédsszünet is.

A szervetlen összetett, illetőleg többszörösen összetett mondatnak több fajtáját különböztetjük meg.

Két (vagy több) egyszerű tagolt mondat alkot egy mondategységet.

1. A megnyilatkozás indítéka szerint azonos típusú tagmondatok kapcsolódnak egy tagmondategységbe:

Ettem szőlőt, most érik... (Magyar népdalok, I.)

Brummog a bögő, asszony lett a lány. (Juhász Gy.: Tápai lagzi)

Egy szem búza teremjen; rézsarkantyúm peregjen! (Magyar népdalok, I.)

Mit van tennem? olvasni tán? (Arany: Ősszel)

A fehérfüggönyöket a földszintes ablakokon tegnap vasalták, a boltosok felvidámodva tekingetnek kis boltjaikból... (Krúdy: Flóták és lugasok)

Jó a napsütésben sütkérezni, örvös, begyes, gólyás galambok röpködik körül. (Móricz: Égi madár)

A konyhában daloltak a cselédek, a szél valamit keresett sóhajján. (Kosztolányi: Az első ősz)

Babot is főzött, tegnap szedte a kearórl. (Könyelv)

2. Az összetételt különneű tagmondatok alkotják. Például:

Mert a pázsit fölött beveréssző juhász Kukorica Jancsi, ki is lehetne más? (Petőfi: János vitéz)
Ugye nem ismeresz? a szabadság csatáiban kard voltam én. (Petőfi: Egy estém otthon)
Rózsza Sándor fölül a nyerőgbe; de szép csákó ragyog a fejébe! (Magyar népdalok, II.)
Mi dolgunk a világon? kiérdeni erőnk szerint a legnemesbékért. (Vörösmarty: Gondolatok a könyvtárban)
Röpülsz, égi vándor, föld s víz felett, vajha szállni tudnék én is veled! (Kölcsy: Csolnakon)
Itt volna élni jó... nyomom ne is keressék... (Tóth Á.: Egy régi ház előtt)
Esik eső, zúg a gát; adjon isten jójságát! (Magyar népdalok, I.)
Ez a kislány be kövér, talán mandulával él? (Magyar népdalok, I.)
Elpártoltam tőled én, nem veszed zokont? (Tóth Á.: Április)
Kocints, igyunk! – kire? – kocints a régi bolt lánya... (Tóth Á.: Aquincumi kocsmában)

3. A mondategész első tagja a népdalokra jellemző hangulatkeltő természeti kép:

A veres folyóka felfutott a jár a, üresen maradt a Hutkai József háza... (Magyar népdalok, I)
Az árokban csipkebokor reszket, sír a babám (katonának visznek). (Magyar népdalok, II)
Le az égről hull a csillag; szémeimből könnyek hullnak. (Petőfi: Le az égről hull a csillag)
Száll a felhő magasán, magasán, az én rózsám messze van, messze van. (Petőfi: Száll a felhő)
Csendes patak folydogál; szemem könnye csordogál. (Magyar népdalok, I.)
Rásüt az esthajnal vásárbelyi tóra, ott legel a ménes... (Arany: Rásüt az esthajnal)
Fekete föld termi a jó búzát, sűrű erdő neveli a befjárt. (Magyar népdalok, II)
Füjdögél a szélő magyar hazám felől, sokat gondolkodtam a szeretőm felől. (Magyar népdalok, II)

4. Az összetétel egyik tagmondata közbevetés: a gondolatmenetet megszakító futólagos megjegyzés, kiegészítés, ellenvetés, pontosítás. A közbevetett tagmondat lehet egyszerű vagy összetett (alá- vagy mellérendelő) is. Például:

Ifjú nőnek ablakán (szőke volt és halovány) zörgetett a vén zsvány. (Vörösmarty: Csongor és Tünde)
Vándorznász korában Megyeri – van-e, ki e nevet nem ismer? – körmölte... a szűlapot. (Petőfi: A tintásüveg)
S számban – ó mondhatlan szemvedés! – lángolva forr a szent bosszú heve. (Vörösmarty: A élő szobor)
„Jó gyermekem! a háza szebb idejét – elmúlt az örökre – ne zengjed.” (Vörösmarty: A magyar költő)
Péter és Pál (tudjuk) nyárban összeférnek a naptárban... (Arany: A fülemüle)
Emlékeimmel olykor én is – mint rongya közt egy vén szőpó – elbélődöm... (Arany: Vándor cipő)
Sima tükrén a piros sugárok (mint megannyi tündér) táncot jártak. (Petőfi: A Tisza)
A vándormadarak, mint tudjuk, ősszel melegebb tájakra költöznek. (Köznyelv)
Azán csak várni – az élet ehüppen – Horatius-t olvasni esti ködön. (Kosztolányi: Ének Virág Benedekről)
Sanyarú volt beleszokni: napon égni, pirosodni – bűvös éj lesz, fogas a szél! – derekának hajladozni. (Arany: Tengeri-hántás)
Körültem rajzanak (vén fa vagyok én) az egész Föld méhei mind... (Szabó Lőrinc: Háború után)
Boldog, békés csillagok – valahol egy sellő dalol – aranyozzák e szívet be. (Juhász Gy.: Nyári magányban)

A mondategész tagolt és tagolatlan mondat együttese.

A tagolatlan mondat többféle típusa és beszédbeli gyakorisága folytán ez a mondatfajta sokkal gyakoribb, mint a csupa tagolt mondatokból alakult szervetlen összetétel. A tagolt tagmondat lehet teljes és hiányos is. A tagmondatként funkcionáló tagolatlan mondat lehet:

- nominatív mondat;
- mondszó;
- megszólítás.

A tagolt és tagolatlan mondatból alakult szervetlen összetett mondat alapjait a tagolatlan mondat tag típusa szerint különböztetjük meg.

1. A tagolatlan tagmondat nominatív mondat. Nominatív mondaton a szakirodalomban egytagú, monorém nominális mondatnak nevezett, pusztán megnevező, kifejező funkciójú tagolatlan mondatot értem, amelynek egyetlen főnévi tagja vagy – szerkesztettség esetén – a szerkezet csúcsán álló főnévi tagja mindig alanyesetben áll (megkülönböztetve azt a névszói állítmányú, szintén nominálisnak minősülő mondattól). Két altípusa különíthető el:

a) A tagolatlan mondat szerkesztetlen:

„Istenem-uram, be szépen sütyöl ez az én madaram!” (Arany: A fülemile)
Emlékezet, most azt hiszed, volt, most meg azt hiszed, hogy nem léteztél. (Kosztolányi: Emlékezet)
Béke, béke... lomb megett vén feszület feketül... (Tóth Á.: Este a temetőn)
Vágy, vágy... de mit ér, ha a szív csak eped, csak eped... (Lermontov–Áprily L.: Bú nyom s unalom)
Madárcsicsergés, nyitott könyvemen napos lombok árnyéka reszket. (Tóth Á.: Madárcsicsergés)
Áfrika, Afrika – különös állatok sírnak a ketreceken... (Babits: Afrika, Afrika)
Csőnd, – lombán, szinte lábra kap s mászik a síró kefe... (József A.: Külvárosi éj)

b) A tagolatlan mondat szerkesztett: alá- vagy mellérendelő szó szerkezet:

Megállok libegve: Páris, Páris, ember-sűrűs gigászi vadon. (Ady: Páris az én Bakonyom)
Édesanyám rózsafája, én voltam a legszebb ága. (Magyar népdalok, I.)
Gyors menet, alig bírtuk. (Móricz: Napsütéses réten, holdvilágos éjszakán)
Arany felhő az égen, hova száll, hova száll? (Tóth Á.: Arany felhő az égen)
Álmodó Tisza-part, szívem-lelkem oda hajt... (Füredi Imre)
Galy s virág – borzadok! (Babits: A halál automobilon)
Lánc, lánc, eszterlanc, eszterlanci cérna, kisleányok bús körében kergetőzöm én ma. (Kosztolányi: Lánc, lánc, eszterlanc)

2. A tagolatlan mondat tagmondat – olyan egyszavas mondat, amely egyben szótári egyed, lexéma is. Alakja állandó, változtathatatlan, konkrét lexikai jelentése nincs, közlésbeli funkciója is csak a konkrét szöveggörnyezetben határozható meg. A tagmondatként szeretlenül kapcsolódó mondat szó lehet indulatszó, hangutánzó és hangulatfestő mondat szó, interakciós mondat szó, módosító szó.

a) Az indulatszók közül mind az érzelem-kifejezők, mind az akarat-kifejezők gyakoriak szeretlen mondat egész tagmondataként, nemkülönben a népköltészetben oly közkedvelt réjük. Például:

Ah, úgy irigyeltem sorsáért a napot... (Petőfi: A golyó)
Hejh, elhervad a virágszál... (Petőfi: Az erdőnek madara van)
Ó, jaj, az út lélektől lélekig! (Tóth Á.: Lélektől lélekig)
Ó jaj, be megértik a bölcsek a végtelen otromba parancsát... (Kosztolányi: Fényes koszorú)
Zsupsz! a Földre hull a fény! (Tóth Á.: Április)
Nosza, legény, a táncba. (Magyar népdalok, I.)
Csitt, fogd be a szád! (Könyelv)
Hihíhi, hehehe, mindig ilyen furcsákat tetszik kérdezni... (Móricz: Dorkó)
Psz! ... csendesen, még készökök. (Móricz: Hét krajcár)
János bácsi begedíje – ej, tírjrom, tírjrom – maradt volna az erdőbe! (Magyar népdalok, I.)
A karádi faluvégén – sej-haj, du-lu-lu-lu-lárom, – leányvásár lesz a bétén... (Népdal)

Az indulatszók között külön alcsoportot képeznek az úgynevezett másodlagos indulatszók: tartalmas szavak olyan – elhomályosulóban levő – megkövesedett ragos-jeles alakjai, szó szerkezetek, sőt mondatrövidékek, amelyeket kommunikatív funkciójuk, kifejezőértékük szempontjából az érzelemkifejezők közé kell sorolni. Egyikük-másikuk ugyan nem mondat szó, de funkcionálisan indulatszó. Például:

Péter és bű! a mennykőbe, mi baja? (Vörösmarty: Petike)
Ejnye, gazduram, a kőbe, mi dolog az... (Arany: A bajusz)
Teringettét, inkább malomkövei venne a nyakába! (Móricz: Círóka-maróka)
Kétszázszáz ellen kétszáz, az angyalát! (Garay: Az obszitos)
A tárnoki híres urak, sárírom, mindig a kocsmában vannak, sárga lilium! (Magyar népdalok, I.)
Szent Pilátus! minő szégyen! (Arany: A bajusz)
Ördög és pokol, ki merte ezt tenni? (Köznyelv)
Hálistennek, jól is laktunk, maradt is. (Szólás)
Azt a keserves keserűségét neki, velem nem fog senki kibabrálni! (Móricz: Vidéki hírek)
Azt az egyet, istenűgyse, én csalom meg. (Népdal)

- b) A tagolatlan tagmondat hangutánzó vagy hangulatfestő mondat. A hangutánzás valamely élőlény, élettelen tárgy, természeti jelenség létrehozta hangnak megközelítő hatású utánzása, a nem nyelvi hangjelenségnek nyelvi hangokra való lefordítása, a hangulatfestés pedig érzelmi állapotok/folyamatok érzékeltetése valamely hangsorral. Például:

Kukuriku, török császár, add vissza a gyémánt félkrajcárom! (Népmese)
Cini, cini muzsika! táncol a kis Zsuzsika. (Magyar népdalok, 1)
Züm, züm: röpködtek végig az utón tréfás falevelek. (Ady: Párisban járt az ősz)
Kalapáctól dong a donga, „tiktak, tiktak” (,) foly a munka. (Arany: A bajusz)
(Hosszú lábú gólya bácsi, mit akar kend vacsorázni?) – Békabúst, bre-ke-ke...
 (Mondóka, Magyar népdalok, 1.)
Csicsija, babuja, aludjál, angyalka. (Magyar népdalok, I)
Egyedem-begyedem, tenger tánc, beteg-e még a finác? (Gyermekekmondóka)
Misi, ... gyere na: círóka-maróka!... (Móricz: Círóka-maróka)
Cickom, cickom, ragyon-e szép lányod? (Mondóka, Magyar népdalok, I)

- c) A tagolatlan mondat taginterakciós mondat. Az interakciós mondatok szerepe a kapcsolattartás biztosítása a kommunikáció során, tehát társalgásszervező elemek. A beszéd-beli kapcsolat felvételére és lezárására szolgálnak, a gondolatmenet lefolyásának módját (elgondolkodás, töprengés, tűnődés, bizonytalanság, álmélkodás stb.) jelölik. Például:

Hát még meg a varjak! hű, azok voltak ám! (Petőfi: János vitéz)
No, gyerünk már ebédelni. (Móricz: Márkus)
Húhaj, csak még ez hiányzott... (Móricz: Térzene)
Izé, hogy is híjják azt a határállomást... (Móricz: A terebesi akta)
Hát, Sónagó úr, ha én itthon lettem volna, akkor nem is gyűlt volna az az adósság...
 (Móricz: Szegény emberek)
Nos, fiúk, birokra, hadd lássuk, ki áll ki? (Arany: Toldi)
Ejha, bátha én elmennék, talán még nekem is adnátok? (Móricz: Hímes tojások)
Tyhő, be ritka vendég nálunk! (Móricz: Márkus)

- d) A tagolatlan tagmondat módosítószó. Tagmondatként természetesen csak a mondat-értékű módosítószók fordulnak elő. Például:

Bizony, ha rajtam állna, minden poharai összetörné. (Móricz: Inter pocula)
Ötszáz, bizony, dalolva ment lángsírba welszi bárd. (Arany: A walesi bárdok)
Igen, én élni s bódítani fogok... (Ady: Ifjú szívekben élek)
A két szemem, ugy-e, milyen nagy? (Ady: A vár fehér asszonya)
Te is ott voltál, nemde? (Köznyelv)
A falon, sajna, csak nyomatok és reprodukciók. (Bródv S., az Ért. szt. példája)
Nekem nem parancsol senki: nem bizony. (Móricz: A szerelmes levél)
Nekem egy asszony nem fog parancsolgatni, nem ám! (Köznyelv)

3. A szervetlen mondategész tagolatlan tagja vokatív mondat. A tagolatlan vokatív mondat lehet szerkesztetlen, azaz pusztá megszólítás, és lehet szerkezetes: jelzőkkel – minőség-, mennyiség-, birtokos és értelmező jelzővel –, jelzős szerkezettel, jelzői értékű határozóval, sőt értelmező jelzői mellékmondatlával vagy mellékmondatláncsal determinált megszólítás is.

Húzd rá (,) cigány, ne gondold a gonddal! (Vörösmarty: A vén cigány)

Nagy, derék vitéz kend, vitéz Hány János... (Garay: Az obsitos)

Országok rongya! könyvtár a neved. (Vörösmarty: Gondolatok a könyvtárban)

Ó, nemzetem, magyar nép! küzdj, remélj! (Vajda: Franciaországnak)

Lilabóbitás útszéli gyom, árokpart árva éke, talpig fegyverbe öltöztél... (Szabó L.: Szamártövis)

Jónapot, jónapot, tizenkét kőmíves! (Népdal)

Lányok, lányok, lányok a faluba, falu végén szépen szól a muzsika. (Népdal)

Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér, csak titkon érző lelke óhajtván sejt, létét világát...

Hirhedett zenésze a világnak, bárhová juss, mindig hű rokon! van-e hangod a beteg házának a velőket rázó húrokon? (Vörösmarty: Liszt Ferenchez)

Asztalosok, kik fúrtok és faragtok, hogy asztal, ágy és koporsó legyen, mikor készítették már egy nagy koporsót... ? (Juhász Gy.: A dolgozókhöz)

A szervetlen összetett mondat két tagolatlan mondat kapcsolata.

A tagmondatok lehetnek egyneműek és különmeműek is. Például:

Hess, madár! (Arany: Vörös Rébék)

Magyar magány, világmagány, haj... (Juhász Gy.: Madách Sztregován)

Gyi te, gyi te, kis paripa! (Magyar népdalok, I)

Ej-haj, gyöngyvirág, teljes szegfű, szarkaláb, bimbós majoránna. (Magyar népdalok, I)

Hehebe, alázatos szolgálója, főnök úr... (Móricz: A szerelmes levél)

Tente, baba, tente. (Köznyelv)

Tente, csibe; tente, baba... (Mondóka, Magyar népdalok, I)

Uccu, ídes nadrágom! (Tánczó)

A többszörösen összetett mondategyüttesben több – egynemű vagy különmemű – tagolatlan tagmondat van. Például:

Rózsabokor a domboldalon, borulj a vállaltira, angyalom... (Petőfi)

Nosza, rajta, jó katonák, igyunk egészséggel! (Kurucnóta)

Ó, Ember, Testvér, be szeretlek én! (Juhász Gy.: Májusi óda)

Öreg legény, boldog legény, hajh, nem síjtja soha Tűzhegy-bánat. (Ady: A hotelszobák lakója)

Bizony, lelkem, csak magamnak nem feleltem. (Ady: Nem feleltem magamnak)

No, ugye, felöltözték, kedves. (Móricz: Vidéki hírek)

Hej, ki, kisére, kisére, gyűj be, sódar, gömböke! (Magyar népdalok, II)

Kukuriku, tollas kakas, minek olyan üres a kas? (Móricz: Hímes tojások)

Nyelvtani szakirodalmunkban a tagolt mondatokból szervetlenül, kötőszó nélkül szerkesztett mondategésekről szó sem esik. Leíró nyelvtanaink a mellérendelő összetett mondat fajait vizsgálva szót ejtenek a kötőszó nélküli típusokról, de felfogásukban a kötőszónélküliség a kötőszó elhagyását, elmaradását jelenti, amely értelmileg pótolható, sőt pótolandó a megértés szempontjából. Például: *Csillag esik, (és) föld reng:* (ugyanis) *jött ére csudáknak!* (Arany: Buda halála) – hiányoznak ugyan a kötőszók, de a funkciójuknak megfelelő tartalmi-logikai viszony ott él mind a beszélő, mind a hallgató tudatában. E jelenségtől jól megkülönböztethető a valódi kötőszónélküliség, a kötőszótalanság: nincs

kötőszó, mert a tagmondatok között nincs logikai viszony, amit jelölnie kellene. Például: a „*Brummog a böggő, asszony lett a lány*” tagmondatai közé nem tehető ki semmilyen (sem mellérendelő, sem alárendelő) kötőszó. Csak a legutóbbi évtizedekben kezd foglalkozni a szakirodalom a tagolatlan tagmondatot tartalmazó összetett mondatokkal.

Akadémiai leíró nyelvtanunk, „A mai magyar nyelv rendszere” (1961–1962) a módosítószók és indulatszók kapcsán szót ejt azok önálló mondat értékben, tagmondatként való használatáról, de a tagmondatok közötti viszonyt nem vizsgálja, nem minősíti. (Leíró, I., 262., 291.); az összetett mondat leírásánál csak alá- és mellérendelést ismer.

Kelemen József „A mondatszók a magyar nyelvben” (1970) c. monográfiájában részletesen elemzi a mondatszók önálló tagmondatként való használatát is. A tagmondatok közötti viszonyt mellérendelőnek tekinti (111–113. old.), de további részletezés nélkül. Említést tesz főmondatként használt mondatszókról is, megjegyezve, hogy mellettük „a mellékmondat mondattani viszonya nem elemezhető egyértelműen”, és idézi: „*Ah, hogy e boldog életnek napjai elmúltának!*... (Szentjóni Szabó László)” Nyilvánvaló, hogy az ilyen és hasonló mondatokban függetlenedett mellékmondat van, amely szintaktikailag nem a tagolatlan mondathoz, hanem egy odaértendő főmondathoz kapcsolódik: *Ah, (milyen kár,) hogy e boldog életnek...* (Tagolt és tagolatlan mondategységben alárendelő viszony csak akkor lehetséges, ha a mellékmondat tagolatlan, például tagolatlan idézet: *Künn a varjú mondja: kár!* (Arany: Vörös Rébék) Hasonló a helyzet akkor is, ha a tagolatlan tagmondatot mellérendelő kötőszóval szerkesztett mondat követi: *Jaj, de friss rózsáim elbervatdanak...* (Csokonai: A Reményhez); itt a tagolt mondat a beszédelőzménnyel van ellentétes viszonyban, nem a szemantikailag tartalmatlan tagolatlan mondat.

Az A. Jászó Anna szerkesztette „A magyar nyelv könyve” (1991) összetett mondatnak minősíti a tagolatlan mondatértékű indulatszót és a megszólítást tartalmazókat, megjegyezve, hogy azok „nem épülnek be szervesen (szerkezetileg) a tagmondatok (mondategységek) közé”, a viszony közöttük „se nem alá-, se nem mellérendelés (319. old.), de hogy akkor mi hát, azzal a mű adós marad.

A „Magyar grammatika” (2000) c. egyetemi tankönyvben a mondatszót tartalmazó mondatokról szólva Keszler Borbála is azt mondja: „A mondatszók a hagyományos felfogás szerint mondatok, illetőleg tagmondatok, tehát a tagolt mondatokkal összetett mondatot alkotnak, bár viszonyuk semmilyen ismert típusba nem sorolható be” (464. old.).

Ugyanebben a grammatikában „A mondatszók” fejezetben Kugler Nóra formailag összetett mondatnak tekinti a tagmondattegyüttesben szereplő mondatszót, ugyanakkor felveti a tagmondatok mellérendelő viszonyának gondolatát is: „a tagmondatok között kétségtelenül van szemantikai-pragmatikai kapcsolat, és ez hasonló a mellérendelések logikai viszonyaihoz” (293. old.) és példákat is hoz: „*pl. Ácsi, fordulj vissza...! 'állj meg és fordulj vissza...*” A szemantikus szófajú mondatszóval bármilyen szemantikai kapcsolat erősen vitatható, itt legfeljebb pragmatikai kapcsolatot tételezhetünk fel, szemantikai kapcsolat csak a közlőértékére, kommunikatív tartalmára lefordított mondatszóval {*Állj meg és...*} fogadható el, viszont nem lehetséges **Ácsi és fordulj vissza!* Káldi Nóra ugyanitt világosan kimondja: „A mondatszóból álló tagmondat kapcsolatát nem azonosíthatjuk sem az alárendelő, sem a mellérendelő tagmondatkapcsolatok típusaival, ezért szintaktikailag szervetlennek tartjuk” (kiemelés tőlem). De a kínálkozó következtetést – nyilván a több évszázados hagyomány, beidegződés okán – nem bátorodik levonni, vagyis hogy: a tagolt és tagolatlan tagmondatokból alakult összetett mondat szervetlen összetett mondat.

Irodalom

- A. Jászó Anna szerk. 1991. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó.
Kelemen József 1970. *A mondatok a magyar nyelvben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
Rácz Endre szerk. 1968. *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
Tompai József szerk. 1961–62. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Non-integral sentence composition

Grammars have distinguished two types of composite sentences so far: complex and compound. However, there are sentences in which there is no content-logical, or structural-grammatical connection between their clauses. These are non-integral compound sentences. We can come across its various types in speech. They are introduced in this brief presentation.

ÍZELÍTŐ A TOLMÁCSOLÁS REJTELMEIBŐL...

(EGY OKTATÁSI CÉLÚ KÍSÉRLET BEMUTATÁSA)

LEBOVICS VIKTÓRIA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Sok éves tolmácsolási, ill. oktatási tapasztalatom azt mutatja, hogy a tolmácsolás oktatásában is, mint a pedagógus munkájában általában, rendkívül hatékony szerepe van a szemléltetésnek. Egy tolmács megfigyelése munkája során nemcsak a tévedések és hibák kiszűrésére ad lehetőséget, hanem a tolmács által használt tolmácsolási technikák megfigyelésére, a legjobb gyakorlat megvitatására és elsajátítására is.

Az itt bemutatott kísérlet egy olyan konszekutív tolmácsolási helyzet megvalósításán alapul, amely egy tolmács életében bármikor bekövetkezhet. A tolmácsolásról videofelvétel készült, melynek alapján a tolmácsok által elmondott szövegváltozatokat szakaszonként táblázatban rögzítettük annak érdekében, hogy a továbbiakban tananyagként használjuk a tolmácsképzés során. A kísérletben bemutatott tolmácsolási helyzet a következő: egy a bűncselekmények áldozataival foglalkozó konferencia alkalmával megrendezett fogadáson mond orosz nyelven pohárköszöntőt a rendezvény fővédnöke, akinek beszédét három nyelvi közvetítő fordítja egymás után litván, magyar és ukrán nyelvre. Az 1. táblázat tartalmazza a pohárköszöntő orosz szövegét, és a magyar fordítás egy lehetséges változatát. A pohárköszöntő oly módon szerkesztettük meg, hogy tolmácsolási szempontból tartalmazzon bizonyos nehézségeket és a legjobb megoldás keresésére készített feladatokat.

1. táblázat. A pohárköszöntő orosz szövege

Ваше Превосходительство, господин посол! Уважаемые дамы и господа! Дорогие гости!

Мне кажется, что я от имени всех нас могу сказать, что мы с Вами сегодня хорошо поработали. Наша ассоциация «Белое кольцо» и в дальнейшем будет продолжать оказывать правовую, психическую, материальную и прочую поддержку всем обратившимся к нам жертвам преступлений. Хотя задача эта не всегда легкая.

Разрешите в этой связи рассказать вам историю о двух близнецах. Один из детей был непоколебимым оптимистом, а другой - горьким пессимистом. Родители обратились к за помощью к врачу. Специалист, подумав, посоветовал сделать следующее: «Пусть ваши дети на следующий день рождения получат подарки в разных комнатах. Подарите своему пессимисту много прекрасных игрушек, а оптимисту – ящик навоза». Родители так и сделали. Заглянув в комнату к пессимисту, они услышали: «Какая дрянь этот компьютер! Терпеть не могу... А поменьше машину купить не могли?!» Родители на цыпочках подошли к дверям другой комнаты: мальчик игрался с веселой улыбкой на лице и припевал: «Не обманут! Где столько навоза, там будет и лошадка!»

Так давайте поднимем бокал за то, чтобы и мы всегда были уверены в том, что где-то есть лошадка! За Ваше здоровье!

Ez a szöveg, melynek elmondása az előadó beszédtempójától függően nagyjából két percet vesz igénybe, az udvariassági formulákon kívül megszólításból, a fogadást megelőző konferencia rövid megemlézéséből és egy kis történetből áll. Mint azt látni fogjuk, a nagykövetnek kijáró megszólítás, a „Fehér gyűrű” egyesület tevékenységével kapcsos-

latban elhangzó viszonylag sok információ és a szakkifejezés, valamint az ikekről szóló történet változatos stilisztikai, lexikai megformálása okoztak fejtörést a tolmácsoknak.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a kísérletben résztvevő nyelvi közvetítők egyike sem képzett tolmács. A csapat összeállítása, a nyelvek sorrendjének meghatározása szándékos volt.

Egyrészt azért, hogy ismételten bemutassuk azt, amit, sajnos, még mindig nem győzünk eléggé hangsúlyozni: a tolmácsolás szakma, komoly felkészülést és rengeteg gyakorlást igényel (lásd Szabari 1999: 9, Мұхам 2006: 6). Másrészt pedig azért, mert egy ad hoc tolmács munkája több elemzésre, tanulásra, gazdagabb és érdekesebb szemléltető anyag elkészítésére ad lehetőséget.

Kísérletünkben az orosz szöveget Sztankevics Larisza, az ELTE BTK Szláv Intézetének belorusz lektora olvasta fel. Oroszul anyanyelvi szinten beszél.

A litván „tolmács” Petkevicius Ricardas, az ELTE BTK Szláv Intézetének litván lektora volt, akinek anyanyelve a litván, de jól beszél orosz, magyar, lett, francia és lengyel nyelven. Tolmácsolási gyakorlata viszont nincs. A magyar „tolmács” szerepét a kísérletben Forgács Balázs vállalta, az ELTE BTK Ukrán nyelv és irodalom mesterképzési szak másodéves hallgatója, aki egyetemi éve alatt kiválóan elsajátította az ukrán és a litván nyelvet, valamint több féléven keresztül vett részt fordítási és tolmácsolási gyakorlatokon. Balázs tapasztalatra tett szert a műfordítás terén is, hiszen önszorgalomból lefordította magyar nyelvre Ivan Necsuj-Levickij „*A Kajdas család*” c. kisregényét.

Ukrán „tolmácsnak” Hafiják Antóniát kértük fel, aki jelenleg az ELTE BTK Ukrán nyelv és irodalom mesterképzési szak elsőéves hallgatója. Egyetemünkre a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elvégzése után jött továbbtanulni, és egy félévet járt az „Ukrán-magyar tolmácsolási és fordítási gyakorlatok” címen meghirdetett órára. A kísérlet során kiderült, hogy a litván tolmáccsal szemben a magyar tolmács és az ukrán tolmács valamelyest ismerik a tolmácsolási technikákat és a lehetőségekhez mérten használják is azokat.

Esetünkben mind a három nyelvi közvetítőnek „nehezített” feladat jutott osztályrészül. A tolmácsok a felvétel után elmondták, hogy az izgalom és a kameradruk is megnehezítette munkájukat. Az eseményre való felkészítés csupán annyiból állt, hogy megbeszéltük a feladatot, a nyelvek sorrendjét, valamint azt, hogy egy 11 szakaszból álló pohárköszöntőt kell majd tolmácsolniuk, amely tartalmazza az „áldozat” szót, de szövegük mégsem erről szól.

A 2–12. táblázatokban olvasható az eredeti szöveg és a három tolmács által elmondott szöveg. A litván és ukrán változat magyar fordítását is megadtuk. Az egyes táblázatok után következő megjegyzések hívják fel a figyelmet arra, mi és miért okozott nehézséget a tolmácsnak, ill. milyen tanulságok vonhatók le a kapott eredmények alapján.

2. táblázat

Orosz	Ваше Превосходительство, господин посол! Уважаемые дамы и господа! Дорогие гости! <i>Őexcellenciája Nagykövet Úr! Tisztelt hölgyeim és uraim! Kedves vendégek!</i>
Litván	Jūsų Ekscelencija gerbiamasis... Ambasadoriau! Gerbiamieji Ponai ir Ponios! <i>Őexcellenciája tisztelt... Nagykövet! Tisztelt hölgyeim és uraim!</i>
Magyar	Őexcellenciája Nagykövet Úr... Nagykövet Úr! Tisztelt... hölgyeim és uraim!
Ukrán	Шановний посол! І шановні... члени і гості! <i>Tisztelt nagykövet! És tisztelt... tagok és vendégek!</i>

Egy adott nyelvi közösségen belül alkalmazott udvariassági formulákat és azok változatait a tolmácsnak ismernie kell. Erre előre fel kell készülni, nem is fordítani kell a megszólításokat, köszöntéseket, jókívánságokat, udvariassági kliséket, elég elővárazsolni azokat a tolmács készenléthez helyezett eszköztárából (lásd Papp 1999: 99, Szabari 2000: 68). Ellenkező esetben a tolmácsot zavarba ejti egy váratlan szófordulat, saját ügyetlensége miatt feszeng, s mindez csak ront a helyzeten, azt is elfelejti, amit egyébként megjegyzett, vagy könnyűszerrel lefordíthatott volna. Az eredmény: információvesztés, a gondolat ügyetlen, pontatlan, helytelen nyelvi megformálása.

3. táblázat

Orosz	Мне кажется, что я от имени всех нас могу сказать, что мы с Вами сегодня хорошо поработали. <i>Úgy vélem, mindannyiunk nevében mondhatom, hogy ma jó munkát végeztünk.</i>
Litván	Aš manau,.. kad galiu pasakyti, kad mes šiandien labai gerai padirbėjome. <i>Úgy gondolom, hogy elmondhatom, hogy ma nagyon jó munkát végeztünk.</i>
Magyar	Úgy gondolom, elmondhatjuk, hogy ma... nagyon jól ... végeztük a dolgunkat.
Ukrán	Я спокійно можу сказати, що ми сьогодні добре попрацювали. <i>Nyugodtan mondhatom, hogy mi ma jó munkát végeztünk.</i>

Mivel a nyelvek sorrendjét előre meghatároztuk, a tolmácsok elvben felkészülhettek arra, hogy honnan remélhetnek segítséget egy-egy probléma megoldására (lásd Horváth 2012: 139–146). A magyar tolmács a litván szövegre volt kénytelen hagyatkozni, mivel oroszul csak nemrég kezdett el tanulni. Elmondása szerint az elején még odafigyelt az orosz szövegre is, de a harmadik mondatnál (4. táblázat) feladta. Később viszont, amikor rájött, hogy a litván tolmács nem jól fordította le a szónok szavait, elvesztette az iránta való bizalmát, és megpróbált az ukrán szövegbe kapaszkodni, ill. kitalálni, milyen csattanója lehet az ikrekről szóló történetnek. Az ukrán tolmácsnak meg lett volna a lehetősége arra, hogy csak az eredeti szövegre figyeljen, és a litvánból fordított magyar változatot figyelmen kívül hagyja. De ehhez komoly gyakorlatra és nagy összpontosításra van szükség, és teljes mértékben nem is lehet megvalósítani. Antónia a felvétel után azt is elmondta, hogy érdeklődéssel figyelte a litván szöveget, mert most hallott litván szót életében először. Nem volt tudatában annak, mennyire megnehezíti ezzel saját munkáját. Súlyosbította a helyzetet az eredeti szöveg elhangzása és az ukrán tolmács fordítása között eltelt hosszú – zavaró tényezőkkel teli – idő, valamint a bizonytalanság, amivel a tolmácsok szinte állandóan küzdenek munkájuk közben.

4. táblázat

Orosz	Наша ассоциация (1) «Белое кольцо» (2) и в дальнейшем будет продолжать оказывать правовую (3), психическую (4), материальную (5) и прочую поддержку (6) всем обратившимся к нам (7) жертвам преступлений (8). <i>„Fehér gyűrű” egyesületünk továbbra is jogi, lélektani, anyagi és egyéb segítséget fog nyújtani a hozzánk forduló bűncselekmények áldozatainak.</i>
Litván	Mūsų asociacija “Baltasis ratas” ir toliau teiks... pagalbą psichologinę, materialinę ir kitokią ... ir kitokią pagalbą... žmonėms... <i>A mi „Fehér kör” (1) egyesületünk (2) továbbra is lélektani (3), anyagi (4) és egyéb, egyéb segítséget (5) nyújt az embereknek (6).</i>

Magyar	A „Fehér kerék” (1) nevű szervezetünk (2)... e... továbbra is segítséget nyújt (4) az embereknek (5) mind pszichológiai, mind... egyéb területen.
Ukrán	Асоціація (1) «Біле коль... е... кілице» (2)... е... і надалі буде... е... допомагати (3) як матеріально (4), так і психологічно (5). A „Fehér gyűrű (oroszos kiejtéssel)... e... gyűrű” egyesület ... e... a továbbiakban is... e... segíteni fog, mind anyagilag, mind pszichológiailag.

Amennyiben tolmácsaink a fogadást megelőzően a konferencián is „dolgoztak” volna, a 4. táblázatban szereplő mondat tolmácsolása semmilyen nehézséget nem okozott volna számukra. Könnyű belátni, hogy ez a mondat nem más, mint a nap folyamán számtalanszor megfogalmazott gondolatok eléggé általános és rövid összegzése. A mi esetünkben viszont ez a 7-8 új információegységet tartalmazó közlés jelentős mértékben megterhelte a tolmácsok rövid távú memóriáját (lásd Németh–Pléh 2001: 44–48, G. Láng 2001: 54–63, Derdák, 2007: 23–36, Аликина 2006: 9). Az ember átlagosan 4-6 új információs egységet képes megjegyezni, ezt a litván, magyar és ukrán tolmácsolás is ékesen bizonyítja. A rövid távú memória túlzott megterhelése információvesztéshez vezet, ráadásul a legnehezebb részek – a szak kifejezések – maradnak ki. Annak ellenére, hogy egyetlen szak kifejezésre volt lehetőség előre felkészülni, az „áldozat” főnevet egyik tolmács sem ejtette ki a száján. Ha azt nézzük, mennyire súlyos tolmácsolási hibáról van itt szó, megállapíthatjuk, hogy a kihagyás vagy egyszerűsítés nem elegáns megoldás, de – ahogy mondani szokás – itt elmegy, hiszen a bűncselekmények áldozatai végül is emberek, és egyébként is tudja minden résztvevő, miről van szó.

5. táblázat

Orosz	Хотя задача эта не всегда легкая. <i>Bár ez nem mindig könnyű feladat.</i>
Litván	Galbūt ši užduotis ne visada lengva. <i>Lehet, hogy ez a feladat nem mindig könnyű.</i>
Magyar	Talán ez a feladat nem mindig könnyű.
Ukrán	Але це не завжди так просто. <i>De ez nem mindig olyan egyszerű.</i>

Az egyszerű rövid mondatok visszaadása (5., 7., 9. táblázatok) érthető módon nem okozott problémát a tolmácsoknak. A 5. táblázat annak illusztrálására is kiválóan alkalmas, hogy ugyanazt a gondolatot többféleképpen lehet helyesen megfogalmazni. Ezt a rugalmas hozzáállást kell megértenie és jól begyakorolnia minden tolmácsnak (lásd Klaudi 1994: 93–99).

6. táblázat

Orosz	Разрешите в этой связи рассказать вам историю о двух близнецах. Один из детей был непоколебимым оптимистом, а другой - горьким пессимистом. <i>Engedjék meg, hogy ezzel kapcsolatban elmondjak Önöknek egy történetet egy ikerpárról. Az egyik gyerek rendíthetetlen optimista, a másik elkeseredett pesszimista volt.</i>

Litván	Leiskite papasakoti viena istorija susijusia su šia situacija: vienas... sūnus buvo... pesimistas,.. o kitas optimistas. <i>Engedjék meg, hogy elmondjak egy történetet, ami kapcsolódik ehhez a helyzethez: az egyik fiú pesszimista volt, a másik optimista.</i>
Magyar	Engedjék meg, hogy elmondjak egy történetet két gyerekről. Az egyik e... pesszimista volt, a másik optimista.
Ukrán	Дозвольте мені розповісти історію про двох близниців, із яких один був оп... оптимістом, а інший песимістом. <i>Engedjék meg, hogy elmondjak egy történetet két ikerről, akik közül az egyik op... optimista volt, a másik pesszimista.</i>

Egy anekdota vagy vicc, egy tanmese vagy rövid történet tolmácsolása mindig kihívást jelent, hiszen sok benne a váratlan, előre nem megjósolható, nem kikövetkeztethető elem. Pedig a tolmács munkája során nagyban támaszkodik az anticipációra (lásd Szabari 1999: 59–60). Abban az esetben lesz jó minőségű a tolmácsolás, ha a szavakra, nyelvtani szerkezetekre szinte nem is figyelünk oda. Nem véletlenül hívták fel sokan és sokszor a figyelmet arra, hogy szó szerinti fordítás nem létezik (lásd pl. К Ивану Никитичу Зотову 1950: 106).

A tolmácsolásra szánt szöveget saját szavainkkal kell megfogalmazni, természetesen úgy, hogy az eredeti mondandó maximálisan hűséges átadására törekszünk. Tehát, nem szavakat és nem nyelvtani szerkezeteket fordítunk, hanem azok segítségével létrehozott jelentést a célnyelv jellemző nyelvi eszközeinek megfelelő alkalmazása révén. Nem véletlen az sem, hogy mind a három tolmácsolásban kimaradtak a jelzők, ahogy ezt a 6. táblázat is mutatja. A „rendíthetetlen” és a „megkeseredett” melléknevek szinte a műfordítás világába röpitik a tolmácsot, ahol sohasem kell rögtönözni, van idő átgondolni, utánanézni, kutatni, több változatot is elvetni, amíg megszületik a legjobb megoldás. A szóban történő nyelvi közvetítés során a tolmácsnak a másodperc tört része alatt kell a döntést meghoznia. Nem egyszer a döntés az, hogy erre nem vesztegetek több időt, kihagyom, hiszen nincs idő latolgatni. Es ez sok esetben helyes is, hiszen ha a tolmács nem így dönt, nagyobb kárt is okozhat. Mert amíg megtalálja a megfelelő megoldást, a beszélő akár több mondatot is elmond, amit a tolmács nem fog megjegyezni, tehát jóval több információ átültetéséről lesz kénytelen lemondani.

7. táblázat

Orosz	Родители обратились к за помощью к врачу. <i>A szülők orvoshoz fordultak segítségért.</i>
Litván	Tėvai kreipėsi pagalbos į... gydytojus. <i>A szülők az orvosokhoz fordultak segítségért.</i>
Magyar	A szülők az orvosok segítségét kérték.
Ukrán	Батьки попросили допомоги в лікаря. <i>A szülők az orvosoktól kértek segítséget.</i>

A fenti rövid mondat ukrán változata illusztrálja azt, hogy mennyire befolyásolják a tolmács által választott megoldást a közvetlenül előtte elhangzott mondatok. Ebben az esetben tisztán látszik, hogy az ukrán tolmács a magyar tolmács szavait fordítja le, hiszen már a litván tolmács többes számban használta az *orvos* főnevet, amit az utána következők is átvettek.

8. táblázat

Orosz	Специалист, подумав, посоветовал сделать следующее: «Пусть ваши дети на следующий день рождения получают подарки в разных комнатах. Подарите своему пессимисту много прекрасных игрушек, а оптимисту – ящик навоза». Rövid gondolkodás után a szakember ezt tanácsolta: „Következő születésnapjukon a gyerekek külön szobában kapják meg ajándékainkat. Adjanak pesszimista gyermeküknek sok csodálatos ajándékot, az optimistának pedig egy láda trágyát”.
Litván	Gydytojai pas... pasitarę nutarė... ir patarė padaryti taip: gi... gimimo dienos proga, kad... e ... dovanos būtų skirtinguose kambariuose ir pesimistui padovanotų daug... daug... optimistui padovanotų daug žaislų, o pesimistui padovanotų ... mėšlo... dėžę mėšlo. Az orvosok, miután tanácskozták, így döntöttek, és azt tanácsolták, hogy tegyenek így: a születésnap alkalmával, hogy az ajándékok külön szobákban legyenek, és a pesszimistának ajándékozzanak sok... sok... optimistának sok ajándékot, a pesszimistának meg adjanak ajándékba ... trágyát... egy doboz trágyát.
Magyar	Az orvos azt tanácsolta, hogy a szülők... az egyik ... e... születésnapjukra ... az ikreknek... e..., úgy ajándékozzák meg őket, hogy az egyik szobába az optimistának sok játékot tesznek, a másik szobában a pesszimistának meg egy ... egy... doboz szemetet.
Ukrán	Лікар подумавши порадив батькам... e... в наступний день народження близниці в одному... пессимісту подарити ...e... сміття, а оптимісту подарити багато іграшок. Але це зробити в різних кімнатах. Gondolkodás után az orvos azt tanácsolta a szülőknek... e... az ikrek következő születésnapján az egyikben... a pesszimistának ajándékozzanak... e... szemetet, az optimistának pedig sok ajándékot. De mindezt külön szobákban.

Érdeemes megfigyelni, hogyan viszi félre a litván tolmács bizonytalansága a tolmácsolást mind a három nyelven. A tolmácsolásból áradó feszültség hatással van mindegyik tolmács teljesítményre. A tolmács bizonytalanságát pedig a történet már korábban említett váratlan fordulatai okozzák, valamint az, hogy óhatatlanul is értelmezni próbálja a hallottakat. Ugyanakkor, mivel tolmácsolás közben nemcsak a figyelem megosztására, hanem folyamatos figyelem összpontosításra, koncentrálásra is szükség van, a helyes értelmezésre a tolmácsnak sem elegendő energiája, sem ideje nem marad. Kivéve, persze, ha már korábban ismerte a történetet. Éppen ezért, ezekben az esetekben a tolmácsnak célszerű önuralmat gyakorolni, lehetőség szerint nem tovább gondolni a történetet, nem törődni azzal, mit rontott éppen el, és egyszerűen „csak” lefordítani a hallottakat.

A 8. táblázatból látszik, hogy a magyar tolmács már elkezdett kételkedni a litván tolmácsban, és az utána következő ukrán tolmács szavaira támaszkodva igyekszik kiegészíteni mondandóját: tőle tudja meg, hogy a történetben nem egyszerűen két gyermekről, hanem ikrekről van szó.

9. táblázat

Orosz	Родители так и сделали. A szülők így is tettek.
Litván	Tėvai taip ir padarė. A szülők így is tettek.
Magyar	A szülők így is tettek.
Ukrán	Батьки так і зробили. A szülők így is tettek.

10. táblázat

Orosz	Заглянув в комнату к пессимисту, они услышали: «Какая дрянь этот компьютер! Терпеть не могу... (<i>Теперь я не могу...</i>) А поменьше машину купить не могли?» <i>Amikor benéztek a pesszimista szobájába, ezt hallották: „Milyen mocskos egy komputer! Ki nem állhatom... (Most én nem tudok....) Kisebb autót/gépet nem tudtak venni?”</i>
Litván	Pažiūrėję į... i kambarį, kuriame buvo pesimistas išgirdo: Koks siaubas šitas kompiuteris, o... didesnę mašiną padovanoti negalėjote? <i>Miután benéztek a szobába, ahol a pesszimista volt, azt hallották: Milyen szörnyű ez a komputer, nem tudtak nagyobb gépet/autót ajándékozni?</i>
Magyar	A pesszimista, mikor benézett a szobájába, azt mondta, hogy milyen bóvli ez a számítógép, jobbat nem tudatok volna adni.
Ukrán	Песиміст, заглянувши в свою кімнату, почав кричати ... на батьків, що, чи не могли вони йому... е... кращий комп'ютер ... е... купити... <i>A pesszimista, miután benézett a szobájába, elkezdett kiabálni... a szülőkkel, hogy, vajon nem tudtak neki... e... jobb komputert... e... venni...</i>

Érdekes példáját láthatjuk a megakadás-jelenségeknek, amikor a szónok is hibázik. A nyelvbtlást észre sem veszi, viszont a tolmácsok teljesítményét mindenképpen befolyásolja. Többek között azért is, mert ebben az esetben az érzelm kifejezés problematikájával találkozunk a tolmácsolásban. Ez érdekes jelenség. Sokszor merül fel a kérdés: mit kell tennie egy tolmácsnak, ha eldurvul a helyzet a tárgyaló partnerek között? Köteles a tolmács lefordítani mindent, a szitokszavakat is? A gyakorlat azt mutatja, hogy a tolmácsok a felfokozott érzelmekkel teltt helyzetekben szinte mindig finomítanak, és enyhébb kifejezéseket használnak, részben azért, mert ösztönösen nem tartják helyénvalónak a durvaságot, részben pedig azért, mert nem őket feszítik az indulatok. Indulat nélkül pedig nehéz őszintén veszekedni. A tolmácsoknak mégis azt ajánlom: törekedjenek a megfelelő stílus, szófordulat és intonáció átadására, különben a mondandó ellaposodik.

11. táblázat

Orosz	Родители на цыпочках подошли к дверям другой комнаты: мальчик игрался с веселой улыбкой на лице и припевал: «Не обманут! Где столько навоза, там будет и лошадка!» <i>A szülők lábujjhegyen odalopóztak a másik szoba ajtajához: a kisfiú boldog mosollyal az arcán játszott és azt dúdolgatta: „Nem csapnak be! Abol ennyi a trágya, ott lesz egy hintaló/lovacska is!”</i>
Litván	Tėvai priejo... patylomis prie kito kambario... ir išgirdo... ten... s... op.. sakė... vaikas... neapgaus... <i>A szülők csendesen odamentek a másik szobához és azt hallották ott... op ... mondta a gyerek... nem csapnak be...</i>
Magyar	A szülők odamentek halkan a... az optimista gyereknek a szobájához, és hallgatták, amint nagyban sírdogál és elégedetlenkedik.
Ukrán	Батьки навшпиньки підійшли до кімнати оптиміста і почули, як він каже: «... е... Де багато сміття, там повинен бути і коник!» <i>A szülők lábujjhegyen odamentek az optimista szobájához és hallották, amint ezt mondja: „... е... Abol sok a szemet, ott kell lennie egy hintalónak/lovacsának is!”</i>

Figyelemre méltó, hogy az átlagember megítélése szerint a legjobb teljesítményt az ukrán tolmács nyújtotta, a magyar tolmács sem volt rossz, de a litván tolmács teljesítményét gyengének ítélték meg azok, akik nem tudnak litvánul! (lásd Szabari 2000: 65). Jól példázza ez az ítélet a testbeszéd és a mimika jelentőségét a tolmácsolásban. A tolmácsnak meg kell tanulnia elrejtetni félelmeit, nem szabad kimutatnia bizonytalanságát, mivel a hallgatóság ezt azonnal leolvassa arcáról, mozdulataiból, hangjából és le is vonja a sommás következtetést: rossz a tolmács.

12. táblázat

Orosz	Так давайте поднимем бокал за то, чтобы и мы всегда были уверены в том, что где-то есть лошадка! За Ваше здоровье! <i>Emeljük hát poharunkat arra, hogy mi is mindig biztosak lehessünk abban, hogy valahol van egy póniló! Egészségükre!</i>
Litván	Tai pakelkime taures ..., kad i...ir... tarp mūsų yra... kažkur yra ...arkliukas ... laimės arkliukas... Į Jūsų sveikatą! <i>Nos, emeliük poharunkat... hogy közünk is van... valahol van... lovacska... szerencselovacska... Egészségükre!</i>
Magyar	Tehát emeljük most poh... poharunkat arra, hogy nekünk is... szerencsésen tető alá tudjuk hozni ezt a dolgot ... és egészségünkre!
Ukrán	То давайте ми піднімем бокал, щоб наші справи завжди йшли... в ногу. <i>Emeljük hát poharunkat, hogy ügyeink mindig... lépést tartsanak.</i>

A 12. táblázatban lévő mondat kapcsolja össze az egyesület nehéz körülményeit az ikréről szóló történettel. A litván tolmács fejében viszont mindez nem állt össze. Nem volt biztos benne, mikor kell optimistát, és mikor kell pesszimistát mondani. Nem értette az orvos tanácsának lényegét, nem értette miért kell egy gyereknek trágját ajándékozni, és azt sem, hogy jön az egészhez a lovacska. Az előző mondatból ki is hagyta. De a pohárköszöntő csattanójában a ló kiemelt szerepet kap. A tolmács úgy döntött, hogy itt már nem lehet a szót kihagyni. A *szerencse* jelző hozzáadásával még megpróbált javítani a helyzeten, amivel nem sokat ért el, mert a litvánul beszélő résztvevők aligha értették volna meg a pohárköszöntő lényegét.

Ezek után a magyar tolmács is arra kényszerült, hogy valamilyen megoldást keressen, hiszen ő sem kapott elég információt ahhoz, hogy rekonstruálja a szöveget. Viszont ő már óvatosabb volt, s bár ösztönösen a *szerencse* szóba kapaszkodott, a tolmácsolás egyik alapszabályát alkalmazta. Ez a szabály arra az esetre vonatkozik, ami itt is előállt: a tolmács nem érti a szöveget, tolmácsolnia mégis kell. A szabály kimondja, hogy a legrosszabb tolmácsolás is jobb annál, mint amikor egyáltalán nincs tolmácsolás (Heltai 1999: 24). Ilyenkor mondani kell valamit, ki kell találni valamit, de úgy, hogy gyakorlatilag nem mondunk semmit, és ügyelnünk kell arra is, hogy a tolmácsolás hossza nagyjából megfeleljen az eredeti szöveg hosszának (Klaudi 1994: 40–42).

Az ukrán megoldásból kitűnik, hogy a tolmács elfáradt, már nem akart több erőfeszítést tenni, szerette volna az egészet mielőbb befejezni. A 11. táblázatban szereplő mondatnál még figyelte az orosz eredetit, és pontosan le is fordította. De a nehéz feladat végének érezhető közelsége kisebb megfutamodásra készítette. Az itt bemutatott felvétel még számos egyéb megfigyelésre, tapasztalat levonására ad lehetőséget. A legfontosabb mégis az, hogy ékesen bizonyítja, hogy a hasonló szemléltető anyagok hasznos eszközei lehetnek a tolmácsok felkészítésének a rájuk váró nehéz és mégis rendkívül izgalmas munkára.

Irodalom

- Derdák Krisztina 2007. A munkamemória szerepe a tolmácsolásban. *Fordítástudomány* 18. IX. évfolyam 2. szám: 23–36
- G. Láng Zsuzsa 2001. A memória szerepe a tolmácsolásban. *Fordítástudomány* 5. III. évfolyam 1. szám: 54–63.
- Heltai Pál 1999. Minimális fordítás. *Fordítástudomány* I. évfolyam 2. szám: 22–31.
- Horváth Ildikó 2012. *Interpreter Behaviour. A psychological approach*. Budapest: Hang nyelviskola Bt.
- Klaudi Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Németh Dezső – Pléh Csaba 2001. Nyelvfeldolgozás, munkaemlékeztetés tolmácsolás. *Fordítástudomány* 5. III. évfolyam 1. szám: 40–53.
- Papp Nándor 1999. A megszólítások nyelvtanának tolmácsolási implikációi. *Fordítástudomány* I. évfolyam 1. szám: 91–99.
- Szabari Krisztina 1999. *Tolmácsolás. bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Szabari Krisztina 2000. A konszekutív tolmácsolás értékelése. *Fordítástudomány* 4. II. évfolyam 2. szám: 63–78.
- Аликина Е. В. 2006. *Переводческая семантикография. Запись при устном переводе*. Москва: Восток-Запад.
- К Ивану Никитичу Зотову 1950. С Воронежа въ 25 д(унь) февраля 1709. (3095). In: *Письма и бумаги императора Петра Великого*. Т. 9. Выпуск 1., Москва.
- Мирам Геннадий 2006. *Профессия: переводчик*. Киев: Эльга. Ника центр.

A glimpse to the secrets of interpreting...

The article is devoted to the comparative analysis of Lithuanian, Hungarian and Ukrainian interpretation of a Russian toast during the reception with the aim to illustrate some characteristics of the process of interpretation. The video recording of the event proved to be an effective teaching instrument.

A MAGYAR DÉLI NYELVJÁRÁSOK NYOMAI A HORVÁTORSZÁGI MAGYAROK NYELVHASZNÁLATÁBAN

LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA

Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem

A horvátországi magyarság nyelvhasználata

A drávaszögiek nyelve legtöbb elemében a déli nyelvjárások sajátosságait mutatja, amelyek mára már kezdenek kiszorulni a médián és a közoktatáson keresztül egyre jobban terjedő köznyelv hatására. Húsz év alatt a drávaszögiek nyelvhasználatában érzékelt jelentős változások és a köznyelv egyre erősebb hatása egyfajta regionális köznyelvi változat kialakulását idézte elő, ami magában foglalja az eddig külön-külön létező és fejlődő helyi déli nyelvjáráson alapuló nyelvhasználatokat. Ez legjobban a fiatalok nyelvéen érzékelhető, de az idősebbek is egyre jobban törekednek „helyesen” beszélni. Ezt a nyelvi változást nagyrészt a honvédő háború alatti szétszórás okozta. Huszonöt évvel ezelőtt a háborús történetek miatt sokakat elűzték őseiktől örökölt hajlékukról, és elindultak világgá. Nagyon sokan Magyarországon és Vajdaságban találtak menedéket, a gyerekek éppen ott kezdték el, vagy végezték tanulmányaikat, sokan közülük a mai napig nem tértek haza. Akik pedig hazajöttek, egy teljesen más etnikai környezetben találták magukat. Sok helyen az egykor tiszta magyar falvakban ma már alig hallani magyar szót, és amit hallunk, az is csak árnyéka annak, amit valamikor a nagyszülőktől tanultunk. Drávaszög jelenlegi nyelvi és kulturális sokszínűsége, leginkább a honvédő háború után, a drávaszögi magyarok nyelvére úgy hatott, hogy ma már csak nyomait kutathatjuk a még húsz évvel ezelőtti állapotnak.

A horvátországi magyar kisebbség nyelvi helyzetéről dióhéjban

Horvátország egész területén élnek magyarok. A 2011-es népszámlálás adatai alapján legtöbbjük Baranyában (Eszék-Baranya megyében 8 249 magyar) és Kelet-Szlavóniában (Vukovár-Szerémség megyében 1 696 magyar) él, szórányságban még Zágrábban 825, Fiumeben (Rijeka) 214, Splitben 108, Verőcén (Virovitica) 41, Zárán (Zadar) 52, Kutinán (Kutina) 49, Kaproncán (Koprivnica) 41, Varazsdon (Varaždin) 27, Sziszezen (Sisak) 22 fő magyar nemzetiségű. A 2001-es népszámlálás adatai alapján Horvátországban 16 595 polgár vallotta magát magyarnak, a legújabb (2011-es) adatok szerint viszont a magyarok száma 14 048-ra csökkent. A magyarnak vallottak között nem mindenki a magyart érzi anyanyelvének. Eszék-Baranya megyében 8 249 magyar él, abból csak 6 687 tartja a magyart anyanyelvének, Vukovár-Szerémség megyében pedig az összesen 1 696 magyarnak vallott lakosból csak 901 magyar anyanyelvű.

A horvátországi magyarok nyelve az egyes korszakok adta körülményektől függően más és más módon változott miközben különböző nyelvi hatások érték. Ezeket a korszakokat a következőképpen lehet behatárolni:

1. Trianon előtti korszak (1920-ig);
2. Trianont követő korszak (1920–45-ig);
 - a) Szerb korszak (1920–1941);
 - b) Magyar korszak (1941–1945);
3. Második világháború utáni korszak (1945–1960);

4. Az oktatási reformok korszaka (1960–1991);
5. A honvédő háború és a háborút követő időszak (1991–maig).

A horvát törvények szerint a kisebbséghez tartozó egyéneknek joguk van a hivatalos ügyek intézésében anyanyelvüket használni. Az állami hivatalokban a kisebbségi népcsoportokhoz tartozó közalkalmazottak száma legalább 1%-a azokon a településeken, ahol a kisebbség száma legalább 1/3-át teszi az összlakosságnak.¹ Ha a kisebbséghez tartozó egyén saját nyelvén helyesírása szerint szeretné hivatalos okmányokban is (személyigazolvány, útleve, anyakönyvi kivonatok stb.) rögzíteni nevét, akkor ezt akadály nélkül megteheti.²

A horvátországi joggal összhangban minden alapja megvan ahhoz, hogy a magyar kisebbség anyanyelven tanuljon az óvodától az egyetemig, mégis a magyar kisebbségi iskolák és az osztályok létszáma sokszor a minimális létszámot sem haladja meg, gyakran előfordul, hogy egyes évfolyamokra nincs is jelentkező. Ez a helyzet sokszor az iskolák létezését és a pedagógusok normáját is megkérdőjelezi.

A közoktatásról szóló törvény szerint magyar nyelven három oktatási modell szerint lehet tanulni; az *A* modell az anyanyelvi modell, ami szerint minden tárgyat magyarul tanítják, a horvátot anyanyelvi program szerint a magyarhoz azonos órászámban tanulják. A *B* modellben a társadalomtudományi tárgyakat magyarul tanulják, a természettudományi tárgyakat horvátul. A *C* modell az ún. anyanyelvápolási modell, amihez jelenleg még nem létezik hivatalosan elfogadott tanterv annak ellenére, hogy a *C* modellt még az oktatási reform egyik fő programjaként vezették be a múlt század 60-as éveiben.

A magyar iskolák fennmaradása és a magyar nyelv presztízisének növelése több horvátországi magyar kisebbségi intézmény és szervezet központi kérdésévé vált. A horvátországi magyarság körében nemcsak a magyar köznyelv átadása került veszélybe (Lehocki-Samardžić 2012, 2013), hanem a horvátországi, pontosabban a drávaszögi magyarok nyelvváltozatát a kihalás veszélye fenyegeti. A drávaszögi magyar nyelvváltozatot, az ún. baranyai beszédet ma már igazából csak az idősebbek ismerik, az oktatási tervekben pedig soha nem is szerepelt, nem tartották tanítandó, illetve tanítható anyagnak. Az alábbiakban ennek néhány főbb jellemzőjéről szövegek röviden.

Hangtani jelenségek rövid bemutatása

A déli területeket nyelvi és nemzeti kevertség és sokszínűség jellemzi. Drávaszögbe és Kelet-Szlavóniába több hullámban a régió különböző részeiről érkeztek különböző anyanyelvű telepesek. Az elmúlt században Európa minden nagyobb konfliktusát Horvátország keleti részén megérezték, ami általában rendszerváltással járt, egyben a hivatalos nyelv váltásával is, valamint újabb át- vagy betelepítésekkel. Mindez jelentősen kihatott a magyarok nyelvhasználatára, ami ma leginkább lexikai szinten hangsúlyos. Hangtani és alaktani alapon viszont sikerült megtartani a magyar déli, dél-dunántúli nyelvjárási régió számos jellemzőjét.

A magánhangzók terén több ilyen jellegzetességet is ki lehet emelni, amelyekkel a gyűjtéseim során találkoztam. A drávaszögiek nyelvhasználatát a magyar nyelvjárási magánhangzórendszer 2. típusába tartozik, ami a köznyelvi magánhangzórendszertől a zárt *ë* fonéma többletében különbözik. Baranya horvát részében az egyszótagú hosszú *ű*, *ú*, *í* hangokat tartalmazó szavakat általában röviden ejtik (*viš*, *bus*), ugyanakkor az említett hosszú hangok más szavakban jelen vannak (*fiš*, *csíp*).

¹ A horvát Alkotmány 10. cikkelye

² A horvát Alkotmány 9. cikkelye; Alkotmányos törvény 4. cikkelye

A hangkörnyezettől függő hangmegfelelések közül legismertebb az ö-zés, ami a drávaszögi kiejtés egyik legfőbb és legismertebb jellemzője egyben az eddig déli nyelvjárásoknak ismert nyelvjárás csoport összekötő eleme is (Juhász 2003: 264). Előfordul erős és gyenge formáiban egyaránt (*öspörös, csöpp, de részök, mézők, pézőt*). A labiális és az illabiális megfelelések között az ö-zés mellett ki kell emelni még egy ritkább, de mégis előforduló hangtani jelenséget, ugyanis Drávaszög középső területén az *i* helyett *ü* is jelentkezik, pl.:

- (1) *Nem érkezett meg a füzetése.* (37 éves nő, Pélmonostor, informatikus)
- (2) *Minden iskolás gyereknek kifüzetjük a tankönyvsomagot.* (41 éves férfi, Batina, közgazdász)

Az (1) és (2) példában azt láthatjuk, hogy a köznyelvet használó beszélőknek is még a munkahelyükön is akarva-akaratlan becsúszik egy olyan hangtani jelenség, amely elárulja nyelvjárási hovatartozásukat. Mind a két példából hiányzik az ö-zés, az ü-zés viszont annyira erősen él nyelvtudatukban, hogy az még formális szituációban is előjön. A drávaszögi iskolákban a legismertebb nyelvjárási jelenségre, az ö-zésre különösen érzékenyek, és mivel gyakoribb, mint az ü-zés, könnyebben „javítható”.

A „baranyai beszéd” mássalhangzórendszere az 1. típus jellemzőit mutatja, ami semmiben sem különbözik a köznyelvtől, nincs többlet és nincs hiány, viszont sokszor a köznyelvtől eltérő hangtani jellegzetességek hallhatók, főleg a kettős mássalhangzók esetében:

- (3) *Az álmáson vettem meszecsna³.* (40 éves nő, Laskó, háziasszony)
- (4) *A rokonyokkal nem kő üzletelni. Még mindig nem fűzettünk be a fűtést miattik.* (37 éves nő, Pélmonostor, informatikus)

Az (3) példában látjuk, hogy a drávaszögiek nem mindig ejtik a kettős mássalhangzókat (*álmáson*), de a hosszú magánhangzók rövidülése után pedig gyakran megnyújtják az utána következő mássalhangzót (*fűttés*), mint ahogy ez a (4) példában látható. A *kő* igei alak a *kell* ige olyan drávaszögi változata, aminek két *-l*-ét egynek ejtik, és ebből először *kel* lesz, illetve öző változatában *köl* formában jelentkezik. Ennek az utolsó szótagi *-l* hangja lekopik, aminek következménye a szótagzáró hang megnyúlása. A (4) példa második részében észre is látunk példát a *mindég* szóban, és ez Drávaszög egész területén jelen van.

A nem köznyelvi hangok közül a bilabiális tremuláns ψ hang használatát emel-ném ki, ami a *tücsök* és *tüsszent* példákban hallható. Ma általában *prücsök* és *prüsszög*, valamint *triücsök* és *triüsszög* formában él, ami vagy az egyik, vagy a másik elemét emeli ki az egykori összetett hangnak. Az összetett hangtani archaizmust, három alkalommal sikerült hallanom Drávaszög különböző részein, de ezt is csak a legidősebbektől.

Főbb alaktani jelenségek rövid elemzése

Igeragozás

Az alábbi példa számos nyelvjárási jelenséget mutat:

- (5) *Anyikám mindég gondoskodott mindönrü, mindig vót elég pénz, semmi nem hiányzott. Soha nem monta, hogy járatt vagy beteg, most se mondi.* (64 éves férfi, Bellye, asztalos)

A drávaszögi nyelvhasználat egyik legismertebb alaktani jelenségét a (5) példában a *mondi* alak mutatja. A tárgyas ragozás egyes szám harmadik személye *-i* végű. Penavin

³ *meszecsna* (fn) – bérlet

Olga (1986: 46) szerint ezt a végződést „...véletlenül, figyelmetlenség miatt...” használják délen, viszont a nyelvtörténeti kutatások már rég mást bizonyítottak be, amiről Melichtől (1914: 14) vett idézet is tanúskodik: „...*az adi, adik, mondi, mondik-féle alakok az eredetibb ragozást mutatják. Ez alakok vagy egy régebbi adē, adēk < adēk, mondē, mondēk < mondēkből fejlődtek, vagy pedig személyragjuk a veri, verik-féle magashangúakból vonódott át. Semmi szín alatt sem keletkezhetett az adi, mondi, a mai adja, mondja alakból, mert ez a magyar hangfejlődés szerint lehetetlen megfelelés.*” Ez a jelenség még a többes számban is jelentkezik, nemcsak harmadik, hanem második személyben is, pl. *monditok, látitok* stb.:

(6) *Akaritok, hogy ne szórakozzon⁴ vele.* (24 éves nő, Laskó, egyetemista)

A drávaszögi nyelvhasználat feltételes módjában az ún. nákolást hallhatjuk, amikor az egyes szám első személyben a mély hangú vagy a vegyes hangú tövekhez *-nék* helyett egy illeszkedett *-nák*-ot használnak. Ugyanezt a nyelvi jelenséget a szlavóniai nyelvjárárok is őrzik (vö. Bartha 1952), de még Vajdaság-szerte is hallható (vö. Penavin 1986):

(7) *Írnák egy levelet a rokonyomnak, de már nem tóm fejbű az atreszt.* (82 éves férfi, Várdaróc, földműves)

Baranya horvát részében a felszólító mód hosszú változatát preferálják minden szituációban, ahogy ezt a (8) példában is látható:

(8) *Vigyed el a pész, de ne tegyed oda a többiből* (36 éves nő, Bellye, középiskolai tanár)

Újabban Drávaszög egész területén a rövid változatok is egyre gyakoribbak, viszont köztük nem érzékelhető funkcionális megoszlás. A két alak párhuzamos használata a magyar köznyelv hatásáról tanúskodik, ugyanakkor meg nem mutat jelentésbeli különbségeket. A drávaszögi magyarok hallás és olvasás után még csak kezdik használni a felszólító mód rövid alakját, jelentésében még nem érzik a különbséget. A regionális köznyelv kialakulása hozza magával az ilyen és hasonló változásokat. Jelenleg a két forma ugyanazt jelenti, és rendszertelenül jelentkezik az élő nyelvben:

(9) *Télen mindég megfagyik a lábom meg a kezöm.* (64 éves férfi, Bellye, asztalos)

(10) *Máma sokkal gyorsabban fogyik a pész, mint régen.* (64 éves férfi, Bellye, asztalos)

A (9) és (10) példák az iktelen igék ikesítését bizonyítják. Vannak olyan példák is, amikor az ikes igék *-ik* toldaléka levállik az ikes igékről, pl. *folj, dolgoz, szok*:

(11) *Nem foly már a víz a csaphú. Elzárt a vízkeű.* (62 éves nő, Bellye, takarító)

(12) *Nagyon sokat dógoz. Nem bírom már nízni se.* (62 éves nő, Bellye, takarító)

Szinte szabályszerűen szabálytalanul használják az *eszik, iszik, alszik* igéket, a szabályos *eszem, iszom* alakok csak a tárgyas ragozásban jelentkeznek, az összes többi esetben *eszek, iszok* alakok szerepelnek. A vajdasági és a drávaszögi nyelvhasználat ilyen szempontból megegyezik, mivel a Dunán meghúzott határ mindkét oldalán általában nem teszünk különbséget az ikes és iktelen igék ragozása között.

A (4) példában a *fűzettünk* alak a köznyelvi *fizettük* helyett áll. Általában alanyi alakokat használnak minden szituációban, viszont ha az állítmánytól balra áll a névelős szerkezet, akkor általában alanyi alakot használnak, ha jobbról áll a névelős alak, akkor általában tárgyas a ragozott alak. Mivel a dialektológiai kutatások tárgya az élő nyelv, ami

⁴ *szórakozni vkivel* (ige) itt valakivel jární, romantikus kapcsolatban lenni jelentésben szerepel.

a beszélőtől és a beszédhelyzettől függ, természetesen itt is érezhetők eltérések, melyek inkább a köznyelvi használatot utánozzák, és a regionális köznyelv kialakulását bizonyítják azzal, hogy egy területileg egységes nyelvhasználat kezd kialakulni. A nyelvhasználat egységes változatának jelentkezése nem az egykori nyelvi hibák javítása, hanem a média és az iskola hatására kialakuló újabb a köznyelvihez hasonló nyelvváltozat használata. Ez a nyelvváltozat ma már egyre gyorsabban terjed, mivel a magyarul beszélők száma rohamosan csökken, a nyelvet beszélő közösség egyre kisebb, ezáltal gyorsabban és könnyebben terjednek az új nyelvi jelenségek. A fiatalok, akik még beszélnek a nyelvet, a köznyelv hatása alatt vannak (iskola, média, zene, kultúra...), az idősebbek pedig már nincsenek olyan helyzetben, mint régebben, hogy át tudják adni nyelvüket az utódokra. A drávaszögi magyarság ma már nem nagy családokban él; a nagyszülők falun, a gyerekek és az unokák városban vannak, ahol az óvoda vette át az egykor nagyszülőkre bízott feladatokat.

A *létige*, a *megy* és a *jön* igék sajátos ragozott régies alakjai a drávaszögi nyelvhasználat egyik legkülönlegesebb ismertető jele:

(13) *Te sem vagyol tisztára⁵ az ivé?* (64 éves férfi, Bellye, asztalos)

(14) *Gyüvöl-e hónap? Meggyógyítá?* (46 éves nő, Várdaróc, fodrász)

Létige alakjai jelen időben egyes számban a következők: *vagyok, vagyol, vagyon*. A *megy* ige egyes szám jelen ideje: *mék, mész, mén*. A *jön* ige *gyün* tövét ragozzák a következőképpen jelen idő egyes számában: *gyüvök, gyüvöl, gyü(vö)n*.⁶

Jel- és raghasználat (névszók)

Többes szám

Szinte általános jelenség a páros testrészek és ruhadarabok többes száma, pl.:

(15) *Föl kel venni a kesztyűket. Megfagyik az újam.* (64 éves férfi, Bellye, asztalos)

A (15) példa annál is érdekesebb, mivel a kesztyűt többes számban hozzá, de az ujjat már egyesben. Ha Drávaszögben nem is használják következetesen a páros testrészeket és ruhadarabokat egyes számban, a fenti (15) példából látható, hogy a drávaszögiek érzik, mi a „helyes” alak a magyarban, mégis valószínű horvát hatásra többes számban használják. Ma már a magyar köznyelvben is sokszor lehet többes számban hallani a harisnyát, lábat és kezet az európai nyelvek hatására. Mivel ma már egyre több ember beszél legalább egy idegen nyelvet, és tudva azt, hogy a nyelvi interferencia a nyelvismeret fokától függően proporcionálisan növekszik, ezt egyértelműen idegen hatásnak lehet tulajdonítani.

A határozóragok használata

A drávaszögi nyelvjárás kutatása élő nyelv kutatása, így sokszor a köznyelvi ejtészavaltatok is egybeesnek azokkal a nyelvi jelenségekkel, amelyeket nyelvjárásinak tartunk. Ilyen pl. az inessivus és a illativus közti különbség, amit a drávaszögiek nyelvhasználatában nem hangsúlyoz ki különösebben:

(16) *Az iskolába vannak az unokáim.* (62 éves nő, Bellye, takarító)

⁵ A *tisztára* határozó a közmagyar *teljesen, egészen* jelentéseknek felel meg.

⁶ A *gyüvön* alak ritkább, inkább a *gyün* alakot használják.

Drávaszögieknek egyáltalán nem jelent gondot megkülönböztetni a két jelentést, a szövegkörnyezet is világosan rámutat a kellő szintaktikai viszonyra, mivel hozzászoktak a horvát szerteágazó esettanához, ami hét esetből áll, de háromszor ennyi jelentést takar. Ugyanakkor a mai magyar köznyelvben is jelen van ez a kiejtési rövidülés, ami egyáltalán nem okoz jelentésbeli zavarokat. A különbség talán az, hogy Magyarországon senki sem fogja az inessivust *-ba*-nak írni, drávaszögiek pedig le is írják így röviden, még akkor is, ha magyar iskolába jártak. A hallás utáni nyelvelsajátítás, a nyelv szóban létező ápolása, a helyesírásra is kihat, ahogy ezt már korábban bebizonyították (vö. Kiss 2002), drávaszögiek esetében újabb kutatásokat érdemelne a téma.

A birtokos személyragozás

Ha több birtokosnak egyenként egy-egy birtoka van, akkor a személyrag helyesen csak egy birtokra utal. Drávaszögben a személyrag is többes birtokra utal, még akkor is, amikor egyértelműen csak egy lehet, mint az alábbi példában:

(17) *A vendégek a feleségeikkel jöttek el.* (35 éves, Laskó, tanárnő)

Ahogy ezt már korábban láttuk a (15) példában, itt is idegen hatásra lehet hivatkozni, mivel a horvát nyelv is többes számot használ ilyen kontextusban.

Lexikai anyag vizsgálata nyelvi kölcsönzés szempontjából⁷

A drávaszögi nyelvhasználat lexikai anyaga számos a délszláv nyelvekből vett példát tartalmaz. A honvédő háborúig a szerbhorvát-horvátszerb nyelvi anyaga épült be a drávaszögiek nyelvébe, aminek az alapja a szerb nyelv volt.

A szerb nyelv nagyon sok idegen szót használ, amit a drávaszögi és a vajdasági magyarság a hivatalokban és a közéletben használt nyelvből vett át, ezek közmagyar megfelelőit általában nem is ismerik (Lehocki-Samardžić 2014: 39). A szerb nyelv volt a hivatalok nyelve Jugoszláviában, ezáltal mély nyomokat hagyott mindegyik délszláv nyelvben, de minden Jugoszláviában élő kisebbségi nyelvben is.

A határon túli magyar kontaktusjelenségeket dokumentáló elektronikus szótár⁸ a horvát régióban gyűjtött szavakat is tartalmaz. Itt olyan szavakat és kifejezéseket lehet találni, amelyek a horvát nyelvből vagy annak segítségével kerültek be a horvátországi magyarok nyelvhasználatába. A honvédő háborúig a hivatalokon keresztül a szerb nyelv hatott a drávaszögiek nyelvhasználatára, háború után pedig a horvát. A horvát és a szerb nyelv között a különbségek nemcsak lexikai szinten érezhetők, hanem hangtani, alaktani és mondattani szinten is, ezekre csak a honvédő háború után kezdtek felfigyelni és tudományos kutatások eredményeivel megalapozva leírni. A háborús történetek idézték elő ezt a folyamatot, és egyfajta nyelvújítást indítottak el a horvát nyelvészek körében, ezért félre is érthető, és ezáltal a kulturális nyelvi elválasztás is tévesen erőltetettnek értelmezhető. Természetesen ennek volt politikai háttere is, de a horvát nyelvnek a Jugoszláviához való csatlakozása előtt is volt standardizált változata, ami sok mindenképpen különbözik a szerbtől. Mindez úgy hatott a két magyar nyelvhasználatra, hogy ma már, húsz évvel később, sokkal jobban érezhetők a vajdasági és a drávaszögi nyelvhasználat közötti különbségek lexikai szinten.

A drávaszögi és a vajdasági nyelvhasználatnak van egy közös rétege, ami különböző társadalmi és nyelvi kapcsolatok eredménye. Példákkal illusztrálva a *patika* (edző-

⁷ A fejezetben említett példák forrása a Termini elektronikus szótár.

⁸ Termini szótár elérhetősége: <http://ht.nyud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>.

cipő, tornacipő), *majica* (pólóing, atlétatrikó), *balerinka* (papucscipő, balerina(cipő)) típusú szavak szemléltetik legjobban a kontaktusjelenségek olyan közös rétegét, amely a mindennapi nyelvhasználatból származik. A *családi orvos*⁹, *opcsina*, *opomena*, *szocijálni*, és az ehhez hasonló példák közös szókincsi alapról tanúskodnak, jelentésük pedig azt bizonyítja, hogy a két magyar közösség hosszú ideig egy országban élt, ugyanazokban a hivatalokban intézkedett, ugyanazon a nyelven. A 1995 utáni állapotot, ami a két nyelv külön hatását bizonyítja, az alábbi táblázat mutatja:

1 táblázat: a drávaszögi és a vajdasági kontaktusjelenségek lexikai különbségei a ht-szótár anyaga alapján

drávaszögi	vajdasági	közmagyar
toplice	bánya	gyógyfürdő
odvjetnik	advokát	ügyvéd
bilyeg	taksza	illetékbélyeg
mirovina	penzió	nyugdíj
oszobna	licsna	személyi igazolvány
putovnica	passzus	útlevél
prometna (dozvola)	szaobracajna (dozvola)	forgalmi engedély

Befejezés

A fentebb felsoroltakkal közel sem merítettük ki az ún. baranyai beszéd összes hangtani, alaktani és szótani különlegességeit. A honvédó háború utáni nyelvi helyzetet, annak változásait, a déli nyelvjárások nyomait keresve csak részben sikerült érinteni és további kutatásokat felvetni.

A drávaszögiek nyelvhasználata óriási változásokon ment keresztül az elmúlt húsz év alatt, ami a rendszerváltás utáni politikai és társadalmi változások következménye. A régies és nyelvjárási jelenségei miatt sokszor „helytelennek” és „romlottnak” mondják, az idegen hatás miatt pedig beszélőit „igényteleneknek” és „lustáknak” (vö. Penavin 1986) ítélik. A probléma megoldását szisztematikus tudományos alapokra helyezett kutatásokban, valamint azok eredményeinek megfelelő leírásában és prezentálásában látom. A drávaszögi magyarság ma már maga sem hiszi el, hogy ezt a nyelvváltozatot érdemes ismerni, ápolni és továbbadni.

Irodalom

- Bartha Katalin 1952. *A szlavóniai nyelvjárás szóképzése*. Debrecen: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetek kiadványa.
 Fodor Katalin 2003. A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: Kiss Jenő szerk. *Magyar Dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
 Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Fórum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

⁹ A *családi orvost* még Erdélyben, Kárpátalján és Felvidéken is használják.

- Juhász Dezső 2003. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő szerk. *Magyar Dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 262–324.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 2002. Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárások és a nyelvjárási háttérű iskolások. In: A. Jászó Anna és Bódi Zoltán szerk. *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XII.) Budapest: Tinta Könyvkiadó, 234–241.
- Kiss Jenő szerk. 2003. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lehocki-Samardžić Anna 2012. Új glottodidaktikai tendenciák a magyar mint idegen nyelv tanításában, In: Karolj Labadi szerk. *Magyarul az óvodától az egyetemig*. Eszék: Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék–Pragma Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Kör, 62–81.
- Lehocki-Samardžić Anna 2013. A nyelvtanítás fontossága a horvátországi magyarok anyanyelvi nevelésében. In: Medve Anna – Szabó Veronika szerk. *Találkozások az anyanyelvi nevelésben*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 167–175.
- Lehocki-Samardžić Anna 2014. A horvát nyelv hatása a drávaszögi magyar nyelvre. In: Ruda Gábor – Gasparics Judit szerk. *Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*, Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 30–45.
- Melich János 1914. *A magyar tárgyas igeragozás (alaktani fejtegetés)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 14. sz., Budapest: Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája.
- Penavin Olga 1986. *Nyelvjárás és köznyelv: A nyelvjárás hatása a köznyelvre*. Nyelvművelő füzetek. Újvidék: Forum Könyvkiadó.

Internetes források

2011-es népszámlálás adatai:

[http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_04/h01_01_04_RH.html – 2014.05.17.]

2001-es népszámlálás adatai:

[<http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/Hdefault.html> – 2015.05.17.]

Termini szótár: [<http://ht.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage> – 2015.06.18.]

Traces of southern Hungarian dialects in language use of hungarians in Croatia

The language of Hungarians in Croatia has changed under influence of Slavic languages, first Serbian, than after the war (1991-1995), Croatian language. Most of the Hungarian dialectological research like Olga Penavin's and Katalin Bartha's has focused on the Slavonian language islands. The language of the Hungarians in Croatian part of Baranja has not been systematically explored until now, although the so-called Baranja's speech also carries a number of interesting linguistic phenomenon. In my work I examine the phonology, morphology and lexicology of Hungarian language use in Baranja by bringing examples from southern part of Baranja that is completed, when needed, with examples collected in other parts of Croatian Baranja.

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ФУНКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ

МАЦЬКО ЛЮБОВ

Київський національний університет ім. М.П. Драгоманова

Повага до мови — це повага до народу.

Олесь Гончар

Українська держава прийняла до виконання низку Європейських і власних Законів, якими в ній формується і регулюється етнолінгвопростір: Декларація прав національностей України (Верховна Рада України, 1-го листопада 1991 р.); Закони України: Про мови в Українській РСР (Верховна рада УРСР, 29 вересня 1989 року), Про національні меншини в Україні (1992 р.); Європейська хартія регіональних та міноритарних мов (Рада Європи, 1992 р.); Декларація принципів толерантності (Генеральна конференція ЮНЕСКО 1995 р.); Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин і пояснювальна записка (Фонд міжетнічних відносин, лютий 1998 р.); Гаазькі рекомендації щодо освітніх прав національних меншин та пояснювальна записка (Фонд міжетнічних відносин, жовтень 1996 р.) та інших постанов і рішень, покликаних до утвердження «Єдності в різноманітностях» та збереження етнокультурної спадщини. Сусідні нам Європейські демократичні держави також узаконили права національних меншин на розвиток мови, культури, традицій — Угорська Республіка: «Про права національних та етнічних меншин» (1993 р.), Чеська Республіка: «Про права представників національних меншин» (2001 р.); Республіка Польща: «Про національні й етнічні меншини та регіональні мови» (2005 р.).

Безперечно, що цим наші країни — Україна, Угорщина — розвивають і підтримують європейську ідентичність, полікультурність і відкритість, національно маркований соціальний простір та міжлінгвокультурну компетентність громадян (Свтух 2009).

Сучасне практичне розуміння мови як вербального засобу комунікації, каналу інформації дещо спрощує і опредмечує філософську природу мови, яка показує переваги людини над іншими природними безмовними істотами, бо мова наповнила і розвинула людину психологосферами. В результаті такого спрощеного бачення мова сприймається як такий собі практичний зручний інструмент, засіб повідомлення, навчання. Це добре, але ... Звідси йдуть потуги заборонювати рідну мову, ганьбити, нищити, замінювати іншою, на чийсь погляд кращою, доцільнішою. Насправді філософська природа мови значно глибінніша і складніша. Мова — це енергія народу, закладена в його природі, жива діяльність постійно відтворюваного людського духу, основа і джерело вічного руху, що стимулює загальнолюдську духовну силу до творення. Вільгельм фон Гумбольдт писав: «І кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, звідки людина може вийти лише умовно, оскільки вона відразу потрапляє в коло іншої мови». За В. фон Гумбольдтом (1984: 80): «мова — це світ між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини». Але це потрапляння є не механічним, бо рідна мова тісно переплетена з культурою, вона веде її за

собою. Кожна мова є світом між світом людини і зовнішнім світом, отже, світом світів. За сприяння Міжнародної асоціації з розвитку співробітництва з науковцями нових незалежних держав колишнього Радянського Союзу група європейських і українських науковців під орудою відомого німецького дослідника історика мови і соціолінгвіста Юліани Бестерс-Дільгер (2008: 333) здійснила за європейськими вимогами проект «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» і прийшла до висновків, що «Державною мовою України є і в осяжному майбутньому буде українська. Кожна держава має право поширювати державну мову на своїй території та вимагати від своїх громадян її знання. ...держава бере на себе зобов'язання, щодо підтримки недержавних мов і культур... Вибір мови приватного вжитку не може бути предметом законодавчих врегулювань». У розлозі дослідження «Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації» дослідники Мельник С. та Черничко С. (2010: 146) прийшли до висновку «Актуальним завданням сьогодення є вироблення моделі безконфліктного співіснування і функціонування різних мов в українському соціумі» та запропонували низку рекомендацій.

Мовна особистість людини складається з природної заданості, мовної спроможності, мовної свідомості, яка формується у процесі розвитку мовлення, і мовленнєвої комунікації, що постійно поповнює її мовнокомунікативну компетентність. Ніщо інше так тонко не виражає і не вражає, так повно не характеризує людину, її психоемотивну сферу, як її власна мова і мовлення, рідна з роду – народу. Соціолінгвісти (напр. Євсєєва 2011: 111) вважають, що «державний статус української мови несумісний із пропагандою, спрямованою на запровадження другої державної мови». Оскільки розвиток у людини її людської природи залежить від розвитку рідної мови, цією останньою безпосередньо і визначається «поняття нації як людського співтовариства, що йде в утворенні мови своїм неповторним шляхом». Це означає: а) людська природа залежить від розвитку мови, б) мовою визначається і поняття нації як людського співтовариства, в) нація, а не хтось інший, творить мову. Тому жодна демократична держава і вихований нею патріотичний і толерантний соціум титульної нації не може і не буде зневажати та принижувати жодну з національних спільнот, етнічних груп і їх мов та культур, бо кожна така мова і культура є цивілізаційною цінністю, породженою віковичною працею і боротьбою за життя і свободу багатьох поколінь предків. Основні завдання державної мовної політики в Україні спрямовуються на:

- утвердження державотворчих функцій сучасної української літературної мови (усіх її стилів і жанрів): офіційно-ділового, наукового, художнього, публіцистичного, усно-розмовного, епістолярного, конфесійного);
- гарантування рівноправної і повноцільної участі громадян України, що належать до різних національних спільнот і етнічних груп, в усіх сферах життя українського суспільства;
- підтримку розвитку та популяризації мовно-культурної спадщини і сучасної творчості представників національних спільнот і груп;
- захист прав, свобод, території усіх громадян України;
- дотримання балансу етнічних інтересів усіх громадян держави.

Мова, окрім концептуально-категорійного предметного змісту, містить цілі сфери вербально-ментальних ідентифікативних моралі, етики, естетики, культури традицій, символів, звичаїв, обрядів, способів співжиття і поведінки. Ними маркуються

етнолінгвопростір держави, колективна свідомість і спорідненість, зберігається історична пам'ять, постулати сьогодення, реалізуються сприйняття, чуття, враження, тобто фактично омовлено все, чим живе даний народ. Звідси висновок: будь-яке ущемлення рідної мови травмуватиме буття конкретної людини і всього етносу. Основними державотворчими функціями сучасної української літературної мови є комунікативна, номінативна, мислетворча, пізнавальна, кумулятивна (об'єднавча), ідентифікаційна, репрезентативна функції для усіх громадян етнічних українців і національних спільнот з їх мовами і культурами для успішної праці, натхненної творчості і комфортного громадянського життя у міцній державі. Глибшому проникненню у людину суть мови допомагають поняття мовної особистості, людини мовлячої. Складниками загального поняття мовної особистості є мовна спроможність, мовна свідомість і мовнокомунікативна (дискурсна) діяльність, результатом якої є мовнокомунікативна компетентність. Мовна спроможність є першоосновою для формування мовної свідомості, а з нею і становлення та розвитку мовленнєвих компетенцій та мовної комунікативної компетентності. Відомий французький вчений Клод Ажеж (2003: 34) сформулював мовну спроможність як властивість, закладену «в генетичному коді кожного індивіда у вигляді універсальної когнітивної схеми, що зафіксована на нейрологічному рівні, який від народження є сформованою даністю індивіда». Хоча система мовної спроможності є генетичною заданістю, її механізм є надзвичайно динамічним і потужним. Це засвідчують спостереження над мовленнєвим розвитком немовлят, дошкільнят, молодших, середніх і старших школярів, над тим, як інтенсивно зростають і розширюються рівні мовної спроможності у процесі здобування практичних мовленнєвих знань і навичок, вивчення сучасних норм літературної мови. На цих етапах здобуття мовного досвіду відбувається вироблення і закріплення правил мовленнєвої діяльності, формування у свідомості корелятив людського досвіду, уявлень, образів, понять, практичних і теоретичних знань про світ, здобутих в інтерперсональній комунікації. Реалізація генетично закладеної мовної спроможності у процесі розвитку людини формує і її мовну свідомість. Розвинена мовна свідомість особистості відображає сформовані віками колективні ціннісні орієнтації, спрямовані на креативну мовленнєву діяльність. Мовна свідомість є основною ознакою кожної мовної особистості. Вона формує когнітивний (пізнавальний) зміст мовлення і містить його у собі завжди готовим до мовленнєвої потреби.

Мовна особистість – це особистість конкретної людини, виражена в мові і через мову в її дискурсах, текстах. Орієнтовний опис мовної особистості передбачає аналіз таких складових компонентів:

- мовна особистість у своєму часі і на тлі доби; її історії і політики;
- мотиви, інтенції, домінанти особливості світовідчуження;
- реконструкція моделі світу (або фрагменту), відображеної у свідомості мовної особистості: тезаурус, концепти і концептосфери;
- характеристика семантичного рівня дискурсу;
- реконструкція асоціативно-вербальної сітки (які поняття і як саме виражаються цією особистістю, яким стилем, якими способами і засобами комунікації).

Тетяна Космеда (2012: 19) вважає, що: «в центрі уваги мовознавців сьогодні не значення як таке, а «значення мовця» і «значення слухача», тобто індивідуальні смисли». Поняття *мовна особистість* ніби відповідає на питання «яка людина»:

«людина етична», «людина естетична», «людина талановита», «людина вольова», «людина інтелектуальна», «людина емоційна» та інші.

Наповненість мовної спроможності складають такі компоненти: когнітивний (пізнавальний) рівень – передінформація, кореляти досвіду, основні концепти – еталони понять; семантичний рівень – акумулює знання значень слів; граматичний рівень – знання зв'язків між словами, зміни слів; комунікативний рівень – реалізує знання структур повідомлення, текстів; прагматичний рівень – актуалізує мотиви і доцільність вибору мовних засобів. У процесі інтеракційної мовленнєвої комунікації відбувається розвиток цих компонентів мовної спроможності, розширення їх можливостей, наповнення лексико-семантичним і граматичним змістом, вдосконалення й уточнення мотивів вибору мовних одиниць, побудови висловів, речень, текстем і текстів. Успіх сучасної молодшої людини залежить і довго визначатиметься у майбутньому тим, як інтенсивно і продуктивно вона розвиватиме свою мовну спроможність на базі елементів системи конкретної, спершу рідної мови, засвоюючи фонетичні, лексико-фраземні, словотвірні і словозмінні поняття, граматичні правила та стилістичні функції мовних одиниць. Вивчення інших мов розвиватиме і посилюватиме мовну спроможність, але воно також буде продуктивним і успішним, якщо ґрунтуватиметься на доброму засвоєнні рідної мови.

Мовна спроможність є основою формування мовної свідомості і виповнюється нею (мовомисленням, мислеобразами, рефлексіями). У мовній свідомості умовно виділяють два рівні: перший містить предметний (денотативний) зміст, що характерний для мовної спільноти (його ми успадковуємо, переймаючи мову від старших). А другий (глибинний) концептуальний – це вже власне усвідомлення мовцем своєї мови, з елементами індивідуального авторського осмислення і вибору мовних варіантів на свій смак. Тут мовна свідомість постає як структура культурно й соціально зумовлених настанов щодо рідної мови, які відбивають колективні морально-етичні орієнтації певної мовної спільноти. Третім компонентом мовної особистості є мовнокомунікативна компетентність, що дозволяє сповна реалізувати єдність досягнення і мовної спроможності, і мовної свідомості через види мовленнєвої діяльності у відповідній соціокультурній мовній спільноті. Нині в Україні актуальним є питання державної ваги – виховання державницького народу: громадян України української національності та інших національностей, які свідомо прилучаються до українства, розбудовують і зміцнюють українську державу, тих, хто в ній живе і хоче жити як у власному доброму і добротному домі. Особлива роль у такому вихованні належить українській мові – основному носієві українства, ідентифікату українськості, невичерпному джерелу української ментальності, історії і культури.

Цьому сприяють кілька чинників внутрішньомовного і позамовного (екстралінгвального) характеру:

- українська мова належить до найдавніших слов'янських мов: вона – пряма гілка праслов'янської мови (окремі фольклорні тексти її мають більше 5-3 тис. років);
- українська літературна мова є високорозвиненою, структурно розбудованою, граматично впорядкованою, багатою виражальними засобами;
- українська літературна мова є унормованою на всіх її рівнях (лексичному, фонетичному, граматичному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному, текстотворчому);
- українська мова має багату художньо-літературну спадщину, що сягає

вершин світового рівня мистецтва слова;

— сучасна українська мова належить до стилістично диференційованих мов, має всі стилі, підстилі та жанри, наявні у високорозвинених літературних мовах;

— сучасна українська мова сформована на народно-розмовній основі, з залученням елементів усіх діалектів і говірок, що полегшує її сприймання, вивчення і поширення та забезпечує її життєздатність;

— українська мова є живою, продуктивною, з активним словотвором, здатною до творення нових терміносистем; вона живою є і в діаспорі вже кілька століть;

— українська мова має державний статус, а це сприяє розширенню її суспільних функцій і активізації її внутрішньо-мовних процесів, збагаченню новими виражальними засобами;

— українська мова є державною в Україні тому, що вона є мовою спілкування, творчості і суспільної діяльності її громадян корінної титульної нації та громадян інших етнічних спільнот, вона номінує державу і територію у визначених кордонах.

В Україні заради єдності держави, згуртованості та злагоди суспільства всі громадяни зобов'язані визнавати і реалізовувати один з основних законів, записаний у статті 10 Конституції України: «Державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова» (Конституція України, 2007). Там же зазначено, що «У місцях компактного проживання громадян, що належать до однієї або кількох національних меншин, поряд із державною мовою може вживатися у діяльності органів державної влади та державних організацій російська та інші мови, прийнятні для більшості мешканців певного населеного пункту». Кожному громадянину України слід усвідомлювати, що одним із перших його громадянських обов'язків є обов'язок поважати державну мову, вивчати, пропагувати її, вміти користуватися сучасною українською літературною мовою в усіх сферах державно-суспільного та виробничого життя. І цей обов'язок належить до честі й гідності громадянина. А кожний, хто зневажає громадянський мовний обов'язок знати державну мову України, втрачає у власній повноцінності, обкрадає і збіднює себе.

Що дає громадянам України вивчення її державної мови — сучасної української літературної мови? Перше — гарантію повноцінно реалізувати всі права і свободи в межах Української держави на всіх виборних, державних, виробничих посадах (незалежно від етнічного походження і віросповідання). Друге — реалізувати творчі можливості в усіх сферах політичного, правничо-управлінського, суспільно-виробничого, наукового та культурно-освітнього життя. Третє — мати доступ до джерел української духовності, культури, науки, літератури, мистецтва, традицій і мати можливість урізноманітнювати свій творчий і духовний світ відповідно до соціальної ролі, інтересів, уподобань. Четверте (а можливо, це перше) — відчуття єдності з державою, яка про тебе піклується і яку ти зміцнюєш, відчуття єдності із землею, на якій живеш, з народом-творцем і носієм української мови; почуття комфортності від того, що ти вдома, що ти успадковуєш і несеш історичну пам'ять однієї з найдавніших мов, однієї з найдавніших культур. Чи потрібна Українській державі єдина державна літературна мова — сучасна літературна мова — і що вона дає державі? Які державотворчі функції виконує?

Сучасна українська мова, високорозвинена літературна мова народу, корінного мешканця на споконвічній території своєї держави, який дав назву цій державі і складає абсолютну більшість її населення, є важливим чинником українського державотворення. Вона належить до основних атрибутів – ідентифікативних державності поряд з гербом, прапором, армією, територією, державним устроєм, суспільним укладом. Більше того, з цією ідентифікаційною функцією мова є цементуючим ядром нації, а отже, й її держави. Як засіб спілкування, поширення інформації, мова маркує територію, об'єднуючи людей у суспільство, представляє державний устрій, обслуговує матеріальне виробництво, культурні потреби, щоденне життя громадян, отже, виконує такі функції: комунікативну, номінативну, експресивну, естетичну, культурологічну, консолідувальну, репрезентативну, фатичну. Віками передається з уст в уста, закріплюючись у фольклорі і текстах пам'яток, мова збирає, оберігає й передає світовідчуття та досвід предків, їх звичаї і вірування, формує національну картину світобачення, все те, що прийнято називати духом нації. І це об'єднується і спрямовується культурологічною функцією мови. Як відшліфований, культурний різновид мовлення сучасна літературна мова є формою виявлення політичного життя, основою розвитку науки й освіти, джерелом образності всіх видів мистецтва, засобом розвитку культури. І сама мова досягла такого рівня розвитку, що стала явищем культури, мистецтвом слова. Такі ознаки і якості літературної мови роблять її вплив на особистість і громадянство визначальним, виховуючим. Через мову кожний з нас єднається з усім народом, сприймає його міфологію і філософію, формує ментальність, його мовою бачить і чує світ, його оцінками вимірює, ідентифікує себе.

Кого і що має давати українська мовна освіта Українській державі і суспільству? Мовна освіта повинна підготувати і виховати свідомих громадян, які (незалежно від етнічного походження) вільно володіють державною мовою, тобто сучасною українською літературною мовою, її стилями і жанрами, володіють так, що можуть нею успішно виконувати свої обов'язки на державних і управлінсько-виробничих посадах, тобто фактично це означає – вони творять єдину державу і формують її суспільство. Це сфера консолідувальної, кумулятивної функції мови. Мовна освіта має забезпечувати інтелектуальний розвиток громадян у державі. Мова як матеріалізована думка і як процес та форма її породження, як засіб переходу від конкретно-чуттєвого до понятійно-абстрактного пізнання світу, як «канал зв'язку» при одержанні інформації з інших, немовних сфер людського й природного буття є основним чинником формування інтелекту, волі, емоцій, етики особистості. У сфері мовної освіти актуалізується пізнавальна, мислєтворча, культурологічна функції мови. Національно-патріотичне виховання громадян з активною життєвою позицією, орієнтованою на єдність та узгодженість інтересів Української держави, суспільства і громадян, також забезпечується мовною освітою. Виховання духовно-емоційної сфери україномовних громадян через органічний зв'язок української мови з українськими національними традиціями, історією, культурою, досвідом. Слід враховувати, що українська мова є скарбницею і репрезентантом не тільки української ментальності, а й загальнолюдських морально-етичних і естетичних цінностей. Цей благодатний матеріал для виховання молодого покоління сучасного демократичного суспільства реалізується під час вивчення нею української мови.

Література

- Ажеж К. 2003. *Человек говорящий*. Москва.
- Бестерс-Дільгер Ю. 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації* (Текст), Київ: КМА.
- Гумбольдт, В. фон 1984. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс.
- Євсєєва Галина 2011. Перспективи удосконалення мовної політики в Україні. Ін: *Мова. Культура. Взаєморозуміння: Зб. наук. праць*. Дрогобич: Коло, Вип. I.
- Євтух В. Б. 2009. *Етнічність: глосарій*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова.
- Конституція України. Офіційне видання*. 2007. Київ: Видавничий Дім «ІнЮре».
- Космеда Т. А. 2012. *Есо і alter Есо. Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*. Монографія. Дрогобич.
- Мельник С. – Черничко С. 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгорода: Полі Прінт.

The state maintaining functions of Ukrainian language in Ukraine

The article focuses on the laws of European organizations and Ukrainian laws regulating and cultural diversity in Ukraine. Also, state features of Ukrainian language and comprehensive insurance of harmonious and full development of national languages in Ukraine were substantiated in the article.

The basis of the language policy of modern Ukraine is the development and functioning of Ukrainian as the state language along with the harmonious development and functioning of the native languages national communities and ethnic groups. Language personality consists of natural predetermined, language ability, linguistic consciousness which is formed within the development of speech and extends language and communicative competence. Native language is the energy of a nation, a living activity of the human constantly retrieving spirit, a foundation and source of eternal development; it stimulates universal human spiritual power and culture for creativity.

КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ІМІГРАНТІВ В ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ: МОВНИЙ ФАКТОР

Магочий Пол Роберт

Торонтський Університет

Метою даної статті є загальна характеристика культур слов'янських іммігрантів у Північній Америці, з особливим акцентом на мові та її розвитку серед діаспорних груп на північноамериканському континенті (у Сполучених Штатах та Канаді). Особливу зацікавленість завжди викликало питання, коли і як слов'янські мови з'явилися в Північній Америці і яким був механізм їхнього збереження. Рівень успіху в збереженні мови різниться в залежності від того, чи ми говоримо про літературну (писемну) форму мови, чи про її усний варіант.

Відповідь на питання коли і як слов'янські мови з'явилися в Новому Світі має досить просте пояснення. Це є результатом імміграції носіїв слов'янських мов з різних частин Центральної та Східної Європи. Ще в сімнадцятому столітті окремі носії слов'янських мов знайшли дорогу до землі, що пізніше стала територією Сполучених Штатів та Канади. Через важливість тривалості проживання, а отже, історичного пріоритету іммігрантів у даних країнах (у Канаді навіть є два «народи-засновники» – британці та французи) не дивно, що патріотично настроєні літописці були особливо заклопотані тим, аби віднайти щонайранішу можливу дату прибуття «перших» представників конкретної мовної групи.¹ Отже, не рідкісним є твердження, що перші особи польського походження, можливо, прибули до Америки на кораблях вікінгів або на каравелах Колумба ще до зафіксованого документально першого поляка, ім'я якого на початку XVII ст. міститься у списку мешканців найдавнішої британської колонії на території нинішніх Сполучених Штатів – міста Вільямсбург, що знаходиться у штаті Вірджинія. Приблизно в той самий час серед перших поселенців в голландській колонії Новий Амстердам (нині Нью-Йорк), як гадають, зустрічалися окремі представники чеської та українська, а національної католицької місіонери-хорвати – серед іспанських колоністів на узбережжі Мексиканської затоки і в Каліфорнії.

Масштабна слов'янська імміграція, що призвела до створення функціонуючої етнокультурної спільноти, є, однак, більш пізнішим явищем. В основному вона датується від початку 1870-х років і пов'язана з одним з найбільших міграційних процесів в історії людства. Протягом майже півстоліття від того часу, до початку Першої світової війни в 1914 році, Сполучені Штати, зокрема, прийняли найбільшу кількість прибульців за всю свою історію. У рамках явища, яке отримало в той час назву «нова імміграція», лише протягом трьох десятиліть між 1890 і 1920 роками, засвідчено близько ніж 18,2 млн. мігрантів, які прибули до берегів Америки. З них майже половина (7 500 000 млн) були вихідцями з країн Центральної та Східної Європи, і значна частка з них була слов'яномовною різноманітного етнічного походження та віросповідання (включаючи євреїв).² У ці ж десятиліття перед

¹ Факти про «першоприбульців» та широкий спектр інформації про слов'янських іммігрантів та їхніх нащадків можна знайти в гаслах присвячених окремим групам в Thernstrom 1980 та Magocsi 1999.

² Країни включені в рубрику «Центральна та Східна Європа» в переписах населення США були наступні: Європейська частина Росії, Австро-Угорщина, Румунія, Сербія, Чорногорія, Болгарія, Європейська частина Туреччини і Греція. Дані взято з Carpenter 1927: 324–325.

Першою світовою війною, особливо після 1900 року, слов'янські іммігранти почали виїжджати до Канади, однак в значно меншій кількості, менше чотирьох відсотків від кількості тих, які подалися до США.³ Після перерви, зумовленої Першою світовою війною, ставлення цих двох країн до прибульців різко змінилося. В результаті обмежень прийнятих Сполученими Штатами у 1921 та 1924 роках, спрямованих проти міграції південних та східних європейців, у міжвоєнні роки XX століття набагато більша кількість слов'ян емігрувала до Канади, ніж до США.

Друга світова війна знаменувала собою ще одну паузу в міграції з Європи. Після війни, проте, згідно статистичних припущень, 350 000 слов'янських іммігрантів прибули приблизно в рівній кількості, до Сполучених Штатів та Канади в якості так званих переміщених осіб (DP) наприкінці 1940-х і на початку 1950-х років (Magosci 2005: 171). Подальша імміграція з Центральної та Східної Європи як в Канаду, так і в США, суттєво зменшилася в 1960-1970-х роках через обмеження, накладені комуністичними режимами, що правили слов'янськими країнами і виступали категорично проти еміграції на «капіталістичний Захід». У 1970-х роках спостерігається послаблення деяких обмежень для окремих груп населення (радянські євреї) та у 1980-х роках (поляки після виступів «Солідарності»); але лише революції 1989 року дали можливість новій хвилі так званих найновіших слов'янських іммігрантів залишити батьківщину і осісти в США та Канаді. За останнє десятиліття XX століття дані перепису населення зафіксували в цілому 19,7 млн. іммігрантів та їхніх нащадків, які ідентифікували себе як особи слов'янського походження – 17 400 000 в Сполучених Штатах і 2 300 000 в Канаді.⁴

Спосіб, у який слов'янські народи ідентифікували себе і були класифіковані державами, де вони мешкають, завжди становили проблему. Існують відмінності між схемами класифікації, використовуваними в Європі та Північній Америці. Основним джерелом інформації про кількість і групи слов'янських іммігрантів, обговорюваних в даному есе, є дані перепису населення, які збираються та публікуються кожні десять років у Сполучених Штатах і кожні п'ять років у Канаді.⁵ Не кожен перепис, однак, містить відомості про етнічний склад іммігрантів (народжених за кордоном) або про етнічне походження постійного населення в Сполучених Штатах чи Канаді. Дані про мову, а точніше, про осіб для яких «англійська не є рідною мовою», також фіксувалися, але це робилося в недостатньо систематичній манері в період з 1880-х років до теперішнього часу. Наприклад, звіти перепису США за 1900 і 1910 містять напрочуд докладні дані про рідну мову щодо двох категорій осіб: «іноземці білої раси» та «народжених за кордоном». Після цього дані про мову зникають з переписів США аж до 1970 року. У цьому ж році питання про мову знову було введено в питальник, але згодом, в 1980 році, його замінило питання про етнічну приналежність. Канада від 1911 року публікувала відносно послідовніші дані щодо «етнічного походження» і «рідної мови» іммігрантів.

Класифікація груп слов'янського населення та їхніх мов у даних перепису США і Канади становить ще більшу проблему. Багатотомне видання *Najnowsze*

³ Канадські дані перепису за 1921 р. зареєстрували 273 000 осіб, чие етнічне походження було вписано до однієї з наступних рубрик: чесько-словацька, польська, російська, українська та югославська. Ця цифра також включає народжених в Канаді, хоча переважну більшість становили іммігранти, які прибули здебільшого після 1900 року (Burnet and Palmer 1988: 42).

⁴ Дані цифри базуються на результатах перепису в США 1990 року та в Канаді 1991 року.

⁵ Щодо проблеми класифікації слов'янських та інших етнічних груп при переписі населення в США, див. Magosci 1987.

dziesięć języków słowiańskich, опубліковане під егідою міжнародного комітету славістів, заснованого в Опольському університеті в Польщі, виділяє чотирнадцять мов, маючи на увазі існування стількох же окремих етнічних (національних) груп (Gajda 1996–2004). Крім загальноновизнаних слов'янських мов, Опольський проект також включає кашубську, русинську (п'ять її варіантів), сорбо-лужицьку (два варіанти). Хорватська і сербська виділені як окремі мови. Натомість, класифікація перепису даних щодо діаспори в Сполучених Штатах і Канаді є складнішою. Наприклад, в 1990–1991 роках (найновіші порівняльні дані), то дані перепису США під рубрикою «слов'янських» вміщують 19 етнічних груп, але тільки 7 мовних груп.⁶ В той же час, дані канадського перепису нараховують 14 етнічних груп (які відрізняються від вміщених в переписі США) і 12 мовних груп.⁷

Класифікації як в американських, так і канадських переписах, однак, не збігаються з переліком слов'янських мов проекту Опольського університету. Наприклад, у різний час в північноамериканських переписах з'являлися пість загальних «категорій етнічного походження»: «чехословаки» (а також чехи, моравани і словаки окремо); «югослави» (а також вінди і чотири з п'яти колишніх югославських «націй»); «Радянський Союз» (а також білоруси, карпаторусини, росіяни і українці); «слов'яни» (етнічно розпливчата відповідь); «русини» (якими можуть бути білоруси, карпаторусини або українці) і «духобори» (в основному російськомовна релігійна група). З іншого боку, авторитетні енциклопедичні праці, які вийшли друком у Канаді та США (Magosci 1999, Thornstrom 1980) розрізняють інші слов'яномовні групи, включаючи боснійських мусульман, старообрядців (загалом російськомовних) і вендів (розмовляють мовою лужицьких сорбів). Важливо пам'ятати, що статистичні дані в цілому доступні для слов'янських мовців в Північній Америці в кращому випадку, відображають лише загальні тенденції і відносний розмір різних груп.

Якими ж є механізми слов'янські діаспори зберегли свої мови в Північній Америці? Стосовно писемних або літературних мов, то основним засобом були публікації, які, принаймні до недавнього часу, з'являлися в друкованому вигляді. Серед більшості груп слов'янських іммігрантів двома найважливішими типами організацій, заснованими майже на самому початку їх прибуття в останні десятиліття дев'ятнадцятого століття, були товариства взаємодопомоги (або братства) та церкви. Товариства взаємодопомоги мали на меті страхування своїх членів у випадку втрати роботи через хворобу, нещасних випадків, викликаних травмами або навіть смерті. Практично кожне товариство взаємодопомоги видавало газету, яка виходила завдяки членським внескам і розсилалася всім членам організації. Таким чином, зрозумілою їм мовою слов'янські іммігранти мали доступ до інформації про діяльність товариств взаємодопомоги, а також до новин про життя в Америці та в рідному краї, навіть якщо у випадку деяких груп вони бачили літературну форму «власної» мови вперше в житті.

Найдавніші газети зазвичай виходили раз на тиждень або кілька разів на тиждень і навіть щодня, тиражі яких іноді досягали понад 100 тисяч примірників, були

⁶ Групи слов'янських мов перераховані в переписі США 1990 року (що представляють 1 398 000 осіб, які розмовляють даними мовами) були наступними (в нисхідному порядку): польська, російська, сербо-хорватська, українська, чеська, словацька і словенська.

⁷ Групи слов'янських мов перерахованих в переписі Канади 1991 року (що включає 266 000 «особи, які спілкувалися вдома найчастіше даною мовою» на момент перепису) були наступні в нисхідному порядку: польська, українська, хорватська, російська, чеська, македонська, сербська, словацька, словенська, сербо-хорватська, болгарська та білоруська (Statistics Canada, 1992).

наступні: *Amerikanski srbobran* (1906–) Сербської Національної федерації; *Свобода* (1893–) Українського народного союзу; *Zajedničar* (1904–) Хорватського братерського єднання; *Dziennik Związkowy* (1908–) Польського національного альянсу; і найстаріший в цій групі, *Американский русский вестникъ* (1891–1952) Об'єднання греко-католицької руських братств. Періодично з'являлися популярні газети не пов'язані з будь-яким товариством взаємодопомоги, такі як *Russkoe*, пізніше *Novoe russkoe slovo* (1910–), і польських щоденних газет *Kurier Polski* (1888–1963) в Мілуокі і *Nony Świat* (1922–1971) в Нью-Йорку.

При багатьох газетах, як пов'язаних з товариствами взаємодопомоги, так і приватних, діяли видавництва, які публікували спеціалізовані та популярні журнали, книги, брошури і надзвичайно успішні щорічні альманахи (календарі). До початку Другої світової війни, і особливо в перші повоєнні роки, велика кількість інтелектуалів і освічених людей, які прибули до Нового Світу, призвела до появи наукових і літературних публікацій, основна мета яких полягала в забезпеченні альтернативного голосу в науці та культурі, що було неможливо на європейській батьківщині, де правили комуністи. Серед видатних прикладів таких публікацій слід назвати такі: російськомовний щоквартальник *Новый журнал* (засн. в Нью-Йорку 1942, виходить і тепер); кілька літературних творів чеських дисидентів на батьківщині опублікованих організованим в 1971 р. в Торонто Видавництвом 68-го року, а також наукових книг і журналів, які видавалися Науковим товариством імені Шевченка (засн. в Нью-Йорку, 1947р.), Українською вільною академією наук в США (засн. в Нью-Йорку, 1951р.), Польським інститутом мистецтв і наук в Америці (засн. в Нью-Йорку, 1942р.), Польською американською історичною асоціацією (засн. в Чикаго, 1944) та Сербською історико-культурною асоціацією «Негош» (засн. в Чикаго, 1958 р.).

Стосовно усного мовлення, то механізми його збереження були набагато різноманітніші, починаючи від розмовної мови, використовуваної між членами сім'ї вдома, в суспільній сфері у проповідях священників різних конфесій в церквах, у виступах на громадських та культурних заходах, у передачах по радіо і телебаченню, в освіті, починаючи від початкової школи і аж до університетського рівня. Окрім однієї провінції Квебек у Канаді (де, в будь-якому випадку, мешкає відносно невелика кількість осіб слов'янської походження), мова суспільного спілкування і освіти в усіх штатах США і в більшості провінцій Канади є англійська. Таким чином, по всій Північній Америці вона була домінантною мовою, з якою носії слов'янських мов повинні були стикатися за межами родинного кола.

У період масової слов'янської імміграції перед Першою світовою війною існували гетто-подібні квартали в деяких містах на північному сході США і протягом кількох десятиліть після війни в так званих блокових поселеннях у західній Канаді (провінції Манітоба, Саскачеван, Альберта), де та чи інша слов'янська мова функціонувала в громадській сфері. Деякі слов'янські мови навіть відігравали роль *lingua franca*, що використовувалися – або, принаймні, були зрозумілі – особам неслов'янського походження. Такі лінгвістичні «острови» існували протягом міжвоєнних років, а після Другої світової війни поступово стали зникати в результаті в основному демографічних моделей, що постійно мінялися в міських центрах Північної Америки. Цікаво, що кілька нових міських і сільських слов'яномовних «гетто» з'явилися вже в другій половині XX століття, як наприклад, російськомовний квартал Брайтон-Біч у районі Бруклін міста Нью-Йорк (мешканцями його є в основному радянських євреїв) і добровільно ізольовані сільські громади в Орегоні, на Алясці і в Альберті (складаються в основному з православних старообрядців). Але

сьогодні це явище є абсолютним винятком для слов'яно-американського і слов'яно-канадського світу. Слов'янські мови також були збережені і передані народженням в Америці нащадкам іммігрантів в школах, принаймні початкових, а в деяких випадках, середніх. У ранній період життя іммігрантів (1890–1950-ті роки) школи, які функціонували при церквах (православних, а особливо римо-католицьких та греко-католицьких), були основним засобом викладання слов'янських мов у деяких класах. Після Другої світової війни ці так звані парафіяльні школи поступово припинили викладання польською, російською, словацькою, українською та ін. мовами і перейшли на навчання англійською мовою.

У 1960 році в США вперше був прийнятий закон, що стосувався осіб, які розмовляють мовами, іншими, ніж англійська. «Двомовний освітній акт від 1968 року» зосереджував увагу саме на людях з «обмеженими навичками спілкування англійською мовою».⁸ Незважаючи на те, що акт ставив за мету забезпечувати права 70 груп, наприкінці 1970-х його дія була спрямована в першу чергу на іспаномовних громадян (в основному вихідців з Мексики) та чорношкірих американців, яким було необхідно вивчити стандартний американський варіант англійської мови. Серед небагатьох слов'янських груп, що скористалися «Двомовним освітнім актом 1968 року» були сільські громади старообрядців в Орегоні, що отримали певне державне фінансування для викладання російської мови у державних початкових школах.

У Канаді держава була більш прихильною до використання інших окрім англійської мов у державній шкільній системі.⁹ Ще 1897 року «Закон про державні школи в Манітобі» дозволив у будь-якій школі з десятьма чи більше учнями, що розмовляють мовою, відмінною від англійської, здобувати освіту цією мовою протягом частини навчального дня. До початку XX століття існувало не менше 100 шкіл у провінції Манітоба з частковим викладанням українською мовою. Польська мова також викладалася в деяких школах, але їх існувало лише дві в Манітобі і дві чи три в Квебеку. Коли після 1919 р. викладання мовами іншими, ніж англійська, в державних школах було припинено, церковно-парафіяльні школи вступили в гру з тим, щоб продовжити навчання деяких слов'янських мов, особливо української та, меншою мірою, польської.

Починаючи з 1970-х років, федеральний уряд Канади надає фінансування для так званої Програми мовної спадщини, які були і досі знаходяться у веденні окремих провінцій. Якщо 25 або більше батьків подали заяву, то викладання мовою іншою, ніж англійська або французька буде дозволено в державних школах після звичайних шкільних занять протягом тижня або по суботах. Провінції в західній Канаді розробили дуже докладні педагогічні програми чи то у вигляді двомовних шкіл, як в Альберті, чи у вигляді окремих класів «іммігрантськими» мовами (що складають від 20 до 50 відсотків навчального дня), як і в Саскачевані і Манітобі. Українська та польська мова, зокрема, мали найбільше користі від Програми мовної спадщини Канади. Стосовно української, то більше 9000 учнів отримували освіту цією мовою до кінця 1970-х років у трьох західних провінціях

⁸ Акт 1968 року, також відомий як Title VII, насправді являє собою серію додатків до Закону США 1965 року про початкову і середню освіту. Додаткову інформацію див.: Abigail M. Thernstrom, "Language: Issues and Legislation," in Thernstrom 1980: 619–626.

⁹ Дані про поляків взяті із гасла Генрі Раденкі, а про українців з гасла Френсіса Свіріппи, в Magocsi 1999: 1073–1074 і 1299–1301.

— Манітобі, Саскачевані та Альберті. Далі на схід в Онтаріо, незважаючи на вороже ставлення англомовних кіл до освіти мовами відмінними від англійської, на початку 1990-х років більше 3 000 учнів вивчали українську мову в державних школах. Водночас, польську вивчали більш, ніж 8 000 учнів в початкових і середніх школах. Єдиною іншою слов'янською групою, що скористалася Програмою мовною спадщини Канади є хорвати, хоча кількість шкіл і учнів набагато менше, ніж українських та польських.

Слов'янські мови є також предметом викладання в північноамериканських університетах, починаючи, принаймні, від перших десятиліть ХХ століття. Це складна і цікава тема, яка вимагає належного обговорення, можливо навіть, скликання цілої конференції. Тим не менш, можна відзначити, що в Північній Америці інтерес університетів до слов'янських мов носив вельми вибіркового характер. Увага зосереджується переважно на російській мові. Далеко позаду в плані кількості курсів і студентів становить польська мова і, ще менше, та, яку ми за звичкою називаємо сербсько-хорватською. Єдина відмінність у цій загальній картині є ситуація в Канаді, де українська замінює польську та сербо-хорватську за кількістю чисел курсів університетського рівня, поступаючись лише російській.

Враховуючи англомовну природу більшої частини Північної Америки, не дивно, що всі мови, принесені іммігрантами, чи то в письмовій формі, чи, в першу чергу, в усній, зазнавали неминучого і зрештою досить сильного впливу англійської мови. Не лише англійські кальки і запозичені слова рясніють у слов'янських мовах в Північній Америці (у письмовій чи усній формі), навіть синтаксис і вимова зазнали англійського впливу. У результаті, природний носій слов'янської мови, народжений на європейській батьківщині може одразу виявити з розмови, що його чи її співрозмовник протягом навіть недовгого часу мешкав у Північній Америці, або там народився. З іншого боку, не так просто відрізнити, наприклад, американця, що розмовляє українською мовою від канадця, оскільки мовлення обидвох однаково перебуває під впливом англійської.

Ще однією темою, яка представляє інтерес, можна назвати, так звані, північноамериканські аномалії. Одне з таких явищ пов'язане з існуванням у Північній Америці певних слов'янських мов, які на європейській батьківщині ніколи не існували в соціологічно повному вигляді, або зникли в ході двадцятого століття. Відомо, наприклад, що тексти, написані східнославацькими діалектами, процвітали на хвилі протестантської Реформації в тодішній північно-східній частині Угорського королівства, але були витіснені центральними словацькими діалектами, які лягли в основу сучасної літературної мови сформованої в середині дев'ятнадцятого століття. Проте, перша газета для словацьких іммігрантів в Сполучених Штатах з'явилася східнославацьким спіншським діалектом (*Amerikanszko-szlovenszke noviny*, 1886–89).¹⁰ Більше того, вона виходила угорської формою латинського алфавіту. Східнославацька «національна» ідентичність відома під етнонімом *Slovjak*, який для деякого також означала проугорську політичну орієнтацію, ще довго залишилася в Сполучених Штатах, після зникнення або повного пригнічення на батьківщині. Ще наприкінці Другої світової війни виходили не менш ніж 22 газети, написані одним зі східнославацьких діалектів.¹¹

¹⁰ Ця газета продовжувала публікуватися до 1922 року, але з 1889 року вона перейшла на літературну словацьку, *Amerikánsko-slovenské noviny* (Stolarik 1987).

¹¹ Опис східнославацької мови в цих публікаціях, див. Lifanov 2005.

Подібний феномен становлять прекурські словенці, відомі в англійській мові як вінди (на відміну від вендів — лужицьких сорбів). Віндською мовою з гордістю розмовляють американські представники даної групи, публікації віндською (в угорській транскрипції) випускалися протягом кількох десятиліть у першій половині XX століття громадою, яка налічувала близько 10 000 осіб і була сконцентрована в місті Бетлегем, штат Пенсільванія.¹² Як і східні словаки або слов'яки неохоче ідентифікували себе словаками, так і прекурські вінди дистанціювалися від словенців.

Можливо, найтривалішою та найміцнішою з північноамериканських слов'янських мов, яка не розвивалася (принаймні донедавна) у манері, відмінній від розвитку подій в Європі, була карпаторусинська. У той час, як протягом двадцятого століття, літературна російська або літературна українська стали домінуючими мовами, прийнятими (або нав'язаними) карпатським русинам в Європі, у Північній Америці нестандартизована форма карпаторусинської процвітала між 1890 і 1950 роками як розмовна мова і трохи довше — як писемна. Протягом понад півстоліття широкий спектр газет, альманахів (календарів), журналів та окремих літературних творів з'явилися в Сполучених Штатах, у тому числі перший роман русинською мовою.¹³

Інша північноамериканська аномалія стосується алфавітів. Алфавіт суперечки, які, здавалося, закінчилися серед адептів більшості слов'янських мов ще наприкінці дев'ятнадцятого століття, продовжують точитися в Північній Америці в XX столітті. В той час як східнослов'янські та віндські іммігранти використовували угорську форму латинського алфавіту в знак етнічної та культурної відмінності, американці карпато-русинського походження від 1920-х років видавали свої публікації тієї чи іншою формою слов'янських мов, проте з практичних міркувань вживали замість кирилиці латинський алфавіт (як правило, на основі чеської орфографії). Щодо кирилиці, то традиційні форми її змогли вижити в Північній Америці, де протягом тривалого часу жвава російськомовна преса та інші публікації навмисно — навіть агресивно — використовували дореволюційний етимологічний алфавіт і літературні норми, аби відмежуватися від будь-яких змін в російській мові, запроваджених в Радянському Союзі.

Підсумовуючи сказане, слід відзначити, що слов'янські мови розвивалися і часом навіть процвітали в Північній Америці протягом майже півтора століття, від 1870-х років по теперішній час. У той час, як слов'янське розмовне мовлення, можливо, страждало через географічну ізоляцію від європейської батьківщини і тотальний вплив англійської мови, яка поступово стала домінуючою в американських і канадських товариствах; публікації слов'яномовних белетристів, вчених і громадянських діячів, що з'явилися в Північній Америці і залишаються частиною спадщини, гідною наукового вивчення. Окрім того, дані публікації дають уявлення про історію іммігрантських груп в діаспорі, вони також зробили свій внесок до інтелектуальної спадщини слов'янства незалежно від того, де його лінгвістичні носії фізично знаходяться.

¹² Найбільш яскравою і з найтривалішим терміном публікації віндською мовою була газета *Amerikanski szlovenczov glasz*, яка виходила у Бетлегемі, штат Пенсільванія з 1921 по 1947 роки.

¹³ Існує досить багата наукова література присвячена мові русинів Північної Америки (Bidwell 1971; Duličenko і Magočij 2004), у тому числі антології текстів (Duličenko 2008). Найстаріша газета *Amerikansky russky vestnik*, яка найдовше видавалася має докладний аналітичний індекс своїх перших чотирьох десятиліть свого існування (Evans 1979; Karłowicz 2000).

Література

- Bidwell, Charles. 1971. *The Language of Carpatho-Ruthenian Publications in America*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Center for International Studies.
- Burnet, Jean R. – Palmer, Howard. 1988. *"Coming Canadians": An Introduction to the History of Canada's Peoples*. Toronto: McClelland and Stewart.
- Carpenter, N. 1927. "Immigrants and Their Children." In: *U.S. Bureau of the Census Monograph*, No. 7. Washington, D. C.
- Duličenko, Aleksander – Magočij, Pavel Robert. 2004. "Ameryka". In: Paul Robert Magocsi, ed. *Rusyn'skyj jazyk*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 305–315 and 385–392.
- Duličenko, Aleksander. 2008. "Karpatorusinskaja pis'mennost' Ameriki," In: *Pis'mennost' i literaturnye jazyki Karpatskoj Rusi (XV–XX vv.)*. Užhorod: Izd-vo V. Padjaka, 510–704.
- Evans, James M. 1979. *Guide to the Amerikansky Russky Viestnik*, Vol. I: 1894–1914. Fairview, N. J.: Carpatho-Rusyn Research Center.
- Gajda, Stanislaw, series editor. 1996–2004. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, 14 vols. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej.
- Karlowich, Robert A. 2000. *Guide to the Amerikansky Russky Viestnik*, Vol. II: 1915–1929. New York: Columbia University Press/East European Monographs.
- Lifanov, Konstantin. 2005 *Jazyk vostočnoslovackich publikacij v SŠA konec XIX-načalo XX vv.* Munich: Lincom Europa.
- Magocsi, Paul Robert. 1987. "Are the Armenians Really Russians? – Or How the U. S. Census Bureau Classifies America's Ethnic Groups," *Government Publications Review*, Vol. XIV, No. 2. Elmsford, N. Y., 133–168.
- Magocsi, Paul Robert, ed. 1999. *Encyclopedia of Canada's Peoples*. Toronto: University of Toronto Press.
- Magocsi, Paul Robert. 2005. "In Step or Out of Step with the Times? Central Europe's Diasporas and Their Homelands in 1918 and 1989," *Austrian History Yearbook*, Vol. XXXV, Minneapolis, 169–189.
- Statistics Canada. 1992. *Home Language and Mother Tongue – The Nation: 1999 Census*. Ottawa: Industry, Science, and Technology Canada.
- Stolarik, M. Mark. 1987. "The Slovak-American Press." In: Sally M. Miller, ed. *The Ethnic Press in the United States*. New York, Westport, Conn. and Greenwood Press, 353–368.
- Thernstrom, Stephen, ed. 1980. *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Slavic immigrant cultures in North America: The language factor

The goal of this essay is to provide a general overview of Slavic immigrant cultures, with a particular emphasis on language and its development among diasporan groups in North America – the United States and Canada. Of particular concern is when and how Slavic languages appeared in North America and what have been the mechanisms whereby they have been maintained.

The essay discusses how Slavic languages appeared in North America (the result of immigration); how the Slavic peoples have been classified in the United States and Canada; how the various languages have been maintained (through publications and schools), and finally how certain literary languages continued to exist in North America even after they died out in the European homeland.

Переклад з англійської Надії Кушко

VAJDASÁGI HELYSÉGNÉVRENDEZÉS A XXI. SZÁZADBAN

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

Újvidéki Egyetem

A két világháború közötti időszakban sem hivatalosan, sem nyilvánosan nem használták helységneveiket a vajdasági magyarok. A szocialista Jugoszláviában megfelelő törvényes rendelkezés híján csak helyi szinten volt meg egy-egy nemzetiségi településnév kodifikálásának a lehetősége. A 2002. évi szövetségi kisebbségi törvény közvetlen ösztönzést adott vajdasági magyar helységnevek hivatalos státusának rendezéséhez. A Magyar Nemzeti Tanács nyelvhasználati bizottsága 2002–2003-ban kialakította a vajdasági magyar helységnevek meghatározásának elveit, valamint névjegyzéket terjesztett elő. Munkája során az érintett településeken lakóknak és a kérdés iránt érdeklődőknek a véleményét is figyelembe vette. Az MNT néhány módosításával a jegyzék meg is jelent a tartományi hivatalos lapban. A hivatalossá vált neveknek névtáblán való feltüntetése nem minden esetben folyt zökkenőmentesen. 2004-ben a nyelvhasználati bizottság a magyar nyelvet hivatalos használatba be nem vezető vajdasági községekben található települések elnevezését határozta meg. 2004–2005-ben a budapesti Földrajzinév-bizottság is foglalkozott a vajdasági magyar helységnevekkel, és tett javaslatot a magyar nyelvű sajtóban, földrajzi és térképészeti kiadványokban használandó elnevezésükre. Néhány esetben a Földrajzinév-bizottság teljesen más nevet vagy névalakot ajánlott, mint amilyent az MNT Vajdaság Autonóm Tartományban hivatalos használatra megállapított. Az összhang megteremtése érdekében fokozottabb együttműködésre van szükség az illetékes határon túli szervezetek és a megfelelő anyaországi szervezetek között.

A közösségi és a hivatalos név

A közösségi nevet a közösség alkotja, fogadja be, vagy alkotja újra. Az ilyen név a beszélt nyelv eleme, ezért különféle változatai lehetnek. Elettét a kollektív emlékezet, az áthagyományozás biztosítja. Az emberek az egymás közötti érintkezésben, a mindennapi beszédhelyzetben használják a közösségi nevet. Ezzel szemben a hivatalos nevet a hatóság alkotja, fogadja be, vagy alkotja újra. A hivatalos név az írott nyelv eleme, és nem lehetnek változatai, tehát normatív. Élete a hatóság önkényétől függ, érvényét törvények, a közigazgatás felsőbb és alsóbb szerveinek rendeletei szabályozzák. Használata nem tetszőleges, de csak a hivatalos fórumokon kötelező (vö. Mező 1982: 42). Sajátos átmenetet képviselnek azok a kisebbségi nyelvű nevek, amelyek hivatalos státust kapnak valamely országban vagy régióban. Ez a tanulmány azokat a kérdéseket taglalja, amelyek a vajdasági magyar helységneveknek hivatalossá tételéhez fűződnek.

Vajdasági magyar nemzetiségi településnevek a múltban

A két világháború közötti időszakban nemhogy hivatalosan nem használhatták közösségi helységneveiket a vajdasági magyarok, hanem még nyilvánosan (pl. újságban) sem. Egyedül arra volt lehetőség, hogy fonetikusán átírják a szerb hivatalos nevet (pl. *Szenta*, *Szobotica*, *Petrográd*, *Sztára Kanyizsa*, *Pancsevo*, *Szvilajevó*, *Mól*, *Szrbobrán*, *Rigyica*, *Szombor* stb.). A második világháború után fokozatosan enyhült a kisebbségi nevek használata iránti szigor, a zömmel magyarlakta települések neve magyarul is megjelenhetett az újságban, ha

nem nagyon tért el a szerb megnevezéstől (pl. *Zenta, Kanizsa, Topolya, Szaján, Palics* stb.). A szocialista időszakban a vajdasági magyar helységneveknek egy része nem abban az alakban volt használatos, amelyben törzskönyvezték. Az 1941-ben adott nevek zöme azért nem maradt fenn, mert annak a lakosságnak (a bukovinai telepéseknek), amelynek a kedvéért adták, mennie kellett. Egyes nevek használatát azért nem engedte a jugoszláv hatalom, mert a szerb névalak történelmi eseményre, neves személyre utal (pl. *Szenttamás – Srbobran, Módos – Jaša Tomić*). A vajdasági magyar nyelvközösség mellőzött egyes neveket, különféle megfontolásból más névalakot vagy nevet használt helyettük (*Bácskossuthfalva – Ómoravica, Bácsgyulafalva – Telecska, Bácsfeketehegy – Feketics, Bácskertes – Kupuszina, Kevevára – Kovin, Torontálvásárhely – Debehajcsa, Óbecse – Becse, Magyarkanizsa – Kanizsa, Nagykikinda – Kikinda, Torontáltorda – Torda* stb.) (Marković 1966). Ezenkívül különleges esetek is akadtak. Például a *Zentagumaras* név használatára kedvezőtlen hatással van az a körülmény, hogy ez a település már régóta nem Zentához, hanem Topolyához tartozik, ezért az ott lakók inkább a szerb névnek megfelelő *Orahovo* névváltozathoz ragaszkodnak.

A vajdasági helységnevérendezés jogi alapjai

Szerbiában sokáig csak helyi szinten volt meg egy-egy nemzetiségi településnév kodifikálásának a lehetősége. A szabadelvű szellemiségű 1974. évi jugoszláv alkotmány életbe lépése után úgy látszott, megért az idő arra, hogy a helységnevekről szóló törvény is megszülessen, és szabad út nyíljon a nemzetiségi helységnevek használata előtt, de politikai egyetértés hiányában csak helyi szinten maradt meg egy-egy nemzetiségi településnév kodifikálásának a lehetősége. Ezt leginkább azokban az (általában bácskai) községekben¹ tették meg, amelyeknek nemzetiségi többségű lakosságuk volt (*Ada, Becse, Kanizsa, Kisbgyes, Topolya, Zenta* stb.).

A vajdasági magyar helységnevek hivatalos státusának rendezéséhez a közvetlen ösztönzést a 2002 februárjában meghozott szövetségi kisebbségi törvény (Törvény 2002) adta.

Ennek 11. szakasza rendelkezik arról, hogy a földrajzi neveket, települések, terek, utcák nevét az ott élő kisebbségek nyelvén, hagyományaik és helyesírása szerint (is) ki kell írni. 2003 májusában Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza határozatot hozott a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről. A határozat 6. szakasza a nyilvános feliratok és nevek feltüntetésének módjával foglalkozik, kimondva, hogy a helységneveket nemzeti kisebbségi nyelvén, e nyelv helyesírása és hagyományai szerint is ki kell írni, mégpedig a szerb nyelvű szöveg alatt vagy jobbról, azonos betűtípussal és betűnagysággal. A határozat 7. szakasza elrendeli, hogy a települések nemzeti kisebbségi nyelvű hagyományos nevét az adott nemzeti kisebbség nemzeti tanácsa állapítja meg, és teszi közzé Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapjában (Határozat 2003a).

A vajdasági magyar helységnevek meghatározása

2002-ben megalakult a vajdasági magyar nemzeti közösségnek nyelvhasználati, oktatási, tájékoztatási és művelődési kérdéseivel foglalkozó testülete, a Magyar Nemzeti Tanács. Hamarosan a Magyar Nemzeti Tanács nyelvhasználati bizottságának megalakítására is sor került. A jogászokból és nyelvészekből álló kilenctagú bizottság (amelynek jelen tanulmány szerzője is tagja volt) dr. Várady Tibor jogászprofesszor vezetésével 2002. decemberében kezdte meg működését. A 2002. december 13-án Újvidéken tartott ülés-

¹ A *község* főnév a vajdasági szóhasználatban élő sajátos jelentése szerint szerepel a tanulmányban, a szerb *opština* főnévnek megfelelően járáshoz hasonló méretű közigazgatási egységet jelölnek vele.

sen a megoldandó problémák jegyzékén már szerepelt a helységnevek történelmi magyar elnevezéseinek meghatározása. A bizottság megfogalmazta azokat az elvi álláspontokat, amelyek irányadók lehetnek a konkrét megoldások megtalálásában (Jegyzőkönyv 2002). 2003. január elején közzé is tette őket a sajtóban, hogy véleményt mondjanak róla az olvasók: magánszemélyek vagy szervezetek, pártok tagjai. A Magyar Nemzeti Tanács nyelvhasználati bizottsága 2003-ban több ülésén is foglalkozott a hivatallossá teendő magyar helységnevek kérdésével. Munkájában a bizottság a hozzáférhető névjegyzékeket (Papp 1996, Sebők 1997, Lelkes 2013 stb.) is tanulmányozta.

A vajdasági magyar helységnevek meghatározásának elvei a következők voltak:

1. Vajdaság Autonóm Tartomány területén minden helységnek lehet magyar neve, függetlenül attól, hogy volt-e korábban hivatalos használatban (pl. a *Mali Pesak* lehet *Kishomok*). Törvényi feltétel, hogy a magyar névhasználat hagyományos legyen, tehát a magyar nyelvhasználatban elfogadottnak számítson.
2. Nem lehetnek elfogadottak azok a magyar helységnevek, amelyeket 1941 és 1945 között újonnan alkotott helységnevek (zömmel a Bácskában létesített bukovinai csángó telepek neve).
3. A helységnévrendezés (1898–1912) idején mesterségesen alkotott nevek is elvben mellőzendők. Kivétel tehető, ha egy-egy ilyen elnevezés átment a közhasználatba, és ma hagyományos magyar elnevezésnek tekinthető.
4. Esetről esetre kell mérlegelni a nevek megkülönböztető elemeinek felvételét (*Bácsföldvár* vagy *Földvár*).
5. Indokolt esetben a szerb névtől teljesen eltérő magyar névhez is ragaszkodni kell, ha ez felel meg a magyar nyelvhasználati hagyománynak (pl. *Szenttamás* – *Srbobran*).
6. Azokban az esetekben, amikor egy helységnévnek több magyar változata is használatban van, a kérdést az érintettek bevonásával kell megoldani, pl. *Omorovic* v. *Ómoravica* v. *Bácskossuthfalva* (Felhívás 2003).

A vajdasági magyar helységnévrendezés nemcsak politikai és államigazgatási kérdés volt, hanem korunk szellemének megfelelően a demokratikus véleménynyilvánításra való lehetőség is. Maguk a nyelvhasználati bizottság tagjai is néhány vitatott névalak esetében kiszálltak a terepre, hogy elbeszélgessenek a helybeliekkel, kikérjék a véleményüket, és bátorítsák őket, ha aggályoskodnak, hogy a másajkúak hogyan reagálnak majd a névmódosításra. A Magyar Szó napilap *Mi legyen a neve?* címmel cikksorozatot indított, amelynek alapvető célja az volt, hogy minél több helyi és szakmai véleményt, információt begyűjtsenek a vitatott helységnevekkel kapcsolatban, még mielőtt a végső döntés megszületne. A lap újságírói 2003. július végéig ellátogattak azokra a településekre, amelyeknek lehetséges magyar elnevezésével kapcsolatban több lehetséges változat is felmerült. Az ily módon begyűjtött, elsősorban helyi véleményeket és információkat rendszeresen közölték a lap középső oldalán. A szerkesztőség egyúttal felhívta a Magyar Szó olvasóinak figyelmét, hogy a témához, az olvasottakhoz ők is hozzászólhatnak, akár elektronikus levélben, akár hagyományos postai úton. Arra is nyomatékosan felhívták az olvasók figyelmét, hogy csak a rövid, lényegre törő véleményeket fogja a lap közölni, a hosszabb lélegzetvételű, tanulmányszámba menő írásokat a szerkesztőség továbbítja a Magyar Nemzeti Tanácsnak, illetve fenntartja a jogot a megrövidítésükre. A helységnévrendezésnek nagy sajtóvisszhangja volt. Az interjúkban elhangzottak és az olvasói levelekben közölt vélemények szociográfiai, szociolingvisztikai és településtörténeti szempontból is érdekesek, tanulságosak voltak (Cikksorozat 2003).

Huszonnyolc olyan közigazgatási egység van Vajdaság Autonóm Tartományban, amely a magyar nyelvet hivatalosnak elismeri, a hozzájuk tartozó 287 település közül 266-nak a magyar nevét határozta meg az MNT (Határozat 2003b). Néhány jelentősebb magyar lakosságú helység kimaradt ebből a helységnévrendezésből, mivel olyan községben vannak, amelyben a magyar nyelv nem hivatalos. Ilyen például az Apatin községhez tartozó *Szvilágyi* (Svilojevo), amelynek a 2002. évi népszámlálás szerint 58%-os magyar lakossága van (Popis 2002). A nyelvhasználati bizottság 2004-ben tárgyalta azokat a vajdasági magyar helységneveket, amelyek olyan községek településeire vonatkoznak, ahol nincsen hivatalos használatban a magyar nyelv. Különösen azoknak a településeknek a megnevezése jelentett gondot, amelyek hajdan Horvát-Szlavónországhoz tartoztak, és így kívül estek a monarchia-korabeli magyar törzskönyvbizottság hatáskörén, és nem volt hivatalosan megállapított magyar nevük. A szóban forgó településeknek nem mindegyike kapott magyar nevet az MNT nyelvhasználati bizottságától, elsősorban azért, mert a bizottságnak nem volt kellő támpontja a névadáshoz (Határozat 2004).

A vajdasági standardizálásra a magyarországi Földrajzinév-bizottság is reagált (FNB 2005, Földrajzinév-bizottság). Javasataik a helységneveknek a magyar nyelvű sajtóban, a földrajzi és a térképészeti kiadványokban használandó elnevezésére irányultak, reagálásuk a szerbiai hivatalos használatot nem befolyásolta, ezt ugyanis a szerbiai hatóságoknak van joguk meghatározni.

Helységnévtáblák módosítása

A vajdasági helységek magyar névváltozatának hivatalossá tétele a hivatalos lapban közzétett határozattal nem fejeződött be, utána következhetett az addigi helységnévtábla módosítása. Azoknak a helységeknek az esetében erre nem is volt szükség, amelyekben a megfelelő községi alapszabályi rendelkezés értelmében már voltak kétnyelvű helységnévtáblák. Ahol viszont most írták ki először nemzetiségi nyelven a település nevét, megtörtént, hogy összefirkálták, lefestették a nevet, vagy megrongálták a táblát. Szenttamáson (Srbobran) az ottani polgármester „Srbobran – Szrbobrán” feliratú táblát állíttatott a település bejáratához, nem fogadva el a hivatalosnak minősített Szenttamás névalakot (azzal az indoklással, hogy a helybelieket „a fasizmusra emlékezteti”). A közvélemény és a televízió nyilvánosságának a nyomására azonban ezt a táblát mégis a „Srbobran – Szenttamás” feliratú táblára cserélték ki (Molnár Csikós 2005).

Szemléleti és gyakorlati különbségek

A magyarországi és a vajdasági hivatalos testületek munkájában különféle szemléleti és gyakorlati különbségek jutottak kifejezésre. A monarchia kori helységnévrendezésnek a magyarosítás alapvető szempontja volt, míg a mai vajdasági helységnévrendezésben ez csak bizonyos mértékig jutott kifejezésre. A vajdasági bizottság nem kreálhatott új neveket, hanem a használatban levők közül kellett kiemelnie egyet. A teljes Kárpát-medencei magyar névanyag szempontjait (mint pl. a névazonosság elkerülését) kevésbé fontos tényezőnek tartotta, mivel névjavasatai a Szerb Köztársaság területén való használatra irányultak (illetve a törvényes felhatalmazás alapján irányulhattak). A határon túli standardizálásra reagáló magyarországi Földrajzinév-bizottság által javasolt hivatalos névformák csak Magyarország területén érvényesek, hiszen az anyaországnak nincsen szuverenitása a határon túli magyar lakosságú területeken (Molnár Csikós 2005, Lelkes 2005).

A nevek homonímiája

A településnevek differenciálására már a természetes névadás időszakában is szükség mutatkozott, ugyanis az azonos helynevek megjelenése miatt veszélybe került azonosító funkciójuk. A differenciált nevek leginkább differenciáló jelző segítségével jöttek létre (Bölcskei 2010: 33). A nevek homonímiájának elkerülése a névanyag egészének szempontjából fontosnak számít. Ennek ellenére „a homonímia elkerülésének elve igen rövid ideig működött, és nem vált általánosan ismert, alkalmazott elvvé a szakmai berkekben” – mondja Mikesy. Szerinte „az ország trianoni feldarabolása után több mint hetven évig nem találjuk nyomát annak, hogy egy helység nevének megállapításakor figyelembe vették volna a teljes helységnévállományt” (Mikesy 2013: 45). Másrészt gyakran eltérés tapasztalható a helyi névhasználat és a hivatalosan megállapított név között: „A helyi névhasználat a többbelemű településnevek esetében mindig csak a településnév egy jellemző részletét alkalmazza, a megkülönböztető előtag nélkül. Emiatt a megkülönböztető jelzőt feleslegesnek, idegennek érzik. A napi kommunikációban a helybeliek és a szomszédos települések lakói Magyarországon sem használják a névrendezés során kapott előtagot, csak az eredeti nevet, sőt esetenként a hivatalostól eltérő megkülönböztető előtag alkalmazása sem ritka” (Perger 2013: 78). Különösen a határon túli területeken kifejezettebbek az efféle eltérések: „A határon túli hivatalos vagy félhivatalos magyar nevek jelentős számban eltérnek az anyaországban ismerttől, mert praktikussági vagy politikai okok miatt elhagyják a megkülönböztető előtagot. Ezzel megsértik azt a száz évvel ezelőtt kialakított, azóta többé-kevésbé következetesen alkalmazott alapelvet, hogy a Kárpát-medencében minden településnek csak egy hivatalos neve lehet, és ezt a nevet csak egy település használhatja. Szlovákia, Ukrajna, Románia és Szerbia egyes településeinek van hivatalos magyar neve, amely több esetben nem egyezik meg a korábbi hivatalos magyar névvel, mert a név jelzőjét elhagyták vagy kicserélték” (Perger 2013: 78). Arra való tekintettel, hogy a helységnév-állomány egységességét a homonímia is gyengíti, „a homonim nevek módosítása is elengedhetetlen újstandardizálási feladatnak bizonyul, azonban ennek megoldása „interdiszciplináris vizsgálatokat igényel, különös tekintettel a helyi névhasználati sajátosságok figyelembevételére” (Csomortáni 2014: 89).

Névazonosságok és eltérések

Azok között a névváltozatok között, amelyeket a MNT állapított meg, illetve a FNB javasolt, valamint amelyek már korábban hivatalosak voltak, különféle azonosságok és eltérések jutnak kifejezésre²:

a) A vajdasági települések zömében az MNT és a FNB névajánlata azonos a monarchiabeli hivatalos helységnévrendezés utáni névvel. Pl. *Bačka Topola* (sz) – *Topolya*, *Bačko Gradište* (sz) – *Bácsföldvár* (m és f), *Banatsko Novo Selo* (sz) – *Révaiújfalú* (m és f), *Čantavir* (sz) – *Csantavér*, *Debeljača* (sz) – *Torontálvásárhely* (m és f), *Jazovo* (sz) – *Hódegyháza* (m és f), *Mali Idoš* (sz) – *Kisbégyes* (m és f), *Ostojićevo* (sz) – *Tiszaszentmiklós* (m és f), *Šajkaš* (sz) – *Sajkászentiván* (m és f), *Telečka* (sz) – *Bácsgyulafalva* (m és f) stb.

b) Néhány olyan esetben is azonos az MNT és a FNB névajánlata, amikor a településnek nem volt korábban megállapított magyar hivatalos neve: *Gornji Breg* (sz) – *Felsőbég* (m és f), *Male Pijave* (sz) – *Kispiác* (m és f), *Sterijino* (sz) – *Valkaisor* (m és f), *Totovo Selo* (sz) – *Tóthfalú* (m és f) stb.

² A példaként felsorolt települések különböző névalakjai után zárójelben kisbetűket találunk, ezek az alábbiakat jelölik: (sz) – hivatalos helységnév szerbül, (m) – a Magyar Nemzeti Tanács által megállapított név (f) – a Földrajzinév-bizottság névajánlata, (v) – az I. világháború előtt vagy a II. világháború idején adott hivatalos magyar név.

c) Olykor a FNB teljesen más nevet ajánlott, mint amilyent az MNT megállapított: *Begejci* (sz) – *Torák* (m) – *Bégatárnok* (f), *Rusko Selo* (sz) – *Kisoros* (m) – *Torontáloroszi* (f) stb.

d) Az is előfordul, hogy az MNT által megállapított név azonos a FNB által javasolt névvel, de eltér a magyar hatóságok által korábban az I. világháború előtt vagy a II. világháború idején adott névtől. Pl. *Srpski Krstur* (sz) – *Szerbkeresztúr* (m és f) – *Ókeresztúr* (v).

e) A FNB névajánlata néha előtagjában, utótagjában vagy egyik hangzójában tér el az MNT hivatalos névformájától. Például: *Banatski Dvor* (sz) – *Udvarnok* (m) – *Törzsudvarnok* (f), *Kelebija* (sz) – *Kelebia* (m) – *Alsókelebia* (f), *Tornjos* (sz) – *Tornyos* (m) – *Zentornyos* (f), *Aleksa Šantić* (sz) – *Sári* (m) – *Sáripusztja* (f), *Banoštor* (sz) – *Bánostor* (m) – *Bánmonostor* (f), *Novi Itebej* (sz) – *Magyarittabé* (m) – *Magyarittebe* (f), *Turija* (sz) – *Turia* (m) – *Turja* (f) stb.

f) Néhány település magyar nevét az MNT nem határozta meg, a FNB-nak viszont volt névjavaslat: *Mišićevo* (sz) – *Vámtelek* (f), *Radčević* (sz) – *Bélajárás* (f), *Vršacki ritovi* (sz) – *Versecrét* (f).

g) Nagy számban olyan esetek is előfordulnak, hogy a FNB-nak nem volt javaslata, az MNT viszont meghatározta a hivatalos magyar nevet. Pl. *Čerević* (sz) – *Cserég* (m), *Gygeteg* (sz) – *Gergeg* (m), *Morović* (sz) – *Marót* (m), *Rakovac* (sz) – *Dombó* (m), *Stajicevo* (sz) – *Óécska* (m), *Vrdnik* (sz) – *Rednek* (m), *Velika Remeta* (sz) – *Nagyremete* (m) stb.

h) Az időközben összevont helységek többségében a MNT által megállapított név azonos a helységnévrendezés utáni monarchiabeli hivatalos névnek megkülönböztető előtag nélküli változatával és a FNB által javasolt névvel: *Elemir* (sz) – *Elemér* (m és f) – *Alsóelemér* (v), *Felsőelemér* (v), *Vrbas* (sz) – *Verbász* (m és f) – *Óverbász* (v), *Újverbász* (v) stb.

i) Az összevont helységek némelyikének esetében a MNT által megállapított név azonos a települések egyikének a helységnévrendezés utáni monarchiabeli hivatalos nevével és a FNB által javasolt névvel. Pl. *Novo Miloševo* (sz) – *Beodra* (m és f) – *Beodra* (v), *Karlova* (v).

Összegzés

A határon túli magyar helynevek standardizálása sokrétű feladat, hiszen különféle szakmai, politikai és gyakorlati szempontokat kell benne összehangolni. Nyilván túlságosan leegyszerűsítik a dolgot azok, akik szerint egyszerűen csak fel kell újítani az egy évszázaddal ezelőtt törzskönyvezett hivatalos neveket. A határon túli magyar helynevekre vonatkozó standardizálási tevékenység a politikai realitással összhangban kell, hogy folyjék, egyúttal pedig fokozottabb együttműködésre van szükség az illetékes határon túli szervezetek és a megfelelő anyaországi szervezetek között. A közös problémákat közösen kell megoldani, azzal, hogy a felek tartsák tiszteletben egymás szempontjait.

Források

- Cikksorozat 2003: Mi legyen a neve? *Magyar Szó*, 2003. július 3., 8–9., 2003. július 10., 9., 2003. július 15., 8–9., 2003. július 19., 10–11., 2003. július 23., 8–9., 2003. július 25., 8.
- Felhívás 2003: Készül a helységnevek magyar elnevezésének listája: a Magyar Nemzeti Tanács Nyelvhasználati Bizottságának közleménye, *Magyar Szó*, 2003. június 28–29., 10–11.
- FNB 2005: *Vajdasági magyar helynevek* (kézirat).
- Földrajzínév-bizottság* [<http://2010-2014.kormany.hu/hu/videkfejlesztési-minisztérium-/kozigazgatasi-allamtitkarsag/hirek/foldrajzinev-bizottsag> – 2015.03.20.]
- Határozat 2003a: Határozat a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm Tartomány Területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről, *Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja*, LIX. évf., 8. szám, 165–167. (2003. május 22.)

- Határozat 2003b: Határozat Vajdaság helységeinek magyar elnevezéséről, *Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja*, LIX. évfolyam, 12. szám, 249–256. (2003. augusztus 27.)
- Határozat 2004: *Határozat a magyar nyelvet hivatalos használatba be nem vezető vajdasági községek és a területükön található települések elnevezéseinek meghatározásáról*, MNT 7/2004.
- Jegyzőkönyv 2002: *a Magyar Nemzeti Tanács Nyelvhasználati Bizottságának 2002. december 13-án Újvidéken tartott üléséről készült jegyzőkönyv* (kézirat).
- Lelkes György 2013. *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 3. kiadás. Budapest: Balassi Kiadó.
- Marković Milica 1966. *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine – za period od 1853 do danas*. Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- Papp György 1996. Délvidéki helynévtár. A délvidéki (szlovén, horvát, vajdasági) helynevek délszláv–magyar összevető szótára In: *Révai Nagy Lexikona, Ki kicsoda Jugoszláviában*. Budapest: Babits Kiadó.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002., *Stanovništvo*, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, februar 2003.
- Sebők László 1997. *Határon túli magyar helységnév-szótár*, Budapest: Teleki László Alapítvány.

Irodalom

- Bölcskéi Andrea 2010. *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Csomortáni Magdolna 2014. A romániai magyar kisebbségi helységnév a nyelvi tervezés érdeklődési körében. *Névtani Értesítő* 36. 81–93.
- Lelkes György 2005. A délvidéki hivatalos helységnevek – eredmények és gondok, *Hungarológiai Közlemények*, XXXVI. évf. 2. sz., 20–27.
- Mező András 1982. *A magyar hivatalos helységnévvadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mikesy Gábor 2013. Helységneveink 1913-as tükörben. *Névtani Értesítő* 35. 37–53.
- Molnár Csikós László 2005. Vajdasági helységnevek mai magyar hivatalos alakja. *Hungarológiai Közlemények*, XXXVI. évf. 2. sz., 28–35.
- Perger Imre 2013. A határon túli vasútállomások neve a vasúti utastájékoztatóban. *Névtani Értesítő* 35. 77–96.

Vojvodina village name regularize in XXI century

Federal law on minorities 2002 gave direct incentive for official status settlement the Vojvodina Hungarians place names. The language committee of the Hungarian National Council in 2002-2003 has established principles for defining the Vojvodina Hungarian place names, and presented a list of names. The Hungarian National Council is also published the list with some modifications in the provincial gazette. Indication of the official names on the name board does not always flowed smoothly. In 2004-2005, the Geographical Names Board also dealt with Vojvodina Hungarian place names, and made a proposal to the name used in Hungarian press, for mapping and geographic publications.

Függelék

Vajdasági helységnevek változatai községenként

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Ada község				
Ada	Ada	Ada	Ada	Asszonyfalva
Mol	Mohol	Mohol	Mohol	—
Obornjača	Völgypart	Moholvölgy	—	Nagyvölgy, Völgypart
Sterijino	Valkaisor	Valkaisor	—	Valkaisor, Kinizsitanya
Utrine	Törökfalva	Bácsörökfalva	—	Törökfalva, Törökfalva, Zrínyitanya
Alibunár község				
Alibunar	Alibunár	Alibunár	Alibunár	—
Banatski Karlovac	Károlyfalva, Nagykárolyfalva	Nagykárolyfalva	Nagykárolyfalva	Károlyfalva
Dobrica	Kevedobra	Kevedobra	Kevedobra	Dobricza
Ilandža	Illanca, Ilonc	Ilonc	Ilonc	Illancs, Iláncsa
Janošik	Újsándorfalva	Újsándorfalva	Újsándorfalva	—
Lokve	Végszentmihály	Végszentmihály	Végszentmihály	Szent-Mihály
Nikolinci	Temesmiklós	Temesmiklós	Temesmiklós	Nikolincze
Novi Kozjak	Ferdinándfalva	Ferdinándfalva	Ferdinándfalva	—
Seleuš	Keveszölös, Keviszölös	Keviszölös	Keviszölös	—
Vladimirovac	Petre	Petre	Petre	Petrovoszellő, Román-Petre
Antalfalva község				
Crepaja	Cserépalja	Cserépalja	Cserépalja	Czrepaj
Debeljača	Torontál-vásárhely	Torontál-vásárhely	Torontál-vásárhely	Debelyácsa, Debellács
Idvor	Udvar	Torontáludvar	Torontáludvar	—
Kovačica	Antalfalva	Antalfalva	Antalfalva	Kovacsicza
Padina	Nagylajosfalva	Nagylajosfalva	Nagylajosfalva	Lajosfalva
Putnikovo	—	—	—	—
Samoš	Számos	Számos	Számos	Szamos
Uzdin	Újozora	Újozora	Újozora	Ozora, Uzdin
Apatin község				
Apatin	Apatin	Apatin	Apatin	Apáti
Kupusina	Kupuszina, Bácskertes	Bácskertes	Bácskertes	Kupuszina
Prigrevica	Bácsszentiván	Bácsszentiván	Bácsszentiván	Priglevicaszent-iván
Svilojevo	Szilágyi	Szilágyi	Szilágyi	—
Sonta	Szond	Szond	Szond	Bel- és Kül-Szond, Nagy-Szond, Szonta
Bács község				
Bač	Bács	Bács	Bács	—
Bačko Novo Selo	Bácsújlak	Bácsújlak	Bácsújlak	Novoszello, Bács-Novoszello
Bođani	Bogyán	Bogyán	Bogyán	—

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Plavna	Palona	Palona	Palona	Plavna, Morgos
Selenča	Bácsújfalu	Bácsújfalu	Bácsújfalu	—
Vajska	Vajszka	Vajszka	Vajszka	—
Begaszentgyörgy község				
Banatski Dvor	Udvarnok	Törzsudvarnok	Törzsudvarnok + Szőlőudvarnok	—
Banatsko Karađorđevo	—	—	—	Pálmajor
Banatsko Višnjićevo	Vida	Vida	—	Pusztakenderes, Nagyvida
Begejci	Torák	Bégatárnok	Kistárnok + Nagytárnok	Tárnok, Bégatárnok
Čestereg	Csősztelek	Csősztelek	Csősztelek	Cseszterek
Hetin	Tamásfalva	Tamásfalva	Tamásfalva	Hetény
Međa	Párdány	Párdány	Párdány	Párdány
Novi Itabej	Magyarittabé	Magyarittebe	Alsóittebe	Magyarittebe, Magyarittabé
Ravni Topolovac	Katalinfalva	Katalinfalva	Katalinfalva	—
Srpski Itabej	Szerbittabé	Szerbittebe	Felsőittebe	Rác-Ittebe, Szerbittebe, Szerbittabé
Torda	Torda	Torontáltorda	Torontáltorda	Kis-Torda
Žitište	Begaszentgyörgy	Begaszentgyörgy	Begaszentgyörgy	Szent-György, Begaszentgyörgy
Beocsin község				
Banoštor	Bánostor, Bánostora	Bánmonostor	—	Bánmonostor, Bánmonostora
Beočin	Belcsény, Beocsin	Beocsin	—	Beocsin, Belcsény, Becse
Čerević	Cserög, Cserevics	—	—	Cserög, Csörög, Cserevice
Grabovo	Grabovo	—	—	Planinsko Grabovo (hiv), Garáb
Lug	—	—	—	—
Rakovac	Dombó, Rakovac	—	—	Dombó
Susek	Szuszek, Szuszek	—	—	Szilszeg, Szuszek
Sviloš	Szvilos	—	—	Szvilos
Csóka község				
Banatski Monoštor	Kanizsamonostor	Kanizsamonostor	Kanizsamonostor	Monostor, Torontálmonostor
Crna Bara	Feketető	Feketető	Feketető	Czernobara
Čoka	Csóka	Csóka	Csóka	—
Jazovo	Hódegyháza	Hódegyháza	Hódegyháza	Hódegyház, Hodics, Jászova
Ostojićevo	Tiszaszentmiklós	Tiszaszentmiklós	Tiszaszentmiklós	Szent-Miklós, Kisszentmiklós
Padej	Padé	Padé	Padé	Szerb-Padé
Sanad	Szanád	Szanád	Szanád	Zanád
Vrbica	Egyházaskér	Egyházaskér	Egyházaskér	Verbica
Fehértemplom község				
Banatska	Palánk	Palánk	Palánk	Újpalánka

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Palanka				
Banatska Subotica	Krassószombat	Krassószombat	Krassószombat	Szubotica
Bela Crkva	Fehértemplom	Fehértemplom	Fehértemplom	Fehéregyház, Fejértemplom
Crvena Crkva	Vöröstemplom	Vöröstemplom	Vöröstemplom	
Česko Selo	Csehfalva	Csehfalva	Csehfalva	Ablián, Fábíán
Dobričevo	Udvarszállás	Udvarszállás	Udvarszállás	
Dupljaja	Temesváralja	Temesváralja	Temesváralja	Duplaj
Grebenac	Gerebenc	Gerebenc	Gerebenc	Grebenác
Jasenovo	Jaszenova, Karasjeszenő	Karasjeszenő	Karasjeszenő	Jaszenova
Kajtasovo	Gajtás	Gajtas	Gajtas	Gajtasol, Gajtaszol, Gajtás
Kaluderovo	Szőlőshegy, Szöllőshegy	Szőlőshegy	Szőlőshegy	—
Krušica	Körtéd	Körtéd	Körtéd	Krusica
Kusič	Kusics	Kusics	Kusics	Kussics, Kusicz
Vračev Gaj	Varázsliget	Varázsliget	Varázsliget	Vracsegaj
Hódság község				
Bački Brestovac	Szilberek	Szilberek	Szilberek	Bresztovác, Bács-Bresztovác
Bački Gračac	Szentfülöp	Szentfülöp	Szentfülöp	Filipova
Bogojevo	Gombos	Gombos	Gombos	Bogojeva
Deronje	Dernye	Dernye	Dernye	Dérony, Déronya
Karavukovo	Karavukova	Bácsordas	Bácsordas	Karavukova
Lalić	—	Liliomos	Liliomos	Lality
Odžaci	Hódság	Hódság	Hódság	Hodsák
Ratkovo	—	Paripás	Paripás	Parabut
Srpski Miletic	Militics	Szerbmilitics	Militics	Rác-Militics, Szerbmilitics
Ingyia község				
Beška	Beska	Beska	—	Beska
Čortanovci	Csortanovci	—	—	Csortanovce
Indija	Ingyia	India	India	—
Jarkovci	Jarkovci	—	—	—
Krčedin	Kercsedin	—	—	Kercsedin
Ljukovo	Lyukovo	—	—	Pustara Ljukovo (hiv), Lukovo, Lyukovo, Ljukovópuszta
Maradić	Maradék	Maradék	Maradék	—
Novi Karlovci	—	Újkarlóca	—	Karlovic, Újkarlóca
Novi Slankamen	—	Újzalánkemén	—	Újzalánkemén
Slankamenački Vinogradi	—	—	—	—
Stari Slankamen	Zalánkemén, Zlankemén	Zalánkemén	—	Szalánkemén, Zalánkemén
Karlóca község				
Sremski Karlovci	Karlóca	Karlóca	Karlóca	Karom, Karlovicz

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Stara Pazova (Ópázova) község	—	—	—	—
Belegiš	Belegis	—	—	Beleges, Bélyeges
Golubinci	Golubince	—	—	Gollubincze
Krnješevci	—	—	—	Kernyesevce
Nova Pazova	Újpázova	Újpázova	Újpázova	Újpazova, Újpázua
Novi Banovci	Újbánovce	—	—	Újbánovce
Stara Pazova	Ópázova, Pazova	Ópázova	Ópázova	Ópazova
Stari Banovci	Óbánovce	—	—	Óbánovce
Surduk	Szurduk	—	—	Szurdok
Vojka	Vojka	—	—	Vojka
Kevevára község				
Bavanište	Homokbálványos	Homokbálványos	Homokbálványos	Bavaniste
Deliblato	Deliblát	Deliblát	Deliblát	—
Dubovac	Dunadombó	Dunadombó	Dunadombó	Dubovacz
Gaj	Gálya	Gálya	Gálya	Gája
Kovin	Kevevára	Kevevára	Kevevára	Keve, Kevi, Kovi, Kubin, Temes-Kubin
Malo Bavanište	Kisbálványos	Kisbálványos	—	Kisbálványos
Mramorak	Homokos	Homokos	Homokos	Mramorák
Pločica	Kevepallós	Kevepallós	Kevepallós	Plosic
Skorenovac	Székelykeve	Székelykeve	Székelykeve	Gyurgyevo, Gyurgyevó-Csángótelep, Rádayfalva
Šumarak	Emánueltelep	Emánueltelep	—	Emánueltelep
Kishegyes község				
Feketić	Bácsfeketehegy	Bácsfeketehegy	Bácsfeketehegy	Feketehegy, Feketics
Lovćenac	Szikics	Szeghegy	Szeghegy	—
Mali Idoš	Kishegyes	Kishegyes	Kishegyes	Hegyes
Magyarcsernye község	—	—	—	—
Aleksandrovo	—	—	—	Bozítópuszta
Nova Crnja	Magyarcsernye	Magyarcsernye	Magyarcsernye	Bozító, Torda, Magyar-Czernya
Radojevo	Klári	Klári	Klári	Peterd, Péterd
Srpska Crnja	Szerbcsernye	Szerbcsernye	Csernye	Czernya, Rác-Czernya, Szerb-Czernya
Toba	Tóba	Tóba	Tóba	Nagy-Tóba
Vojvoda Stepa	—	—	—	Leonamajor
Kula község				
Crvenka	Cservenka	Cservenka	Cservenka	—
Krušić	Veprőd	Veprőd	Veprőd	Veprovcz
Kula	Kúla	Kúla	Kula	Bács-Kula, Kúla
Lipar	Lipár	Hársliget	—	Hársliget, Kula-Felsőtanyák
Nova Crvenka	—	Újcservenka	Istenvelünk (1941)	Újcservenka
Ruski Krstur	Bácskeresztúr	Bácskeresztúr	Bácskeresztúr	Keresztúr

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Sivac	Szivác	Szivác	Ószivác + Újszivác	Szivác
Magyarkanizsa község				
Adorjan	Adorján	Tiszaadorján	—	Adorján
Doline	Völgyes	Bácsvölgyes	—	Völgyes
Horgoš	Horgos	Horgos	Horgos	—
Kanjiža	Magyarkanizsa	Magyarkanizsa	Magyarkanizsa	Kanizsa, Ókanizsa
Male Pijace	Kispiac	Kispiac	—	Kispiac, Paphalom
Mali Pesak	Kishomok	Kishomok	—	Homokitanyák, Kishomok, Kissziget
Martonoš	Martonos	Martonos	Martonos	Mártonyos, Bács-Martonos
Novo Selo	Újfalú	Kanizsaújfalú	—	Újtelep
Orom	Orom	Orom	—	Orom, Oromszállás, Kanizsa-Orompart
Totovo Selo	—	Tóthfalú	—	Tóthfalú
Trešnjevac	Oromhegyes	Oromhegyes	—	Oromhegyes, Tresnyevác
Velebit	—	Velebit	Fogadjisten (1941)	—
Vojvoda Zimonjić	—	Ilonafalu	—	Zimonty
Mitrovica község				
Bešenovački Prnjavor	Besenevómonostor	—	—	Besenevómonostor
Bešenovo	Besenevó	—	—	Besenevó, Besenyő
Bosut	Boszut	—	—	Báza, Bázaköz
Čalma	Csalma	—	—	Csalma
Divoš	Divos	—	—	Divos, Diós
Grgurevci	Gergurevci, Grgurovce	—	—	Gergurevci, Szentgyörgy
Jarak	Jarak	—	—	Jarak, Árki
Kuzmin	Kozma, Kuzmin	—	—	Kozma, Kuzmin, Kozmadamján
Laćarak	—	—	—	Latyarák
Ležimir	Lezsimir	—	—	Lezsimir, Lesemér
Mačvanska Mitrovica	—	—	—	Szenternye, Szent-Erenye, Szent-Iréne, Szerém
Mandelos	Mangyelosz	—	—	Nagy-Olasz, Nagy-Olaszi, Mangyelosz
Martinci	Martince	—	—	Martince, Szentmárton
Noćaj	—	—	—	—
Radenković	—	—	—	—
Ravnje	—	—	—	—
Salaš Noćajski	—	—	—	—
Sremska Mitrovica	Mitrovica	Mitrovica	Mitrovica	Száva-Szent-Demeter,

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
				Szent-Demeter
Sremska Rača	Racsa	Racsa	—	Racsa
Stara Bingula	—	—	—	—
Šašinci	Sasince	—	—	Sasince, Sasinc
Šišatovac	Sisatovac	—	—	Sissatovác
Šuljan	Suljan	—	—	Sulyam
Veliki Radinci	—	—	—	Nagyradince
Zasavica	—	—	—	—
Nagybecskerek község				
Aradac	Aradác	Aradác	Alsóaradi + Felsőaradi	Aradi, Aradác
Banatski Despotovac	Ernőháza	Ernőháza	Ernőháza	Ernesztháza
Belo Blato	Erzsébetlak	Nagyerzsébetlak	Nagyerzsébetlak	Erzsébetlak, Torontál-Erzsébetlak
Botoš	Botos	Bótos	Bótos	Bottos
Čenta	Csenta	Csenta	Csenta	Csentej, Leopoldova
Ečka	Écska	Écska	Écska	Német-Écska
Elemir	Elemér	Elemér	Alsóelemér + Felsőelemér	Elemér, Ellemér
Farkaždin	Farkasd	Farkasd	Farkasd	Farkasdin
Jankov Most	Jankahíd	Jankahíd	Jankahíd	—
Klek	Bégafő	Bégafő	Bégafő	Klek, Klekk, Bégafő
Knićanin	Rezsőháza	Rezsőháza	Rezsőháza	Rudolfsgnad
Lazarevo	Lázárföld	Lázárföld	Lázárföld	—
Lukićevo	Zsigmondfalva	Zsigmondfalva	Zsigmondfalva	—
Lukino Selo	Lukácsfalva	Lukácsfalva	Lukácsfalva	—
Melenci	Melence	Melence	Melence	—
Mihaljlovo	Szentmihály	Magyarszent-mihály	Magyarszent-mihály	Szentmihály
Orlovat	Orlód	Orlód	Orlód	Barlad, Borlod, Orlovát
Perlez	Perlasz	Perlasz	Perlasz	Perlaszváros
Stajićevo	Óécska	—	Óécska	Écska, Oláh-Écska, Román-Écska
Taraš	Tiszatarrós	Tiszatarrós	Tiszatarros	Taras, Tarras
Tomaševac	Tamászlaka	Tamászlaka	Tamászlaka	Tomasevác
Zrenjanin	Nagybecskerek	Nagybecskerek	Nagybecskerek	Becskerek
Nagykikinda község				
Banatska Topola	Töröktopolya	Töröktopolya	Töröktopolya	Topolya
Banatsko Veliko Selo	Szenhubert	Szenhubert	Szenhubert + Szentborbála + Károlyliget	Nagy-Oroszi, Nagyfal
Bašaid	Basahíd	Basahíd	Basahíd	Bosorhida, Bazsahida, Kiskikinda
Idoš	Tiszahegyes	Tiszahegyes	Tiszahegyes	Hegyes
Kikinda	Nagykikinda	Nagykikinda	Nagykikinda	Kikinda, Kőkénd
Mokrin	Mokrin	Mokrin	Mokrin	Homokrév
Nakovo	Nákófalva	Nákófalva	Nákófalva	Szőllős

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Novi Kozarci	Nagytőszeg	Nagytőszeg	Nagytőszeg + Kistőszeg	Torontáltőszeg
Rusko Selo	Kisorosz	Torontáloroszi	Torontáloroszi	Kisorosz, Kisoroszi, Oroszi
Sajan	Szaján	Szaján	Szaján	Zaján
Óbecse község				
Bačko Gradište	Bácsföldvár	Bácsföldvár	Bácsföldvár	Földvár, Tisza-Földvár
Bačko Petrovo Selo	Péterréve	Péterréve	Péterréve	Petrovoszello
Bečej	Óbecse	Óbecse	Óbecse	Becse, Becsej, Rác-Becse
Mileševo	Drea	Drea	Istenföldre (1941)	Drea
Radičević	—	Bélajárás	—	Bélajárás, Kiscsikéria
Ópáca község				
Baranda	Baranda	Baranda	Baranda	—
Opovo	Ópáca, Oppova	Ópáca	Ópáca	Opova
Sakule	Torontálsziget	Torontálsziget	Torontálsziget	Szakula
Szekerin	Szekerény	Szekerény	Szekerény	Szekerin
Palánka község				
Bačka Palanka	Palánka	Bácskapalánka	Palánka + Ópalánka + Újpalánka	Német-Palánka, Bácspalánka
Čelarevo	Dunacséb	Dunacséb	Dunacséb	Cséb, Bács-Cséb
Despotovo	Úrszentiván, Deszpotszentiván	Úrszentiván	Úrszentiván	Deszpót-Szent-Iván
Gajdobra	Szépliget	Szépliget	Szépliget	Gajdobra
Karađorđevo	—	—	—	Csikótelep
Mladenovo	Dunabökény	Dunabökény	Dunabökény	Bukin, Bács-Bukin
Neštin	Nestin	—	—	Nestin
Nova Gajdobra	Wekerlefalva	Wekerlefalva	Wekerlefalva	Kerekegyház
Obrovac	Boróc	Boróc	Boróc	Obrovác
Parage	Parrag	Parrag	Parrag	Paraga
Pivnice	Pincéd	Pincéd	Pincéd	Pivnica
Silbaš	Szilbács	Szilbács	Szilbács	Szilbás
Tovariševo	Bácsőváros	Bácsőváros	Bácsőváros	Tovariszova
Vizić	Vizics	—	—	—
Pancsova község				
Banatski Brestovac	Beresztóc	Beresztóc	Beresztóc	Bresztovác
Banatsko Novo Selo	Révaújfalú	Révaújfalú	Révaújfalú	Ujfalú
Dolovo	Dolovo, Dolova	Dolova	Dolova	—
Gloganj	Galagonyás	Galagonyás	Galagonyás	Glogon, Glogony
Ivanovo	Sándoregyháza	Sándoregyháza	Sándoregyháza	Ivanova, Nagy-Györgyfalva
Jabuka	Almás	Torontálalmás	Torontálalmás	—
Kačarevo	Ferenchalom	Ferenchalom	Ferenchalom	—
Omljica	Omlód	Omlód	Omlód	Homolicz, Homolicza
Pančevo	Pancsova, Páncsova	Pancsova	Pancsova	Pancsal, Pancsaly
Starčevo	Tárcsó	Tárcsó	Tárcsó	Sztárcsova

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Pecsince község				
Ašanja	—	—	—	Asanya
Brestač	Bresztács	—	—	Bresztács
Deč	Döcs	—	—	Döcs, Decs
Donji Tovarnik	Tovarnik	—	—	Alsótovarnik, Tárnok
Karlovcic	Karlovcics	—	—	Karlovcity, Karlóc
Kupinovo	Kupinovo	—	—	Kupinovó, Kölpény
Obrež	Obrezs	—	—	Obrezs
Ogar	Ogar	—	—	Ogar
Pećinci	Pecsince	—	—	Petinc, Porpoládfalva
Popinci	Popince	—	—	Popince, Papi
Prhovo	Perhovo	—	—	Perhovó, Porhó
Sibač	Szibács	—	—	Szibacs, Szilbács
Sremski Mihaljevci	Mihalyevci	—	—	Mihályevce, Mihályóc
Subotiste	Szubotiste	—	—	Szubotistye
Šimanovci	Simanovci	—	—	Simanovce, Simanóc
Petrőc község				
Bački Petrovac	Petrőc	Petrőc	Petrőc	Petrovác
Gložan	Dunagálos	Dunagálos	Dunagálos	Harsány, Glozsán
Kulpin	Kölpény	Kölpény	Kölpény	Kulpin
Maglič	Bulkeszi	Bulkeszi	Bulkeszi	Bulkesz
Budisava	Budiszava	Tiszakálmánfalva	Tiszakálmánfalva	Bugyiszáva
Bukovac	Bukovác	—	—	—
Čenej	Csenej	Csenej	—	Csene, Csenej
Futog	Futak	Futak	Ófutak + Újfutak	—
Kač	Káty	Káty	Káty	—
Kisač	Kiszács	Kiszács	Kiszács	—
Kovilj	Kabol	Kabol	Alsókabol + Felsőkabol	—
Ledinci	Ledinci	Ledinci	—	—
Novi Sad	Újvidék	Újvidék	Újvidék	Ó-Péterváradja, Vásáros-Várad
Petrovaradin	Pétervárad	Pétervárad	Pétervárad	Péter-Váradja
Rumenka	Piros	Piros	Piros	—
Sremska Kamenica	Kamenica	Kamenica	—	Kamonc, Kamanc
Stepanovićeo	—	Kisalpár	Horthyvára (1941)	Vizicspuszta, Alpár
Veternik	Veternik	Veternik	Hadikliget (1941)	Máriamajor, Bácsbadikfalva, Újmajor
Ruma község				
Buđanovci	Budinovci, Bugyanovce	—	—	Bugyanovce, Bugyinóc
Dobrinci	Dobra, Dobrinice	—	—	Dobrinice, Dobra
Donji Petrovci	Petrovci, Petrovce	—	—	Petrovce, Alsópetrovce,

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
				Szentpéter
Grabovci	Grabovci	—	—	Grabovce, Grabóc
Hrtkovci	Herkóca	Herkóca	—	Herkóca
Klenak	Klenak	—	—	Klenak
Kraljevci	Kraljevce	—	—	Kraljevce, Szentkirály
Mali Radinci	—	—	—	Kisradince
Nikinci	Nyékinca, Nyékince	Nyékinca	Nikinci	Nyékinca
Pavlovci	Pavlovce	—	—	Pavlovcze, Pavlovcsi, Szentpál
Platičevo	Platics, Platicsevo	Platics	—	Platiceva, Platics, Fényberek
Putinci	Putince	—	—	Putincze, Petőc
Ruma	Ruma	Ruma	Ruma	Árpatahló
Stejanovci	Sztejanovce	—	—	Sztejanovce
Vitojevci	Vitojevce	—	—	Vitojevce
Voganj	Vogány	Vogány	Vogány	—
Žarkovac	Szolnok	Szolnokpuszta	—	Szolnok, Szolnokpuszta
Sid község				
Adaševci	Adasevce	—	—	Adasevce
Bačinci	Bacsince	—	—	Bacsincze, Hosszúbács
Batrovci	Batrovce	—	—	Batrovce
Berkasovo	Berkaszovo	—	—	Berkaszova, Berekszó
Bikić Dol	—	—	—	—
Bingula	Bingula	—	—	Bingala, Bingola
Erdevik	Erdővég	Erdővég	Erdővég	—
Gibarac	Gibárd, Gibarac	—	—	Gibárd
Ilini	Ilince	—	—	Ilince
Jamena	Jamena	—	—	Jamena
Kukujevci	Kukujevce	—	—	Kukujevce, Kúke
Ljuba	—	—	—	Lyuba
Molovin	Molovin	—	—	Molovin
Morović	Marót, Morovity	—	—	Marót, Morovity
Privina Glava	—	—	—	—
Sot	Szot	—	—	Szat, Szot, Szoth, Zat
Šid	Sid	Síd	—	Sid, Szegfalva, Zsid
Vasica	—	—	—	Vasica
Višnjićevo	Gerk	—	—	Gerk, Grk, Kerekmező, Görögmező
Szabadka község				
Bački Vinogradi	Királyhalom	Királyhalom	—	Királyhalma, Bácsszőlős
Bačko Dušanovo	Dusanovó	Dusanovó	—	

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Bajmok	Bajmok	Bajmok	Bajmok	Bajmak, Bajnok
Bikovo	Békova	Békova	—	Békova, Verusicspuszta
Čantavir	Csantavér	Csantavér	Csantavér	Csontafejér
Donji Tavankut	Alsótavankút	Alsótavankút	—	Alsótavankút, Alsócsikéria
Đurđin	Györgyén	Györgyén	—	Györgye, Györgyén, Gyurgyin
Gornji Tavankut	Felsőtavankút	Felsőtavankút	—	Felsőtavankút
Hajdukovo	Hajdújárás	Hajdújárás	—	Hajdújárás
Kelebija	Kelebia	Alsókelebia	—	Kelebia, Alsókelebia
Ljutovo	Mérgecs	Bácsmérgecs	—	
Mala Bosna	Kisbosznia	Kisbosznia	—	Kisbosznia, Sebesics
Mišićevo	—	Vámtelek	Hadikörs (1941)	Vámtelek
Novi Žednik	Újzsednik	Újnagyfény	Bácsjózseffalva (1941)	Újfény, Újnagyfény
Palić	Palics	Palics	—	Páli, Palics, Palicsfürdő
Stari Žednik	Nagyfény	Nagyfény	—	Nagyfény
Subotica	Szabadka	Szabadka	Szabadka	Szabatka, Szent-Mária
Šupljak	Ludas	Ludaspuszta	—	Ludas, Suplyák, Suplák
Višnjevac	Visnyevác	Bácsmeggyes	Istenes (1941)	Meggyes
Szenttamás község				
Nadalj	Nádálja	Nádálja	Nádálja	Nadaly, Nádálj
Srbobran	Szenttamás	Szenttamás	Szenttamás	Bács-Szenttamás
Turija	Turía	Turja	Turja	Turia, Túria
Temerin község				
Bački Jarak	Járek	Járek	Tiszaistvánfalva	Jarek, Járek, Bácsárokszallás, Kistemerin, Svábtemerin
Sirig	Szőreg	Bácsszőreg	Hadiknépe (1941)	Szireg, Szőreg, Bácsszőreg
Temerin	Temerin	Temerin	Temerin	Temeri
Titel község				
Gardinovci	Dunagárdony	Dunagárdony	Dunagárdony	Gardinovac, Gardinovcze
Lok	Sajkáslak	Sajkáslak	Sajkáslak	Lok, Lók
Mošorin	Mozsor	Mozsor	Mozsor	Mosorin
Šajkaš	Sajkásszentiván	Sajkásszentiván	Sajkásszentiván	Kovil-Szent-Iván
Titel	Titel	Titel	Titel	Tétel, Tetöl
Vilovo	Tündéres	Tündéres	Tündéres	Vilova
Topolya község				
Bačka Topola	Topolya	Topolya	Topolya	Bácstopolya
Bački Sokolac	Cserepes	Zsindelyes	Bácsandrászfalva (1941)	Zsindelyes
Bagremovo	Brazília	Brazília	Bárdossifalva (1941)	Brazília, Brazília

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Bajša	Bajsa	Bajsa	Bajsa	—
Bogaraš	Bogaras	Bogaras	—	Bogaras, Moholikušójárás
Gornja Rogatica	Felsőroglatica	Felsőroglatica	—	Felsőroglatica, Andrástelke, Angyalbandi
Gunaroš	Gunaras	Moholgunaras	—	Gunaras, Moholgunaras
Karađorđevo	—	—	Bácsandrásfalva (1941)	—
Kavilo	Kavilló	Kavilló	—	Gajtán, Gajtánfalva, Goitenfalva, Rákóczipalu
Krivaja	Krivaja	Krivaja	—	Krivajabirtok
Mali Beograd	Kisbelgrád	Kisbelgrád	Andrásföldre (1941)	Andrásföldje, Kisbelgrád
Mićunovo	Karkatur	Karkatúr	Adjisten (1941)	Karkatúr, Újpuszta
Njegoševo	—	Istenáldás	Istenáldás (1941)	—
Novo Orahovo	Zentagunaras	Zentagunaras	—	Zentagunaras, Likasegyháza
Obornjača	Völgypart	Völgypart	—	Nagyvölgy
Pačir	Pacsér	Pacsér	Pacsér	—
Panonija	Pannónia	Pannónia	—	Duboka, Dubokapuszta, Pannónia, Pannóniabirtok
Pobeda	—	Pobeda	—	Pobedabirtok
Srednji Salaš	Szurkos	Középszállás	Istenhozott (1941)	Középszállás
Stara Moravica	Bácskossuthfalva	Bácskossuthfalva	Bácskossuthfalva	Ómorovica, Ómoravica
Svetičevo	—	Istenkeze	Istenkeze (1941)	Kisdubrovnik
Tomislavci	—	—	—	—
Zobnatica	Zobnatica	Zobnatica	—	Zobnaticza, Zobnaticapuszta
Torontálszécsány község				
Banatska Dubica	Kismargita	Kismargita	Kismargita	Margitica
Boka	Bóka	Bóka	Bóka	—
Busenje	Káptalanfalva	Káptalanfalva	Káptalanfalva	—
Jarkovac	Árkod	Árkod	Árkod	Jarkovacz
Jaša Tomić	Módos	Módos	Módos	—
Konak	Kanak	Kanak	Kanak	—
Krajišnik	Istvánföldre	Istvánföldre	Istvánföldre	Szent-István, Stefánföld, Istvánföld
Neuzina	Nezsény, Nagynezsény	Nezsény	Nagynezsény + Kisnezsény	Neuszina, Szerb-Neuzina
Sečanj	Szécsány, Torontálszécsány	Torontálszécsány	Torontálszécsány	Szécsán, Szécsány, Szécsén
Sutjeska	Szárcsa	Szárcsa	Szárcsa	Német-Szárcsa
Šurjan	Surján	Surján	Surján	—

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Törökbecse község				
Bočar	Bocsár	Bocsár	Bocsár	—
Kumane	Kumán	Kumán	Kumán	Kumánd
Novi Bečej	Törökbecse	Törökbecse	Törökbecse	Becse, Új-Becse
Novo Miloševo	Beodra	Beodra	Beodra + Karlova	—
Törökkanizsa község				
Banatsko Arandelovo	Oroszlámos	Oroszlámos	Oroszlámos	Oroszlános
Đala	Gyála	Gyála	Gyála	—
Filić	Firigyháza	Firigyháza	—	Firigyháza, Fejéregyháza
Majdan	Majdány	Magyarmajdány	Magyarmajdány	Majdán, Majdány
Novi Kneževac	Törökkanizsa	Törökkanizsa	Törökkanizsa	Kanizsa, Kiskanizsa, Rév-Kanizsa, Új-Kanizsa
Podlokanj	Podlokány	—	—	Aranyhegy, Podlokány
Rabe	Rábé	Rábé	Rábé	Rábé
Siget	Sziget	Sziget	—	Susán, Susánsziget
Srpski Krstur	Szerbkeresztúr	Szerbkeresztúr	Ókeresztúr	Rác-Keresztúr, Szerb-Keresztúr
Űrög község				
Dobrodol	Dobradó, Dobrodó	Dobradó	—	—
Grgeteg	Gergeteg	—	—	Görgeteg
Irig	Űrög	Űrög	Ireg	Űrög
Jazak	—	—	—	Jazsak, Jazák
Krušedol	—	—	—	Krusedol
Krušedol Selo	—	—	—	Krusedolfalu
Mala Remeta	—	—	—	Kisremete
Neradin	—	—	—	Nyárad
Prnjavor	—	—	—	—
Rivnica	Rivica	—	—	Rivica
Šatrinca	Satrinca	Satrinca	—	Satrinca, Satrinca
Velika Remeta	Nagyremete	—	—	Nagyremete
Vrdnik	Rednek, Verdnik	—	—	Rednek, Rednök, Udvarnok
Verbász község				
Bačko Dobro Polje	Kiskér	Kiskér	Kiskér	—
Kosančić	—	—	—	—
Kucura	Kucora	Kucora	Kucora	Kuczura
Ravno Selo	Újsóvé	Sóvé	Újsóvé + Ósóvé	Sóvé
Savino Selo	Torzsa	Torzsa	Torzsa	Torsa
Vrbas	Verbász	Verbász	Óverbász + Újverbász	Titóverbász, Verbász, Orbászpálotája
Zmajevo	Ókér	Ókér	Ókér	Nagy-Kér
Versec község				
Gudurica	Temeskutas	Temeskutas	Temeskutas	Kudricz, Kutas
Izbište	Izbiste	Izbiste	Izbiste	—
Jablanka	Almád	Almád	Almád	Jabuka

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Kuštilj	Mélykastély	Mélykastély	Mélykastély	Kustély
Mali Žam	Kiszsám	Kiszsám	Kiszsám	
Malo Središte	Kisszered	Kisszered	Kisszered	Kis-Szredistye
Markovac	Márktelke	Márktelke	Márktelke	Markovecz
Mesić	Meszesfalu	Meszesfalu	Meszesfalu	Mesicz, Meszics
Orešac	Homokdiód	Homokdiód	Homokdiód	Oresác
Parta	Párta	Párta	Párta	Parta, Partha
Pavliš	Temespaulis	Temespaulis	Temespaulis	Paulis
Potporanj	Porány	Porány	Porány	Podporány
Ritiševo	Réthely	Réthely	Réthely	Rettisora
Sočica	Temesszőlős	Temesszőlős	Temesszőlős	Szolcsicza, Szolsicza
Straža	Temesőr	Temesőr	Temesőr	Strázsa, Temes-Strázsa
Šušara	Fejértelep	Fejértelep	—	Fehértelep, Fejértelep
Uljma	Homokszil	Homokszil	Homokszil	Ulma
Vatin	Versecvát	Versecvát	Versecvát	Vatina, Vattina
Veliko Središte	Nagyszered	Nagyszered	Nagyszered	Nagy-Szredistye
Vlajkovac	Temesvajkóc	Temesvajkóc	Temesvajkóc	Vlajkovecz, Vajkóc
Vojvodinci	Vajdalak	Vajdalak	Vajdalak	Vojvodincz
Vršac	Versec	Versec	Versec	Érdsomlyó, Érsomlyó
Vršački ritovi	—	Versecrét	—	Verseci vízművek, Versecrét
Zagajica	Fürjes	Fürjes	Fürjes	Zagajcza, Zagaicze
Zenta község				
Bogaraš	Bogaras	Zentabogaras	—	Bogaras, Zentabogaras
Gornji Breg	Felsőhegy	Felsőhegy	—	Felsőhegy
Kevi	Kevi	Kevi	—	Kevi
Senta	Zenta	Zenta	Zenta	Szénta
Tornjoš	Tornyos	Zentatornyos	—	Tornyos
Zichyfalva község				
Banatski Sokolac	Biószeg	Biószeg	—	Biószeg
Barice	Szentjános	Szentjános	Szentjános	
Dužine	Szécsenfalva	Szécsenfalva	Szécsenfalva	Szécsán
Hajdučica	Istvánvölgy	Istvánvölgy	Istvánvölgy	Hajdusicza, Istvánfalva
Jermenovci	Ürményháza	Ürményháza	Ürményháza	
Kupinik	—	—	—	Rákospusztá, Rárópusztá, Balátpusztá
Laudonovac	Laudon	Laudon	—	Laudontanya
Margita	Nagymargita	Nagymargita	Nagymargita	Margita, Margitta
Markovićevo	Torontálújfalú	Torontálújfalú	Torontálújfalú	Krivabara, Újfalu
Miletićevo	Rárós	Rárós	—	Gergelypusztá
Plandište	Zichyfalva	Zichyfalva	Zichyfalva	Zichifalva, Zichiháza
Stari Lec	Óléc	Óléc	Óléc	Baraczháza

Szerb hivatalos név	Az MNT által megállapított név	A Földrajzinév-bizottság javaslata	Korábbi hivatalos magyar név	Egyéb magyar név
Velika Greda	Györgyháza	Györgyháza	Györgyháza	Györgyház
Veliki Gaj	Nagygáj	Nagygáj	Nagygáj	—
Zombor község				
Aleksa Šantić	Sári	Sáripusztá	—	Hadikkisfalu, Sári, Sáripusztá
Bački Breg	Béreg	Béreg	Béreg	—
Bački Monoštor	Monostorszeg	Monostorszeg	Monostorszeg	Bodrogmonostor, Bodrog-Monostorszeg
Bezdán	Bezdán	Bezdán	Bezdán	—
Čonoplja	Csonoplya	Csonoplya	Csonoplya	—
Doroslovo	Doroszló	Doroszló	Doroszló	Bács-Doroszló
Gakovo	Gádor	Gádor	Gádor	Gákova
Kljajićevo	Kerény	Kerény	Kerény	Kernyája
Kolut	Küllőd	Küllőd	Küllőd	Kolut, Kolluth
Rastina	—	Rasztina	Bácsbadikfalva (1941)	Hadikfalva, Rasztina, Rasztinapuszta
Ridica	Regőce	Regőce	Regőce	Rigicza, Rigyicza
Sombor	Zombor	Zombor	Zombor	Szentmihály, Coborszentmihály, Nagy-Zombor
Stanišić	Őrszállás	Őrszállás	Őrszállás	Sztanisics
Svetozar Miletić	Nemesmilitics	Nemesmilitics	Nemesmilitics	—
Stapar	Sztapár	Sztapár	Sztapár	Ó-Sztapár
Telečka	Bácsgyulafalva	Bácsgyulafalva	Bácsgyulafalva	Telecska

KELET-KÖZÉP-EURÓPAI NYELVEK ÉS KULTÚRÁK EGYMÁS VONZÁSÁBAN EGY KELET-KÖZÉP-EURÓPAI HUNGAROLÓGIAI STÚDIUM KÖRVONALAI

NÁDOR ORSOLYA

Károli Gáspár Református Egyetem – Zágrábi Egyetem

Bevezető gondolatok: egy kelet-közép-európai hungarológiai stúdium szükségességéről

Eddigi hazai és külföldi oktatómunkám során azt tapasztaltam, hogy szinte semmit sem tudunk egymás nyelvéről, kultúrájáról itt Kelet-Közép-Európában. Pedig a térségben sok évszázada kialakult nyelvi és kulturális sokféleség olyan érték, amit érdemes lenne ismerni és megőrizni. Ugyanakkor mindig is kisebbségben voltak azok a gondolkodók, akik az egy területen élő népek kölcsönös nyelvismeretét szorgalmazták. Bél Mátyás, aki a 18. századi Felföld többnyelvű értelmiségéhez tartozott, németül írt magyar nyelvkönyvének (1729) az előszavában ezt írja a kölcsönös nyelvtanulásról, illetve annak hiányáról:

„...leginkább bennünk, magyarokban van a hiba, akik ez idő szerint sem idegen nyelv megtanulására nem törekszünk, sem arra nem fordítunk gondot, hogy a mienk váljék ismertté a szomszédos népeknél, s ha szükségessé nem is, legalább kedvelté legyen. [...] A mostani bevezető annak legyen szerény kezdete, hogy legalább akinek rokoni kapcsolat, hivatali vagy más körülmények miatt érintkezniük kell a született magyarokkal, lássanak hozzá, hogy nyelvünket megszokják, s ezáltal a mi nemzetünket is megnyerjék magunknak, és saját népüket is kedveltebbé és befogadottabbá tegyék” (1984: 170).

De idézzünk egy példát a 18. század végéről, a „másik oldalról” is, a pozsonyi papi szeminárium szlovák anyanyelvű hallgatói szorgalmasan tanulják a magyar nyelvet, sőt bizonyos vármegyék támogatják a magyartanulást annak érdekében, hogy „mind a’ Polgári, mind a’ Törvényes dolgok Magyarúl follyanak a’ Hazában” – olvasható a Tudományos Gyűjtemény olvasói levelei között (1790. III: 34–35). Ugyanebből a korszakból származik egy kevésbé barátságos vélemény is Franjo Bedeković horvát követtől arról, hogy miért nem támogatták az 1790/91-es országgyűlésen a horvát küldöttek a magyar nyelv státusát érintő törvényjavaslatot: „... a magyar nyelvet nem vehetik be azért, mert szinte olyan radicalis nemzet a horvát, mint a magyar s nagy gyalázat volna az, hogy idővel megszűnne különös nemzet lenni, s a magyarnak lennie szolgájává” (idézi Sokcsévits 2004: 21). Látható tehát, hogy a nyelvek pozíciójával kapcsolatos nézeteltérések már a nemzettudat kialakulásának korai szakaszában is erős ellenérzéseket gerjesztettek még a korábban jó szomszédok között is.

A 19. századi nemzetállami eszme kialakulása és elterjedése következtében a Kárpát-medencei korábban természetes két- és többnyelvűség mint érték egyes népcsoportok számára megkérdőjeleződött, sőt a nyelvi és etnikai kisebbségek számára egyre inkább kényszer lett, mivel a hivatalos magyar nyelv kötelező tanulását saját nyelvi és kulturális identitásuk kibontakozását akadályozó tényezőként élték meg. Ez persze

elsősorban az öntudatos értelmiség körében volt jellemző, de nem jelentette azt, hogy hirtelen egynyelvűvé vált volna a terület népessége. Ljudovít Štúr például, aki a szlovák nemzeti mozgalom kimagasló alakja volt, kiválóan tudott magyarul.

Fentebb egy korai magyar nyelvtanárt idéztem, aki jóval az első nyelvi rendeletek megszületése előtt, az akkor még német többségű Pozsonyban fontosnak tartotta a szomszédos nyelvek kölcsönös megismerését. A nyelvi identitás megváltozását jól mutatják Márton Józsefnek, a Bétsi Universitas nyelvmesterének, 1809-ben megfogalmazott gondolatai. Márton korábban Bél Mátyáshoz hasonló elveket vallott, az osztrákok magyartanulását, a magyar kultúrával való megismertetését ő is kiemelten fontosnak tartotta, s tegyük hozzá, meg is élt ebből a munkából. A következő sorok azonban már a nyelvalkítás időszakában íródtak, amikor részben a magyar nyelv kiművelése, részben mint az országot összetartó alapelemnek a nemzetiségek körében való elterjesztése lett a cél: „...a közös nyelv az a legtartósabb kötelék, amely a magyar birodalomban élő népeket még szorosabban, még szilárdabban képes összefűzni” (idézi Mikó 1982: 27). Itt azonban már a magyaron mint *egyellen* kiemelt, közös nyelven, nem pedig *egymás* nyelvének megismerésén van a hangsúly, ami arra enged következtetni, hogy a régióban ekkor a nyelvi egyenlőtlenséggel párhuzamosan, megjelent az egyirányú, hatalom vezérelte kétnyelvűség is.

A ma hungarológusai számára véleményem szerint nem elegendő a magyar nyelv, kultúra, történelem, társadalom ismerete, hanem tágabb környezetben, a térségre jellemző nyelvi és kulturális kölcsönhatásokat figyelembe véve is képeseknek kell lenniük arra, hogy értelmezzék a jelenségek és folyamatok hátterét.

Ezek a gondolatok vezettek ahhoz, hogy a Zágrábi Egyetem horvát hungarológus hallgatói számára 2011-ben meghirdettem egy speciálkollégiumot „Népek és nyelvek a Kárpát-medencében” címmel, amely a nyelv kérdéseiből kiindulva, azt középpontba helyezve, történeti szempontok figyelembe vételével próbálja megrajzolni a térség nyelvi térképét térben és időben. A célom azonban nemcsak egy tantárgy bevezetése volt egy olyan egyetemen, ahol nem magyar anyanyelvű diákok ismerkednek a magyar nyelvvel és kultúrával, hanem az is, hogy a 21. századi fiatal, európai human értelmiség alapvető ismereteket szerezhessen Kelet-Közép-Európa nyelvi hagyományairól, és ennek segítségével tovább gondolhassa a saját feladatait a nyelvi sokszínűség területén. Ezért a tapasztalatok alapján elkezdtem dolgozni egy könyvön, amely a nyelvi kérdések középpontba állításával összegzi a régió jellemzőit. Az egyes témákat interdiszciplináris megközelítésben, diakrón és szinkrón szempontok figyelembe vételével érdemes bemutatni. Az érintkező tudományterületek között megtalálható a népiségtörténet, a nemzetiségtörténet, az areális nyelvészet, az eurolingvisztika, a szociolingvisztika, a két- és többnyelvűség, a kontaktológia és a nyelvpolitika. Ezek a nyelvészeti szakterületek alig, vagy egyáltalán nem jelennek meg a képzési programokban, ezért feltételezhető, hogy nemcsak a külföldi hungarológus hallgatók, hanem a magyar nyelvészettel, történelemmel, politológiával, kisebbségtudománnyal ismerkedő fiatal értelmiség számára is hasznos lesz.

A jelen tanulmány ennek a munkának a tapasztalatai alapján először a nemzeti nyelvek régióban betöltött szerepéről vázol fel néhány gondolatot, majd a nehezen meghatározható, és a diákok számára a legnagyobb problémát okozó téma, a Kelet-Közép-Európa fogalom nyelvi vonatkozásaival foglalkozik, végül azokat közös és eltérő jegyeket veszi számba, amelyek a régió nemzeti nyelveinek kialakulását meghatározták.

A nemzeti nyelv használata mint hatalmi tényező: a kelet-közép-európai bajok egyik forrása

Közép-Európát a 19. század első harmadától kezdve – nyelvi szempontból – a nemzeti nyelvek egységes, normatív, irodalmi változatának kialakítása, a helykeresés és státustervezés, valamint a század vége felé a hatalmi viszonyok stabilizálódása következtében a nyelvi egyenlőtlenség állandósulása jellemezte. Ez a presztízsteremtés, a saját nyelv nemzetteremtő szerepének a felértékelése és a többi nyelv használatának korlátok közé szorítása a következő évszázadokban is folytatódott, sőt napjainkban is tart. A 20. század második évtizedében nemcsak az államhatárokat jelző politikai térkép rendeződött át gyökeresen, hanem ezzel együtt megváltozott, sőt az esetek többségében meg is romlott a térség népeinek egymáshoz való viszonya, ami kihatott a nyelvhasználat színterére. A soknemzetiségű birodalmak helyett magukat nyelvileg homogénnek láttatni akaró nemzetállamok jöttek létre – amelyek viszont nyelvi és etnikai összetételüket tekintve egyáltalán nem voltak egységesek. A társadalmi jellegű kétnyelvűség az első világháborút követő években mint a kisebbségekkel szemben támasztott alapkövetelmény jelent meg, de úgy, hogy közben az államnyelv tanulásához szükséges nyelvpedagógiai háttér teljesen hiányzott. Kiegyenlített, kétirányú bilingvizmusról pedig sem az átrendeződés kezdetén, sem most nem beszélhetünk. Feltételezésem szerint ez a nyelvpolitikai helyzet, tehát az államnyelv, vagy akár egy külső nyelv (mint pl. a német vagy az orosz) kényszerű tanulása és az ezzel járó negatív jelenségek jelentősen megváltoztatták a nyelvtanuláshoz való viszonyt és közvetett hatásként átrajzolták Kelet-Közép-Európa nyelvtudási térképét is.

Ma a nemzetközi statisztikák szerint (pl. Eurobarometer 386, 2012) a szabadon választott nyelvtanulás Európában csak a széles körben hasznosítható nyelvekre, leginkább az új nemzetközi közvetítőnyelvre, az angolra korlátozódik (38%), a két másik, hagyományosan magas presztízssű nyelv, a francia (12%) és a német (11%) ehhez képest erősen háttérbe szorul. Közel 27 000, különféle életkorú és társadalmi helyzetű nyelvtanuló körében, 25 országban végezték el ezt a felmérést, és azt tapasztalták, hogy a legtöbb helyen átlagosan 1-2 idegen nyelvet tanulnak, tehát nem lehetetlen a lisszaboni stratégia (2002) 1+2 nyelv tudását szorgalmazó célkitűzése. Érdekességként lehet megjegyezni, hogy nyelvtudás tekintetében előkelő helyen szerepelnek azok az európai országok, amelyek jelentős számú – kétnyelvű – kisebbséggel rendelkeznek, így pl. Szlovákia és Szlovénia, ugyanakkor ennek a nyelvismeretnek a valódi háttérét csak a régió alaposabb ismerete világíthatja meg. Feltehetjük a kérdést, hogy hol vannak a választott idegen nyelvek sorából a kevésbé ismertek, egyebek között a magyar és a vele szomszédos népek nyelvei? Vannak az említett statisztikában olyan országok, amelyekben igen magas a korábbi hatalom képviselőjének a nyelve (az orosz Lettországon a megkérdezettek 88%-a, Litvániában 67%-a, Észtországban 56%-a jelölte meg), Szlovákiában és Csehországban jellemző a kölcsönös nyelvismeret, bár eltérő mértékben: szlovákul a csehek 16%-a, csehül a szlovákok 47%-a beszél (2012: 23). Kétségeket is megfogalmazhatunk a számok láttán: vajon hány kétnyelvű adatközlő jelenik meg a mintában, annak ellenére, hogy a kérdezőbiztosok a tanult idegen nyelvekre kérdeztek rá. Látna ezeket a számokat, érdemes végiggondolni, hány olyan magyarországi nyelvtanulóról tudunk, aki a nyelviskolákban saját akaratából szlovákul, románul, szerbül tanulna, vagy akár nem az adott nemzetiséghez tartozóként választaná az egyetemen a horvát, szlovák, szlovén, vagy román szakot? A környező országokban (Ausztria, Szlovákia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia) viszont nemcsak az egyetemi hungarológiai képzéseken találunk 150-200 nem magyar anyanyelvű diákot (csak Záhgrábban évente

60-70-en tanulnak), hanem a nyelvtanfolyamokon (például Temesváron, Kassán, Pozsonyban) is. Igaz, ez utóbbi érdeklődés nagyrészt a vegyes házasságoknak, valamint az üzleti kapcsolatoknak köszönhető.

A nyelvtanulási hajlandóság jelentős mértékben függ a hasznosságtól. A fenti példákból látható, hogy egy nyelv akkor is hasznos lehet, ha nem érzelmi, hanem csak eszközjellegű motiváció kapcsolódik hozzá. Ha a ma is tapasztalható, nyelvhasználati korlátozásokban megnyilvánuló konfliktusok okait keressük, az első tény, amivel számolnunk kell az, hogy a 19. század folyamán a térségünk megtelt olyan sztereotípiákkal és előítéletekkel, amelyeket másfél évszázad alatt sem sikerült feldolgozni és kizárólag múltként kezelni. Ezeknek a nagy része ugyanúgy, mint akkor, ma is a nyelvhasználati szabadság mértékében jelentkezik, és mind a többségi, mind a kisebbségi nyelvközösségekre kihat. A hungarológus hallgatók azzal, hogy ezt a szintetizáló stúdiumot választották, elindultak azon az úton, hogy a térség népeiről, nyelvükről, az ezzel kapcsolatos pozitív és negatív jelenségekről ismereteket szerezzenek, és ezzel – kibővítve persze a tanultakat – kelet-közép-európai értelmiséggé váljanak.

Egy mindenki számára nehezen érthető, de kulcsfogalom: Kelet-Közép-Európa – nyelvi megközelítésben

A Magyarországgal szomszédos országok alkotják teljes egészében vagy legalábbis részben Kelet-Közép-Európát. A fogalomhoz társuló térség behatárolása azonban korántsem egyértelmű, könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik azzal, hogy mely országok és milyen szerepkörben tartoznak ide, egyebek között Neumann (1915), Jászi (1918), Bibó (1946), Jaworski (1990), Mező (2001) stb. tanulmányai.

Sokan vitatják, hogy érdemes-e ezt a nehezen körülhatárolható fogalmat használni ahelyett, hogy egyszerűen Közép-Európának, vagy Közép-Európa keleti részének neveznék a térséget. Minthogy vannak olyan – a többi európai régiótól eltérő, közös jegyek, amelyek az ide sorolható országokat történeti-kulturális szempontból jellemzik, de nem jellemzik sem Kelet-Európát, sem Észak-, sem Dél-Európát, indokolt a külön megnevezés, sőt a kisebb régiók, így pl. a Kárpát-medence (ahonnan Csehország kima-rad), vagy a Duna-táj elkülönítése is. A következőkben röviden bemutatom ezt a sokak által politológiai szempontból jobban, nyelvi szempontból kevésbé ismert terminust. Földrajzi értelemben *Európa középpontja* a mai Ukrajnában, a Felső-Tiszavidéken, *Rabón* (*Paxia*) található, Ukrajnát mint államot mégis egyértelműen Kelet-Európához soroljuk. *Közép-Európa* véget ér a *magyar kultúra* keleti határánál – ennek külső (építészeti) és eszmei (nyugati keresztény vallási és kulturális) jegyei is vannak. Tehát Ukrajna kárpátaljai (a Kárpátoktól nyugatra eső) része még Kelet-Közép-Európához tartozik, hasonlóképpen Románia középső, székelyföldi területe is, ezektől keletre, a Kárpátokon túl viszont egy más kultúrkör kezdődik, amit *Kelet-Európának* nevezünk, és amit nyelvi szempontból az orosz – ukrán nyelvi világkép határoz meg.

Közép-Európa, még inkább *Kelet-Közép-Európa* területének elkülönítése, az oda tartozó országok meghatározása bonyolult feladat – annál is inkább, mert ebben a térségben bomlott fel és alakult újra a legtöbb ország, ráadásul a nyelvi határ sok esetben nem esik egybe az országhatárokkal (Módos–Tischler szerk. 2005). Az első világháború utáni újrafelosztás következtében Európában létrejött országok nem voltak homogének sem etnikai, sem nyelvi, sem kulturális, sem vallási szempontból, bár az államalkotó többség szerette volna ilyennek látni, és ezt a hitet erősítette az egymáshoz közeli szláv nyelvek (horvát és szerb, cseh és szlovák) jugoszláviai, illetve csehszlovákiai dominanciája is. Két

világháború is elindult Kelet-Közép-Európából, ahol a 19. század óta minden nép igyekezett megformálni a saját nemzetállamát, nem sokat törődve a területükön élő más etnikumokkal, különösen pedig nyelvi törekvésekkel – emiatt igen sok hasonlóságot fedezhetünk fel az egyes országok történetében, bár jelentős időbeli eltérésekkel. Mindenképpen indokoltnak tartom a terület vizsgálatát a nyelvek és beszélőközösségeik közötti kapcsolatok középpontba állításán keresztül, amire történtek már kísérletek, például Gáldi László *a Dunatáj nyelvi alkataráról* (1947), Hadrovics László *a magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonságáról* (1989), Balázs János pedig *a Duna-táji nyelvszövetségről* (1983) értekezett.

A szakirodalmak közül a legtöbb a politológiai köréből származik. Szinte mindegyik tanulmány alpműként említi Friedrich Naumann *Mitteleuropa* (1916) című könyvét. Naumann a terület határait meglehetősen tágan, a Benelux államok és a Boszporusz (Törökország) között jelölte ki, de ezen belül megkülönböztette a vezetésre hivatott centrumot (Németország, Ausztria-Magyarország) és a lehetséges csatlakozókat a Balti államoktól egészen az Adriai tengerig. Kortársa, Albrecht Penck földrajztudós a *Zwischeneuropa* elnevezést javasolta, ami a magyar nyelvű szakirodalomban „*Köztes-Európa*” formában jelenik meg. Ez ugyancsak széles, a mai értelmezésünktől elég távol áll, mivel nyugat-keleti irányban az Atlanti óceántól az orosz nyelvhatárig, észak-déli irányban pedig az észak-európai országoktól a Baltikumon át a Boszporuszig húzódtott, és egy ugyancsak német irányítású államszövetséget jelentett volna (vö. Mező 2001: 85 és Lendvai 2005: 17). Voltaképpen már ennek a területnek a körülhatárolása is okoz némi problémát, mert a földrajzi és a kulturális kiterjedés nem esik egybe, így például kérdéses, hogy a balti államokat az északi, vagy a közép-európai országok közé soroljuk-e – kulturális hagyományaik alapján mindenképpen az utóbbihoz tartoznak, de esetükben sokkal inkább kifejező lenne a közös jegyeket tartalmazó *Baltikum*, *balti államok* elnevezés.

A 20. század első felének több meghatározó politikusa is felvetette a regionális alapon szervezett szövetségi állam gondolatát, így például Jászi Oszkár, aki Kossuth Lajos tervei alapján, egy föderatív alapokra épített Duna-menti államszövetségben látta a térség – nemzetiségpolitikai szempontból is megnyugtató – átalakítását. Jászi kiemelt szerepet szánt a térség közepén elhelyezkedő Magyarországnak: „Magyarország volna az új szövetség természetes geográfiai központja. Ő volna az összes tagállamok szerves és nélkülözhetetlen összekapcsolója. /.../ Magyarország mindig a nyugati – természetesen elsősorban német – kultúra közvetítő szerepét vitte Kelet és Dél felé” (Jászi 1918: 69). Más nemzetek gondolkodói, így a cseh Eduard Beneš, Thomas Garrigue Masaryk, az első Csehszlovák Köztársaság államelnöke és a szlovák Milan Hodža a két világháború közötti években olyan közép-európai szövetséget képzeltek el, amelynek központi eleme egy lengyel-csehszlovák összefogás lett volna, de a történelmi helyzet ezeknek a terveknek sem kedvezett. A kelet-közép-európai térségről, a dunai államszövetség létrejöttét megakadályozó külső és belső tényezőkről, a nyelvi nacionalizmusról írt esszéjében Bibó István (1946) a nyelvi nacionalizmus gyökerét abban látja, hogy a térségben a nyelv- és országhatárok nem estek egybe, és az itt élő népek pedig a nyelvi alapon szerveződő nemzetállam létrehozásában látták a biztos jövőt. „A nyelvi nacionalizmus uralkodóvá válása azt jelentette – írja Bibó –, hogy Közép- és Kelet-Európában a nemzetek egymás közötti határai folyékonyakká váltak. Míg Nyugat- és Észak-Európában a történeti status quo megtartotta a maga nemzetelhatároló jelentőségét, addig Közép- és Kelet-Európában az újjászületett nemzetek egymás közötti határai vagy teljesen elszűnyedtek a történelem viszontagságai között (a Balkánon), vagy ha fenn is maradtak a legújabb korig (Lengyel-, Magyar- és Csehország esetében), összetartó erejük meggyen-

gült. Ebben a helyzetben a legnagyobb baj *nem* az volt, hogy a nyelvi határok nagyon kacskaringósak voltak, és nem igazodtak földrajzi, gazdasági előírásokhoz; hanem az, hogy e nemzetek történelmi érzelmei – minthogy túlnyomó részüknek volt történelmi emlékezete – más és rendesen nagyobb területhez fűződtek, mint amely területen a megfelelő nyelvű lakosság élt” (Bibó 1946: 8). A második világháború után kialakult új szövetségi rendszer, amely a „keleti blokkba” tartozó országok számára kényszerű szövetség volt, nyugatról nézve egységesen „keletnek” tűnt, Közép-Európa, Köztes-Európa és Kelet-Közép-Európa tartalma kiürült, és csak akkor került elő ez a terminus ismét a régió elemzésével foglalkozó társadalomtudósok írásaiban, amikor a szocialista-kommunista rendszer szétesése megkezdődött, és úgy tűnt, újra fontossá válhatnak a regionális hagyományok.

Több mint negyven évre zárta el Európa középső részét a politika a Nyugattól, amelyhez szellemi-kulturális hagyományai, társadalmi fejlődése, művészettörténete révén tartozik, és ha a mindennapokban nem is, de az állampolitika szintjén beszorította egy töle idegen, keleti kultúrába. Nyelvi szempontból feltételezhetnénk, hogy az új hatalom a 19. századi német nyelvi expanzióhoz hasonlóan, a nemzeti nyelvek fölé helyezte volna az orosz. Ami a Szovjetunió területén többé-kevésbé működött (különösen a Baltikumban volt erős a nyomás), azon kívül nem valósult meg semmiféle hegemonia, még ha volt is ilyen törekvés az orosz nyelv elterjesztésével kapcsolatban. Romániában például nem volt kötelezően tanított nyelv a politikai szövetséges, szovjet birodalom nyelve, ahol pedig első és egyetlen idegen nyelvként tanították az általános- és középiskolában, ott a tanítás többnyire nem járt együtt a nyelvtudással. Az ok azonban valószínűleg nem a rendszerrel és az azt képviselő nyelvvel való egységes és tudatos szembenállás volt, hanem az, hogy nem volt élő kapcsolat az orosz anyanyelvűek és az átlagos nyelvtanulók között, tehát nem volt hasznosítható a megszerzett nyelvtudás. Napjainkban több olyan szövetség is létezik, amelyek a régió országait átfogja: a szélesebb csoport az Európai Unió, amelynek a közép- és kelet-európai országok többsége már a tagja. A szűkebb, regionális jellegű csoportok közül két nagyobb jelentőségűt említsünk: az 1978-ban alapított déli, az Alpok-Adria Munkaközösséget (tagjai között ott van Ausztria, Horvátország, Szlovénia mellett néhány délnyugat-magyarországi megye is), valamint az északi, 1991-ben létrejött ún. „Visegrádi négyeket”, (Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Magyarország). A nyelvtanulást minden csoport támogatja, és már készültek olyan ingyenes tananyagok is, amelyek alkalmasak lehetnek a szomszédok nyelvének megtanulására.¹ Ha valaki meg akar ismerkedni a szövetségi rendszerben megtalálható nyelvek valamelyikével, számos lehetőség között válogathat: a számítógép segítségével történő tanulás mellett nemzetközi cserekapcsolatok, több országot átfogó nyelvi projektek, a Nyelvek Európai Napja és más rendezvények szolgálják a lisszaboni stratégia azon célját, amely szerint az ideális nyelvtudást az anyanyelven kívüli két nyelv hozná meg, és lényegesen javíthatna a nyelvi tolerancia szintjén az, ha az egyik a szomszédos országok nyelvei közül kerülne ki.

Kelet-Közép-Európa fogalmának létjogosultsága a *Közép-Európa* terminushoz képest erősen vitatott, az ide sorolható országok összetartozása azonban világosan látható, a külön elnevezést pedig történelmi, geopolitikai okok indokolják: mindegyik a „keleti blokk” része volt, noha társadalmi berendezkedésük német és osztrák mintán alapult, kultúrájuk pedig a korai feudalizmus óta a nyugati kereszténységre épülő európai kultúra volt. A térséggel foglalkozó kutatók, mindenekelőtt a történészek számára világos, hogy a „Nyugattól” évtizedekre elzárt terület kulturális és államszervezési hagyományai alapján egyszerűen csak

¹ Horvát tananyag: <http://www.horvatmindenkinnek.hu/index.php>; szlovák tananyag: <http://slovak.eur.eu/hu/>.

Közép-Európa keleti része, ugyanakkor vannak olyan, a nyugati keresztény hagyományokból táplálkozó nyelvi, kulturális, ideológiai és nemzETFelfogási sajátosságai, amelyek indokolják külön megnevezését és elkülönítését a Bizánc örökségét hordozó Kelet-Európától (Lendvai L. 2005: 13–27). A fentiekből következik, hogy a „kelet” és a „közép” jelző helyének, sorrendjének fontos szerepe van ennek a terminusnak a szerkezetében. Ha *Közép-Kelet-Európa* formában szerepel, akkor *Kelet-Európa középső részét* értjük alatta, tehát Ukrainát, Romániát, Bulgáriát és Szerbiát – bár ez utóbbi három esetében a keleti és a déli jellemzők találkoznak; ha pedig *Kelet-Közép-Európa*ként használjuk a terminust, akkor *Közép-Európa keleti részét*, tehát Magyarországot, Csehországot, Szlovákiát, valamint a magyar kultúra keleti és déli határvonalait jelenti. Ideológiai és társadalomtörténeti szempontból ide sorolható még a volt Német Demokratikus Köztársaság, Csehország, Lengyelország, Horvátország, Szlovénia, valamint a balti államok: Észtország, Lettország, Litvánia, bár mindegyikük hordoz a kelet-közép-európai mellett nyugati, déli vagy észak-európai vonásokat is. Célszerű éppen ezért szűkíteni a kört: a közös regionális vonásokat – a közös történelem folytán Ausztria, Magyarország, valamint Csehország, Szlovákia, Ukrajna kárpátaljai területe, Románia a magyar–román nyelvhatárig, Szerbia vajdasági része, Horvátország és Szlovénia hordozza.

Nyelvi szempontból a magyar kivételével az indoeurópai nyelvcsalád tagjai alkotják a régió nyelveit, amelyek közül számos több országban is honos (szlovák, ruszin, horvát, román), és több olyan is található, amelynél a dialektusváltozat a meghatározó (magyarországi sváb nyelvváltozatok), mert a történelme során messzire került az anyaországtól, és kívül maradt a sztenderd alkotta körön. A fentiekből kirajzolódott a kép, amely szerint a nyelv mint nemzetformáló erő a 18. század végétől folyamatosan kiemelt szerepet játszik a nemzeti törekvések érvényesítésében. Mivel Kelet-Közép-Európa a török kor óta etnikai szempontból erősen kevert régió, a Monarchia fennállása során keletkezett nyelvi és etnikai problémák pedig még a 21. század elején sem oldódtak meg, célszerű megismertetni a jövő közép-európai értelmiségét azokkal a hagyományokkal, amelyekből a mára is érvényes tanulságok vonhatók le.

A közös út – bepillantás a nemzeti nyelvek sztenderd változatainak történetébe

A kelet-közép-európai országok etnikai és nyelvi térképe igen változatos. Az itt élő népek egy része olyan nemzetállamban él, amelyben többséget alkot, ezzel párhuzamosan viszont számos más országban kisebbségként létezik, de vannak olyan népcsoportok is, amelyek anyaország nélkül, több országban is élnek, és a befogadó néphez, nyelvhez igazodtak (pl. a roma népcsoportok). A térségre a középkor óta jellemző migráció következtében sok, az anyaországtól távolra költözött népcsoport kimaradt a nemzeti nyelv alakításából, és megőrizte a saját, eredeti dialektusát. Így például a német területekről a történeti Magyarországra költöző sváb népcsoportok távolra kerültek a németországi sztenderd változásaitól, és megőrizték a saját, eredeti nyelvváltozatukat – éppúgy, mint a magyar Alföldön élő románok, szlovákok. Ezek a dialektus alapú nyelvváltozatok újabb kérdéseket vetnek fel a sztenderdhez való viszony tekintetében is, mivel az otthonról hozott és az iskolában tanított nyelvváltozatok akár jelentős eltéréseket is mutathatnak. Fentebb utaltam arra, hogy miért nem lehet egyszerű választ adni arra a kérdésre, hogy mely országok tartoznak pontosan ide? Azok az országok, amelyek a mai Kelet-Közép-Európa térképén találhatók, néhány éve, vagy évtizede még nem voltak önálló nemzetállamok, hanem valamely más nemzettel együtt szövetségi államokat alkottak. Így nem volt külön Csehország és Szlovákia, csak Csehszlovákia, nem volt Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Montenegró és Bosznia-Hercegovina, csak Jugoszlá-

via, és nem volt Ukrajna sem, csak Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság a Szovjet-unió belül. Nyelvi szempontból könnyebb választ adni, mivel a térségben honos nyelvek többsége valamelyik ország hivatalos nyelve is, a sztenderd változat pedig akár más ország, birodalom kereteiben is megteremthető, nemcsak a saját országban – amint ezt a Habsburg és a török birodalomban élt kelet-közép-európai népek (pl. szlovákok, horvátok, magyarok) gyakorlata igazolja. A vallási-kulturális gyökerek meghatározóak voltak, így a nyelvi korpusztervezések hasonlóságai és különbözőségei is nagyrészt erre vezethetők vissza, ugyanakkor a minden esetben nyelvi alapon szerveződő országok ideológiája formálta ki a státustervezés közös vonásait.

Az ortodox kultúrához tartozó Szerbia, Montenegró, Ukrajna és Románia számára például a latin nem játszott ugyanolyan kiemelt szerepet az írásbeliség kezdetén, mint a térség többi, a nyugati kereszténységhez csatlakozott államában, és nem volt jelentősége itt a német nyelvnek sem, viszont az ógyházi szláv hatása sokkal tovább és erősebben érvényesült, mint a többiekénél a latin. A térség népeinek többsége a latinból és a németből merített tapasztalatok alapján, de a francia nyelv-nemzeti ideológia átvételével indította el saját nyelvtervezési tevékenységét. Ha a fentebb javasolt módszerrel egy szűkebb értelemben vett Kelet-Közép-Európa fogalmat veszünk alapul, és egy rövid pillantást vetünk a régió nyelveire, azt keresvén, hogy melyek azok a közös pontok, amelyek a nemzeti nyelvek tervezési folyamatában kimutathatók, a teljesség igénye nélkül a következőket találjuk:

- az egyházi nyelvek (latin, ógyházi szláv) hatása az adott kultúrkör írásbeliségére;
- a cseh korai protestáns diakritikus grafémák fokozatos elterjedése a magyar mellett a nyugati és a déli szláv nyelvek egy részében;
- a nemzettudatban kivétel nélkül központi szerepet tölt be a nyelv;
- a nemzettudat formálói a humán értelmiség, írók, költők, jogászok köréből kerülnek ki – közülük azok, akik az Osztrák–Magyar Monarchia területén éltek, többnyire többnyelvűek voltak, és fokozatosan fordult a gondolkodásuk a nyelvi nacionalizmus felé;
- a normatív változatok a 19. század folyamán, annak 30-as éveitől kezdve jelennek meg;
- az areális jegyek egyes nyelvek között szoros, elsősorban nyelvpolitikai típusú szövetséget eredményeznek (cseh és szlovák; horvát és szerb).

Az is a közös jegyekhez sorolható, hogy a Kárpát-medencei régió népei változó erősséggel, de a nemzetté válásuk időszakában folyamatosan szemben álltak a magyar nyelvpolitikai szándékokkal, ezért inkább egymással keresték a szövetséget, noha az egyetértés korántsem volt teljes közöttük. Ilyen szövetség volt a pánszlávizmus, vagy akár a szerb és a horvát nyelv közös normatív változatának a létrehozása, amelynél egy kitűnő szlovén nyelvész, nagy szláv-stratégiai gondolkodó, Jernej Kopitar bábáskodott.

Összegzés

A fentiekben a kelet-közép-európai közös nyelvalakítási hagyományok gyökereinek és ma is tartó továbbélésük néhány elemét vázoltam fel a zágrábi horvát anyanyelvű hungarológus hallgatóknak tartott szeminárium – és egy készülő könyv tapasztalatai alapján. A kiindulás az a kérdés is lehetett volna, hogy miért nem lett legalább két-, de akár többnyelvű is ez a számtalan népet és nyelvet magában foglaló régió, miközben ugyanazok a történelmi események alakították a létezésüket, és egymásra utaltságuk is nyilvánvaló volt. Az okokat a Kelet-Közép-Európa terminus foglalja magában. Etnikai konfliktusok

tusok a 19. század óta jellemzik ezt a régiót, mivel az itt élő népek nemzetté válása olyan korszakban történt, amikor csak a nyelv lehetett az összetartozás biztosítéka, és amióta a nyelvi alapon szerveződő nemzetállam koncepciója jelen van, az ennek kialakítására irányuló törekvések jellemezték és jellemzik ma is az ide tartozó országokat – valószínűleg ezért sem sikerült soha semmiféle dunai konföderáció létrehozása. A nacionalizmus a nyelvekre is kiterjed, és az ebből fakadó konfliktusok sokkal inkább a többségi egy-nyelvűségnek, a kisebbségek nyelvi asszimilációjának és nem a sokszínűségnek kedveznek. Megoldás lehet, ha Bél Mátyás tanácsát követjük, és mindazok, akiknek magán, üzleti vagy hivatali ügyeik miatt érintkezniük kell valamely kelet-közép-európai néppel, megpróbálják legalább az alapvető kommunikáció szintjén megtanulni annak nyelvét, hogy ezzel is jobban megismerjék – és nem utolsó sorban a sajátjukat kedveltebbé tegyék.

Irodalom

- Bél Mátyás 1729/1984. Magyar Nyelvemester. Előszó. In: Tarnay Andor szerk. *Hungariából Magyarország felé*. Budapest: Helikon Kiadó, 169–172.
- Bibó István 1946. *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*.
[<http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/194.html>]
- Europeans and their Languages. Report 2012. Special Eurobarometer 386.
[http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf]
- Jaworski, Rudolf 1990. A Közép-Európa-vita történeti dimenziói. *Regio* 2: 1–18.
- Jászi Oszkár 1918/1988. *A Monarchia jövője*. Budapest: Új Magyarország Rt.–Maecenas.
- Lendvai L. Ferenc 2005. Közép-Európa mibenlétének problémája. In: Módos Péter – Tischler János szerk. *Közép-európai olvasókönyv*. Budapest: Osiris–Közép-európai Kulturális Intézet, 13–26.
- Mező Ferenc 2001. Közép-Európa fogalmi változása térben és időben. *Tér és Társadalom* 3–4: 81–103.
- Mikó Pálné 1982. *Márton József a magyar nyelvért*. Budapest: ELTE.
- Módos Péter – Tischler János szerk. 2005. *Közép-európai olvasókönyv*. Budapest: Osiris–Közép-európai Kulturális Intézet.
- Naumann, Friedrich 1915. *Mitteleuropa*. Berlin: Riemer.
- Sokcsevit Dénés 2004. *Magyar múlt horvát szemmel*. Budapest: Magyar a magyarért Alapítvány.

On interrelations of East-Central European languages and cultures

The paper is focusing on the lingual background of East-Central Europe. Although this area is traditionally occupied by many languages and cultures, it is typically characterized by monolingualism. In the background of this seemingly cloudy situation are the bottlenecks (similarities and differences) of language planning. This could cause certain overrating and absolutisation of the national languages, which – on the other side – brings about devaluation of minority languages and efforts to consolidation and absolutisation of lingual inequality. As a compensation to this situation a proposal of Mátyás Bél – a scientist from the XVII. century – can be used, which states that a neighbouring nation can be known better, if one have learnt its language, and one can be more accepted by the neighbouring nation if one can speak its language.

MERT MAGYAROK VAGYUNK! MERT UKRAJNÁBAN ÉLÜNK!

SZÜLŐI MOTIVÁCIÓK AZ ÓVODA NEVELÉSI NYELVÉNEK MEGVÁLASZTÁSAKOR BEREGSZÁSZBAN

NÁNÁSI-MOLNÁR ANITA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola

Bevezető gondolatok

Az oktatási nyelv megválasztása Kárpátalján döntő befolyással bír a helyi közösség jövőjének szempontjából. A témában számos tudományos munka jelent meg az utóbbi években (lásd pl. Csernicskó 2011a, 2011b, 2012, 2013; Ferenc 2012; Séra 2009a, 2009b; Ferenc–Séra 2012). Készülő disszertációmban az óvodai nevelés nyelvének megválasztásával foglalkozom. A kutatás során szülői döntések, azok motivációi, továbbá óvónőkkel készült interjúk eredményei szolgáltattak alapot az óvodai nevelési nyelv problémakörének felvázolásához, illetve lehetséges nyelvi tervezési lépések egy-egy módjának megfogalmazásához a magyar nyelvű beszélőközösség fennmaradása szempontjából. Jelen tanulmányban a disszertáció egy szelete, a 2012-es és 2015-ös beregszászi vizsgálatok eredményei kerülnek bemutatásra.

A tannyelvválasztásról

A tannyelvválasztás kérdésköre gyakran visszatérő téma a szociolingvisztikában. Ám ez a problémakör rendszerint különböző nyelvi változók változatai használati gyakorisága kapcsán vetődik fel (Lanstyák–Szabó Mihály 1997, Beregszászi–Csernicskó 2006). Mind a szlovákiai, mind a kárpátaljai empirikus kutatások azt mutatják, hogy a magyar nyelven oktató iskola meghatározó szerepet játszik a standard nyelvváltozat és a különböző szaknyelvi regiszterek elsajátításában, a verbális repertoár bővítésében. A kutatások eredményei egyértelműen igazolják továbbá, hogy a nem magyar tannyelvű iskolában szocializálódottak körében magasabb a nemstandard nyelvi változatok előfordulási aránya; szlovákiai kutatásokról beszámoló publikációkban arról olvashatunk, hogy közelebb áll egymáshoz a magyarországi és a szlovákiai magyar tannyelvű iskolába járók nyelvhasználata, mint például a gyakran egyazon iskolán belül magyarul, illetve nem magyarul tanuló szlovákiai magyar tanulóké (Lanstyák–Szabó Mihály 1996, 1997, Kontra 2003).

A tannyelv hatásairól a tanulók személyiségfejlődése, iskolai eredményessége vonatkozásában is gyakran szó esik (Kolláth 2005, Lanstyák 2005). Göncz Lajos (1985, 1995, 1998, 1999, 2004) kutatásaiból tudjuk, hogy a nem domináns nyelven való tanulás negatív hatással van a tanulók személyiségfejlődésére, illetve iskolai előmenetelére. Pszicholingvisztikai kutatásokkal bizonyította például, hogy a menet közbeni tannyelv váltás, azaz az átírányítási (tranzitív) oktatási modell jelentősen befolyásolja a tanulás hatékonyságát (Göncz 2004).

Olyan kutatásokról is olvashatunk, melyek a szülők tannyelvválasztási motivációival (Séra 2009a, 2009b), a tannyelvválasztás szociológiai vonatkozásaival foglalkoznak (Lamp 2008, Sorbán 2000). Más kutatásokban azzal foglalkoztak, milyen összefüggést mutat az oktatás nyelve a nyelvválasztási szokásokkal, a nyelvi attitűdök és sztereotípiák alakulásával, a nemzeti azonosságtudattal, vagy éppen a nyelvek presztízsével. (E témával foglalkozó tanulmányként lásd pl. Molnár 2010.) Azonban jóval kisebb azoknak a kutatások száma, amelyekben az óvodai nevelés nyelvének megválasztásáról informálódhatunk.

Az óvodai nevelés nyelvének megválasztása előtt a családban kell meghatározni a kommunikációs kódot, vagyis hogy melyik nyelvet használják a gyerekekkel. Ez nyilván nem csak egy nyelv lehet (vö. Karmacs 2007). A domináns nyelv megválasztása a családon belül a szülők feladata. Noha a nemzeti öntudat és az aktuális nemzet- és nemzetiségi politikai irányok szerepe sem elhanyagolható a szülők döntésekor, nagyobb arányban játszik szerepet a tanítási nyelv megválasztásában a gyermek későbbi boldogulásának esélye (Burány 2010: 92). Ukrajnában, Kárpátalján az eddigi kutatások eredményei azt támasztották alá, hogy ennél a szülői döntésnél a későbbi boldogulás esélyét a megkérdezettek az ukrán politikai irányokkal párhuzamosan a többségi tannyelv választásában látják valószínűbbnek (vö. Séra 2009a, 2009b). Napjainkban ez azért is fontos tényező a nyelvi változások szempontjából, mert ahogyan Burány Katalin (2010: 93) is fogalmaz: az iskoláztatás alapnyelve az egyik döntő tényező a kétnyelvűség, esetleg nyelvcsere létrejöttében. A kárpátaljai magyarság fennmaradására nézve pedig annak mindenkorai célja a hozzáadó (additív) kétnyelvűség kell legyen (vö. Beregszászi 2002).

A folyamatos beszéd kialakulása után, hároméves kor felett legtöbbször már az óvoda nyelvének megválasztásával eljut a család a nyelvi orientációhoz, végeredményben ettől a kortól differenciálódik a nyelvismeret, erősödik a tudás valamelyik nyelv irányába (ti. a vegyes nyelvű családoknál). Természetesen ez a folyamat tovább vezet az iskolás korhoz, és itt nem csupán a tanulás nyelve a döntő, de a közösségválasztás, baráti, társasági kör kialakulása is mérvadó (Burány 2010: 95). Az egynyelvű közegből érkezőknél éppen ezért nem mellőzhető tényező, hogy a választott tannyelvhez milyen környezet párosul.

Tudvalevő, hogy egy nyelv elsajátítása önmagában is rendkívül összetett feladat. A kisgyermekkori nyelvtanulás szorosan összefügg a gondolkodás fejlődésével, egy-egy összetettebb nyelvtani rendszerű mondat kimondása, illetve megértése komoly fejlődési előfeltételeket követel. A nyelvi rendszerek, nyelvtani összefüggések alkalmazása, egyáltalán a beszéd szorosan összefügg a gondolkodással, annak fejlődésével, később fejlettségi szintjével (Burány 2010: 96).

Noha a nyelvtanulás elsődleges fázisában, kisgyermekkorban az agy még máshogy terhelhető, mint később, jelentősen más „hozzáállás” kell egyszerre két nyelv elsajátításához. Két nyelv birtoklásának előnyei mellé hátrányok is társulhatnak. Többek között ezzel magyarázzák azt is, hogy ezek a gyerekek később tanulnak meg beszélni, hogy igazából szó szoros értelmében bilingvis ember nem létezik, előbb vagy utóbb az egyik nyelv dominánssá válik. Nem egy, mindkét nyelvet magas fokon beszélő, értő vegyes házasságból származó ember vallotta, hogy ugyan nem lehet érezni sem a kiejtésén sem a szókincsén egyik esetben sem az idegen hatást, de csak az egyik nyelven olvas és ír jól (általában az oktatási nyelven) (Burány 2010: 96).

A kutatásról

A vizsgálatok során 2012-ben (január–július) és 2015-ben (január–március) beregszászi óvodák iskolába készülő gyerekeinek szülei töltötték ki egy a kutatásban használt zárt és nyílt kérdéseket tartalmazó kérdőívet. Az adatközlők száma összesen 109: 2012-ben 58, 2015-ben 51 fő. Beregszász óvodái közül mindkét évben 4-4 óvodából kerültek ki a válaszadók. 2012-ben két magyar (18. sz. és 19. sz. óvoda) és két ukrán és magyar nevelési nyelvű (4. sz. és 6. sz. óvoda) csoportokkal működő óvoda szolgált kutatópontként. 2015-ben pedig minden Beregszászban működő kétnyelvű óvoda. Ezek a 4. sz., 6. sz., 10. sz., 12. sz. és 16. sz. óvodák, melyek közül ez utóbbi (a 16. sz. óvoda) a vizsgálat időpontjában még zárva volt – a korábban ide járatott gyerekeket a város más óvodái-

ban helyezték el. 2012-ben Beregszász óvodáiban a gyereklétszám összesen 1088 (lásd 1. táblázat), 2015-ben 1196, vagyis a felmérésben 2012-ben az összes beregszászi óvodás 5,3%-ának, 2015-ben pedig 4,2%-ának édesanyja vagy édesapja vett részt.

1. táblázat. A beregszászi óvodákról

(Forrás: Beregszászi Városi Oktatási Főosztály)

Év	Óvodák száma	Gyerekek száma	Ukrán nyelvű	Gyerekek száma	Magyar nyelvű	Gyerekek száma	Két-nyelvű	Gyerekek száma
2010	14	1013	5	382	5	165	4	466
2011	14	1050	4	257	5	219	5	574
2012	14	1088	4	266	5	238	5	601
2013	14	1196	4	298	5	365	5	533
2014	14	1196	4	270	5	367	5	559
2015	14	1196	4	270	5	367	5	559

Az eredményekből

A kérdőívet kitöltők 86,2%-a nő, 13,8%-a férfi. Anyanyelv tekintetében a válaszadók 79,8%-a magyar, 16,5%-a ukrán, 2,8%-a orosz anyanyelvű. A megkérdezettek 5,5%-ának általános, 27,5%-ának középiskolai végzettsége van. 33,9%-uk rendelkezik szakközépiskolai, 33%-uk főiskolai/egyetemi végzettséggel. Az óvodába járt válaszolók kicsit több mint fele (52,9%) magyar nyelvű óvodai csoportot, óvodát látogatott gyerekkorában, negyedük (25%) ukrán, 16,3%-uk orosz óvodában töltötte iskola előtti éveit. A válaszadók közül minden huszadik (5,8%) nem járt óvodába. Az elemi és általános iskolai éveket 67%-uk magyar tannyelvű iskolában töltötte, kicsit több mint negyedük (25,7%) ukrán, 7,3%-uk orosz tannyelvű osztályban/iskolában. A nemek közötti eloszlás okán érdemes megnézni a szülők ún. közös tannyelvét is, mellyel a vizsgálatban érintett gyerekek oktatási nyelvű háttere is feltérképezhető. Az eredmények azt mutatják, hogy a válaszolók kicsit több mint felénél (50,9%) a szülőpáros mindkét tagja magyar oktatási nyelvű iskolában kezdte tanulmányait. 28,7%-os érték mutatkozik a vegyes tannyelvű, míg 20,4% a csak többségi tannyelven iskolázottak körében.

Az alapadatok alapján kiderül, hogy a két vizsgált évből megkérdezett 109 adatközlő közül 87 magyar, 22 ukrán nevelési nyelvű óvodába, óvodai csoportba íratta gyermekét. 2012-ben 55 magyar, 3 ukrán, míg 2015-ben 32 magyar, 19 ukrán a megoszlás ebben a tekintetben. A válaszadók 73,6%-a homogén magyar (ti. mindkét fél anyanyelvéről magyaroként nyilatkozott) házasságban él, s közülük 12,8% ukrán nevelési nyelvű óvodába járatta gyermekét. A vegyes házasságból (13,2%) érkező gyerekek egyharmada, míg a többségi (ti. ukrán, orosz) házasságból (13,2%) érkező gyerekek fele jár ukrán óvodába vagy ukrán óvodai csoportba.¹ A szülők iskolai tannyelvét véve alapul elmondható az is, hogy a magyar tannyelvű iskolát végzett szülők 91%-a magyar, 9%-a ukrán nyelvű óvodába, óvodai csoportba íratta gyermekét. A többségi tannyelvű iskolát végzett szülők kétharmada (63,6%) magyar, egyharmada (36,4%) ukrán óvodába, míg a vegyes (ti. a szülőpáros egyik fele magyar, másik fele többségi) tannyelvű iskolai háttérrel rendelkező szülők 71%-a magyar, 29%-a ukrán óvodát választott gyermeke számára.

¹ Ezeket a nevelési nyelvvel kapcsolatos eredményeket az adott óvodákra vonatkoztatva tekintem reprezentatívnak a vizsgált években.

A vizsgálat során az adatközlők megindokolhatták az óvodai nevelési nyelvre vonatkozó döntéseiket, amelyek a következő módon csoportosíthatók:

– Magyar identitás („Magyarok vagyunk”) – a család magát magyarnak vallja, a gyereket magyarként definiálja stb.: „*Evidencia. A magyar identitásunk nem engedett volna más intézményt.*” – 81_Férfi_1982_Beregszász_2015.²

– Nyelvi készség_magyar – magyarul beszél a gyerek, a család érintkezési nyelve magyar, a gyerek csak magyarul beszél stb.: „*Mert a gyerekem magyarul tud beszélni*” – 56_Nő_1982_Beregszász_2012.

– Nyelvtudás megszerzése_ukrán – az ukrán nyelv tudását, annak megszerzését célzó indok: „*Hogy megtanuljon ukránul.*” – 93_Nő_1978_Macsola_2015.

– Nyelvtudás megszerzése_magyar – a magyar nyelv tudásának megszerzése, megalapozása, esetleg fejlesztése (ukrán anyanyelvű gyereknél): „*Nagyon jó az óvoda, képzetek a dolgozók és kedvesek és szeretném, hogy a gyerekem kicsi korától kezdve tanuljon magyarul*” – 57_Nő_1978_Beregszász_2012.

– Társadalmi elvárás – az ukrán nyelv ismeretének társadalmi szinten való elvárása, célként kitűzött elértése (eszközn nyelv helyett – vö. Séra 2010b); Ukrajnában élünk „szlogen”: „*Azért mert Ukrajnában élünk sajnos, és itt bárhova megy az ember ha nem beszél ukránul sok helyen nem is hajlandóak segíteni.*” – 91_Nő_1978_Mezőgecse_2015.

– Mert magyar az óvoda – az óvoda nevelési nyelvének elsődlegessége (jelen esetben a magyar nyelv): „*Azért mert magyar óvoda. És az óvónők kedvesek! És közel van. Sok jó ballottunk róla!*” – 44_Nő_1989_Beregszász_2012.

– Az óvoda minősége – az óvodai nevelés minősége, az óvoda felszereltségével (néhány esetben az étkeztetéssel) való elégedettség, az óvodai dolgozók (illetve a vezető) képzettségi, hozzáértési szintjével való elégedettség stb.: „*Azért választottam, mert jó hírét hallottam, s azóta én is tapasztaltam az óvónők nevelésének hozzáértését stb.*” – 101_Nő_1989_Beregszász_2015.

– Az óvoda közelsége – az óvoda területi elhelyezkedése, annak közelsége a lakóhelyhez, munkahelyhez: „*Közel van a lakóhelyünkhöz.*” – 92_Nő_1974_Beregszász_2015.

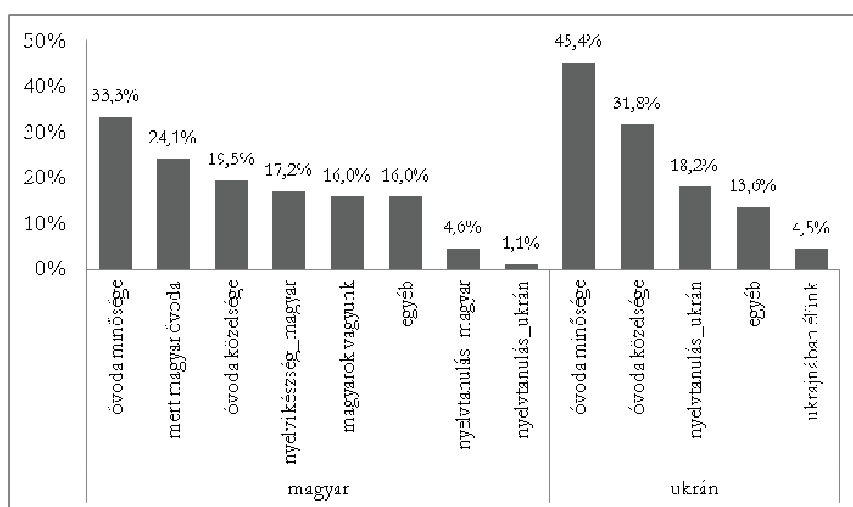
– Egyéb – az utolsó csoportban olyan motivációs megfogalmazások találhatók, amelyekben a családi hagyomány követése jelenik meg (ti. „én is ide jártam”), az egyes óvodával/óvodai csoporttal való szimpatizálás (lásd „ez tetszett”), valamint olyan megfogalmazások, melyek egyik másik csoportba sem illeszthetők pl.: „*szüleim választása volt ez az óvoda*” – 16_Nő_1984_Beregszász_2012.

Ezzel kapcsolatosan a válaszokat a későbbiekben nyelvi és nem nyelvi tényezőkre bonthatjuk. A nyelvi tényezők között találhatók: magyar identitás („Magyarok vagyunk”), nyelvtanulás_ukrán, nyelvtanulás_magyar, társadalmi elvárás („Ukrajnában élünk”), mert magyar_óvoda, nyelvi készség_magyar csoportok. A nem nyelvi tényezők közé sorolhatók: az óvoda minősége, közelsége és egyéb olyan szempontok, mint például a korábbi intézményválasztási minta követése (ti. szülő, idősebb gyerek esetében is a választott óvodának szavaztak bizalmat). A nyelvi és nem nyelvi tényezők előfordulási aránya alapján az óvodai tannyelv megválasztásának során annak nyelvi tényezői kevésbé fajsúlyos jelleggel bírnak. Az óvoda minőségének, közelségének szempontja gyakoribb indok a szülői válaszok alapján.

² A kódolás: a kitöltött kérdőív sorszáma_adatközlő neme_adatközlő születési éve_adatközlő lakhelye_a válaszadás éve.

A kialakult motivációs csoportok szerint a magyar nevelési nyelvű óvodát választók főként az óvoda nyelvét, illetve gyermekük nyelvi készségeit, valamint identitását veszik számításba (lásd 1. ábra) a nevelési nyelv megválasztásakor.³ Az ukrán tannyelvű óvodát az államnyelv ismeretének elsajátítása érdekében, valamint a társadalmi elvárás okán részesítik előnyben a megkérdezettek. Az eredményekből megállapítható az is, hogy az egyes óvodák minősége és közelsége azonban felülírja vagy együttesen alakítja a nyelvi szempontú megfontolásokat a szülők döntésekor a nevelés nyelvét illetően.

**1. ábra. Motivációs-csoportok az óvodai nevelési nyelv függvényében
Beregszászban 2012-ben és 2015-ben (%-ban)**

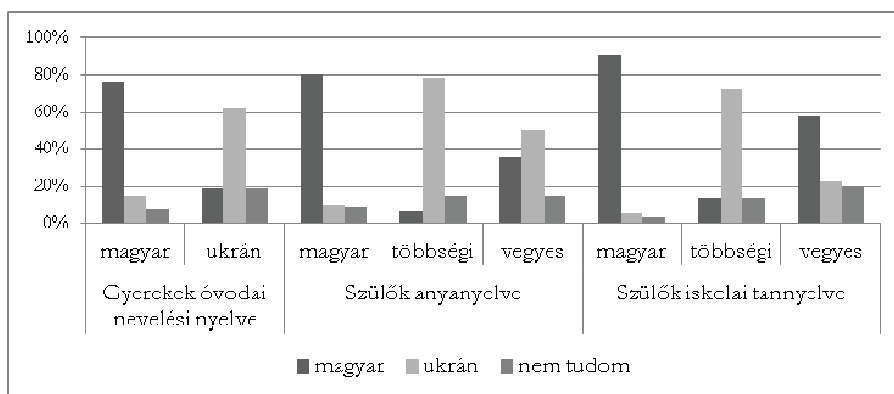
Kitekintésként a gyerekek iskolai tannyelvére az óvoda után a megkérdezett szülők a leendő tannyelv megválasztásáról is nyilatkoztak, s a kérdésre válaszolók (N=108) 65,7%-a magyar, 24,1%-a ukrán tannyelvű iskolát fog választani gyermekének (10,2%-uk még nem döntött vagy nem tudott dönteni a kérdésről a vizsgálat időpontjában). Az óvoda nevelési nyelvének függvényében ezek a számok azt jelentik, hogy a felmérés időpontjában magyar óvodába járó gyerekek 77%-a kerül magyar tannyelvű elemi iskolába, 14,9%-a pedig ukrán tannyelvűbe. Az ukrán nevelési nyelvű óvodát 61,9%-ban követi ukrán, 19%-ban magyar oktatási nyelv az elemi iskolában (vö. Papp Z. 2012).

Az érintett gyerekek szüleinek anyanyelvét véve független változóként láthatóvá válik, hogy a homogén magyar házasságból érkező gyerekek 80,5%-a készül magyar tannyelvű iskolába, 10,3%-a ukránba. A homogén ukrán és/vagy orosz anyanyelvű szülők 78,6%-ban választanak majd ukrán tannyelvű iskolát gyermekük számára – egy szülőpáros magyar iskolát szeretne gyermekének. A vegyes házasságból érkező gyerekek felét ukrán iskolába készítik, s kicsit több mint egyharmaduk (35,7%) készült magyar iskolába a vizsgálat idején. Mindezek azt jelenthetik, hogy az óvoda nevelési nyelve alacsonyabb arányban határozza meg a gyerekek elemi iskolai tannyelvét, mint a szülei anyanyelve. Továbbgondolva az óvoda és az iskola egymáshoz való nyelvi

³ A nyelvi tényezők rangsora alapján.

viszonyát érdemes a szülők iskolai tannyelvét megvizsgálni a gyermeküknek választani kívánt iskola tannyelvének függvényében. Eszerint a magyar tannyelvű iskolát végzett szülők 90,7%-ban választanak magyar tannyelvű elemi iskolát gyermekük számára. A többségi tannyelven iskolázottaknál ez az érték 13,6%, míg azoknál a szülőknél, akiknél vegyes (ti. magyar és ukrán/orosz) a korábbi iskolai tannyelv, 58,1%-os arányban választják a magyar tannyelvű oktatást. Látható tehát, hogy az elemi oktatás tannyelvének megválasztására leginkább a szülők iskolai tannyelve van hatással (vö. 2. ábra).

2. ábra. Iskola tannyelvének megválasztása az óvoda, a szülők anyanyelve, illetve a szülők iskolai tannyelve függvényében

Összegzés

Ebben a tanulmányban, beregszászi óvodákban 2012–2015 között végzett felmérés eredményeiről olvashatott az érdeklődő. A kutatás során még óvodába járó, de adott év őszétől iskolába készülő gyerekek szüleit kerestem fel egy nyílt és zárt kérdéseket is tartalmazó kérdőívvel. A kapott eredmények alapján elmondható, hogy az előfeltevésnek megfelelően a kárpátaljai szülők tannyelv választási döntései már gyermekük óvodás korában is tudatosak. Az óvodai nevelési nyelv megválasztására a szülők anyanyelve és általános iskolai tannyelve is hatással van, valamint a mindenkor ukrán aktuálpolitikai helyzet.

A megkérdezett szülők elemi iskolai tannyelve magasabb arányban mutat összefüggést a gyermeküknek szánt óvodai és később az iskolai tannyelv megválasztásakor, mint a szülők anyanyelve: azok a szülők, akiknél mindkét fél magyar nyelven végezte elemi (illetve általános) iskolai tanulmányait magasabb arányban választ a gyermekének is magyar tannyelvet, mint azok a szülők, akiknél mindkét fél magyar anyanyelvűnek vallotta magát.

Irodalom

- Beregszászi Anikó 2002. A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvtervezés szemszögéből. *Kisebbségkutatás* 2002/2, 368–375.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár: PoliPrint.
- Burány Katalin 2010. A kétnyelvűség és a tannyelv választás aktuális kérdései. *Hebrymereti Almanach*. Zenta, 89–102.

- Csernicskó István 2011a. Egy kényszerű „túlélési stratégia”: a többségi nyelven való tanulás. *Együtt* 2011/4, 81–94.
- Csernicskó István 2011b. *A nyelvoktatás nyelv- és oktatáspolitikai háttere és következményei Kárpátalján az elmúlt közel százötven évben (1867–2011)*. Habilitációs dolgozat. Budapest: ELTE BTK.
- Csernicskó István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint Kiadó.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Ferenc Viktória 2012. *Magyar nyelvű kisebbségi felsőoktatás a Kárpát-medencében: nyelvi, nyelvpolitikai kihívások (a szlovákiai és ukrainai példa)*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Ferenc Viktória – Séra Magdolna 2012. Iskolaválasztás Kárpátalján. *Kisebbségkutatás* 2012/3, 473–513.
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar-szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék: Fórum Könyvkiadó.
- Göncz Lajos 1995. A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 65–81.
- Göncz Lajos 1998. A kisebbségi oktatás néhány kérdéséről a tannyelv tükrében. In: Hódi Éva szerk. *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok*. Ada: Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, 39–53.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: MTA Kisebbségkutató Műhely–Osiris–Fórum.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság–MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Karmacsi Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvsajátítás*. Ungvár: PoliPrint [http://mek.oszk.hu/07800/07811/index.phtml – 2012.10.11.]
- Kolláth Anna 2005. Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról. In: Ring Éva szerk. *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás, veszélyei a kisebbségi közösség életében*. Budapest: EÖKIK, 75–96.
- Kontra Miklós 2003. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Kerenc szerk. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 301–320.
- Lampl Zsuzsanna 2008. *Magyarok és szlovákok. Szociológiai tanulmányok nem csak az együttélésről*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lanstyák István 2005. A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában. In: Ring Éva szerk. *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás, veszélyei a kisebbségi közösség életében*. Budapest: EÖKIK, 43–73.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996. Contact varieties of Hungarian in Slovakia: a contribution to their description. *International Journal of the Sociology of Language*, 111–130.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Molnár Anita 2010. Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határbelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 186–212.

- Papp Z. Attila 2012. Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutatás* 2012/3, 399–418.
- Séra Magdolna 2009a. Az iskolai tan nyelv választás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és társadalmi mobilitása szempontjából. In: Kötél Emőke – Szarka László szerk. *Határhelyzetek II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 241–268.
- Séra Magdolna 2009b. Képzelet és valóság találkozása a kárpátaljai magyar szülők tan nyelv választási döntéseiben. In: Karmacs Zoltán – Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye*. Ungvár: PoliPrint, 154–157.
- Sorbán Angella 2000. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen.” Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 6, 3. sz., 167–180.

Because we are hungarians! Because we live in Ukraine! Parental motivations regarding the choice of preschool’s education language in Beregszász

The current paper is covering a research analysis investigating the choice of the preschool’s educational language. The corresponding questionnaire survey took place in Beregszász in 2012 and 2015, during which the parents of preschool graduating children were asked to comment on their motivation while choosing the future school for their children depending on its educational language. On the basis of the results of the research it is declarable that the decisions of the Transcarpathian parents concerning the choice of the educational language are conscious already at their children’s preschool age. On the other hand the process of choosing the preschool’s educational language is influenced by the parents’ mother tongue and their own primary school’s educational language together with the all-time Ukrainian political state.

SZTEREOTÍPIA, KÖZÖSSÉG, ANYANYELV

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

MTA BTK Néprajzi Kutatóintézet

A sztereotípiák szónak több jelentése van. A bennünket foglalkoztató jelentés rövid definíciója talán a következő lehet: „embercsoportokról, népekről, társadalmi jelenségekről alkotott sematikus képzet”. Ebben az értelemben a sztereotípiák szervesen kapcsolódnak a nyelvhez. Fontos tulajdonsága a rövidség és az állandósult forma. Igen gyakori esetben a sztereotíp kifejezés csupán egyetlen szó, esetleg egyetlen jelző. Általában véve egy-egy közösségben, nyelvi és kulturális alapon szerveződő csoportban használatos közhely, nyelvi klisé más csoportok jellemzésére. A sztereotípiák segíti az egyént más csoportok megítélésében, az emberek világában történő tájékozódásban, az etnikai, nyelvi, vallási vagy egyéb alapon szerveződött csoportok közötti viszonyok értelmezésében. Támpontul szolgál saját identitásának, csoporthoz tartozásának tudatosításához, más csoportok akceptálásához vagy elutasításához, tiszteletéhez vagy lebecsüléséhez. A sztereotípiák rendszerint frappáns, rövid formában jelzik a csoportok közötti nyelvi, kulturális, mentális eltéréseket. A bennük megfogalmazódó ítéletek tartalma jellemzi egy-egy nyelvi, kulturális, felekezeti vagy szociális csoport világképét, s olykor önképét is (Wenzel 1978: 20–22; Banczerowski 2008: 261). A sztereotípiák esetenként előítéleteket, más csoportokat sértő, megbélyegző jelzőket tartalmaznak. A sematikus képalkotást felerősíti a gondatlan, a túlzó, akár egész népekre, vallásfelekezetekre kiterjedő általánosítás.

Az idegenek és a külföldiek történeti rajzai, imázsai igen régiek az ókori civilizációkból ránk maradt írásokban. Gyakran leírják őket, mint félig mítikus vadállatokat (kutyafejű ember) vagy képzelt óriásokat (pl. az idősebb Plinius). Ezek a történeti rajzok erős bizonyítékát szolgáltatják annak, hogy az emberiség kétségkívül izolált, elkülönült és félős volt a kapcsolatok létesítésében és egymásról, minden másságról való tudásában.” (Kürti 1997: 104)

Herodotos könyveiben a „kancatej-ivó” szkíták, majd Bölcös Leo és Konstantin bizánci császárok írásaiban a „türk”-nek nevezett magyarok állandó jelzője (epitheton ornans) volt a „barbár”. A civilizálatlan nomád népek minősítése. Európa a későbbi századokban is – egészen a 19. századig „vad”-nak nevezte a tengereken túl élő, a hajósok által felfedezett természeti népeket. Ezt a viszonyt bőségesen elemezte az etnológia irodalma. Elegendő itt egyetlen összefoglaló könyvre utalni (*Die „Wilden” und die „Zivilisierten”*) (Bitterli 1976).

A történelmi sztereotípiák Európában is szívósan élnek tovább a népnevekben. A szótörténet kutatóin kívül kevesen tudják, hogy a német nyelvnek és a német nemzetnek a magyarban használatos nevének (*német*) és a szláv nyelvekben élő neveinek (len. *niemiec*, szl. *nemec* etc.) az eredeti jelentése ’néma’, azaz ’nem beszélő’, ’értelmesen beszélni nem tudó’ volt. A magyarban ez az etnonym kölcsönszó a szomszédos szláv nyelvekből. A németek érzékenységét ez a névadás, a szó eredeti és mára feledésbe ment jelentése láthatóan nem sérti. Ezzel szemben bizonyos népnevek használatát a hivatalos magyar nyelvben a II. világháborút követően felváltották a népek önnevezésével. A *vlach* szóból származó *oláh* népnevet a *román*, a *teutoni*, *touti* szóból származó *tót* népnevet a *szlovák* váltotta fel sok évszázad után, mivel a korábbi név a népek érzékenységét sértette. Magyar családnévként azonban mindkettő változatlanul

és tömegesen létezik (*Tóth, Oláh*), használatban maradt. Velük együtt még sok hasonló eredetű családnév létezik, pl. *Böhm* ~ Cseh, *Rácz* ~ Szerb, *Armót* ~ Albán, Orosz ~ Russian, *Rusznayák* ~ Ukrán stb.

A sztereotípiák releváns tulajdonsága a szubjektív általánosítás, ami összefügg keletkezésének körülményeivel. Kognitív interpretáció szerint a sztereotípiák olyan általánosítások, melyek a való világ leírása, kategorizálása folyamatában jönnek létre, s a már megszerzett ismeretek osztályozásának eredményei. Ebben a felfogásban a sztereotípiák nemcsak rendszerezik, kategorizálják az információkat, hanem konceptualizálják, értelmezik is. Ezt a műveletet mindig az adott nyelvi, kommunikatív közösségekben elfogadott kultúrmenták és fogalmi rendszer alapján végzik (Banczerowski 2008: 161).

A sztereotípiák többnyire verbálisan terjed, szorosan kötődik a nyelvhez. Esetenként azonban képek, karikatúrák, jellegzetes hangok, hangsúlyok révén is közölhető, ha társul hozzá a már ismert gondolati klisé. A verbális sztereotípiák gyakori formája az idegen közösségre ragasztott név, többnyire gúnynév. Ennek hatalmas példatárát nyújtja Magyarországon a falucsúfoló szövegek, kifejezések és a gúnyolódás eredetét magyarázó történetek, anekdoták tömege. Társadalmi rétegek, foglalkozási és felekezeti csoportok közötti gúnynevekből is jelentős gyűjteményt lehetne összeállítani. Ezekben a városi szleng, továbbá a diákság és a katonaság szótára is meglehetősen gazdag. Például a bányászt, a gyári munkást *prolinak*, *trógemak* nevező úri gyereket a munkások gyerekei *pubinak*, *mungónak* csúfolták. A *proli* = proletár az angol *prole*, *proletarian* szóból, a *tróger* pedig egy német szóból (*der Träger*) származik, de az úri gyerekekre mondott gúnynevek (*pubi*, *mungó*) eredete ma már ismeretlen.

A cigányok negatív belső (nemzetben belüli) etno-sztereotípiái – de talán a zsidókét is hozzávehetjük – nem csupán Magyarországon, de Kelet-Európában máshol is tartósan megmaradtak. Rosszindulat és előítélet van mind az antiszemitizmus, mind a cigányellenesség részéről, két belső etno-sztereotípiára, amelyeknek hosszú története van (Kürti 1997: 110). Itt kell megjegyezni, hogy az említett két közösségnek is vannak saját magukat a külvilágtól elhatároló, a társadalmi környezetük megnevezésére szolgáló negatív sztereotípiái. A saját közösségüket *roma* néven megkülönböztető cigányok a nem-cigány férfiakat *gádžó* néven említik egymás között. A zsidó közösségek a nem-zsidó kívülállókat *goj* néven emlegetik.

Sztereotípiák nagy számban találhatók a közmondásokban és a viccekben. Speciális forma a „soroló”, amelyben több etnikai csoport vagy nemzet jellegzetesnek vélt mentális tulajdonságait emelik ki. Íme egy példa.

1950 táján hallottam egy tréfát, amelyik az 1930-40-es évekből való:

„Egy angol = gentleman

két angol = egy klub

három angol = világkereskedelem.

Egy német = egy katona

két német = egy hadsereg

három német = egy világháború.

Egy magyar = egy úr

két magyar = három világnézet

három magyar = olyan nincs, mert a harmadik vagy zsidó, vagy tót (szlovák)”

(Paládi-Kovács 1996: 79).

A felsorolásban következnek a franciák és az oroszok, de egyik sztereotípiára sem olyan pozitív, mint az angoloké. A nemzetek, éppúgy, mint az etnikai csoportok, egy tükrön vagy egy

prizmán át néznek egymásra, amely éppen ezért eltorzítja a nemzeti imázst, a tükörképet. A sztereotípiák, az önképek és a másokról alkotott képek azonban nem semleges mezőben, hanem egy hierarchikusan tagolt világrendszerben alakulnak (Hofer 1999: 134).

A képkötés a csoportok között mindig kölcsönös. Különösképpen fennáll ez a hosszú századokon át folyamatosan kapcsolatban álló népek között (Pataki 1999: 14). A sztereotípiák jellege azonban a nagy és a kis népek viszonylatában igencsak eltérő lehet. Távoli nagy népekről szóló sztereotípiák rendszerint kedvezőbb véleményt tükröznek, mint a közeli nagyokról szóló közhelyek. Magyarország 20. századi vicceiben az angol és az amerikai többnyire pozitív szereplő, szemben a szomszédos némettel és oroszral. A magyar közmondásokban még ma is él a pogány török és tatár (mongol) ellenség rémképe, de ezek a sztereotípiák a 20. századi népi kapcsolatokat már nem befolyásolták.

A népekről szóló sztereotípiák is változnak, cserélődnek a történelem folyamán. Például a német–magyar kapcsolatok ma jobbakként, mint korábban bármikor, habár nem lehet megkerülni a II. világháború folyamán elkövetett atrocitások és a háború szomorú kimenetelének az emlékét (Kürti 1997: 115). A németekről, osztrákokról mindig is létező pozitív sztereotípiák (pl. munkaszeretők, szorgalmasak, takarékosak stb.) az utóbb fél évszázadban Európa szerte elfogadottabbá váltak.

Esetenként a régi klisék szívós továbbélése figyelhető meg. Ma is aktuális példa rá a magyarok európai képének legrégebbi rétege. A magyarok rossz hírét a 9–10. századi honalapítást követő hadjáratok alapozták meg Nyugat-Európában (Eckhardt 1939: 97–98; Pataki 1999: 10). Ehhez a képhez olyan toposzok tapadtak, amelyeket Európa „Kelet-képe” a népvándorlás korának kezdete, a hunok megjelenése óta tartalmaz. Ezt a képet erősítette a hun–magyar rokonság, továbbá a szkíta (szittyá)–magyar rokonság hazai mítosza is. Az 1910-es években egyes nyugat-európai lapokban felerősödő magyarellenes propaganda az „ázsiai magyarok” által a Kárpát-medencében leigázott, elnyomott népek felszabadítása érdekében buzdított a háborúra. A sztereotípiáknak ezt a készletét egyes politikai erők ma is használják néhány szomszédos országban.

„Ilyenformán a románság gyártott rasszista sztereotípiákat a magyarokról (pl. vad, barbár, ázsiai, hun, hazátlan, bozgor)”. Ezzel ellentétben a magyarok Romániában egyszerűen folytatólagosan használják a románok történeti népnevét (*oláh*) vagy a „bocskoros”, „szőrös talpú” jelzőt. Bőséggel vannak régi magyar közmondások, amelyekben a románokat festik le a lusta, piszkos, hazug jelzőkkel; ez egy torz tükörkép, amely megszokott a cigányokra (romákra) is (Kürti 1997: 113).

Az efféle sértő sztereotípiák és nemzetkarakterológiai Magyarországon már a 18–19. században is megjelentek nyomtatásban. Kiváló példatárral szolgálnak hozzá Johann (Ján) Csaplovics művei (Csaplovics 1822: IV. 47–50, VI. 87–92; 1829). 1822-ben közreadott értekezésére közvetlenül reflektált Dohovits Bazil, a Magyar Tudós Társaság tagja. Kifogásolta a különböző etnikumokról közölt sztereotípiákat, sértő népkarakterológiákat. Dohovits, mint született ruszin és görög katolikus, akkoriban munkácsi alesperes és iskolaigazgató, személyében is sértve érezhette magát a népét és vallását lekicsinylő megjegyzésekért. Hiszen vallását „jobbágy vallás”-nak, „tsupa vastag baboná”-nak nevezte az általa „Bétsi Író”-nak titulált Csaplovics. Egy másik szövegrészében az „Orosz”-nak nevezett ruszin „csak írtásokkal szeret bajoskodni”. Ezzel ellentétben azt is állítja, hogy „munkában megizzadt Oroszt soha se látni” és hogy „a’ tunyaság miatt az orra előtt is be nő minden bokrokkal” (Dohovits 1824: 4, 6–7). Dohovits joggal óvta a bécsi szerzőt a szokatlan gondolattársításoktól, nehogy az „Ethnographiából – mely Mathessissal kezdődik – tsináljon utoljára Poesist.” Tárgyila-

gos meghatározásokat szorgalmazott, pontos, megbízható adatokat kívánt, hogy az etnográfia valóban a tudomány rangjára emelkedhessék. Ebben az esetben a néprajz nem csupán aritmetikát, hanem filozofálni valót is nyújthat majd (Dohovits 1824: 4–5, Paládi-Kovács 1990: 120–122). A népekről kialakított hamis sztereotípiák sajnos szerkesztőalkotóelemeivé váltak az európai nacionalizmusoknak. Egyes etnikai sztereotípiák Közép-Európában, a Kárpátok térségében a mai napig megmaradtak. Mások eltűntek, s csak régi kiadványok, közmondás-gyűjtemények lapjain találkozunk velük. Azonban napjainkban is keletkeznek új és még újabb sztereotípiák. Valószínűleg azért, mert az emberi gondolkodásban az általánosítás bizonyos kognitív formáját, fokozatát képviselik.

Minthogy nyelvekhez, közösségekhez tartoznak, a sztereotípiák lefordítása egy másik nyelvre olykor nehézségbe ütközik. Ugyanis a megértésükhöz olyan metainformációk, konnotációk ismerete szükséges melyek átadása további magyarázatokat kíván (Banczerowski 2008: 269). Ez még a lengyel–magyar viszonylatra is érvényes, pedig a két nép kapcsolatrendszer, kölcsönös rokonszenve sok évszázadra nyúlik vissza. Régi lengyel közmondás szerint *Polak Węgier dwa bratanki i do szabl i do szklanki* (Lengyel magyar két jó barát, együtt harcol, issza borát). Sajnos ez a mondás már nem mond sokat a mai nemzedékek számára a két nemzet kölcsönös történeti és kulturális kapcsolatairól (Kürti 1997: 115).

A sztereotípiák vizsgálata is egyik módja az identitás tudományos megközelítésének, s tanulságos lehet a közösségek mentalitásának megismeréséhez. A svéd Åke Daun ismert monográfiájában nem elemezte külön a skandináv népek körében élő sztereotípiák készletét. Ennek oka talán a svéd mentalitásban, annak egyik jellemző vonásában rejlik. Daun megállapítása szerint: „A személyes függetlenség magasan értékelt dolog a svéd kultúrában, szignifikánsan több annál, mint például Finnországban, Olaszországban vagy az USA-ban [...] A függetlenség-igény a svédek körében megmagyarázhatja az ő általánosan pozitív hozzáállásukat az egyedülléthez: egyedül sétálni, egészen egyedül élni” (Daun 1989: 257). Ez az attitűd (viselkedésmód) – miként a konfliktuskerülés is – hatásos eszközök lehetnek a sztereotípiák elkerülésére. Talán a Szerző és a svéd kollégák tudnák megmondani, hogy ennek a mentalitásnak a hátterében van-e szerepe az előítéleteknek, a negatív sztereotípiáknak. Bizonytalanságom is mutatja, hogy kellő ismeretek és bőszeges sztereotípiák hiányában nehezen értheti egy magyar a svédet, a svéd ember a magyar vagy a finn mentalitást.

Az élclapok karikatúrái

Ausztria-Magyarországon a sajtó növekvő szerepet játszott az etnikai sztereotípiák terjesztésében az utóbbi másfél évszázadban. Különösen a fővárosi lapok, a karikatúrákat is közlő élclapok jártak elől a népkarakterológiák formálásában, terjesztésében. A 19. század második felében a bécsi és a budapesti élclapokban a sztereotípiák változásának iránya hasonló volt. A bécsi Figaróban a magyarországi nemzetiségi közösségek – szerbek, szlovákok, románok – megjelenítése alig változott 1860 és 1900 között, míg a budapesti vicclapok egyre gúnyosabbá váltak a kisebbségek, köztük a zsidók és a cigányok iránt. Bécsben a magyarokról gyakran megjelenő sztereotípiája volt a magyar betyárok képe és a népnek a rablók iránti rokonszenve. Az 1860-as években felbukkant már a magyarok zsíros, nehéz ételeinek elítélése is. A Figaro jóslata szerint a magyarok „*a szalonnát és a paprikát nemzeti istenekké nevezik ki*”. A bécsi és a budapesti élclapok vicceinek és karikatúráinak tematikája hasonló volt: a nemzeti/nemzetiségi nyelv,

a nemzeti szimbólumok, mítoszok, illetve az emberi test és öltözkészlet néhány jellegzetessége állt a középpontban (Tamás 2014: 336, 339. Lásd még: Suppan 1991).

A 19. században a humoros magazinok leggyakoribb tárgya volt a különböző nemzeti, etnikai és társadalmi csoportok bemutatása. A vicclapok népszerű, rendszeresen megjelenő alakjai voltak a szlovák Papanek Dani, Mokány Berci, a magyar dzsentr, Kraxelhuber Tóbiás, a pozsonyi német polgár, Federvich Kóbi, a zsidó újságíró és Henczegi Izor, a zsidó földbirtokos. Valamennyi etnikai kisebbség jelen volt a magazinokban, azonban igazán sok karikatúra csak a cigányokról és a zsidókról készült. A 19. század második felében Magyarországon, minden más etnikummal összehasonlítva, mint másodrendű állampolgárok voltak besorolva a nyilvánosságban (Kemecsi 2010: 141–142).

A másság szemléltetése a jellemrajzok szembeállításával történt. A vicclapok a 19. században gyakran szembeállították a cigányt vagy a zsidót a magyarral, hangsúlyozva mind a külsődleges, mind a személyiséghez kötődő eltéréseket. A nemzetépítés szokás szerint kiegészítette a többségi magyar önképet (Hanák P. 1988: 109–112). A vicclapok a karikatúrákban is felállították az etnikai csoportok pontos hierarchiáját. Ilyenformán azok fontosságát, a modernizáció folyamatában játszott szerepét követve a vicclapok legjelentősebb figurái a zsidók és a németek voltak. A szlovák, román, szerb és rutén etnicitások kiemelése kevésbé volt differenciált (megkülönböztetett) (Hanák 1988: 83, Kemecsi 2010: 142).

Újabb néprajzi tárgykör a ruházat és a képmása. Milyen öltözetek voltak az etnicitás megjelenítői Közép- és Kelet-Európa etnikai gúnyrajzaiban? Egy kosztümös alak kommunikációs tartalma három-négy összetevőből van megalkotva. Ezek fontossági sorrendbe elrendezve:

- a) Az öltözet sajátos stílusa;
- b) Az arc és a test fizikai tulajdonságai (fiziognómia, testtartás, mozgás, gesztusok);
- c) Tulajdonság-jelző tárgyak, mint felidéző fogalmi jelzések (kézben, a testen, és mint öltözkészlet-tartozékok); és
- d) A háttér és a környezet az alak körül; tájkép, épület, kapcsolódó jelenet a háttérben, a belsőség tárgyai (kölsönhatás más alakokkal zsáner-jelenet esetén).

A karikatúra a hivatalos jelképek jelenkori vizuális nyelve felé és „lefelé” fordult. Amikor a gúnyrajz az etnicitást és az emberfajtaikat ábrázolja, nagyban épít a nyomtatott viseletképek hosszú életű, népszerű zsánerképeinek vizuális örökségére, miközben létrehozza a saját erős, kifejező, hatásos vizuális sztereotípiáit (Fülemile 2010: 46–47).

Irodalom

- Banczerowski Janusz 2008. *A világ nyelvi képe*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Bitterli Urs 1976. *Die „Wilden” und die „Zivilisierten”*. Magyar kiadása (1982): „Vadak” és „civilizáltak”. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csaplovics János 1822. Ethnographiai Értekezés Magyar Országról. *Tudományos Gyűjtemény* 1822. III. 37–65, 1822. IV. 3–50, 1822. VI. 79–87, 1822. VII. 45–51. Pest.
- Csaplovics Johann 1829. *Gemälde von Ungern*, I–II. Pest.
- Daun Åke 1992. *Svensk mentalitet*. University Park Stockholm: PA Raben and Sjögren.
- Dohovits Bazil 1824. Ethnographiára, mint Tudományra szolgálható Észrevételek. *Tudományos Gyűjtemény* 1824. IX. 4–12.
- Eckhardt Sándor 1939. A magyarság külföldi arcképe. In: Szekfű Gyula szerk. *Mi a magyar?* Budapest: Magyar Szemle Társaság, 87–136.

- Fülemile Ágnes 2010. Dress and Image. Visualizing Ethnicity in European Popular Graphics. – Some remarks on the Antecedents of Ethnic Caricature. In: Demski, Dragnoslaw – Baraniecka-Olszewska, Kamilla eds. *Images of the others in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe*. Warsaw, 28–61.
- Hanák Péter 1988. Polgárosodás és etnikai előítélet a magyar társadalomban a 19. század második felében. In: Hanák Péter. *A kert és a műhely*. Budapest: Gondolat Kiadó, 17–62.
- Hofer Tamás 1999. A nemzettudat változó jelképei. In: Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond szerk. *Magyarságkép és történeti változásai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 133–141.
- Kemecsi Lajos 2010. Ethnic images in distorted mirrors. In: Bata Tímea – Szarvas, Zsuzsa eds. *Past and Present Stereotypes. Ethnological, Anthropological Perspective*. Budapest: Hungarian Ethnographical Society–Museum of Ethnography, 137–150.
- Kürti László 1997. Hungary and her neighbours: stereotypes and realities. *Acta Ethnographica Hungarica* Vol. 42: 103–117.
- Paládi-Kovács Attila 1990. Csaplovics és a magyar etnográfia. In: Hála József szerk. Csaplovics János: *Ethnographiai Értekezés Magyar Országról*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 105–126.
- Paládi-Kovács Attila 1996. *Ethnic traditions, classes and communities in Hungary*. Budapest: Institute of Ethnology of Hungarian Academy of Sciences
- Pataki Ferenc 1999. Magyarságkép és történeti változásai. In: Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond szerk. *Magyarságkép és történeti változásai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 9–15.
- Suppan, Arnold 1991. Nationale Stereotypen in der Karikatur. Österreich und seine Nachbar in Ost-Mitteleuropa. In: Wolfram, Herwig – Pohl, Walter Hrsg. *Probleme des Geschichte Österreichs und ihrer Darstellung*. Wien, 259–283.
- Tamás Ágnes 2014. *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Wenzel Angelika 1978. *Stereotype in gesprochener Sprache*. München: Huber Verlag

Stereotype, community, mother tongue

The word stereotype has several meanings. The one of concern to us could perhaps be briefly defined as: „a schematic notion formed of groups of people, peoples or social phenomena”. In this sense the stereotype is closely linked to language. Brevity and constant form are important characteristics. It is very common for a stereotyped phrase to consist of only a single word, often a single adjective. In general it is a commonplace or cliché used in a community or group organised on a linguistic and cultural basis, to characterise other groups. The stereotype helps the individual to judge other groups, to find his bearings in the world of people and to interpret relations among groups organised on ethnic, linguistic, religious or other bases. It serves as a guide in awareness of his own identity and belonging to a group, in accepting or rejecting, respecting or disrespecting other groups. Stereotypes generally indicate in a striking and brief form the linguistic, cultural and mental differences between the groups. The content of the judgements expressed in them characterise the world image of a particular linguistic, cultural, denominational or social group and at times also its self-image. In some cases stereotypes contain prejudices or adjectives insulting or stigmatising other groups. Careless, or even exaggerated generalisation applied at times to entire

nations or religious denominations strengthens the schematic formation of images. The stereotype generally spreads verbally and is closely linked to language. However, in cases it can be communicated through images, caricatures, characteristic sounds or emphases if they are associated with an already familiar conceptual cliché. A frequent form taken by verbal stereotypes is a name, generally a nickname, given to the foreign community. A large collection can also be compiled from the nicknames applied to each other by social strata, occupational and denominational groups. Urban slang as well as the vocabulary of students and soldiers are also rich in such terms. Image-making among groups is always mutual. This is particularly the case among people in continuous contact over many centuries.

Stereotypes about peoples also change and are exchanged in the course of history. For example, German-Hungarian relationships are better today than ever before. In the last half century the positive stereotypes of German and Austrians (work-loving, diligent, frugal, etc.) that always existed have become more widely accepted in Europe. In cases the old clichés can be seen to persist. One such example is the earliest stratum of the image of Hungarian in Europe. The marauding forays by the Hungarian following their settlement in the 9th-10th centuries established their bad reputation in Western Europe. In the 1910s the anti-Hungarian propaganda in some Western European papers called for a war to liberate the peoples subjugated and oppressed in the Carpathian Basin by the „asian Magyars”. Some political forces in a few neighbouring countries still use stock of racist stereotypes about the Hungarians (e.g. „wild, barbarian, Asiatic, Huns, homeless, bozgor”). Because they belong to languages and communities, it is often difficult to translate stereotypes into another language. This is because their understanding requires a knowledge of metainformation and connotations that call for further explanations.

In Austria-Hungary the press played a dominant role in the spread of ethnic stereotypes in the past one and half centuries. The most frequent topic of the humorous magazines in the 19th centuries was stereotypical presentation of the various national, ethnic and social groups. The demonstration of otherness was made by the confrontation of the images. The comic journal in the 19th century often confronted the gypsy or the Jew with the Hungarian, emphasising both the external and the personality differences. When representing ethnicity and race, the caricature largely relied on the visual heritage of the long-lived popular genre of printed costume pictures while it created its own strongly, expressive, influential visual stereotypes.

THE HETEROGENEITY OF LANGUAGE AND CULTURE – FROM THE ASPECT OF COGNITIVE STYLISTICS

PETHŐ JÓZSEF

College Of Nyíregyháza

Introduction

This paper wishes to address the theme of the conference: linguistic and cultural heterogeneity in East-Central Europe from one single specific aspect, that is to say, from the aspect of cognitive linguistics, more specifically, of cognitive stylistics, in various levels, amalgamating theory and practice. In the most general terms, I shall look into the question as to how, through what theoretical assumptions and with what means cognitive linguistics attempts to describe the characteristics and interrelatedness of language and culture.

The second, and more concrete level of the theoretical approach, concerned with stylistics, focuses on the possibilities that cognitive stylistics offers for grabbing the heterogeneity of linguistic variance and socio-cultural factors to treat them in a unified linguistic conceptual system. In the third, more practical, part of the presentation I shall address the aspects that cognitive linguistics emphasizes or recommends for mother tongue pedagogy (understood here as fostering the skills in communication in the mother tongue) in order to spread knowledge about and to preserve linguistic and cultural heterogeneity.

On the Concept of Language and Culture in Cognitive Linguistics

One of the most effective and most dynamically developing linguistic trends of nowadays, cognitive linguistics, dates back to the end of the 1970s.

The most general way of characterising this approach is to say that “it conceives of language in relation to language use, the linguistic system and cognition, it examines language within this framework, and describes language in general, individual languages, types of languages and their components on various levels” (Tolcsvai Nagy 2013: 13).

From the aspect of the conference, and of the theme of the present lecture, the following should be highlighted from among the insights of cognitive linguistics:

- although general cognitive principles form the basis of different languages, due to the variability of cognition, individual languages show strongly culture-specific traits,
- the dichotomy of unity and difference can be detected within specific languages (cf. e.g. Langacker 1987, Geeraerts ed. 2006, Kövecses 2010, Tolcsvai Nagy 2013).

To support these theoretical assumptions, I have chosen one single phenomenon. There are three reasons for this choice: (1) first, metaphorisation is a procedure that determines the operation of language in a decisive way, (2) secondly, metaphor theory is one of the most elaborated fields within cognitive linguistics, (3) and finally, I suppose that this field is exceptionally apt for illustrating on the basis of which theoretical presuppositions cognitive linguistics works.

One important achievement of cognitive linguistics is that it has examined both the universality of conceptual metaphors and also their culture-specific traits.

First, let us see some examples for universal metaphors, that is, ones that exist independently of each other in different languages. Kövecses, for instance, in several of his works (e.g., 1995, 2005a: 166–185, 2005b) examined conceptual metaphors related to emotions in radically different languages and cultures. For instance, the conceptual metaphor ANGER IS A HOT FLUID IN A CONTAINER, ANGER IS PRESSURE IN A CONTAINER can be found in all languages.

In English, the following metaphorical expressions are based on this conceptual metaphor (Lakoff–Kövecses 1987):

He was boiling.

Sam exploded.

She is seething.

I was fuming for hours.

He was pissed off.

You make my blood boil.

He is simmering.

Let us see some Hungarian examples for this:

Fortyogott a dübtől.

Forr a vére.

Forrt benne a harag.

Majd szétvetette a harag.

Majd szétrobbant a dübtől.

Majdnem felrobbant mérgében.

The conceptual metaphor LOVE IS A JOURNEY is also widespread in several culture cycles. This metaphoric mapping may be summarised in the following way:

THE LOVE-IS-A-JOURNEY MAPPING

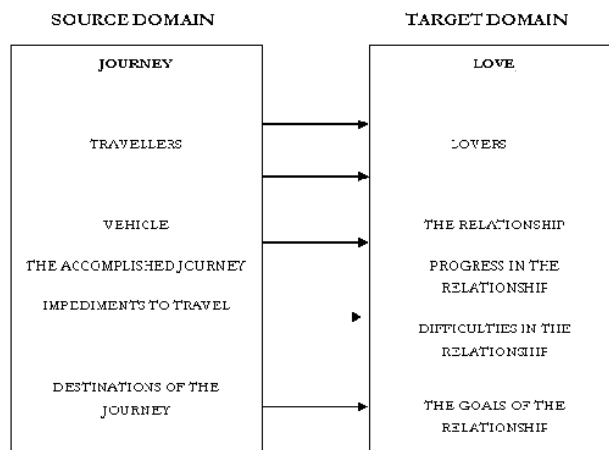
The lovers correspond to travelers.

The love relationship corresponds to the vehicle.

The lovers' common goals correspond to their common destinations on the journey.

Difficulties in the relationship correspond to impediments to travel.

(Lakoff 1993: 207)

Let us examine some English examples, which are the linguistic manifestations of this conceptual metaphor (cf. Lakoff–Johnson 1980: 44–5, Kövecses 2002: 5):

We're at a crossroads.

We can't turn back now.

I don't think this relationship is going anywhere.

This relationship is a dead-end street.

We'll just have to go our separate ways.

There are similar expressions in German as well. Some examples on the basis of Shoenke (2015):

Unsere Wege trennen sich – our paths separate.

Unseres Beziehung in eine Sackgasse geraten – our relationship leads to a dead-end.

die Brücken hinter sich abbrechen – burn the bridges behind oneself.

On the other hand, according to Schoenke (2015), in Indonesian, due to its geographical position, the conceptual metaphor LOVE IS A JOURNEY has the variation LOVE IS A SEA JOURNEY rather than LOVE IS A JOURNEY ON LAND. For instance:

to travel on the ship of love in the ocean

to go against tempest and rainstorm

to dodge (dangerous) rocks

To justify to what extent the surrounding natural environment determines metaphor systems, it is worth mentioning a spectacular example. In *Metaphor and Nation*, René Dirven (1994, cf. Kövecses 2005: 192) conflated Dutch and related Afrikaans metaphors.

Dirven concluded that in the metaphors of both languages, the images of water, light and shadow, lightning, earthquake, sand, stars, wind and clouds can be detected. (These elements of nature and metaphors are characteristic of Northern European countries and lowlands.) Dirven, however, noticed important differences. For example, metaphors related to animals are almost completely missing in Dutch, while they are quite frequent in Afrikaans. On the other hand, Dutch metaphors exhibit a calm landscape, Afrikaans ones show a more variable and dynamic natural space.

The question arises as to what results similar research could bring in the Carpathian Basin and in Central-Eastern Europe.

Linguistic Variance and Socio-Cultural Factors in Cognitive Stylistics

According to cognitive stylistics, linguistic communication is not simply transmitting some content but it is also a way of behaviour, a kind of interaction, and the constant attitude of partners of communication to each other. Style is one of the most important manifestations and determiners of the dynamic relationships in communication (cf. Tolcsvai Nagy 2005, 2006).

The basis of style is linguistic variance. However, linguistic variety and the different possibilities of conceptualisation and formation do not always entail stylistic difference.

For instance, sentences (1) a. and b. are different from the aspect of conceptualisation, more specifically, from figure – ground relationship, but they are not different in style. In the first sentence, the lamp is foregrounded, in the second, the table. “The figure within a scene is a substructure perceived as »standing out« from the remainder (the ground) and accorded special prominence as the pivotal entity around which the scene is organized and for which it provides a setting” (Langacker 1987: 120).

(1) a. *The lamp is above the table.*

b. *The table is under the lamp.*

In other cases, however, the different expressions of the same phenomenon, the same element of reality, differ in style, such as the following ways of greeting:

(2.) a. *Hello!*

b. *Good morning!*

c. *Morning!*

d. *Hi!*

e. *Pleased to meet you!*

f. *How are things?*

g. *Hiya!*

h. *What’s up?*

The above forms of greeting can get the following labels compared the style of an average language user:

Good morning! – more formal

Morning! – less formal, more casual version of *Good morning*

Greetings! – old fashioned or ironic

Hello! – neutral, everyday expression

Hi! – neutral, everyday expression or informal

Hiya! – informal or colloquial

Pleased to meet you! – formal, polite or too formal and old-fashioned (archaic)

What's up? – informal

Sup! – slang (version of What's up?)

Or let us compare the two different linguistic reflections of the same scene:

(3) a. *The sun has set.*

b. *The golden lake is gone from the sky.*

Probably, most language users would categorise the first sentence as standard and indifferent, while the second (a detail from “Golden Lake on the Sky” by Hungarian poet Tóth Árpád) as literary, elevated style.

The above stylistic categories are based on the socio-cultural layeredness of style. A more complete model of this layering is given by Tolcsvai Nagy (1996; 2005) as follows:

The domain of attitude	vulgar, familiar, neutral, elegant, sophisticated
The domain of situation	informal, neutral, formal
The domain of value	value deprivation, neutral, valuesaturation
The domain of time	archaic, neutral, neolog
The domain of language varieties	standard, the language of literature, regional dialect, urban dialect, school slang, the historical styles of literature, etc.

It could be an important field of investigation – in the unity of theory and empirical research – how this system could be used effectively to describe comparatively the different versions of Hungarian. By “comparison” I mean contrasting the language use of Hungarians living in Hungary and those minority Hungarians in neighbouring countries.

Let me illustrate the stylistic relevance of these comparisons with two examples. The first example illustrates territorial differences, while the other the differences in age.

Péntek (2008: 146, cf. Péntek 2004: 221) calls attention to the different stylistic values related to different areas. “With the extension of codification, the rightful claim appeared, which has not been realised with the publication of the new Defining Dictionary, namely, that the qualifying system of dictionaries should be substantially modified. It is not justifiable to negatively qualify the word *bufet* (“canteen, bar, pub”), used in Transylvania, Transcarpathia and Slovakia, as ‘slightly imprecise.’ Likewise, there is no ground for categorising the verb form, used in Transylvania as part of the everyday speech, *jösztök* as colloquial compared to *jöttök*, or doing the same with the word *potyol* (‘beating the meat to soften it’) compared to *klopfol*, used in Budapest” (for more on this, see Pethő 2013).

As Domonkosi demonstrates in quite a detailed way (2002: 197–202), in today’s language use, the vocative form *maga* (‘you’ in the formal sense) is receding, and its place is taken by *ön*. This fact is closely related to the change in the stylistic qualification of the two pronouns. The younger generation does not feel *ön* too formal or respectful, or even archaic or contrived. What is more, some surveys prove that *maga* is considered to be archaic, and the use of *ön* is seen as recent and modern by the respondents (see Domonkosi op. cit.). These insights could be elaborated more by a wider stylistic, socio-linguistic, that is, socio-stylistic investigation (cf. Pethő 2010) that would extend to the whole Carpathian Basin.

The Tasks and Chances of Mother Tongue Education in Disseminating and Preserving Linguistic and Cultural Heterogeneity

Mother tongue education (seen here as an attempt to foster the skills related to the standard use of the native language) is outstandingly important in every society. From the aspect of the individual, it might be emphasized that with successful mother tongue education, such cognitive and skills systems can be developed which are the basis of every learning and future achievements. What has to be emphasized from the aspect of the community and the society is that mother tongue education “determines the present and future cultural, economic prospects, the chances of survival and life quality of a community” (Tolcsvai Nagy 2013: 352).

It follows that it is the duty of teachers in public education and an expectation towards the students and their parents that they should contribute to the development of mother tongue skills.

The Hungarian National Core Curriculum specifies that the skills, knowledge and attitudes pertaining to successful communication in the mother tongue belong to key competences. Key competences mean those information, knowledge, skills and attitudes in the possession of which people might accommodate themselves to the rapid changes of the modern world, and which influence the direction and content of these changes actively.

Communication in the mother tongue is conceived of in the following way by the Core Curriculum: the process and result of mastering the mother tongue, which includes the expression, interpretation and transmission, both in speech and writing, of concepts, emotions, facts and opinions. It also includes proper language use in education, in social and cultural activities, in family and communal life, in work and in free time activities.

Mother tongue education can only prepare one for this complex activity if it transmits an activity-based approach and if one of its aims remains the preservation of linguistic and cultural heterogeneity.

But what does this mean in current education? T. Károlyi Margit and P. Lakatos Ilona (2015) conclude in one of their studies that “although there are attempts at introducing a functional approach to language in public education, the teaching of the mother tongue is still based on a structural approach”. What does the structural approach mean? This view alienates language from the speaking individual and bars the student from their intuitive and practical knowledge, presenting language as a system independent from them (Tolcsvai Nagy 2014: 103–105).

How can this contradiction be resolved? What can be the solution? What kind of methodological assumption may be recommended instead of the structural approach? “The only linguistically acceptable standpoint is when students get acquainted with the value and beauty of each language variation and their scope of use. That is, when a certain variation is proper and adequate” (Beregszászi 2012: 44).

Naturally, the proper methodology and procedure described by Beregszászi Anikó in her mother tongue pedagogy based on socio-linguistic insights is also acceptable from the point of view of cognitive linguistics, that is, in the scientific examination of language in general, and in mother tongue education in particular. Our method and goal can be none other than taking linguistic heterogeneity into consideration, and striving at describing this heterogeneity in a more detailed way, thereby contributing to adequately understand and maintain this heterogeneity.

Literature

- Beregszászi Anikó 2012. *A lebetetlent lebetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Dirven, René 1994. *Metaphor and Nation. Metaphors Afrikaners live by. Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft, Volume 22*. Frankfurt/M., Berlin–Bern–New York–Paris–Wien: Peter Lang.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen: DE Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- Geeraerts, Dirk ed. 2006. *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Kövecses Zoltán 1995. Anger: Its language, conceptualization, and physiology in the light of cross-cultural evidence. In: Taylor, John R. – MacLaury, Robert E. eds. *Language and the Cognitive Construal of the World*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 181–196.
- Kövecses Zoltán 2002. *Metaphor. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Kövecses Zoltán 2005a. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Zoltán 2005b. *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. New York: Cambridge University Press.
- Kövecses Zoltán 2010. *Metaphor. A Practical Introduction. Second Edition*. Oxford–New York etc.: Oxford University Press.
- Lakoff, George 1993. The Contemporary Theory of Metaphor. In: Ortony, Andrew ed. *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 202–251.
- Lakoff, George – Kövecses Zoltán 1987. The Cognitive Model of Anger in American English. In: Dorothy Holland – Naomi Quinn eds. *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 195–221.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. Stanford: Stanford UP.
- Péntek János 2004. A külső régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvi kommunikációjában. In: Balázs Géza szerk. *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője II*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 213–228.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, 136–152.
- Pethő József 2013. Nyelvi stílus és régió. In: Imre Attila szerk. *Párbeszéd a kultúrája Gdanskától Oszakáig*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 33–47.
- Pethő József 2010. Szociostilisztika. Nyelvleírás a stilisztika és a szociolingvisztika határsávjában. In: P. Lakatos Ilona – Pethő József szerk. *Elméletek és módszerek II. Tanulmányok a nyelv- és az irodalomtudományok köréből*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó, 73–85.
- Schoenke, Eva 2015. *Metaphorik*. [<http://www-user.uni-bremende/schoenke/metagloss/mgl.html> – 2015.07.20.]
- T. Károlyi Margit – P. Lakatos Ilona 2015. Anyanyelvi nevelés nyelvjárási (anyanyelvű) környezetben. In: Karádi Zsolt – Pethő József szerk. *Korszerű tudomány – korszerű közoktatás. Tanulmányok a nyelv- és az irodalomtudományok köréből*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 35–45.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A Cognitive Theory of Style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. Stilisztika. In: Kiefer Ferenc főszerk. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 628–652.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2014. Nyelvszemlélet, személyiség-, közösség- és kultúráképzés a szlovákiai magyar nyelvtankönyvekben. In: Vančo Ildikó és Kozmács István szerk. *A kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásai a 21. század elején*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 99–115.

The heterogeneity of language and culture – from the aspect of cognitive stylistics

The paper addresses the problem of linguistic and cultural heterogeneity in East-Central Europe from one single specific aspect: cognitive linguistics, more specifically, cognitive stylistics. I shall examine how, through what theoretical assumptions and with what means cognitive linguistics tries to describe the characteristics and interrelatedness of language and culture. The second part, concerned with stylistics, focuses on the possibilities cognitive stylistics offers for understanding the heterogeneity of linguistic variance and socio-cultural factors in order to treat them in a unified linguistic conceptual system. The third, more practical, part of the paper is concerned with the aspects cognitive linguistics recommends for mother tongue pedagogy (understood here as fostering the skills in communication in the mother tongue).

ЭТНИЧЕСКОЕ И КУЛЬТУРНОЕ МНОГООБРАЗИЕ В ВОЕВОДИНЕ

ПИЛИПЕНКО ГЛЕБ

Институт славяноведения Российской академии наук

В результате межкадаемического сотрудничества между Институтом балканистики Сербской академией наук и искусств (г. Белград, Сербия) и Институтом славяноведения Российской академии наук (г. Москва, Россия) была реализована серия экспедиций в Воеводину (Сербия) с 2012 по 2014 гг. Экспедиционная работа велась в рамках проекта «Язык и культура национальных меньшинств на Балканах». Целью полевых исследований было комплексное изучение венгерского этнического меньшинства, проживающего в автономном крае Воеводина, а также других народов, проживающих совместно с венграми на обследуемой территории (в поле зрения попали сербы, цыгане, украинцы). Изучалась социолингвистическая и этнокультурная ситуация в конкретной местности, проводился опрос информантов по этнолингвистическим темам. Населенные пункты, которые были выбраны для обследования — следующие: в 2012 г. Скореновац (*Székegykerve*), Войловица (*Hertelendyfalva*) (административно сегодня это часть города Панчево), 2013 г. Нови Сад (*Újvidék*), 2014 г. — Ада (*Ada*), Адорьян (*Adorján*).

Выбор указанных населенных пунктов неслучаен. Скореновац и Войловица были основаны секеями, переселенцами из Буковины. Данные населенные пункты представляют собой островное проживание венгров в Банате. В Скореновце большинство населения составляют венгры, тогда как Войловица практически слилась с промышленным центром Южного Баната Панчево, в котором преобладает сербское население. Важно также учитывать конфессиональные различия: если в Скореновце больше всего католиков, то в Войловице проводилась работа с протестантской венгерской общиной¹ (переселенцы в Войловицы по происхождению из буковинского села Андрашфалва (рум. *Mănăstiri*) и принадлежат к реформаторской церкви).

В следующем году проводилась работа в столице автономного края Воеводина — в городе Нови Сад. В основном были обследованы венгры из района Телеп (*Telep*), в котором исторически селились венгры, однако мы посетили также другие части города (Лиман (*Liman*), Салайка (*Salajka*), Центр (*Centar*), Детелинара (*Detelinara*)). В этот раз в орбиту нашего исследования попали сербы, жившие в Новом Саде до массового переселения колонистов из других частей бывшей Югославии. Нови Сад — представляет собой другой тип поселения: это крупный административный центр, в котором большинство составляют сербы, город испытывает большое миграционное давление в последние время: сюда переехали беженцы из Боснии, Хорватии, других регионов. Город находится в южной части исторической области Бачка.

В 2014 году было проведено исследование в городе Ада и селе Адорьян, которые расположены вдоль реки Тисы на севере Воеводины (северная Бачка). Эта зона характеризуется компактным проживанием венгров, сербы здесь составляют меньшинство. В поле нашего зрения оказались также сербы. В

¹ Большинство венгров в Воеводине принадлежат к католической церкви.

Адорьяне также была проведена работа с цыганами, которые помимо венгерского, владеют румынскими и сербским языками. Полевая работа в Воеводине в некоторой степени продолжает наше количественное исследование, начатое в 2009 г. (Пилипенко 2010, Пилипенко 2011). Тогда акцент был сделан на представителях молодого поколения венгерского меньшинства в автономном крае Воеводина, было опрошено около 350 информантов (в Суботице, Сенте, Каниже, Новом Саде, Футоге). В настоящем проекте методология проведения исследования была изменена: был применен качественный метод сбора данных по интересующим нас вопросам: двуязычию, билингвальному образованию (в диахронии и синхронии), сохранению идентичности, традиций и др. Была выбрана ориентация на школу антропологической лингвистики, делающей акцент на значимости каждого индивида в исследовании (подробнее о методике см. у Ahlers 2009, Navidinia 2010). Данное направление сегодня активно развивается в Институте балканистики Сербской академии наук и искусств. С информантами проводились полуструктурированные интервью открытого типа. При разговоре с двуязычными информантами была выбрана стратегия смены языка: часть интервью проходит по-сербски, часть – по-венгерски. Сделано это было для того, чтобы проверить степень двуязычия, проникновения элементов из L1 в L2, а также – чтобы оценить языковую компетенцию информантов.

Один из основных вопросов, который нас интересовал, был вопрос о времени освоения сербского языка и обстоятельствах, способствовавших этому. Здесь наглядно проявляется дистанция между поколениями и влияние этно-демографического фактора. Так, в селе Скореновац, где более 80% населения составляют венгры², старшее поколение испытывает трудности при общении на сербском языке. Это объясняется прежде всего уровнем образования (в то время обязательно было посещать только 4 класса начальной школы), а также отсутствием необходимости использовать сербский язык в селе, поскольку большинство населения – венгры. Приведем высказывания информантов:³

1. *Nekem csak négy osztályom van, megtanultam szerbül olvasni, csak nem tudom, hogy mit olvasok* (у меня всего четыре класса, я научилась читать по-сербски, только я не знаю, что я читаю).
2. *Én valamennyi értem, csak azt, amit az iskolában tanultunk* (я кое-что понимаю, только то, что я выучила в школе).

В разговорах с информантами становятся понятными социальные взаимоотношения, роли и социальные структуры данного общества. Поскольку в селе нет средней школы, молодежь выбирает учебные заведения, которые находятся поблизости. Это или Ковин, расположенный на Дунае в 6 километрах от села, либо Смедерево, находящийся на другом берегу Дуная за пределами границ автономного края Воеводина. В этих городах большинство населения составляют сербы, поэтому все, кто посещает школу, выучивают сербский язык. Молодое поколение, по свидетельствам информантов – женщин старшего поколения – не испытывает трудности в общении на сербском языке именно по причине тесных контактов с сербами во время учебы. Напротив, в то время, когда сами информанты посещали школу (временная дистанция: 50-60 лет назад), было достаточно окончить только четыре класса, а вся жизнь протекала в селе. И здесь

² Данные статистики приведены по переписи населения (Попис. Национална припадност 2013).

³ Примеры представлены в том виде, в каком они записаны от информантов.

необходимо учитывать и гендерный аспект, ведь для женщин не было необходимости покидать село на длительный период (кроме похода на рынок). Для мужчин же было необходимо пройти военную службу, поэтому все мужчины владеют сербским языком, который они выучивали за это время. Кроме того, мужчины часто уходили на работу в другие места: на заводы, или объединялись в группы и шли выполнять разного типа работы, например, рыть колодцы. Любопытно, что строительство моста в Смедерево связывается в сознании информантов с усилением влияния сербского языка. Это единственный мост в этом районе, который обеспечивает связь с центральной Сербией, ближайший же мост через Дунай в южную часть страны находится в Белграде.

3. *Mert az, hogy itt tiszta magyar falu, és van most a tévé, digitális, szóval, mindenki a magyar tévét nézi, még a rádió, nem nagyon, még mi idősebbek, a fiatalok igen, mert Kovinba is járnak iskolába, akik elmennek máshova, azt, amit tud az ember, megfelel, nincs kivel beszélgetni (потому что это чисто венгерское село, и сейчас есть телевидение, цифровое, то есть все смотрят венгерское телевидение, а радио — не очень, и мы уже пожилые, а молодые — да, потому что они ездят в Ковин в школу, есть те, которые ездят в другие места, то, что знает человек, он забывает, нет, с кем поговорить [по-сербски]).*

4. *Most már igen, mert megcsinálták a hidat, a Dunán, Szmederevóra, akkor már oda is járnak iskolába, még hát onnan is jönnek, még jönnek a fiatalok, diszkóba, és akkor hogy hívják, gondoltam, gyerekekkel nincs baj (сейчас уже да, потому что сделали мост, через Дунай, в Смедерево. Туда ездят в школу, и оттуда также приезжают, также приезжает молодежь, на дискотеку, и, как его, с детьми нет проблем).*

5. *Nem, tudja, az előtt a férfiak, azok már elmentek katonának, férfiak, azok megtanultak, az asszonyok csak itthon voltak, gyerekekkel, még földet kopáltak (нет, знаете, до этого мужчин забирали в армию, мужчины выучивали [сербский язык], женщины были только дома, с детьми, обрабатывали землю).*

6. *A férfiak, azok mentek Kovinba, Pancsovára dolgozni, a gyárakba mentek azok Versecze, Belgrádba, ahol köllött árkot ásni, mert nem voltak azok a bulldozerek, volt egy nagy banda, ásóba vitték őket, szombaton hozták haza, a férfiak megtanultak, az asszonyok nem volt alkalmuk, a rádió se volt nagyon, akkor nem volt híd, televízió, nem volt alkalmuk megtanulni (мужчины, они ходили в Ковин, в Панчево работать, на заводы они ходили в Вршац, Белград, где нужно было рыть канавы, потому что не было этих бульдозеров, была одна большая группа, их уводили на рытье канав, а в субботу приводили домой, мужчины выучивали [сербский язык], у женщин не было возможности, не было особо радио, тогда не было моста, у них не было возможности выучить [сербский язык]).*

В предыдущих нарративах отчетливо видно, как этно-демографическая структура населения, социальные, географические, гендерные и возрастные факторы влияют на формирование двуязычия определенной группы людей. Информанты из других регионов Воеводины, с которыми проводилась работа в Новом Саде, сейчас активно владеют сербским языком. Однако, рассказывая собственную лингвистическую биографию, они упоминают моменты, когда либо они, либо их товарищи оказывались в ситуации коммуникативной неудачи, т.е. не могли говорить по-сербски. В основном речь идет о периоде взросления, учебы в школе, гимназии. Приведем отрывок из лингвистической биографии одного информанта; родом он из Суботицы (город на севере Воеводины, вблизи границы с Венгрией), в настоящее время живет в Новом Саде:

7. *Amikor bekerültem a gimnáziumba, azt meg tudtam kérdezni, hogy hány óra van, mert horvát gimnáziumba jártam, de mást nem nagyon tudtam mondani, vagy hogy fáj a fejem, azt még tudtam mondani (когда я попал в гимназию, я мог спросить, «сколько времени», потому что я ходил в хорватскую гимназию, но все остальное я не мог сказать, например, что «у меня болит голова», этого я мог сказать).*

Очевидно, что переход из школы с венгерским языком обучения в школу с хорватским языком обучения был непростым для этого информанта, поскольку языковая компетенция в сербо-хорватском языке была недостаточной, чтобы освоить учебную программу.

Другой информант, родом из Врбаса (населенный пункт в центральной Бачке, доля венгров – 5%), поделился своим опытом социализации в венгерской школе. В Суботице информант посещал отделение на венгерском языке, и для него было удивительно, что многие в классе не могут говорить по-сербски. Еще более удивительным кажется тот факт, что сверстники в таких ситуациях (когда венгр не знает сербского языка, а серб – венгерского) для решения коммуникативных задач выбирают язык посредник – в большинстве случаев это английский язык:

8. *Aztán 9–10. osztály után én Szabadkára jártam iskolába, ott tömb magyarság van, az ember, ha elmegy Szabadkára, nem tudnak a magyar fiatalok szerbiül, nekem meglepő volt, nem egyszerű embertől hallottam, hanem a Nemzeti Tanács oktatási felelősétől, hogy két középiskolás Szabadkán, az egyik szerb, a másik magyar, angolul beszélgettek, mert nem értik egymás nyelvét (затем после 9-10 класса я ходила в школу в Суботице, там большинство венгров, человек, если едет в Суботицу, [там] венгерская молодежь не знает сербского языка, для меня было удивительным, я не от простого человека слышала это, а от представителя национального совета по образованию, что два ученика средней школы в Суботице, один из них серб, другой венгр, разговаривают по-английски, потому что они не понимают язык друг друга).*

Приведенный случай весьма характерен для города Суботица. Венгры составляют примерно треть населения в самом городе. Другой полюс этнокультурной ситуации представляет собой Нови Сад. В столице края имеется несколько школ с венгерским языком обучения, где, помимо самих жителей города, обучаются приезжие из других городов с венгерским населением. Больше всего таких учеников из Темерина, расположенного в 20 километрах от города. В самом Темерине венгры составляют чуть менее трети населения. Сам город известен несколькими громкими конфликтными ситуациями, произошедшими на национальной почве между венграми и сербами (подробнее Lázár–Pressburger 2013, Németh 2013, Vesti 2013). Приведем наблюдение венгров из Нового Сада:

9. *U srednjoj školi u mom odeljenju bilo je dosta učenika iz okolnih mesta, znači, ne iz Novog Sada, pre svega iz Temerina, i tu, tu je bilo dosta njih koji nemaju želju da pričaju srpski, nisu se ni trudili, i jako su nepravilno govorili, to je bilo baš izraženo, bilo je prosto čudno da neko ko živi u Srbiji i nema želju i potrebu da savlada jezik koji se govori ovde (в средней школе в моем отделении было довольно много учеников из близлежащих мест, значит, не из Нового Сада, прежде всего из Темерина, и здесь, здесь было много тех, кто не хотел говорить по-сербски, они не старались, и говорили неправильно, это было очень демонстративно, было просто удивительно, что кто-то живет в Сербии и не имеет ни желания, ни необходимости овладеть языком, на котором здесь говорят).*

Здесь очевидна разница в восприятии этноязыковой ситуации между венграми из Нового Сада и венграми, проживающими в более гомогенном венгерском окружении

(Темерин). Приведем еще одно высказывание, в котором характеризуются межэтнические и межкультурные отношения в самом Новом Саде, в районе Телеп:

10. *Hát, már, én itt születtem a Telepen, nem messze, Petőfi Sándor utcában laktunk, hát, az utcába is voltak szerb gyerekek is, nekem kimondottan nem jelentett semmi nehézséget, megtanultam a szerb nyelvet könnyen, tehát, már kiskorom óta óvodába magyarul jártam, magyar tagazatra, ottthon is kizárólag magyarul beszélünk, mert a szüleim is magyarok, és az elemi iskolát magyar nyelven fejeztem be, viszont a középiskolát szerb nyelven, is az egyetemet is szerb nyelven (я здесь родилась, на Телепе, недалеко, мы жили на улице Шандора Петефи, на улице были также сербские дети, для меня [сербский язык] не представлял никакого затруднения, я легко выучила сербский язык, с раннего детства я ходила в венгерский детский сад, в венгерское отделение, дома мы говорили только по-венгерски, потому что мои родители также венгры, и начальную школу я закончила на венгерском языке, а среднюю школу – на сербском, и в университете также [училась] на сербском).*

Таким образом, лингвистическая социализация венгерского меньшинства в Воеводине, составляющего ныне 13% населения края, не имеет общих закономерностей. При рассмотрении конкретных примеров, лингвистических биографий, вскрываются многие факторы, влияющие на усвоение L2, которые зачастую невозможно предвидеть (например, географическое положение населенного пункта относительно других мест с венгерским населением, а также присутствие других национальностей в этно-демографическом составе; внутренние миграции населения; наличие/отсутствие мотивации для овладения L2; социально-экономические характеристики района и т.д.). В результате реализации совместного проекта между САНИ и РАН был собран уникальный материал, который позволяет глубже изучить этнокультурные особенности воеводинских венгров, зафиксировать их диалектное и этнолингвистическое своеобразие.

Литература

- Пилюшенко, Глеб 2010. Особенности усвоения сербского языка воеводинскими венграми. *Славяноведение*. № 5. Стр. 73–81.
- Пилюшенко, Глеб 2011. *Сербский язык воеводинских венгров (с учетом функционирования словенского языка прекмурских венгров и порабских словенцев)*. Lap Publishing.
- Попис. Национална припадност 2013. – *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Национална припадност*. Подаци по општинама и градовима. Београд. [<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf> – 2015.16.02.]
- Ahlers, C. Jocelyn 2009. The many meanings of collaboration: Fieldwork with the Elem Pomo. *Language & Communication* 29: 230–243.
- Navidinia, Hossein 2010. SLA research in postmethod era: Neglects, misunderstandings, and alternatives. *International Journal of Language Studies*. Vol. 4(2): 139–152.
- Lázár Zsolt – Pressburger Csaba 2013. Miért éppen Temerin? *Napló*. 2013. február 11. [<http://naplo.org/index.php?p=hir&modul=minaplo&chir=3269> – 2015.06.25.]
- Németh András 2013. Vojvodina ethnic Hungarians suffer beatings. *Budapest telegraph*, Saturday, 23 Feb. [http://www.budapesttelegraph.com/news/278/vojvodina_ethnic_hungarians_suffer_beatings – 2015.06.25.]
- Vesti 2013. Pastor zabrinut zbog tuče u Temerinu. Vesti online. Pondeljak, 28-01.2013. [<http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/288133/Pastor-zabrinut-zbog-tuce-u-Temerinu> – 2015.06.25.]

The ethnic and cultural diversity in Vojvodina

The main result of the common project between Serbian Academy of Sciences and Russian Academy of Sciences are the field researches carrying out in Vojvodina (Serbia). The Hungarians form around 13% of the population of Vojvodina. They live in almost all communities of this region, but in Northern Bačka the Hungarians are in majority. I carried out my fieldwork in different communities with different percentage of Hungarians: in Skorenovac and Vojlovica in 2012, in Novi Sad in 2013 and in Tisa region (Ada and Adorjan) in 2014. On the basis of narratives I studied the relationship between social roles and the variables which influence the level of L2 (Serbian). It is necessary to take into account a numerous circumstances which are often hidden from view of the scholars.

TANNYELV, NYELVHASZNÁLAT ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

SÉRA MAGDOLNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola

Bevezetés

A kárpátaljai magyar nemzettrész kisebbségi helyzetben élő közösség: esetükben „a nyelvmegtartás valószínűleg egyet jelent a nemzeti megmaradással, a nyelvmegtartásnak a család mellett a másik legfontosabb színtere pedig az iskola” (Beregszászi 2002: 7). A kárpátaljai magyar iskolahálózat léte és működése tehát egyik feltétele annak, hogy a vidék magyarsága közösségként élhessen és funkcionálhasson, legyen jövője, a magyar nyelvnek pedig presztízse legyen a beszélői körében. Az, hogy a kárpátaljai magyar iskolahálózat hosszú távon fennmarad-e, az ukrán állam oktatáspolitikai döntései mellett elsősorban a kárpátaljai magyar szülőkön múlik: azon a döntésükön, hogy milyen tannyelvű iskolát választanak gyermeküknek.

Az anyanyelvű iskolahálózat szerepe a kárpátaljai magyar közösség nyelvmegtartása szempontjából

Kutatási eredmények igazolják, hogy az anyanyelvű oktatás, az anyanyelvű iskolahálózat megléte egy adott kisebbségi közösség hosszú távú fennmaradásának az előfeltétele (vö. Gereben 1998, 1999, Csernicskó 2008a, Beregszászi–Csernicskó 2004). Az anyanyelvű oktatás jövőjét jelentős mértékben befolyásoló egyik fontos tényező az iskola tannyelvének a megválasztása, az ott oktatott tartalmaknak a közvetítése a diákok felé. Hiszen a nyelv nemcsak kommunikációs eszköz, hanem identitásjelző is egyben. A magyar nyelvű iskolák így „rejtett” tanterveiknek köszönhetően a magyar identitást is közvetítik a tanulóknak (gondolok itt a magyar történelem vagy irodalomoktatásra, vagy épp a nemzeti ünnepek és hagyományok megélésére és fejlesztésére). Az oktatás magasabb szintjein pedig a magyar iskolák adják át a magyar nyelvű szakmai működéshez szükséges specializált szakszókincset, lehetővé téve ezzel a „magyar világ” kiterjesztését a munka világára is (Brubaker mtsai 2011: 288).

A nem anyanyelven való oktatás, a tannyelv hatása rövid- (a diákok előmenetele lásd Molnár 2009, Göncz 1995, Lanstyák 1996) és hosszú távon is következményekkel járhat (nyelvcseré). Ezzel kapcsolatban Göncz Lajos így fogalmaz: „ha az egyik nyelv hatásai és használata csak a családra, esetleg a legszűkebb környezetre korlátozódik, az élet minden más területén a másik nyelv és kultúra hatásai érik a gyereket, világos, hogy az első nyelv elsorvad, és helyét az erősebb hatásokkal bíró veszi át” (Göncz 2004: 274).

Az identitás mellett az iskolaválasztás szoros kapcsolatban áll a társadalmi mobilitással is. Andor Mihály és Liskó Ilona (1999) könyvükben például a magyarországi iskolaválasztás kapcsán megállapítják, hogy a szülők legalább olyan/vagy jobb társadalmi helyzetbe szeretnék hozni gyermekeiket, mint amilyenben ők vannak (Andor–Liskó 1999: 18). A társadalmi státuszra való törekvés megtartása vagy növelése társadalmi szempontokon keresztül látszik érvényesülni. A szerzőpáros szerint a döntési folyamatokat alapvetően az alábbi tényezők befolyásolják: szülői végzettség, lakóhely, tanulmányi eredmény, gyermek neme (Andor–Liskó 1999: 77).

Az iskolaválasztás kérdésköre kisebbségi perspektívában (lásd kárpátaljai magyarok) számos egyéb dimenzióval egészül ki. Etnikailag heterogén közegben az adott kisebbség újratermelődésének is az egyik záloga lehet.

Mivel az iskolaválasztás többek között nyelvválasztást is jelent, ezért fontos tisztáznunk, hogy a kárpátaljai magyarság esetében az oktatás alrendszerén belül kik és milyen lehetőségek közül választhatnak iskolát, s ezáltal tannyelvet is.

1. táblázat. Oktatási útvonalak és a választást befolyásoló szereplők Kárpátalján

(Forrás: saját szerkesztés)

Választási szereplők	szülők	Óvodai tannyelv-választás
		magyar tannyelv ukrán tannyelv
	szülők	Elemi iskolai tannyelv-választás
		magyar tannyelv ukrán tannyelv
	szülők/diák	Középfokú tannyelv-választás
		magyar tannyelv ukrán tannyelv
	diák	Felsőfokú tannyelv-választás
		magyar tannyelv ukrán tannyelv

Kárpátalján a legalsóbb szintektől kezdve a szülőknek lehetősége van anyanyelvű vagy többségi tannyelvű iskolát választani gyerke számára, azaz a magyar anyanyelvű oktatási hálózat teljesnek mondható (vö. 1. táblázat). Azonban az iskolai szintek közötti átmenetek a nyelvi váltás lehetőségét is magukban hordozzák, különösen igaz ez abban az esetben, amikor a középfokú és a felsőoktatás közötti tannyelv-váltás egyik mozgatórugója, hogy az adott szakmai preferencia nem létezik anyanyelven (pl. szakoktatás szűkössége magyar nyelven, felsőoktatás szűkössége magyar nyelven), ezért kénytelen váltani a diák strukturális okokból. A legalsóbb szinteken rendszerint a szülő választ tannyelvet a gyerke számára, majd magasabb szinteken egyre inkább a diákra hárul a döntés/lehetőség.

Az iskolai tannyelv-választás kapcsán Csernicskó megállapítja, hogy azok körében, akik nem magyar tannyelvű iskolába jártak, 20% azoknak az aránya, akik nem csak a magyar nyelvet használják a családi érintkezésben; miközben azok körében, akik magyarul tanultak, 91% csak magyarul beszél családi körben. A magyar tannyelvű iskolában tanultak körében jelentősen magasabb azok aránya, akik egyértelműen tovább adják ősik nyelvét a következő nemzedéknek. Körükben 96% azok aránya, akik csak magyarul beszélnek gyermekeikkel. A nem magyar iskolában tanult felnőttek közül ellenben minden negyedik (25%) hol magyarul, hol nem magyarul szól gyermekéhez, s minden huszadik (5%) egyáltalán nem beszél magyarul saját gyermekével (vö. Csernicskó 2008b: 5).

A tannyelv-választást befolyásoló tényezők

Az iskolaválasztást, s ezen belül is az iskolai tannyelv-választást számos tényező befolyásolhatja (vö. 1. ábra). A továbbiakban az iskolai tannyelv-választás összetettségére, sokrétűségére a megértésére teszek kísérletet a 2008–2013 közötti időszakban készült interjúim alapján. Az említett időszakban strukturált interjúkat készítettem a különböző tanévekben az iskolába kerülő gyerekek szüleivel tannyelv-választási motivációikat kutatva (magyar és ukrán iskolába íratott gyermekek szüleivel egyaránt), illetve a kérdés szélesebb körű megvilágíthatósága érdekében iskolai tanítókkal (magyar és ukrán osztályban tanítókkal) és oktatáspolitikai szakemberekkel is beszélgettem.

1. ábra. Iskolai tannyelv-választást befolyásoló tényezők kárpátaljai adatok alapján
(saját szerkesztés)

2008-ban Beregszász és Munkács két-két magyar, illetve ukrán tannyelvű iskolájában készítettem mélyinterjúkat olyan akkor első osztályos magyar gyerekek szüleivel, akik az adott intézményt választották. Ebben a vizsgálati szakaszban 8 interjú készült.

2009-ben Beregszász városának négy iskolájában interjúztam (két magyar és két ukrán tannyelvűben), mert ebben a tanévben Beregszász városban változott meg (csökkent) leglátványosabban a magyar iskolába íratott elsősök száma. Ebben az esetben a szülők mellett az adott osztályokban oktató pedagógusokkal is strukturált interjúkat készítettem, melyekből kiderülnek például az ukránul nem tudó, de ukrán tannyelvű osztályba került gyerek tanulási nehézségei, és a tanítók előtt álló ebből következő kihívások sokrétűsége. Ebben a kutatási projektben 12 interjú készült.

2010-ben megyei és járási szintű oktatáspolitikusokkal és oktatási vezetőkkel készítettem irányított beszélgetéseket, 2011-ben pedig Munkácson, a város három magyar tannyelvű tanintézményében készítettem interjúkat (tanárok, szülők, tanulók körében, összesen 12 interjú).

2012/2013-as tanévben egy kárpátaljai magyar faluban, Beregrákoson interjúztam a helyi ukrán tannyelvű iskola 6–9. osztályos tanulói körében (9 interjú), akik intézményesen nem tanulnak magyar nyelvet (lásd részletesebben: Séra 2009: 24–267, Séra 2010: 161–185, Séra 2012)

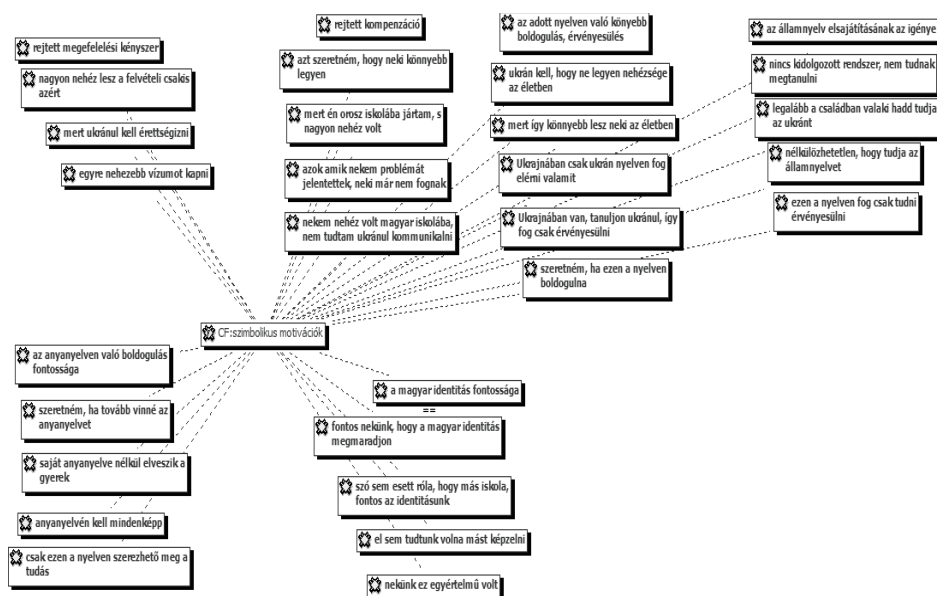
A félig strukturált interjúkra alapozva szeretném felvázolni azokat a főbb döntési tényezőket, amelyek hatással vannak a kárpátaljai magyar szülők iskolaválasztására, s ezáltal a tannyelv-választásra is.

Az interjúk legépelt változatát (edgecoding) Atlas.ti. szövegelemző módszer segítségével kódoltam. A szövegeket kisebb narratív egységekre bontottam és címkékkel láttam el, több esetben egy-egy szövegrészhez több kódot is rendeltem. Az interjúkat egységes szöveggént kezeltem annak érdekében, hogy a döntési motivációkat csoportosítani tudjam. A feldolgozás eredményeképpen összesen 102 kódot hoztam létre.

Az említett interjúk természetesen számos más olyan elbeszélést is tartalmaznak, amelyek csak közvetve kapcsolódnak a szülői döntések hátteréhez – itt csak a szűkebb döntési motivációkat jellemzem és összesítem.

2. ábra. Az iskolaválasztás szimbolikus motivációi

(Forrás: saját szerkesztés)

Az interjúk alapján megállapítható, hogy a szülők döntéseinek hátterében szimbolikus (vélt vagy valós elképzelések: az adott nyelv fontossága, a magyar identitás átadása, az államnyelv elsajátításának a motivációja) és valós érvek (az iskola elhelyezkedése, az oktatás színvonala, az iskolában végzetek továbbtanulási aránya) állnak. Míg az első csoportot jelentős mértékben befolyásolják a kisebbségi tényezők, tehát etnikailag nem semleges döntésekről beszélünk, addig a másik nagyobb csoportban olyan praktikus döntések kerülnek előtérbe, amelyeknek nincs kisebbségi vonatkozásuk, tehát etnikailag semleges helyen is opcióként jelennének meg az iskolaválasztás mozzanatában. Erre vonatkozó korábbi kutatások többek között azt állapították meg, hogy az etnikailag

semleges motívumok mellett a nyelvi alapú döntések is kiemelten fontosak (vö. Papp Z. 2012: 412–413). Árendás (2012) szlovákiai magyarok körében végzett kutatási eredményei alapján azonban úgy véli, nem etnikus szempontok alapján döntenek a szlovákiai magyar családok, hanem számos más tényező játszik szerepet iskolaválasztásukban: siker, társadalmi érvényesülés, elismerés és mobilitás.¹

A 2008–2013 között készült interjúk alapján az iskolaválasztás szimbolikus motivációi: államnyelv elsajátítása, az adott nyelven való könnyebb boldogulás, érvényesülés, az anyanyelven való boldogulás fontossága, a magyar identitás fontossága, rejtett kompenzáció, rejtett megfelelési kényszer.

A szülői döntések hátterében azonban jelen vannak az egész oktatási rendszerre, az adott iskolára vonatkozó és egyéni szinten is meghúzóó iskolai tannyelv-választást befolyásoló tényezők. A fentebb található ábra (2. ábra) az interjúrészeket által meghatározott szülői motívum-csoportokat kívánta szemléltetni.

A továbbiakban néhány mondatban a motívumokról:

1. Az államnyelv elsajátításának az igénye – az egyik legmeghatározóbb szülői motívum, nagyrészt azon szülőknél dominál, akik ukrán tannyelvű iskolába írták gyerekeiket, valamint jellemzően csak tömb területen (Beregszász) élő szülőknél, ahol a környezeti nyelv a magyar, és az államnyelv ismerete nem megfelelő szintű. A nem megfelelő szintű államnyelv-ismeret valós problémaként jelenik meg a kárpátaljai magyar iskolákban, ennek számos oka ismert. Csernicskó (2012) úgy véli, mivel a magyar tannyelvű iskolákban a többségi nyelv elsajátítása csak nyelvórákon működik, ezért hatékonysága sok esetben megkérdőjelezhető. (erről lásd részletesen Csernicskó 2012: 152). Az alábbi vélemények a leggyakoribbak ebben csoportban:

- ezen a nyelven fog csak tudni érvényesülni,
- nélkülözhetetlen, hogy tudja az államnyelvet,
- legalább a családban valaki hadd tudja az ukránt,
- nincs kidolgozott rendszer, nem tudják megtanulni.

2. Az adott nyelven való könnyebb boldogulás, érvényesülés – a szülők véleménye szerint az ukrán nyelv elsajátítása a többségi társadalomban való érvényesülésnek, a társadalmi mobilitásnak egyik fontos részét képezi. A szülői válaszok alapján a gyermekük számára a társadalmi érvényesülés egyik lehetséges útját jelenti. Azzal, hogy a szülők ukrán tannyelvű iskolát választanak gyerekeik számára egyben egy más utat, más neveltetést és identitást is kijelölnek ezáltal számukra. Az alábbi vélemények a leggyakoribbak e csoportban:

- azt szeretném, hogy neki könnyebb legyen,
- mert így könnyebb lesz neki az életben,
- Ukrajnában csak ukrán nyelven fog elérni valamit,
- Ukrajnában van, tanuljon ukránul, így fog csak érvényesülni,
- ukrán kell, hogy ne legyen nehézsége az életben.

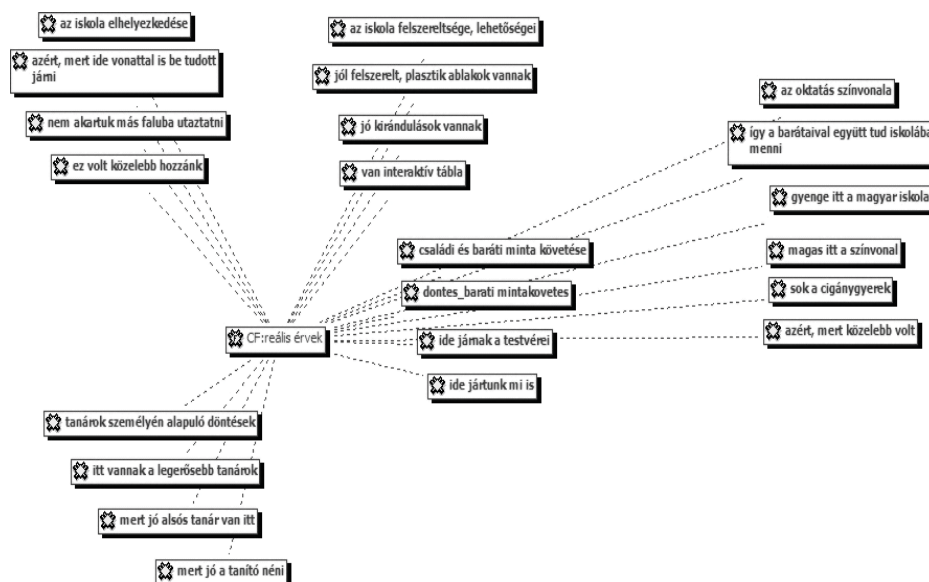
3. Rejtett kompenzáció – a szülő azoktól a kudarcélményektől, amelyeket átélt már élete során, szeretné megkímélni gyermekét. A kudarcélmények a szülői véleményekben nagyrészt abból fakadtak, hogy nem ismerték megfelelőképp az államnyelvet, vagy épp ukrán iskolába jártak, de nem tudtak beilleszkedni a többségi iskolába járó diákok közé. A motívumcsoport mindkét tannyelvű iskolába járó szülőknél megfigyelhető:

¹ Vö. <http://www.tarsadalmiegyuttes.hu/id-1-tarsadalm>.

- mert én orosz iskolába jártam, s nekem nagyon nehéz volt,
 - azok, amik nekem problémát jelentettek, ő már fogja tudni,
 - nekem nehéz volt magyar iskolában, nem tudtam kommunikálni ukránul.
4. Rejtett megfelelési kényszer – a motívumcsoportot azon külső tényezők jellemzik (Ukrajna oktatási rendszere, nehéz megélhetés az országban), amelyek hatással lehetnek a gyerekek jövőjére. A motívum a 2008-2009-es interjúkban jelenik meg leginkább. A kényszerszerűen természetesen számos egyéb tényező is befolyásolhatja: a magyar és az államn nyelv presztízse (az állam nyílt vagy burkolt kommunikációja egy adott nyelv használatosságáról és jövőjéről). Itt az alábbi vélemények a leggyakoribbak:
- mert ukránul kell érettségizni,
 - nagyon nehéz lesz a felvételi.
5. Az anyanyelven való boldogulás fontossága – a motívum a magyar tannyelvű iskolát választó szülőknél jelenik meg. Jellemzően erős, magyar identitású szülők, akik úgy vélik, hogy az anyanyelven való tanulással boldogulhat legjobban a gyermeke. Többségük homogén családból származik (kivéve Munkácsot, itt magasabb a vegyes házasságban élő szülők aránya, akik magyar tannyelvű iskolát választanak gyerekeik számára, azt a nyelvtanulás szempontjából teszik), iskolaválasztási döntésük természetes számukra. Az alábbi vélemények a leggyakoribbak:
- anyanyelvén kell mindenképp,
 - szeretném, ha tovább vinné az anyanyelvet,
 - szeretném, ha ezen a nyelven boldogulna,
 - csak ezen a nyelven szerezhető meg a tudás,
 - saját anyanyelve nélkül elveszik a gyerek.
6. A magyar identitás fontossága – a tárgyalt motívumokban az előző motívumokhoz hasonlóan a szülőknél a magyar identitás egyik velejárója az anyanyelvű oktatás, az anyanyelvű kultúra továbbadása, továbbörökítése. Sorbán (2000) kutatásai alapján úgy véli, hogy az iskola tannyelve mintegy „családi hagyományként adódik át generációról generációra” (Sorbán 2000: 21), vagyis, az iskolán keresztül újratermelődik a társadalmi státusz és a kulturális kötődések (lásd például Bourdieu 1986, 1996):
- nekünk ez egyértelmű volt,
 - szó sem esett róla, hogy orosz vagy ukrán, fontos az identitásunk,
 - fontos nekünk, hogy a magyar identitás megmaradjon,
 - el sem tudtunk volna mást képzelni.
- Az interjúk alapján az iskolaválasztás valós/reális érvei: az iskola elhelyezkedése, az oktatás színvonala, családi és baráti minta követése, tanárok személyén alapuló döntések, az iskola felszereltsége, lehetőségei. A praktikus szempontok nagyon fontos szerepet játszanak az iskolaválasztásban. A lakóhely típusa, megközelíthetősége (könnyen eljutok-e az adott iskolába), az iskola felszereltsége (mennyire korszerű, van-e fűtés, vannak-e szabadidős tevékenységek) szintén fontos (különösképp a városi iskolákban). A praktikus szempontok mellett az oktatás minőségének a kérdése is hangsúlyos, ami egyrészt az oktatók felkészültségével, másrészt a magyar iskolákba járó magas cigány/roma tanulók jelenlétével is összefüggést mutat. Az iskolaválasztási döntések valós/reális érvei (vö. 3. ábra) tehát a következők:

3. ábra. Az iskolaválasztás reális érvei

(Forrás: saját szerkesztés)

7. Az iskola elhelyezkedése – a motívumcsoportba azok a praktikus érvek tartoznak, amelyek hatással vannak az iskolaválasztásra. Mind az ukrán, mind a magyar tannyelvű iskolát választó szülőknél megtalálható ez a tényező, de Munkácson például a cigány/roma szülőknél is jelen van. Az alábbi idézetek a leggyakoribbak:

- azért, mert közelebb volt,
- mert ide vonattal is be tudott járni,
- nem akartuk más faluba utaztatni,
- ez volt közelebb hozzánk.

8. Az oktatás színvonala – kutatásaim keretében gyakran felbukkanó tényező a színvonal kérdése. Felmerül azonban a kérdés, hogy a szülők hogyan értékelik a színvonalat? A szakirodalom különbséget tesz színvonal és minőség között (lásd Mandel–Papp Z. 2007: 13–14). Míg az előbbi külső megfelelést jelent, addig az utóbbi az iskola külső és belső igényessége iránti kíváncsiságra épül. A település etnikai aránya, a cigány/roma tanulók megléte a magyar nyelvű oktatási rendszer minőségére is hatással van, hiszen az arányok sok esetben taszítóerőként jelennek meg a szülőknél, nem beszélve arról, hogy ezen tanulói csoport magas aránya sok esetben az oktatás színvonalának a csökkenését is maga után vonja. Az alábbi idézetek a leggyakoribbak ebben a csoportban:

- magas itt a színvonal,
- gyenge itt a magyar iskola,
- sok a cigánygyerek.

9. Családi és baráti minta követése – a motívum mindkét szülői csoportnál egyaránt megjelenik, az iskolaválasztást sok esetben egyszerűen csak a családi hagyomány határozza meg: ez azt jelenti, hogy a gyerek ugyanabba az iskolába jár, mint a szülei, vagy a testvére. A családi minta követése mellett a kortárs-csoport hatása is jelen van az iskola-

választási tényezőknél. Egyik korábbi kutatásomból például az derült ki, hogy a nem anyanyelvű képzés melletti döntést a vegyes etnikai baráti csoport léte döntötte el (lásd Séra 2009: 241–267). Az alábbi idézetek a leggyakoribbak ebben a csoportban:

- ide járnak a testvérei,
- ide jártunk mi is,
- így a barátaival együtt tud iskolába menni.

10. Tanárok személyén alapuló döntések – ez az iskolaválasztási tényező szintén mindkét szülői típusnál jelen van (ukrán és magyar tananyelvű iskolába járó gyereknél egyaránt). A tanárok felkészültsége, az oktatási anyagok megfelelő szintű átadása mind befolyásoló tényező lehet. A helyi közvéleményben, kisebb csoportokban egyre több információ kering a tanárról, ez a magyar iskolaválasztás szempontjából alakíthatja negatív vagy pozitív irányba a választást. Kárpátalján a városokban is hasonlóképp működik a folyamat. Az alábbi idézetek a leggyakoribbak ebben a csoportban:

- mert jó a tanító néni,
- itt vannak a legerősebb tanárok,
- mert jó alsós tanár van itt.

11. Az iskola felszereltsége, lehetőségei – a motívum szintén mindkét szülői csoportra jellemző. Az iskolák közötti versenyben, különösen városban, sokkal hangsúlyosabban szerepel az, hogy a gyerek milyen környezetben tanul. A szülők hangsúlyosabban figyelnek arra, hogy az adott iskola oktatási eszközei elég modernek-e, esetleg kínál-e valamilyen egyéb szabadidős tevékenységet a tanulók számára. Az alábbi idézetek a leggyakoribbak ebben a csoportban:

- meg vagyok elégedve, jól felszerelt, plasztik ablakok vannak,
- van interaktív tábla,
- jó kirándulások vannak,
- kimehetnek külföldre is.

Az oktatás minősége, az államnyelv oktatásának problémája

A szülői motívumok tárgyalásakor mindenképp meg kell említeni a minőség kérdését, valamint az államnyelv oktatásának a problémáját, különösen azért is, mert a szülői véleményekben hangsúlyos motívumként jelenik meg mindkét tényező. A továbbiakban ezeket vizsgálom meg közelebbről. Az oktatás minőségéről már előzőleg szóltam. Csernicskó (2014) a szülők iskolaválasztásához kapcsolódóan veti fel a kérdést egyik tanulmányában: „Hiába őrizzük meg és fejlesztjük teljessé ugyanis a magyar nyelvű oktatási rendszert, ha az ott szerzett tudás nem versenyképes, ha az oktatás alacsony színvonalú. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy az iskolát választó szülőnek a „magyar nyelvű vagy minőségi oktatás” dilemmájával kelljen szembenéznie” (Csernicskó 2014: 9). De vajon milyen tényezők hatnak a kárpátaljai magyar oktatás minőségére? Milyen kutatási eredmények állnak rendelkezésünkre a kárpátaljai magyar oktatási hálózat minőségével, valamint teljesítményével kapcsolatban? A kárpátaljai magyar oktatást az ukrán oktatási rendszeren belül szükséges elsősorban kezelni, hiszen az állam által előírt kritériumrendszernek ugyanúgy meg kell felelniük, mint bármelyik állami oktatási intézménynek. Ezért a magyar oktatás minőségére hatással vannak az ukrán állam által előírt, az oktatás minőségére vonatkozó különböző elvárások és követelmények. Hatással van továbbá a magyar támogatáspolitikára, ami különböző források alapján fejlesztheti a magyar oktatási intézmények felszereltségét, a módszertani segédeszközök beszerzését, előkészítését. A

harmadik legfontosabb dolog, ami hatással van a magyar oktatás minőségére, az a magyar anyanyelvű pedagógusok szakmai felkészültsége a magyar tannyelvű iskolákban. Míg az első kettő tőlünk független, sok esetben politikai tényezők függvénye, a harmadik szempont szorosan összefügg a kárpátaljai magyar oktatás- és nyelvi tervezéssel.

A második fontos kérdés, hogy milyen eredmények állnak rendelkezésünkre a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás minőségével kapcsolatban? A kárpátaljai magyar iskolák eredményességére a már többször említett, 2008-ban bevezetett független tesztelés eredményeiből következtethetünk. A 2008-as tesztelés eredményei azt mutatják, hogy a legtöbb választható tantárgyból a magyar tannyelvű iskolákban érettségizettek azonos szinten szerepelnek a kárpátaljai ukrán tannyelvű iskolákban érettségizettekkel. A magyarul oktató líceumokban, gimnáziumokban végzettek teljesítménye a szaktárgyakból jobb volt, mint az általános középiskolákban érettségizetteké (vö. Orosz mts. 2012: 150–164). Ha az ukrán nyelv és irodalom tantárgyat nézzük, akkor teljesen más képet látunk: miközben 2008-ban országos átlagban 8% bukott el az ukrán emelt szintű érettségien, a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány csaknem 30% volt.

2012-ben a kárpátaljai oktatási intézményekben végzett fiatalok minden tantárgyból lényegesen rosszabbul teljesítettek, mint az országos átlag. Különösen kirívó a kárpátaljaiak leszakadása francia, német, angol, orosz és ukrán nyelvből. Az eredményeket ugyan számos tényező befolyásolja, pl. az államnyelv oktatásának a színvonala, a vizsgafeladatok fordításának színvonala a kisebbségi tannyelvű iskolákban, az hogy nincs különbség a kisebbségi tannyelvű iskolák tanulóinak és a többségi tannyelvű iskolák tanulóinak szánt követelményrendszer között ukrán nyelvből stb.

2. táblázat. A továbbtanuláshoz minimálisan szükséges 124 pontot el nem érők aránya országos átlagban és Kárpátalján a 2012., 2013. és 2014. évi független tesztelés eredményei alapján

(Forrás: Csernicskó 2014: 10)

Év	2012		2013		2014	
Tantárgy	Nem érte el a minimálisan szükséges 124 pontot (%-ban)					
	Országosan	Kárpátalján	Országosan	Kárpátalján	Országosan	Kárpátalján
ukrán nyelv és irodalom	9,21	16,07	9,12	14,32	9,04	13,75
Ukrajna története	9,17	11,80	8,22	10,42	3,60	4,63
matematika	8,95	14,55	7,42	9,66	6,69	7,90
egyetemes történelem	9,51	12,28	9,26	10,63	8,16	7,41
fizika	9,11	9,61	8,18	7,49	6,07	5,53
kémia	8,18	9,15	10,27	13,00	8,89	8,49
biológia	7,71	9,20	9,04	12,67	9,09	12,47
földrajz	8,67	13,30	9,73	13,20	9,89	13,66
angol nyelv	8,65	15,32	8,68	9,65	8,86	10,51
francia nyelv	10,14	36,36	3,42	12,50	6,08	13,16

Év	2012		2013		2014	
Tantárgy	Nem érte el a minimálisan szükséges 124 pontot (%-ban)					
	Országosan	Kárpátalján	Országosan	Kárpátalján	Országosan	Kárpátalján
német nyelv	7,53	16,13	7,89	15,00	8,17	8,41
orosz nyelv	9,60	15,00	8,98	14,29	9,07	18,99
világirodalom	–	–	8,54	8,40	8,71	9,59

Az eredményekkel kapcsolatban egy másik kutatás is a rendelkezésünkre áll, amely ugyan nem országos szinten, de a magyar és ukrán tannyelvű iskolába járó diákok kompetenciáit hivatott felmérni. A kutatás 2014 januárjában zajlott az OECD² és az IEA³ felmérési módszerére alapozva. Beregszászon és Nagymuzsalyban ukrán és magyar tannyelvű iskolákban vizsgálták a tanulók kompetenciáit (lásd részletesebben Ferenc 2014: 190–216). A kutatás többek között megállapítja, hogy matematikából és szövegértésből is az anyanyelvükön tanuló ukránok teljesítenek a legjobban, míg az anyanyelvükön és a többségi nyelven tanuló magyar diákok között a különbség az előbbieik javára dől el.

A másik fontos kérdés, ami a szülői véleményekben több alkalommal szerepel: az államnyelv oktatásának a kérdése. Azok a szülők, akik ukrán tannyelvű iskolát választanak gyerekeik számára, döntéseiket sok esetben azzal indokolják, hogy gyerekeiknek meg kell tanulniuk az államnyelvet, hiszen csak így tudnak majd a jövőben érvényesülni. Egyes interjúrészletekben persze joggal vetődik fel a kérdés, hogy a szülők célként vagy eszközként tekintenek-e az államnyelv elsajátítására. Az államnyelvtanítás problémáival, a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról Csernicskó István könyvében olvashatunk bővebben (lásd Csernicskó 2012).

Összegzés

A vizsgálat eredményeit összegezve, a félig strukturált interjúk elemzése alapján megállapítható, hogy az iskolaválasztás háttérében szimbolikus és valós (fentebb reális) okok is állnak. Az interjúk alapján az iskolaválasztás:

- szimbolikus motivációi: az államnyelv elsajátítása, az adott nyelven való könnyebb boldogulás, érvényesülés, az anyanyelven való boldogulás fontossága, a magyar identitás fontossága, rejtett kompenzáció a szülő részéről, rejtett megfelelési kényszer.
- valós/reális érvei: az iskola elhelyezkedése, az oktatás színvonala, családi és baráti minta követése, tanárok személyén alapuló döntések, az iskola felszereltsége, lehetőségei. A praktikus szempontok nagyon fontos szerepet játszanak az iskolaválasztásban. A lakóhely típusa, megközelíthetősége (könnyen eljutok-e az adott iskolába), az iskola felszereltsége (mennyire korszerű, van-e fűtés, vannak-e szabadidős tevékenységek) szintén fontos (különösképp a városi iskolákban). A praktikus szempontok mellett az oktatás minőségének a kérdése is hangsúlyos, ami egyrészt az oktatók felkészültségével, másrészt a magyar iskolákba járó magas cigány/roma tanulók jelenlétével is összefüggést mutat.

² Organization for Economic Co-operation and Development/Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet

³ International Association for the Evaluation of Education Achievement/Tanulói Teljesítmények Vizsgálatának Nemzetközi Társasága

Irodalom

- Andor Mihály – Liskó Ilona 1999. *Iskolaválasztás és mobilitás*. Iskolakultúra.
- Árendás Zsuzsa 2012. Az iskolaválasztás elbeszélései. *Társadalmi Együttélés* 2012/1. [http://www.tarsadalmiegyuttes.hu/idtharsadalmi_egyuttes_2012_1_szam_arend.html]
- Beregszászi Anikó 2002. *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák és feladatok*. Doktori értekezés. Budapest.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a kárpátaljai magyarság. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint, 12–13.
- Bourdieu, Pierre 1986. The Forms of Capital. In: John Richardson ed. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, Pierre 1996. Az iskolai kiválóság és a francia oktatási rendszer értékei. In: Meleg Csilla szerk. *Iskola és társadalom. Szöveggyűjtemény*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem.
- Brubaker, Rogers – Fleischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana 2011. *Nacionalista politika és békés napi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L'Harmattan.
- Csernicskó István 2008a. Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrán oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2: 302–315.
- Csernicskó István 2008b. A nyelvészek társadalmi felelőssége. *Kárpátinfó* hetilap [<http://emagyar.net/index.php?p=news&id=3363>]
- Csernicskó István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2014. Néhány gondolat az ukrán és a kárpátaljai oktatás színvonaláról, számadatok alapján. *Közoktatás* 2014/ 2: 9.
- Ferenc Viktória 2014. Ami a nemzetközi mérésekben nem látszik: tanulói kompetenciák Kárpátalján. *Kisebbségkutatás* 2014/4: 188–221.
- Gereben Ferenc 1998. Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpáru kétnyelvűség helyzetében. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella szerk. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 113–127.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris.
- Göncz Lajos 1995. *A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben*. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 65–81.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság–MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István – Váradi Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., 11–15.
- Molnár Anita 2009. Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse – egy Kárpátalján végzett kutatás margójára. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk. *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet–Grama Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar–Tinta Kiadó, 439–446.
- Mandel Kinga – Papp. Z. Attila 2006. A nemzeti identitás megőrzésének, megújításának intézményrendszere. *Magyar Kisebbség* 2006/3-4: 91–115.

- Séra Magdolna 2009. Az iskolai tan nyelv-választás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és megmaradása szempontjából. In: Kötél Emőke – Szarka László szerk. *Határbejegyzetek II. Kultúra–Oktatás–Nyelv–Politika*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 241–267.
- Séra Magdolna 2010. Érvek és ellenérvek az iskolai tan nyelv-választásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre, irányított beszélgetések alapján). In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határbejegyzetek 3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 161–185.
- Séra Magdolna 2012. Nyelvpolitika, tan nyelv-választás és oktatási stratégiák a kárpátaljai magyar közösség viszonylatában. In: Parapatics Andrea szerk. *Félúton 7. A hetedik Félúton konferencia (2011) kiadványa*. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Orosz Ildikó – Csernicskó István – Ambrus Pál – Kristofóri Olga 2012. A kárpátaljai magyar nyelvű/nyelvi oktatás stratégiai kérdései. In: Orosz Ildikó szerk. *Két évtized távlatából*. Ungvár: PoliPrint, 150–164.
- Papp Z. Attila 2012. Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái *Kisebbségkutatás*. 2012/3: 399–418.
- Sorbán Angéla 2000. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen”. Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 3. sz. 21.
[<http://epa.oszk.hu/02100/02169/00016/pdf/000311.pdf>]

Teaching language, language usage and present tendencies in practice behind these phenomena

In this paper I examined the motivating factors influencing the Hungarian minority living in Transcarpathia while choosing the future school for their children. In conclusion it turned out that the process of choosing the right schooling Transcarpathia is influenced by real and also symbolic arguments. Among symbolic motivating factors we can name the following: the acquisition of state language, the importance of the native language, the importance of the Hungarian identity, „hidden” compensation and forced compliance from the parents’ side originated from their own past defeats in the same area.

The following elements could be included into the list of the realistic motivating factors: location of the school, quality of education, following family/friend examples, decisions based on the personality of the schools’ teachers, equipment of the school.

KUDARCOK ÉS SIKEREK AZ INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓBAN

SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

Nyíregyházi Főiskola

Bevezetés

A 21. század kezdetén a globalizáció olyan változásokat hozott, amelyek eredményeképpen kitágult a világ. A modern kommunikációs eszközöknek köszönhetően a földrajzi helyzetük szempontjából egymástól távol élő kultúrák is közelebb kerültek egymáshoz. Egyre gyakoribbak lettek az interkulturális találkozások, amelyek közvetlen környezetünkben olyan kulturális sokszínűséget teremtettek, amelyet korábban csak elvétve tapasztalhattunk. Mivel az ilyen találkozások jelentős része meghatározott céllal jön létre (pl. üzletkötés, munkakapcsolatok keresése, kibővítése stb.), sikeres együttműködésre kell törekednünk. Nyelvtudásunk felfrissítésén kívül ismereteket kell szereznünk a partnerkultúrában elfogadott viselkedésformákról, szokásokról és hagyományokról is, hiszen mindez az irántunk érzett bizalmat erősíti. Ugyanakkor bizonyos kulturális ismeretek hiánya kudarchoz és sikertelen együttműködéshez vezethet, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy más számít értéknek az egyik kultúrában, és megint más a másikban.

Az interkulturális kommunikáció egyetemi diszciplínaként való oktatásának gondolata az Egyesült Államokból indult el. Létrejöttét a kommunikáció gyakorlatában jelentkező szükséglet követelte meg. Kezdetben fő célja a külszolgálatot teljesítő diplomáták felkészítése, interkulturális készségeik fejlesztése volt, amely feladattal a Virginia állambeli Arlingtonban létesített Foreign Service Institute foglalkozott (W1). Az interkulturális kommunikációt Amerikában egyetemi keretek között az 1970-es, Európában pedig az 1980-as években kezdték el tanítani. Napjainkban igény mutatkozik arra is, hogy a nyelvtanulás kiegészítéseképpen már a középiskolában is oktassanak interkulturális ismereteket, bár ez egyelőre csak az igény szintjén marad. A globalizáció térhódítása, a vegyesvállalatok létrejötte, a külföldi munkavállalások – már csak az egyének jobb boldogulása érdekében is – a nyelvtudáson kívül interkulturális ismereteket is igényelnek. Ez azért szükséges, hogy kommunikációnk az interkulturális találkozások során azt közvetítse, amit szándékunkban áll közölni. Fontos, hogy tudjuk, mit kell tennünk a bizonytalanságok, félreértések és az esetleges interkulturális kudarcok elkerülése érdekében.

Örömdetes hír, hogy napjainkban egyre többen tanulnak idegen nyelveket, de azok oktatása még mindig erősen szókincs- és grammatika központú. Nyelvoktatásunkban viszonylag kevés helyet kap a célnyelvi kultúra, és általában más kultúrák megismertetése. Pedig a használható nyelvtudásnak nélkülözhetetlen kelléke a kulturális tudás, ezen belül pedig annak a társadalmi kontextusnak az ismerete, amelyben az interakció zajlik. Ezt bizonyítja Dell H. Hymes (1927–2009) amerikai nyelvésznek a beszélés néprajzaként ismert kommunikációs modellje, amely jelen tanulmányhoz az elméleti keretet szolgáltatja. A modell rövid bemutatása után kerül sor olyan gyakorlati példák, közöttük félreértések és kudarcok bemutatására, amelyeket egyrészt az interkulturális kommunikációval kapcsolatos szakirodalom, másrészt kérdőívre adott válaszok alapján ismertetünk.

A Hymes (1974) nevéhez kapcsolódó SPEAKING emlékeztető betűszó és annak egyes elemei lehetővé teszik, hogy a kibocsátott verbális információt a címzett képes legyen az adó szándékának megfelelően értelmezni. A modellt a tanulmány

második fejezete mutatja be, Hymes gondolatait más szerzők, pl. Dennis Cokely (1992) és Ronald Wardhaugh (2002) példáival is kiegészítve. A harmadik fejezet a modellhez kapcsolható konkrét példákat tartalmazza.

Dell H. Hymes modelljének ismertetése

Az alábbiakban bemutatásra kerülő nyelvészeti modellt Dell H. Hymes 1974-ben ismertette *Foundations of Sociolinguistics: An Ethnographic Approach* című könyvében. Célja az volt, hogy bebizonyítsa: egy nyelv helyénvaló használatához nem elegendő pusztán az interakció során elhangzó szavakat ismerni, hanem szükség van a szituációhoz kapcsolódó háttérismeretekre is. Ezeket a háttérismereteket juttatja eszünkbe a SPEAKING betűszó, amelynek minden egyes eleme olyan kommunikációs tényezőt jelöl, „amelyek nélkül nem érthetjük meg, hogyan éri el céljait egy meghatározott kommunikációs esemény” (Hymes 1974; Wardhaugh 2002: 221). A betűszó első három tényezője az interakcióval, a többi pedig az üzenet tartalmával kapcsolatos.

A kommunikációs esemény interakcióval kapcsolatos tényezői

S→Setting és S→Scene, az interakció fizikai körülményei és pszichológiai környezete

Az első betű két angol terminus, a **Setting** és a **Scene** azonos kezdőbetűjét egyetlen **S**-ben egyesíti. Az előbbi a szituáció körülményeire, az utóbbi annak „díszletére”, pszichológia környezetére utal. A körülményekre vonatkozóan a magyar nyelvű szakirodalomban a beszéd kerete terminus használatos (Wardhaugh 2002). A keret általában a beszédaktus helyére és idejére is vonatkozik. Ezek a tényezők határozzák meg pl. az üdvözlési és megszólítási formákat, a tegeződést és magázódást, továbbá a formális vagy informális stílus használatát.

P→Participants, résztvevők, akiket az interakciót befolyásoló ideiglenes és állandó tényezők jellemeznek

A **P** a szituáció résztvevőire, az információ adójára és vevőjére vonatkozik, továbbá azokra a szereplőkre is, akik bár nem címzettjei a beszélgetésnek, de hallják a beszélőt, és később, más szituációban hasznosíthatják a hallottakat. Jelenlétük befolyásolhatja az üzenet tartalmának megfogalmazását és formájának kialakítását. A résztvevők kommunikációs szükségleteiktől függően (az egyének ideiglenes állapota alapján) lehetnek aktívak és passzívak, nyelvhasználatukat jellemezheti nyugtalanság, félelem, düh, öröm, illetve (az egyénekre jellemző állandó tényezők) alapján tükröződhetnek fonológiai sajátosságok, a résztvevők etnikai háttere, életkora, iskolai végzettsége és foglalkozása (Wardhaugh 2002: 22). A felsorolt ideiglenes állapotok, egyéni és állandó tulajdonságok, továbbá a résztvevők közötti viszonyok ismerete a helyénvaló viselkedésformák kialakításához szükséges.

E→Ends, interakciós célok

Az **Ends** a szándékokat, az interakció céljait, valamint egy kommunikációs aktus elvárt következményeit jelentheti, de utalhat a résztvevők személyes céljaira is (Hymes, 1974; Wardhaugh 2002). Hymes javasolja a személyes és a közösségi célok vagy szándékok megkülönböztetését, amelyek nem feltétlenül esnek egybe. Egy tárgyaláson pl. az ügyész közösségi célja az, hogy az elkövető méltó büntetést kapjon, míg egyéni célja lehet az, hogy vádbeszédének sikeres megtartásával magának szerezzen szakmai elismerést.

Az említett három tényező mindegyike hatással van az üzenet tartalmára, és valamennyi további tényező értelmezését jelentős mértékben meghatározza. Az üzenet tartalmával kapcsolatos tényezőket az alábbiakban részletezzük.

A→Act Sequence, az események sorrendje

Az események sorrendjének azért van fontos szerepe a kommunikációs folyamatban, mert meghatározza, hogy mit mikor mondhatunk. Hymes (1974) példaként egy családi összejövetelt említ, amely alkalmával a hozzászólásra egy pohárköszöntőt követően kerül sor, a történetet pedig maga a beszélő strukturálja, ő rendezi sorrendbe.

K→Key, hangnem, az üzenet megfejtésének kulcsa

A **Key** a hangnemre, az adó kifejezőmódjára vagy kedélyállapotára utal. Fontos, hogy figyeljünk arra, hogyan mond el valamit a kommunikációs partner, mert ahogy közli az információt, az része a mondanivalónak (Hymes 1974). Egy tragikus eseményt általában nem mesélhetünk el vidáman, mert ha ezt tesszük, akkor a partner valószínűleg nem az üzenet tartalmára, hanem inkább a hangnemre fog figyelni.

I→Instrumentalities, eszközhasználat

Az eszközhasználat a kommunikációs csatorna (auditív vagy vizuális) és a kód: regiszter vagy dialektus (pl. palóc dialektus), továbbá a formális vagy informális nyelv (jogi szaknyelv, szleng) kiválasztására vonatkozik. Egy hosszabb kommunikációs aktus, pl. egy prezentáció során az előadó különböző eszközöket használhat: bevezetheti az előadást egy idézettel, vagy akár személyes élményére, tapasztalatára is utalhat, elmondhat egy viccet, használhat idegen szavakat, és kérdéseket tehet fel a közönségnek anélkül, hogy témát változtatott volna (Deák 2002).

N→Norms of Interaction and Interpretation, interakciós és interpretációs normák

Normákon a szakirodalom azokat a társadalmi szabályokat érti, amelyek az eseményt, valamint a résztvevők cselekedeteit és reakcióját meghatározzák, az interakciót megelőzik, kísérik vagy követik, pl. hangerő, hallgatás, szemkontaktus, a beszélő félbeszakítása stb. Templomban vagy könyvtárban nem beszélünk hangosan, vagy amíg más beszél, mi hallgatunk. Tudnunk kell, félbeszakíthatjuk-e a beszélőt, stb. (Cokely 1992).

G→Genre, műfaj

Hymes emlékeztető betűszójának utolsó eleme olyan megnyilatkozás-típusokra, műfajokra utal, mint pl. a vers, a közmondás, az előadás, a vezércikk stb. „Bár általánosságban igaz, hogy bizonyos műfajok meghatározott körülmények között fordulnak elő (pl. imádság a templomban), más helyzetekben is felbukkanhatnak, így a körülményektől függetlenül kell ezeket kezelni” (Cokely 1992: 27).

A felsorolt tényezők ismerete és szem előtt tartása interkulturális találkozások alkalmával jelentős mértékben befolyásolja a kommunikáció sikerét vagy kudarcát.

A SPEAKING betűszó tényezőinek szerepe az interkulturális kommunikációban

A továbbiakban olyan eseteket ismertetünk, amelyek a kommunikáció kudarcához vezettek annak következtében, hogy a résztvevők nem rendelkeztek megfelelő háttérismertekkel az interakció helyét, a résztvevők tulajdonságait és szándékait, valamint az üzenet tartalmát meghatározó tényezőket illetően.

Az üzenet értelmezése az interakció helye és körülményei alapján

Interkulturális találkozások alkalmával számos esetben az interakció fizikai körülményei, annak helye és ideje határozza meg az elhangzó szavak jelentését. Japánban, egy híres park megtekintésekor az idegenvezető az amerikai turistáknak elmondta, mennyire jól időzítették a látogatást, mennyire szerencsések, hiszen most felhős az ég, hamarosan esni fog az eső is. Az azáliák és rododendronok már elvirítottak, és még a fák sem pompáznak az őszi színekben. Az amerikai csoport egyszerűen kinevette az idegenvezetőt, aki számára ez rendkívül nagy sértés volt (Lisheng 2004: 29-30). A történetet csak akkor értelmezhetjük helyesen, ha tudjuk, hogy a japánok az egyszerű és természetes környezetet, a fakó színeket és a ködös időt kedvelik. Ugyanakkor egyértelmű, hogy Európában és Amerikában is borongós időjárásról az idegenvezető borongós hangulatban tudósított volna, lelkesedésének pedig akkor adott volna hangot, amikor napsütésre van kilátás és nyílnak a virágok. Ez a példa jól szemlélteti, mennyire fontos az interakció helyszíne és az, hogy kik használják a szavakat, illetve hogy azoknak milyen jelentést tulajdonítanak.

A résztvevők, akik interkulturális kommunikáció során az interakciót befolyásolják

Az interkulturális kontextusban zajló kommunikáció résztvevőit ugyanazok az ideiglenes állapotok és állandó tényezők jellemzik, mint az egynyelvű kommunikáció résztvevőit. Az anyanyelvünkből származó, annak prosódiai sajátosságaihoz (a beszédritmushoz és -tempóhoz, a hangerőhöz, a szünetekhez, a dallamhoz vagy intonációhoz) kötődő kommunikatív viselkedésük azonban interkulturális kontextusban olykor félreérthető lehet. Erre vonatkozóan a szakirodalom az egyik esettanulmányban a következő, az intonáció során megnyilvánuló hibát említi. A Londoni Heathrow Repülőtér egyik személyzeti büféjében a vendégek nem voltak elégedettek az indiai és pakisztáni kiszolgáló személyzettel, angol munkatársaik pedig kiközösítették őket. A cég kommunikációs szakembert bízott meg a probléma kiderítésével, aki hangfelvételek alapján az alábbiakat állapította meg: Amikor a vendég húst rendel, a kiszolgálók tudni szeretnék, hogy szafatot is kér-e hozzá. Az angol alkalmazottak a kérdés feltevésekor emelkedő intonációt, míg az ázsiaiak ugyanebben a szituációban ereszkedő intonációt alkalmaztak. Az angol *Gravy?* elliptikus kérdés emelkedő intonációval udvariasságot fejez ki és azt jelenti: *Would you like gravy?* (Kér-e szafatot a húshoz?) Míg ugyanez a mondat ereszkedő intonációval azt jelenti: *Gravy-t tudok adni. Eszi, nem eszi, nem kap mást.* Bár a brit és az ázsiai származású kiszolgáló személyzet ugyanazt a szót használta, mégsem ugyanazt mondta. Az utóbbiak, anélkül, hogy tudták volna, sértő magatartást tanúsítottak, ezért kommunikációjuk kudarcra volt ítélve (Lisheng 2004: 202–203). Személyes tapasztalat, hogy a különböző kultúrákban a hangerő foka és erőteljes volta eltérő lehet, amely alapján a hallgatóság a beszélőre vonatkozóan téves következtetést vonhat le. Számos esetben a túlzott hangerő más kultúrák képviselői számára a számonkérés vagy a veszekedés benyomását keltheti.

Interakciós célok és félreértések

A mindennapi életben azt tapasztaljuk, hogy az interakciónak a szituációtól és a résztvevőktől függően különböző céljai lehetnek, pl. ismeretek közlése, termékek reklámozása, rábeszélés, meggyőzés, a hallgatóság vagy a beszélgetőpartner támogatásának megnyerése, stb. Tisztában kell lennünk azzal, hogy egy-egy kitűzött cél érdekében mikor milyen szavakat használunk. Különös körülménnyel kell bánni a szavakkal, ha távoli kultúrák képviselőivel találkozunk. Egy, a szavakra épülő, a célnyelvi kultúrában

az európaiak számára szokatlan konnotatív jelentés miatt lett interkulturális félreértés áldozata pl. Kurt Waldheim osztrák politikus, aki 1972 és 1981 között az ENSZ főtitkára volt. Fontos közösségi célt kívánt megvalósítani azzal, hogy 1980-ban Iránba utazott, hogy a túszul ejtett amerikaiak ügyében tárgyaljon. Békés szándékáról kívánta biztosítani az irániakat. Elmondta, hogy közvetítői szándékkal érkezett, azért, hogy kompromisszumot kössön az ország vezetőivel. Rádió és TV interjúja során a *compromise* és a *mediator* főneveket használta, amelyeknek a perzsa nyelvben csak negatív jelentése ismert. A kompromisszum főnév kompromittálódást jelent, és nem egy olyan megoldást, amely mindkét félnek megfelel. A mediátor sem békéltető személyre utal, hanem betolakodót jelent. Ezzel magyarázható, hogy a rádióban elhangzott beszédét követően a főtitkár autóját az irániak kövekkel dobálták meg (Goodale 1998: 68).

A→Act Sequence, az események sorrendje

Az események sorrendje, amelyet a beszélő határoz meg, interkulturális találkozásokat megelőzően, már a kapcsolatfelvétel alkalmával is fontos lehet, mert annak módja és fázisai is meghatározzák a további fejleményeket. Ezt a következő példával szemléltetjük: Amikor egy európai cég képviselője az Egyesült Államokban keres forgalmazókat, először levélben, majd egy hét múlva telefonon kell, hogy megkeresse a potenciális partnereket. Ekkor megbeszélnek egy találkozásra alkalmas időpontot, amit az amerikai cég e-mailben visszaigazol. Az üzleti tárgyalásokra ezt követően kerülhet sor. Ez a direkt és több fázisból álló módszer azonban nem működik az ázsiai kultúrákban, ahol a cégek nem kötnek üzletet idegenekkel. Ahhoz, hogy ugyanez az európai cég ázsiai partnerekkel, pl. egy japán cég képviselőjével találkozzon, szükség van közvetítőre, egy olyan megbízható személyre, aki az európai cég képviselőjét bemutatja és a kapcsolatfelvételre kiszemelt japán cég figyelmébe ajánlja (Lisheng 2004). Vagyis már a kapcsolatfelvétel is különböző fázisokra tagolódik, és sikere a kapcsolatot kereső személy kulturális tudásától, megfelelő háttérismereteitől függ. Az események sorrendje befolyásolja az üdvözlési formák sorrendjét is, amely kultúránként változhat. Például „az amerikai beszéd etikett szerint érkezéskor nem a vendég, hanem a házigazda köszön előre, ő üdvözlí az újonnan érkezőt” (Lendvai 2009: 274).

K→Key, hangnem, az üzenet megfejtésének kulcsa

Az üzenet megfejtését számos esetben segítik, vagy akár hátráltatják is a különböző nem verbális kommunikációs formák, amelyeknek jelentése nyelvközösségenként és kultúránként változik. Míg mi az igenlő választ bólintással, a nemleges választ fejünk balról jobbra és jobbról balra fordításával erősítjük meg, a bulgárok ezt pontosan fordítva teszik. Aki ezzel az információval nem rendelkezik, elbizonytalanodik, amikor szóban valamire igenlő választ adnak, de úgy tűnik, hogy közben nonverbális jelzéssel ezt az üzenetet megsemmisítik (W2). Számunkra természetes, hogy szomorú eseményt nem közölhetünk nevetés vagy mosoly kíséretében. Általában jókedvünkben nevetünk, de az is előfordul, hogy valakit kinevetünk. Más országokban viszont a verbális kommunikációt kísérő mosolynak és a szavakat követő nevetésnek is különböző jelentései vannak, ezért az üzenetet csak akkor tudjuk megfejteni, ha tisztában vagyunk azzal, hogy az emberek az adott közösségben milyen érzelmeket fejeznek ki mosoly vagy nevetés kíséretében. Amerikában a mosoly a kedvesség, a barátság jele. Az amerikaiak az idegenekre is mosolyognak, és akik nem ezt teszik, azokat barátságtalannak tartják. Indonéziában a nevetés célja a másik iránti aggodalom, az együttérzés kifejezése, a feszültség oldása. Más kultúrákban az emberek akkor is mosolyognak, amikor katasztrófáról vagy közel

hozzátartozók elhalálzásáról beszélnek, ezzel azt segítik, hogy a beszélgetőpartner elfelejtse bánatát és a rossz emlékeket. Ugyanez Amerikában és nálunk, Magyarországon is furcsa vagy akár sértő és megalázó viselkedésnek számíthat. A nevetés Afrikában, a feketék körében sem feltétlenül a vidámság jele, kifejezhet csodálkozást, meglepetést, feszültséget és azt, hogy valaki zavarban van. A japánokat gyermekkorukban arra tanítják, hogy arcuk mindig vidámságot fejezzon ki, bánatukat, problémáikat soha ne mutassák ki, ne ragasszák rá másokra. Ezért mosolyognak betegség és fájdalom esetén is. A szakirodalom ismertet egy olyan esetet is, amikor egy alkalmazott mosolyogva kérte meg munkaadóját, hogy engedje el a férje temetésére (Lisheng 2004: 202–217). A gesztusok általában megerősítik és kiegészítik a szavak jelentését. Ugyanakkor egy adott gesztusnak a különböző kultúrákban eltérő jelentései lehetnek, a szavak jelentését pedig csak ezek birtokában tudjuk megfejtetni.

I→Instrumentalities, eszközhasználat

Az eszközhasználatban rejlő lehetőségeket a prezentáció kapcsán mutatjuk be. Tapasztalatból tudjuk, hogy ilyenkor az előadó az auditív és a vizuális csatornát egyaránt igénybe veszi. Köszönti a hallgatóságot, kivetíti a téma vázlatát, arról bővebb magyarázatot ad. Általában a sztenderd nyelvet használja akkor is, ha nem hivatalos szituációkban valamelyik dialektust beszél, mert a hallgatóság rendszerint a sztenderd nyelven elhangzottakat részesíti előnyben. Ha a közönség valamely szakterület képviselőiből áll, akkor a szakkifejezéseket és a formális stílust választja. Laikusok körében azonban informális és közérthető nyelven fogalmaz, kerüli az idegen szavakat. A figyelem felkeltése vagy fenntartása érdekében gyakran használ megszólítási formákat és tesz fel kérdéseket a közönségnek. Magyarországon az is jól bevált gyakorlat, hogy az amerikai termékbemutatók módszereit szem előtt tartva az előadó még a prezentáció megkezdése előtt kérdéseket intéz a hallgatósághoz azt tudakolva, kinek milyen elvárásai vannak a témával kapcsolatban. S bár az előadó előre felkészült, mondandóját igyekszik az elvárásokhoz igazítani. Ugyanakkor Magyarországon érvényes még a korábbi gyakorlat is: a közönség az előadás vagy prezentáció elhangzása után tehet fel kérdéseket a téma szakértőjének.

N→Norms of Interaction and Interpretation, interakciós és interpretációs normák

Az interakciós és interpretációs normák kapcsán az interkulturális kommunikációban megfigyelhető és a különböző kultúrák képviselői által eltérő módon értelmezhető példaként a szemkontaktust említjük. Beszélgetés közben nemcsak nálunk, Magyarországon, hanem pl. Argentínában, Chilében, Finnországban, Görögországban, Hollandiában, Svédországban, Spanyolországban és férfiak körében az arab országokban is fontosnak tartják a szemkontaktust, mint a bizalom, az igazmondás és a másakra való odafigyelés jelét. Az arab hölgyektől viszont elvárják, hogy szemérmesen viselkedjenek. A folyamatos szemkontaktus viszont kihívó viselkedésnek számít pl. a kínaiak körében. Gyakran még üzleti tárgyaláson sem néznek a partner szemébe (Axtell 1998). A szakirodalomból ismert annak a Puerto Rico-i középiskolás lánynak az esete, akit rendbontással vádolt az iskola igazgatója. Mivel a lány az vádakat – saját kultúrája elvárásainak megfelelően – szemlesütve hallgatta, az igazgató egyértelműen bűnösnek mondta ki. A büntetéstől egyrészt a Puerto Rico-i szülők demonstrációja, másrészt spanyol irodalom tanárának magyarázata mentette meg, aki elmagyarázta az igazgatónak, hogy a lány a hazájában elfogadott szokásoknak és normáknak megfelelően viselkedett (Lisheng 2004: 214–215).

G→Genre, műfaj

A társalgás műfaja kapcsán az idegenvezetés során elhangzó tolmácsolandó szöveget említjük. A gyakorlatban, a tolmácsolással és fordítással éppen csak ismerkedő kétnyelvű beszélőkkel előfordult, hogy idegenvezetés során az orosz *собор* főnevet negatív transzfer következtében *szozor*, a *cauud* melléknévet pedig szintén az azonosan hangzó *szoled* melléknévvel, míg a *őpam* főnevet a *barát* megfelelővel fordították, nem kis fejtörést okozva ezzel a turistáknak. A tolmácsolás pontossága és az eredetivel való egyenértékűsége szempontjából nemcsak az fontos, hogy a tolmács milyen mértékben képes a felsorolt tényezőket közvetíteni, hanem az is, hogy figyeljen a két nyelv azonosan hangzó szavainak helyes használatára.

Összegzés

A tanulmány azt vizsgálta, milyen ismeretek szükségesek a félreértések, az interkulturális kudarcok elkerüléséhez és a kultúrák közötti kommunikáció sikerességéhez. Ezt Dell H. Hymes kommunikációs modelljéből kiindulva mutattuk be, kiemelve a következőket: interkulturális találkozások alkalmával is rendkívül fontos, hogy a címzett az üzenetet az adó szándékának és a partnerkultúrában érvényes szokásoknak megfelelően értelmezze. Ennek érdekében a szituáció résztvevőinek megfelelő háttérismeretekkel kell rendelkezniük saját kultúrájuk és a célnyelvi kultúra szokásait és normáit illetően is. A két kultúrára vonatkozó ismereteiket tudatosan kell alkalmazniuk a társalgás interakcióval kapcsolatos tényezőivel (az interakció helye, ideje, a résztvevők és azok céljai), továbbá az üzenet megfejtéséhez szükséges további öt tényezővel kapcsolatban is. Igaz, a felsorolt tényezők közül nem mindegyik érvényesül minden kommunikációs szituációban, de a helyszín, a résztvevők és az interakciós célok minden esetben meghatározóak. Mindig figyelembe kell venni, hogy az üzenet megfejtésére vonatkozóan milyen eszközök és normák alakultak ki a partnerkultúrában. Javasoljuk, hogy ha jelentős különbségek vannak a két kultúra között, az interakció résztvevői akkor is a partnerkultúra viselkedési szabályaihoz és hagyományaihoz alkalmazkodjanak, tanúsítsanak megértést, empátiát és elfogadó magatartást. Ha az idegen kultúrák képviselőivel való találkozásra tudatosan felkészülünk, elkerülhetjük a tanulmányban ismertetett félreértéseket, és kudarcok helyett sikereket érhetünk el mind a kommunikációban, mind az irántunk érzett bizalom kiépítésében.

Irodalom

- Axtell, Roger E. 1998. *Gesztusok. Ajánlott és tiltott testbeszéd-megnyilvánulások a világ minden tájáról*. Pécs: Alexandra Kiadó.
- Cokely, Dennis 1992. *A tolmácsolás szociolingvisztikai modellje*. Budapest: Fogyatékosok esélye közalapítvány.
- Deák Csaba 2002. *Kommunikáció és prezentáció*. Miskolc: Miskolci Egyetem.
- Goodale, Malcolm 1998. *The Language of Meetings*. Boston, MA: Thomson–Heinle.
- Hymes, Dell H. 1974. *Foundations of Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lendvai Endre 2009. Interkulturális kommunikáció és globalizáció. In: Lendvai E. – Wolosz R. szerk. *Translatologia Pannonica I. Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában III-V. konferencia tanulmánykötete*. Pécs: PTE BTK Fordítástudományi Kutatóközpont, Szlav Filológiai Tanszék, 273–280.
- Lisheng, Xu 2004. *Intercultural Communication in English*. Shanghai: Foreign Language Education Press.
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris.

Internetes források

W1: <http://www.state.gov/m/fsi> (2015.05.08.)

W2: <http://doc.market5.net/s/selected-intercultural-incidents-iaie-international-w2110/>
(2015.05.17.)

Failures and successes in intercultural communication

The objective of the present study was to seek the answer to the following questions: What do we have to do to avoid misunderstandings and intercultural failures? What are the most important factors contributing to successful intercultural communication? The study introduced the American linguist, Dell H. Hymes' model containing the SPEAKING mnemonic, each letter of which stands for a speech component necessary for the success of communication. It was found that the model can be applied to intercultural communication as well. The study mentioned cases of intercultural failure and came to the conclusion that besides linguistic knowledge we have to possess intercultural competence too. We have to prepare for intercultural encounters consciously and be adaptable to the norms of the partner culture. Intercultural knowledge makes it possible for us to avoid misunderstandings and build trust and confidence in intercultural contexts.

РЕФОРМА РУСЬКОГО (УКРАЇНСЬКОГО) ПРАВОПИСУ В ШКОЛАХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ЗА ЧАСІВ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ

СОКІЛ БОГДАН

Львівський національний університет ім. Івана Франка

Ініціатива зміни правопису руської мови має свою давню історію. Правописний рух іде в нас від початку нашого духовного відродження, тобто, коли заходами Маркіяна Шашкевича вийшла у 1837 році «Русалка Дністрова». Продовжився він у 1849 році, коли Микола Устиянович у своїм «Вѣстнику» поміщав статті, написані фонетичним правописом. Підтримав його і д-р Осадца, учні котрого, зокрема Д. Танякевич у 1860 роках прислужилися розвитку народного письменства. У 1868 році з ініціативи шкільного радника о. В. Ільницького професор О. Партицький написав фонетичну граматику руської мови і намагався апробувати її для народних шкіл. У 1888 році професор Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький висловив проблему зміни правопису в шкільних книжках в окремому меморіалі до Міністерства просвіти, у якому зумів переконати компетентні кола про потребу реформи на правописному полі (Діло 1892 – Ч 32: 1).

Відбулося засідання Руського педагогічного товариства, на якому було ухвалено рішення клопотатися про запровадження в школах Галичини фонетичного правопису. Педагогічне товариство на своїх зборах навело причини для правописної реформи. Учителі скаржилися, що правопис, яким вони вчать дітей у школі, є дуже важкий. Грамотно писати не вміють не лише ті, хто закінчив народні школи, але й навіть вищі школи. Головною причиною для проведення реформи правопису є та, що в руській мові на позначення одного звука є кілька букв. На звук [j] є аж чотири букви - *і, и, ѣ, ѓ*; на звук [и] – три букви - *и, і, ѣ*. Учителі зауважують, що для того, щоб дитину навчити писати *ѣ*, треба знати польську мову. Незнання правопису гальмує розвиток науки мови і призводить до того, що в майбутньому руські селяни і міщани писатимуть по-польськи, а не по-руськи.

Педагоги домагаються усунення двох букв *ѣ* та *ѣ* і заміни *ѣ* буквою *і*. Буква *ѣ*, наголошують учителі, уже не позначає звука: писати «*так*» чи «*такѣ*» - все одно, з [ѣ] це слово не вимовляють твердіше. Між вимовою [ѣ] та [и] немає нині різниці: [ѣ*риби*] чи [и*риби*] вимовляють однаково. Букву *ѣ* пишуть на позначення звуків [ja] та [i], отже, замість неї писати при потребі букви *і* та *и* (Діло 1892 – Ч 26: 1).

Підтримав клопотання руського педагогічного товариства і Відділ товариства імені Шевченка, який звернувся до Міністерства освіти 25 грудня 1891 року з листом, у якому домагався заведення фонетичного правопису.

Відділ товариства імені Шевченка звернувся до Міністерства освіти в справі зміни українського правопису, підтримуючи ухвалу загальних зборів Руського товариства педагогічного в школах якраз за заведенням правопису, якого вживав Є. Желехівський у своїм «Малоруско-німецькомъ словари».

Подання підписав голова Товариства імені Шевченка Дам'ян Гладилевич. Подання так аргументує потребу такої зміни до правопису:

«Вôдъ поры, якъ руска література стала розвиватися на основѣ живої народної мови, стало и пытанье правописне домагатися вôдповѣдного духови языка полагожения. Найлучшѣ писатѣли и патріоты украинскѣ и галицкѣ признають, що розвоєви рôднôй бесѣды найбôльше на завадѣ стоить стара зъ книгъ церковныхъ перенята и до вымогъ россійского языка накручена правопись, зрозумѣла хибасимъ одиницямъ, що, привчившися церковного языка, пôзнали докладно сго граматичну будову и сго властивости звуковѣ. Для загалу Русинôвъ ся правопись зовсѣмъ непридатна а для школъ, особливо народныхъ, навѣтъ шкôдлива. Тысячѣ а тысячѣ дѣтей тратять нинѣ дорогѣй часъ науки єдино на то, щобы по блѣтной взглядно 8-лѣтной науцѣ набрати болесного пересвѣдчения, що рôднôй бесѣды учились безъ всякого для себе пожитку.

Пытанье правописне, выдвинене до пытаня політичного, стало ся у людей злои волѣ сильнымъ оружіемъ супротивъ самостôйности въ розвою рускої народности. Товариство имени Шевченка, обовязаневъ мысль статутôвъ дбати про розвой и будущину рускої мови и літературы, чуєсь въ правѣ высказати ясно свои погляды и домагатися у Выс. правительства якънайкористнѣйшого полагожения правописного пытаня въ рускихъ школахъ. Въ галицкôй письменности рѣзко зазначились два таборы: одинъ стоить за єдинствомъ языкъ аруского и россійского и бере въ оборону теперѣшну правопись нашихъ школъ; другѣй намагає до самостôйного розвою рускої наодности и узнає для тої цѣли фонетичну правопись єдино доброю. Выс. ц. к. министерство посередъ сихъ двохъ правописныхъ змаганъ легко выбрати може напрямъ той, що якънайбѣльше вôдповѣдає и задачамъ школы и властивостямъ руского языка. Дрôбнѣ вôдмѣны въ дотеперѣшной фонетичнôй правописи нинѣ майже не истнують, бо въ народнôй письменности въ Галичинѣ и на Буковинѣ взяла верхъ правопсь, що си уживъ бл. п. Евгений Желеховскôй въ своѣмъ «Малоруско-нѣмецкомъ словари» (Дѣло 1892 – Ч 24: 2).

14 сѣчня 1892 року Міністерство освіти надіслало рескриптом лист краївôй шкільній радѣ, щоб розглянути цю справу. Шкільна рада розіслала лист до професорів руської мови в школах середніх і учительських семінаріях із запитанням: чи погоджуються вони зі змѣною правопису?

Шкільна рада шкільна отримала відгуки, з яких дізналася, що 63, тобто 75% учителів підтримує фонетичний правопис, а 21, тобто 25% учителів висловилося за збереження дотеперішнього правопису (Дѣло 1892 – Ч 111: 2).

Підтримали змѣну правопису також професори та вчителі чоловічої учительської гімназії у Львові. Їхня думка була важлива, оскільки ці особи перебували в тісних зв'язках з народними школами, бо більшість з них були членами екзаменаційної шкільної комісії і щорічно спілкувалися зі сільськими вчителями і зрозуміло, що виробили свій погляд на користь чи шкідливість правописної реформи. Отже, учителі учительської чоловічої гімназії виступили із «Заявленням»:

«На пôдставѣ досвѣдôвъ – якъ на курсахъ семинаріи учительской, такъ и въ школахъ взôрцевыхъ при тої же семинаріи – заявляють пôдписанѣ однодушно:

1. Дотеперѣшня правопись єсть надто скомплікована и не надає ся для народныхъ школъ. Для вивченя єи потреба докладного знаня языка церковного, а въ чужихъ словахъ знаня языковъ чужихъ въ цѣли правильного

уживаня деякихъ буквъ. Плеканье такои правописи въ народнѣй школъ есть простымъ марнованьемъ дорогого часу и не доводить до нѣякихъ позитивныхъ результатѣвъ

2. На курсахъ учительскихъ семинарій вивченье теперѣшньої правописи дає ся въ якѣйсь часті перевсти, але тѣлько при помочи дуже скомплікованон методы всякого рода лінгвістичныхъ порѣвнянь, котрі забирають ученикамъ багато часу а сполучені зѣ щкодою для властивон науки языка и для образуочон лектуры.

Боязнъ, зъ котрою часомъ стрѣтитись можна, що черезъ введенье новон правописи долодѣжъ не буде здѣбна до читаня церковныхъ книжокъ, не має пѣдстави, позаякъ въ новыхъ читанкахъ для школъ народныхъ можна буде въ додаткахъ умѣстити уступы, писані до теперѣшньої правописію и друковані письмомъ церковнымъ (кирилицею)» (Діло 1892 – Ч 32: 1).

Підписані переконані, що заведення нового правопису піднесе не лише дотеперішній стан науки руської, але в недалекому майбутньому позитивно вплине на розвиток народної просвіти взагалі. Заявупідписали: катехіт о. Стефанович, Вас. Тисовський, Ом. Партицький, д-р Олеськів, Чернявський, Врецьона і Зарицький. Не підписали: проф. Ал. Барвінський (посол, який перебував у Відні) і учитель Дмитро Вінцовський

25 травня 1892 року відбулося в ц. к. крайовій раді шкільній під керівництвом віце-президента ради М. Бобжинського засідання комісії в справах руського правопису, у якій взяли участь шкільні інспектори І. Левицький, Б. Барановський, С. Дністрянський, професор Львівського університету О. Огоновський, професор Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький, професори Львівської гімназії о. О. Торонський, Н. Вахнянин, К. Лучаковський, І. Верхратський, І. Огоновський, катхит гімназії Франца-Йосипа у Львові о. О. Лепкий. Був також запрошений О. Барвінський, але він не зміг взяти участі в засіданні комісії, оскільки був зайнятий посольськими справами у Відні. Однак О. Барвінський прислав листа, у якому висловлювався за заведення фонетичного правопису.

Відкрив засідання віце-президент ради шкільної крайової. Він коротко охарактеризував позицію шкільної крайової шкільної ради в питанні реформи правопису. М. Бобжинський наголосив, що для шкільної влади не є байдужим, чи правопис, який вживають у школі, полегшує чи погіршує науку мови і влада шкільна повинна дбати, щоб правопис був якнайлегший і якнайпростіший. Разом із тим шкільна рада не може брати ініціативу і накидати молоді правопис, не будучи переконаною, що його прийме і письменство і література. Тому крайова шкільна рада прийняла для руських шкіл правопис, який русини уклали в 1848 році, і досі утримує його в школі, хоч добре розуміє справу його недовідності. Тому проти численних домагань, які виходили з учительських кіл, щоб зробити цей правопис фонетичним, крайова шкільна рада поводитися пасивно, бо не була впевнена, що ті домагання є виразом загалу або хоч більшості освічених верств руської суспільності.

Окрім того, Рада шкільна звернулася із таким же запитання до професорів руської мови і літератури у Львівському та Чернівецькому університетах д-ра Ом. Огоновського і д-ра С. Смаль-Стоцького щодо їхньої думки про зміну правопису і попросила їх виготовити і запропонувати проєкт такої зміни.

По тій промолі учасники засідання приступили до нарад над внесенням і ухвалили їх, деякі одностайно, деякі більшістю:

9. Звукъ **g** треба выразати знакомъ **г** — н. пр. **газда**, **ганокъ** и т. п.

Зміна правопису зайшла лише в тому, що: 1) на звук «і» має уживатись тільки той один знак замѣсть уживанхъ шѣстохъ знаковъ (і, и, ы, ѣ, ѐ, ё); 2) на звук «ѣ» має уживатись лиш той одинъ знакъ замѣсть трехъ (и, ы, і); 3) значокъ

пропустили кілька букв, яких не вживають і галицькі москвофіли. Через те не втратила наша мова і правопис цієї руської і не призвела ані не полегшила процес полонізації русинів. У 1848 році руські вчені встановили:

1. Маємо ся тримати того языка, якимъ нашъ народъ говорить, и щовсюдаабо по найбільшій часті ѓть него уживане, має бути правиломъ;
2. Азбука кирилійська зѓставляє ся выѓлости церковнымъ книгамъ і т. д;
3. Маємо приладити буквы гражданскіи до звуку народнои мовы съ тымъ ѓтнесеніємъ, абы каждый кто кирилицею въ рускомъ народномъ языкѢ писати хоче, до того застосовався;
4. За загальноєи головное правило правописи постановляется: писати такъ, якъ бѓльшѓсть народа вымавляє, але при томъ уважати на етимологию, якъ того потреба зайде» [:].

Безпідставне твердження про етимологію, уживану в цілому вченім світі, і про затирання коренів у фонетиці. Найліпшим доказом слугують класичні мови – латинська і грецька – і тому справедливо сказав Шульц щодо латинської граматики: *“Die Romer befolgten in ihrer Schreibart den einzig vernünftigen Grundsatz, jedes Wort so zu schreiben, wie es gesprochen werden muss”* (римляни дотримувалися у своєму правописі єдино розумного принципу: кожне слово так писати, як воно повинно вимовлятися).

Відомий лінгвіст А. Шлейхер писав: *“Ich stehe nicht an, meine überzeugung dahin auszusprechen, dass wir vor der hand die etymologie nicht als die aufgabe der glotlik zu betrachten haben, den wer jetzt schon auf etymologie ausgeht, kann sicher sien, dass er sich in dilletantische willkür verlayfen wird”* (я не наслідуюся висловити переконання, що ми не повинні розглядати етимологію як завдання головне, тому що, хто виходить від етимології, той не може бути впевнений, що він не заблукає в дилетантському свавіллі) (Правда 1892: 368).

Можна було почути також і думку, що галичанам не треба радикальної фонетики, яку прийняли серби, бо серби про це вже шкодують. Свідченням безпідставності таких твердження є погляд відомого вченого І. Срезневського, корий назвав сербський правопис «образцовымъ правописаниемъ въ литерарутѢ славянскоѢ», а шкодувати, що в Сербії прийнялася фонетика Караджича, могли хіба такі серби, як галицькі «руссієгалічани». Хто знає правопис сербський і порівняє його з правописом Желехівського, прийнятим на зібранні крайової шкільної ради, той переконається, що це консервативний, а не радикальний правопис, бо не вводить нових букв, а лише усуває зайві, «приладжуючи буквы гражданскіи до звуку народнои мови».

На останок варто сказати, що влада шкільна зобов'язана дбати, щоб шкільний правопис не затруднював науки і тому, вислухавши компетентних людей, заводить відповідний правопис у школі: так було з польським правописом шкільним, а також з німецьким. Правопис Є. Желехівського прийнявся в руській народній літературі і відповідає потребам та вимогам школи, а москвофіли та їхні органи можуть і надалі писати змосковщеною мовою і правописом, та не в етимології їм ідеться (Правда 1892: 368).

Отже, боротьба галицької інтелігенції за реформування правопису не була даремною. Завдяки їхнім зусиллям були запровадженні правописні зміни, які наближали руську мову до розмовної народної і значно поглибили навчання українських дітей.

Література

- Діло 1892 – Ч 24 = Выдѣлъ тов. имени Шевченка (звернення до міністерства просвіти у справі зміни українського правопису). *Діло*. 31 січня 1892. Ч. 24.
- Діло 1892 – Ч 26 = У Львові дня 15 н. ст.. лютого 1892. *Діло*. 3 лютого 1892. Ч. 26.
- Діло 1892 – Ч 32 = Въсправѣ правописи въ народныхъ школах. *Діло*. 10 лютого 1892. Ч. 32.
- Діло 1892 – Ч 111 = Урядове справозданье изъ засѣданія анкеты для реформы рускон правописи. *Діло*. 18 травня 1892. Ч. 111.
- Діло 1892 – Ч 266 = Нова правописьруска. *Діло*. 25 листопада 1892. Ч. 266.
- Правда 1892 = Шкільна правопись. *Правда*. 1892. Т. XIII. 367–368.

The reform of Rus'kyi (Ukrainian) spelling in East Halychyna schools during the Austrian-Hungarian monarchy

The development of spelling process in the Eastern Halychyna is shortly described. The views of the representatives of Halychyna intellectuals concerning the spelling system reform in Halychyna schools are analyzed. The suggestions of Rus'kykh linguists concerning the change of school spelling are described. The efforts of Halychyna Moscow-philosophes to preserve etymological spelling are shown. Spelling changes approved by the rescript of the Ministry of Education and Religion are presented.

NYELVEK A VIRTUÁLIS TÉRBEN: KÁRPÁTALJAI MAGYARLAKTA TELEPÜLÉSEK HIVATALOS HONLAPJAINAK NYELVHASZNÁLATA

TÓTH ENIKŐ

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

A nyelvhasználat jogi háttere

2012 augusztusáig az 1989-ben, tehát még a Szovjetunió fennállása idején elfogadott Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről¹ című nyelvtörvény volt mérvadó a nyelvek státusa szempontjából (Beregszászi–Csernicskó 2003a, 2003b, Csernicskó 1998: 147–151, 2002a, 2002b, 2013: 282–298, Orosz–Csernicskó 1999). Az 1989-es nyelvtörvényt felváltó *Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól*² című tervezet Ukrajna Legfelső Tanácsa 2012. július 3-án szavazta meg, a jogszabály 2012. augusztus 10-én lépett hatályba (Fedinec–Csernicskó 2012, Csernicskó–Fedinec 2015a: 206–238, 2015b: 146). A jogszabály 6. cikkének első bekezdése szerint az ukrán az egyetlen államnyelv, ám azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy-egy nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya a legutóbbi hivatalos népszámlálás szerint eléri a 10%-ot, a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható az államigazgatásban, az önkormányzatok munkájában, a bírósági eljárásokban, a nyilvános közéletben, az oktatásban stb. [7.3.]³ (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014). A törvény 7. cikkely 2. bekezdése felsorolja azt a 18 nyelvet, melyek a hatálya alá tartoznak: orosz, belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv, német, görög, lengyel, roma (cigány), román, szlovák, magyar, ruszin, karaim és krimcsak. Ezeket a nyelveket – a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájára hivatkozva – „regionális vagy kisebbségi nyelvek”-ként határozza meg. Más nyelvek nem rendelkezhetnek regionális vagy kisebbségi nyelv státusával az országban, a felsoroltak azonban *automatikus* – további határozatoktól, döntésektől, állásfoglalásoktól függetlenül – rendelkeznek ezzel a státusszal (Tóth–Csernicskó 2014: 29). A törvény három csoportba sorolja az érvényesíthető nyelvi jogokat (Tóth–Csernicskó 2014: 16–18):

Az első csoportba azok a jogok tartoznak, amelyeket a helyi hatalmi szerveknek *kötelezően* és *automatikus*an biztosítaniuk kell azoknak a közigazgatási egységeknek a területén, ahol a törvényben felsorolt 18 nyelv közül egy (vagy több) anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot (Csernicskó 2014: 87, Tóth–Csernicskó 2014: 29). A hatályos ukrain nyelvtörvény 10. cikkelyének 2. pontja szerint, ahol a magyar ajkú lakosság aránya eléri a 10%-ot, a helyi önkormányzatok (tanácsok) határozatait, dokumentumait államnyelven vagy magyar nyelven fogadják el, majd azokat ukránul és magyarul is kötelezően közzé kell tenniük (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 23, Tóth–Csernicskó 2014: 47–48).

¹ Закон України «Про мови в Українській РСР» <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8312-11> (2015.08.25.)

² A törvény eredeti szövegét lásd: Закон України Про засади державної мовної політики. Документ 5029-17. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2015.08.25.). A nem hivatalos magyar nyelvű fordítás szövegét lásd: Fedinec–Csernicskó 2012: 568–588; Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 60–100; http://www.kmmi.org.ua/news?menu_id=2&ar_id=506 (2015.08.25.)

³ A szögletes zárójelen belül az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény megfelelő cikkére, illetve annak bekezdésére utalunk. Pl. a [11.2] azt jelenti: a jogszabály 11. cikk 2. bekezdése.

A nyelvtörvény 24. cikkelyének 2. bekezdése értelmében azoknak a közigazgatási egységeknek a hivatalainál, ahol egy vagy több regionális nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya a legutóbbi hivatalos census (2001) alapján eléri a 10%-os arányt, az államnyelv mellett a regionális nyelv(ek)en is kötelezően közzé kell tenni például az adott tanács ülésének helyéről, idejéről, napirendjéről, az adott közigazgatási egység szociális-gazdasági fejlesztéséről stb. szóló tájékoztatást (Tóth–Csernicskó 2014: 81–82).

A második csoportba tartozó jogok alkalmazása és annak mértéke az adott adminisztratív egység (megye, járás, település) képviselő-testületének a határozata alapján kerül meghatározásra. Ezek közé tartozik többek között a regionális nyelv használata a helyi hatalmi szervek munkájában, az ügyvitelben és a dokumentációban; a hivatalos hirdetések és közlemények terjesztésében, valamint az államhatalmi szervek nevének a feltüntetésében, a pecsétek és bélyegzők szövegeiben, illetve a formanyomtatványokon stb. (Csernicskó 2014: 87, Tóth–Csernicskó 2014: 29). A nyelvtörvény tehát lehetőséget ad arra, hogy az állami, valamint a helyi önkormányzati szervek, egyesületek, vállalatok, szervezetek körpecsétjén, bélyegzőjén, fejlődés nyomatványain az államnyelv mellett az adott közigazgatási egység regionális nyelve is szerepeljen [11.6.] (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 31, Tóth–Csernicskó 2014: 53–54).

A harmadik csoportba tartozó nyelvi jogok érvényesítése az állampolgárok indítványától, azaz egyéni és személyes döntésétől függ. Az érintett természetes és jogi személyek szándékától függ például a választási kampányok nyelve; a reklámok, hirdetések nyelvének megválasztása stb. (Csernicskó 2014: 87, Tóth–Csernicskó 2014: 29).

Regionális vagy kisebbségi nyelvek Kárpátalján és a Beregszászi járásban

A 2012-es nyelvtörvény azokon a közigazgatási egységeken belül írja elő a kisebbségi nyelven való hivatali ügyintézés biztosítását, ahol a jogszabályban regionális vagy kisebbségi nyelvként megnevezett nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya a legutolsó hivatalos népszámlálás szerint eléri a 10%-ot. Ukrajnában legutóbb 2001-ben szerveztek népszámlálást.⁴

Kárpátalján jelenleg 13 járás, 11 város (ebből 5 megyei alárendeltségű), 19 városi típusú település (nagyközség), valamint 579 község található. 555 község 307 falusi önkormányzatot alkot, 24 község pedig valamely város vagy városi típusú település közigazgatásához tartozik.⁵ Megyei szinten csak a magyar anyanyelvűek aránya haladja meg a 10%-os arányt, ugyanakkor vannak olyan kisebb közigazgatási egységek, ahol a más kisebbségi és regionális nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya is eléri a nyelvtörvényben előírt határt. A román anyanyelvűek aránya két járásban, valamint 7 helyi önkormányzatban (10 település), az orosz ajkúak 3 városban, a szlovák anyanyelvűek 1, a német ajkúak 2, a magukat cigány (roma) anyanyelvűnek vallók 2, valamint a ruszin ajkúak szintén 2 (4 település) helyi önkormányzat területén érik el a jogszabályban megszabott 10%-os határt (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 11). A magyar anyanyelvűek a 2001-es census alapján a megyei szint mellett 4 járásban (Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi és Ungvári), 2 megyei alárendeltségű városban (Beregszász, Csap), 2 járási székhelyen (Nagyszőlős, Técső), valamint 71 falusi, nagyközségi önkormányzat területén (106 faluban, nagyközségben) éri el azt az arányt, amely ahhoz szükséges, hogy az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény rendelkezései kiterjedjenek anyanyelvünkre az adott közigazgatási egység területén (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 12).

⁴ A 2001-es népszámlálásnak a lakosság anyanyelvi összetételére vonatkozó adatai elérhetők Ukrajna Állami Statisztikai Hivatalának honlapján: <http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php?type=2&id1=21> (2015.08.25.)

⁵ <http://zakarpattya-rada.gov.ua/zakarpattya/adm-ter-podil/> (2015.08.25.)

Kárpátalja abszolút magyar többségű járása a Beregszászi járás. A 2001-es census során a Beregszászi járás lakosságának 76,1%-a magyar nemzetiségűnek (Molnár–Molnár 2005: 27), 80,23%-uk magyar anyanyelvűnek (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 12) vallotta magát. A járáshoz a megyei alárendeltségű Beregszász városa (az önkormányzathoz tartozik Tasnád község is) mellett egy városi típusú település, valamint 30 falusi önkormányzat (42 település) tartozik.⁶ A 2001-es népszámlálás során csupán 2 falusi önkormányzat (3 település) területén nem érte el a magyar anyanyelvűek aránya a 10%-ot.

A kutatásról

Napjainkban a leghatékonyabban és leggyorsabban az interneten keresztül juttathatjuk el a különböző információkat a nagyközönség felé. A felvidéki⁷ és erdélyi⁸ példákat követve kutatásom során azt vizsgáltam, hogy azoknak a közigazgatási egységeknek az önkormányzatai, ahol a magyar anyanyelvűek aránya legalább 10%, rendelkeznek-e hivatalos honlappal, s ha igen, azokon milyen nyelven (nyelveken) jelennek meg a különböző tartalmak, közérdekű információk. Az önkormányzati honlapok vizsgálata révén nyomon követhetjük, milyen mértékben tesznek eleget a jogszabálynak a képviselőtestületek és az önkormányzati hivatalok, azaz határozataikat, közérdekű információkat az államnyelv mellett magyar nyelven is közzéteszik-e.

A vizsgálatot 2015 februárja–márciusa folyamán végeztem. A weblapokon először azt néztem meg, található-e nyelvi váltó, azaz mely nyelven (nyelveken) érhető el az oldalon közzétett információk. A magyar és ukrán nyelvi váltóval rendelkező honlapok mindkét változatát megvizsgáltam. Ha nem találtam nyelvi váltót, akkor az oldal keresőjébe írtam be egy magyar szót, pl: *magyar*, *Munkács* stb. Ha így sem jött ki találat, nem tanulmányoztam tovább a honlapot.

Eredmények

Megyei, illetve járási szinten kétféle hivatalos honlappal találkozhatunk: a megyei⁹ és járási tanácsok¹⁰, valamint a megyei¹¹ és járási állami közigazgatási hivatalok¹² hivatalos honlapjaival.

A Kárpátalja Megyei Tanács hivatalos honlapján¹³ kilenc nyelvi váltó található: ukrán, angol, orosz, magyar, szlovák, cseh, lengyel, román és német. Ezekben a nyelveken elviekben elérhetőnek kell(ene) lennie a különböző tartalmaknak. A magyar nyelvű változat megtekintésekor azonban levonható az a következtetés, hogy az oldal rossz minőségű online fordítása történik meg. Így fordulhat elő az, hogy a honlap főoldalán olvasható *Шановні закарпатці!* (magyar fordításban *Tisztelt kárpátaljaiak!*) magyar nyelvű megfelelőjeként a *Kedves utánozhatatlan!* olvasható, valamint az ukrán nyelvű szövegekben egy-egy magyar szó, értelmezhetetlen mondat lelhető fel.¹⁴ A többi nyelvi váltónál is

⁶<http://zakarpata-rada.gov.ua/zakarpattya/adm-ter-podil/> (2015.08.25.)

⁷ A felvidéki felmérés eredményeit lásd: <http://www.onkormanyzas.sk/figyelo113.html> (2015.08.25.)

⁸ Az erdélyi felmérés eredményei a Nemzetpolitikai Kutatóintézet által 2015. február 19-én rendezett *Nyelv(használat) a gyakorlatban* című tanácskozáson került bemutatásra Toró Tibor, a Sapientia Erdélyi Tudományegyetem kutatója előadásában. A konferenciáról lásd: <http://www.nyest.hu/hirek/nyelvhasznalat-a-gyakorlatban> (2015.08.25.)

⁹ Ukránul: Закарпатська обласна рада.

¹⁰ Ukránul: районна рада.

¹¹ Ukránul: Закарпатська обласна державна адміністрація.

¹² Ukránul: районна державна адміністрація.

¹³<http://zakarpata-rada.gov.ua/> (2015.08.25.)

¹⁴<http://zakarpata-rada.gov.ua/zakarpatska-rada-pidpyshe-memorandum-pro-spivrobotnytstvo-v-ramkah-stratehij-evropejskoho-soyuzu-dlya-dunajskoho-rehionu/?lang=hu#more-31427> (2015.08.25.)

ugyanez a helyzet. A megyei tanács honlapjára feltöltött határozatok szövege csak ukrán nyelvű.¹⁵

A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal honlapján¹⁶ ukrán és angol nyelvi váltó található, az angol azonban csak szimbolikus, egy-egy fül szövege jelenik meg angol nyelven.¹⁷

Érdemi magyar nyelvű információt a megyei szintű önkormányzat és állami közigazgatási hivatal honlapja nem közöl.

Az Ungvári Járási Tanács hivatalos honlapján¹⁸ egy ékezetek nélküli magyar nyelvű rövid összefoglaló¹⁹ olvasható a járás történelméről, ezt leszámítva azonban az ungvári²⁰, a munkácsi²¹ valamint a nagyszőlősi²² járási tanácsok, valamint állami közigazgatási hivatalok hivatalos honlapjain más magyar nyelvű információ nem jelenik meg.

Helyi szinten a városi tanácsok rendelkeznek hivatalos weblappal,²³ a nagyközségi, falusi önkormányzatok többségénél azonban még nem bevett gyakorlat a saját hivatalos honlap működtetése.²⁴ Ez alól kivételt képez néhány település, mint például az ungvári járási Nagydobrony²⁵, a nagyszőlősi járási Nevetlenfalu²⁶, vagy a técsői járási Visk²⁷, ahol magyar nyelvű honlapokat működtetnek, azonban Nagydobronyt kivéve ezeken a honlapokon sem találhatók meg a polgármesteri hivatalok közleményei, így jelen dolgozatban ezeknek az ismertetésére nem térek ki.²⁸

Nagydobrony község az Ungvári járásban található, a 2001-es népszámlálás során a lakosság 97,73%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 14). A település magyar nyelvű hivatalos honlapján a más hírportáloktól átvett, illetve a helyi érdekltségű hírek mellett bemutatásra kerülnek a település intézményei, szervezetei. A település polgármesteri hivatala is magyar nyelven teszi közzé a felhívásait, a feltöltött határozataik azonban csak államnyelven olvashatók.²⁹ Szintén csak ukrán nyelvű a polgármesteri hivatal körpecsétje, ami egy feltöltött dokumentumon tekinthető meg.³⁰

Mivel a Beregszászi Járási Tanács, valamint a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal, illetve Beregszász városának honlapja a fentebb bemutatott eredményektől jelentős eltérést mutat, ezért azoknak a honlapoknak a vizsgálata során nyert adatokat külön ismertetem.

¹⁵<http://zakarpal-rada.gov.ua/normativni-dokumenty/rishennya-rady/vi-sklykannya/18-sesiya-26-02-2014/?lang=hu> (2015.08.25.)

¹⁶<http://www.carpathia.gov.ua/main/ua/news/top.htm> (2015.08.25.)

¹⁷<http://www.carpathia.gov.ua/main/en/news/top.htm> (2015.08.25.)

¹⁸<http://www.uzh-rada.zaua.com/> (2015.08.25.)

¹⁹<http://www.uzh-rada.zaua.com/index.php?mid=102&lch=ukr> (2015.08.25.)

²⁰<http://uzh-rda.gov.ua/> (2015.08.25.)

²¹<http://mukrayrada.org.ua/>; <http://www.mukrayon.gov.ua/main/106.htm> (2015.08.25.)

²²<http://rajrada.sevlush.net/>; <http://www.vynogradiv-rda.gov.ua/> (2015.08.25.)

²³ Csap, Técső illetve Nagyszőlős városok honlapjai csak ukrán nyelvűek.

²⁴ A Facebook közösségi hálón fellelhető polgármesteri hivatalok profilját jelen vizsgálatba nem vontam be.

²⁵<http://nagydobrony.com.ua/> (2015.08.25.)

²⁶<http://www.nevetlenfalu.hu/page.php?9> (2015.08.25.)

²⁷<http://visk.ucoz.hu/> (2015.08.25.)

²⁸ Ezeken a honlapokon a főképp a falu történetéről, nevezetességeiről olvashat az érdeklődő.

²⁹<http://nagydobrony.com.ua/index.php/news/kozsegi-tanacs-hirei/hatarozatok> (2015.08.25.)

³⁰<http://nagydobrony.com.ua/images/hatarozatok/01.jpg> (2015.08.25.)

A Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal hivatalos honlapja

A Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal honlapja³¹ első tekintetre ukrán egy-nyelvű weblapnak tűnik. A figyelmes szemlélődő azonban – jóval lejjebb görgetve – nyelvi váltókat fedezhet fel, ahol 58 nyelv közül válogathat: az afrikaanstól kezdve a magyaron át egészen a jiddisig. A különböző nyelvek bekapcsolásakor a megyei tanács honlapjánál már említett online fordítóval találkozhatunk,³² az így kapott szöveg a megyei tanács honlapján olvasott szövegekhez képest valamelyest jobb minőségűnek tekinthető. A szándék megvan, ugyanakkor a más nyelvű változatok nem tekinthetők egyenértékűnek a hivatalos ukrán nyelvű változattal.

Az oldal ukrán változatában a keresőbe beírt magyar nyelvű szavak segítségével magyar nyelvű szövegeket is találtam. Itt kell megjegyezni, hogy a magyar nyelvi váltót bekapcsolva, a magyar nyelvű szöveg is „lefordítódik”, ezáltal több helyen előfordul, hogy angol szavak keverednek az eredetileg is magyar nyelvű szövegbe, a „mint” kötőszó helyett „menta” olvasható stb.

A híreket csak ukrán nyelven teszik közzé, mint például a 2015. február 25-én, a Gáti Kovács Vilmos Középiskolában megrendezett szavalóversenyről készült tudósítás csak ukrán nyelven olvasható.³³ Ugyancsak ukrán nyelven érhető el az a tájékoztató, mely a lakosság számára kialakított, ingyenesen hívható „forró vonal”-ra³⁴ hívja fel az állampolgárok figyelmét.³⁵ Ugyanakkor magyar nyelven olvasható az a köszöntő levél, melyet Bocskor Andreának³⁶, az Európai Parlament kárpátaljai származású képviselőjének címeztek a magyarországi EP-választások után.³⁷ Magyar nyelven is közzétették azokat a tájékoztatókat, melyekben a beregszászi hadkiegészítő parancsnokság felhívja a magyar anyanyelvű lakosság figyelmét arra, hogy önkénteseket toboroz a járást és a várost védelmező századba és védelmi osztagba,³⁸ valamint szerződéses- és tartalékos katonai szolgálatra.³⁹ Az utóbbi tájékoztatóban felsorolják azokat a kedvezményeket is, melyekben a katonai szolgálatot teljesítők részesülhetnek.

Ukrán és magyar nyelven is megjelent felhívásokkal, tájékoztatókkal is találkozhatunk: 2014 augusztusában ukrán és magyar nyelven is felhívták a lakosok figyelmét arra, hogy ne adjanak hitelt az ismeretlen forrásból származó információknak, a pánikot keltő híreszteléseknek, mivel Oroszország célja az, hogy destabilizálja a helyzetet, pánikot keltsen a lakosság körében.⁴⁰

³¹<http://bereg-rda.gov.ua/> (2015.08.25.)

³² Viktor Janukovics volt államelnök nyilatkozatának magyar nyelvű fordítása a nyelvtörvény végrehajtásával kapcsolatban az alábbi linken olvasható: <http://bereg-rda.gov.ua/news/derzhavna-prohrama-rozvytku-ukrajinskoji-movy-maje-spryaty-polipshennyu-realizatsiji-derzhavnoji-movnoji-polityky-v-yanukovyh/> (2015.08.25.)

³³<http://bereg-rda.gov.ua/news/u-hatyanskij-zosh-i-iii-stupeniv-provely-literaturni-chytannya-imeni-vilmosha-kovacha/> (2015.08.25.) Az eseményről magyar nyelven: <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kultura/kovacs-vilmos-szavaloverseny-gaton-2/> (2015.08.25.)

³⁴ A „forró vonalat” a kelet-ukrajnai terrorelhárítási műveletekben (ATO) részt vett katonák számára, valamint a az egyszerűsített gáz- és villanyár-támogatással kapcsolatos tájékoztatás céljából alakították ki.

³⁵<http://bereg-rda.gov.ua/news/haryachatelefonna-liniya-stosovno-antyterorystychnoji-operatsiji-na-shodi-ukrajiny/> (2015.08.25.)

³⁶http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/124712/ANDREA_BOCSKOR_home.html (2015.08.25.)

³⁷<http://bereg-rda.gov.ua/news/tisztelt-bocskor-andrea-kepviselo-asszony/> (2015.08.25.)

³⁸<http://bereg-rda.gov.ua/news/novyny-ato-mobilizacija-vijskova-slava-ukrainy/tajekoztato-onkenteseke-valogatasarol-a-vedelmi-osztag-szemelyi-allomanyanak-feltoltese-celjabol/> (2015.08.25.)

³⁹<http://bereg-rda.gov.ua/news/novyny-ato-mobilizacija-vijskova-slava-ukrainy/tajekoztato/> (2015.08.25.)

⁴⁰<http://bereg-rda.gov.ua/news/zvernennya-holovy-rajderzhadministratsiji-ishtvana-petrushky/> (2015.08.25.)

Szintén ukrán és magyar nyelven is olvasható a Járási Állami Közigazgatási Hivatal vezetőinek 2015-ös lakossági ügyfélfogadási rendje.⁴¹ A feltöltött határozatok azonban csak ukrán nyelven érhetők el.⁴²

Amint láthatjuk, a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal honlapján minimálisan, de található magyar nyelvű szöveg, melyeknek szimbolikus jelentőség is tulajdonítható. A kárpátaljai származású magyarországi EP-képviselőt anyanyelvén köszöntötték, a hadkiegészítő parancsnokság tájékoztatója magyar nyelven is megtalálható, hisz a magyar anyanyelvű férfiakat is várják a toborzáson.

Beregszász város hivatalos honlapja

Beregszász polgármesteri hivatalának hivatalos honlapján⁴³ magyar és ukrán nyelvi változat található. A weblap ukrán nyelvű változatán jóval több tartalom érhető el.⁴⁴ A magyar nyelvű változaton általános információk olvashatók. Megtalálható magyar nyelven a városi tanács személyi összetétele, a város története, testvérvárosainak a listája. Szintén elérhető magyar nyelven a közérdekű információkhoz való hozzáférés menetéről hozott határozat,⁴⁵ valamint a közérdekű információ igényléséhez szükséges űrlap.⁴⁶ A lakosságnak szóló tájékoztatók, felhívások azonban csak ukrán nyelven érhetők el.⁴⁷ A honlapra feltöltött határozatok fejléce kétnyelvű, a határozatok szövege azonban csak ukrán nyelven olvasható.⁴⁸

A beregszászi járási önkormányzatok hivatalos honlapja

A beregszászi járási önkormányzatoknak nincs önálló honlapja, ugyanakkor létezik egy hivatalos gyűjtőhonlap,⁴⁹ melyen a Beregszászi Járási Tanács közérdekű hírei, információ mellett a járáshoz tartozó helyi önkormányzatokról szóló információkkal is megismerkedhet(ne) a böngésző. A honlap „*A Beregvidék önkormányzatainak hivatalos honlapja*” címet viseli. Az oldal ukrán és magyar nyelvi váltoval is rendelkezik, tehát elméletben az államnyelv mellett a helyi regionális nyelven is elérhetők a különböző tartalmak. A gyakorlatban sajnos ez nem fedi a valóságot: sokszor nincs magyar verzió. Például a Beregszászi Járási Tanács ügyfélfogadási rendje, valamint a 2015. január 15-én hozott ezzel kapcsolatos rendelet csak államnyelven van közzétéve,⁵⁰ de ugyancsak kizárólag ukrán nyelven érhetők el a járási tanács állandó bizottságai üléseinek jegyzőkönyvei is.⁵¹ A honlapon elérhetők a járási tanács határozatai is. A 2012-es nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásáról szóló határozat elfogadásáig, valamint a nyelvtörvénnyel kapcsolatos

⁴¹<http://bereg-rda.gov.ua/zvernennya-hromadyan/hrafiky/> (2015.08.25.)

⁴²<http://bereg-rda.gov.ua/ofitsijni-dokumenty/rozporjadzhennya-holovy-za-2015-rik/> (2015.08.25.)

⁴³<http://beregovo-beregszasz.gov.ua/index.php/hu/> (2015.08.25.)

⁴⁴<http://beregovo-beregszasz.gov.ua/index.php/ua/> (2015.08.25.)

⁴⁵<http://beregovo-beregszasz.gov.ua/index.php/hu/kzrdek-informci/vlaszok-a-krelnmekre> (2015.08.25.)

⁴⁶<http://beregovo-beregszasz.gov.ua/index.php/hu/kzrdek-informci/-minta-rlapok-az-informci-krelnmekhez> (2015.08.25.)

⁴⁷<http://beregovo-beregszasz.gov.ua/index.php/ua/zastupniki-miskogo-golovi-3> (2015.08.25.)

⁴⁸<http://beregovo-beregszasz.gov.ua/index.php/ua/proekti-regulyatornikh-aktiv> (2015.08.25.)

⁴⁹ A honlap elérhető az alábbi linken: <http://beregvidek.uz.ua/> (2015.08.25.)

⁵⁰<http://beregvidek.uz.ua/files/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE.pdf> (2015.08.25.)

⁵¹http://beregvidek.uz.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=534&Itemid=1832&lang=hu (2015.08.25.)

határozat is csak ukrán nyelven olvasható,⁵² ezt követően azonban néhány határozat az államnyelv mellett magyar nyelven is megjelenik.⁵³

Mindegyik önkormányzati oldal felépítése azonos. A vizsgálat során azoknak az önkormányzatoknak az oldalait néztem meg, melyek területén a magyar anyanyelvűek aránya eléri a nyelvtörvényben előírt 10%-os határt. A honlapon 12 különböző információ (lenne) elérhető a helyi önkormányzatok vonatkozásában, ez 29 önkormányzatnál 348 adatot jelent, ha viszont még azt is figyelembe vesszük, hogy ukrán és magyar nyelvi váltó is van, ez a szám elméletileg megduplázódik. A gyakorlat azonban mást mutat. Az oldalak áttekintése után levonható az a következtetés, a beregszászi járási önkormányzatok hivatalos oldalait nem tartják karban, a tartalmakat nem frissítik, a nyelvi váltók csak szimbolikusak, ugyanis ukrán és magyar nyelven is megjelenő szövegek csak minimálisan találhatók. A vizsgálat során nyert adatokat az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat. A beregszászi járási önkormányzatok internetes oldalain található tartalmak nyelvi megoszlása (2015. február–március)

Az elérhető tartalmak megnevezése ⁵⁴	Ukrán nyelvű aloldal	Magyar nyelvű aloldal	Ukrán és magyar nyelvű aloldal
A település bemutatása	15	7	2
Tanácselnök deklarációja ⁵⁵	7	-	-
A tanács vezetése ⁵⁶	13	-	-
Állandó bizottság ⁵⁷	24	-	-
Képviselőtestület	29	-	-
Végrehajtó bizottság	29	-	-
Tanácsi határozatok	24	-	-
Intézmények	8	3	-
Ügyfelfogadás rendje	15	-	2
Szabályozási dokumentumok	12	-	-
Szociális-gazdasági fejlesztés	1	-	-
Turizmus	6	-	-
Összesen	183	10	4

Az 1. táblázatból láthatjuk, a legtöbb tartalom csak államnyelven jelenik meg (183). Csak magyar nyelvű szövegek 7 település bemutatásánál, valamint 3 önkormányzatnak az intézményeit bemutató aloldalakon olvashatók. A 348 oldalból mindössze 4 alkalommal érhető el az információ ukrán és magyar nyelven egyaránt, 151 oldalon pedig semmilyen tartalom nem jelenik meg egyik nyelven sem. A gyűjtőhonlap aloldalainak vizsgálata arra

⁵²http://beregvidek.uz.ua/files/9-%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F/rish_5_realiz_movnoi_politiku.pdf (2015.08.25.)

⁵³http://beregvidek.uz.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=516&Itemid=1816&lang=hu (2015.08.25.)

⁵⁴ Ugyanolyan formában szerepel a tartalom megnevezése, mint ahogy a honlapon olvasható.

⁵⁵ Az önkormányzat polgármesterének vagyonbevallása.

⁵⁶ Az önkormányzati hivatal vezetésének személyi összetétele.

⁵⁷ A végrehajtó bizottság mellett működő tanácsadói és véleményező szerv személyi összetétele.

is lehetőséget adott, hogy megnézzük: milyen nyelven teszik közzé határozataikat az önkormányzatok. Mint az 1. táblázatból is látható, 26 önkormányzatnak legalább egy határozata elérhető az interneten, azonban kizárólag ukrán nyelven.⁵⁸

A feltöltött határozatok, valamint szabályozási dokumentumok arra is lehetőséget nyújtottak, hogy megvizsgáljuk, a beregszászi járási önkormányzati hivatalok nyomtatványain egy- vagy kétnyelvű-e a fejléc. A 29 helyi önkormányzat közül 9-nek volt legalább egy olyan dokumentuma feltöltve, amelyen a fejléc ukrán és magyar nyelvű. Közülük kettőnek 2012 előtti (tehát még a jelenlegi nyelvtörvény hatályba lépése előtti) dokumentumain a fejléc csak egynyelvű, ugyanakkor két olyan hivatalnak is, melynek korábbi dokumentumain kétnyelvű szöveg olvasható, a 2015-ös dokumentumokon a fejléc már csak államnyelven látható. Az elérhető hivatalos iratok között 10 önkormányzati hivatalnak van körpecséttel ellátott dokumentuma feltöltve. Mindegyik pecsét két nyelvű: ukrán és magyar.

Összefoglalás

Kutatásomban azt vizsgáltam, hogy a kárpátaljai magyar közösséggel kapcsolatban lévő közigazgatási egységek állami, önkormányzati hivatalai rendelkeznek-e hivatalos weblapokkal, s ha igen, azok milyen nyelvűek. A vizsgálat során kiderült, hogy a nagyobb adminisztratív egységek (megye, járás, város) rendelkeznek ilyen honlapokkal, míg a falusi önkormányzatokra ez még nem jellemző. A magyar nyelv megjelenése a virtuális hivatalos nyelvhasználatban csak a Beregszászi járásra jellemző. A magyar nyelvű honlap azonban nem tekinthető egyenértékűnek a honlapok ukrán nyelvű változatával: magyar nyelven jóval kevesebb tartalom érhető el, mint ukrán nyelven. A hivatalos honlapok vizsgálata során szerzett adatok alapján a 2012-es nyelvtörvény azon rendelkezésének, miszerint a határozatokat az adott terület regionális nyelvén is közzé kell tenni, csak a Beregszászi Járási Tanács tesz (részben) eleget.

Irodalom

- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2003a. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 110–122.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2003b. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Hrsg. Ferenc Glatz, *Begegnungen 21.: Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut Budapest, 101–117.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Cserniczkó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Cserniczkó István 2002a. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 11–23.

⁵⁸ Valószínűsíthető, hogy sokkal több határozatot hoz egy-egy falusi önkormányzat végrehajtó tanácsa, mint amennyit a honlapra feltöltenek.

- Csernicskó István 2002b. Jogok és jogtalanságok. A kisebbségek anyanyelvi oktatásához való jog a nemzetközi és az ukrainai kisebbségvédelmi dokumentumokban. In: A. Jászó Anna és Bódi Zoltán szerk., *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 274–279.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István 2014. Új nyelvtörvény Ukrajnában: a lehetősége tárháza vagy politikai szemfényvesztés. In: Gróf Annamária – N. Császi Ildikó – Szoták Szilvia szerk. *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére*. Budapest–Alsóőr: Tinta Könyvkiadó–UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet, 84–95.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla 2015a. Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrainai nyelvtörvény elő- és utóéletéről. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 206–238.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla 2015b. Nyelvpolitika Ukrajnában, 2015. március. *Magyar Nyelvőr* 2015/2. 145–156.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2012. Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: a lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás* 21. évf. (2012)/3: 568–588.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Orosz Ildikó – Csernicskó István 1999. *The Hungarians in Transcarpathia*. Budapest: Tinta Publishers.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Languages in virtual space: the language usage of Transcarpathian Hungarian settlements on the world wide web

Nowadays, the fastest and easiest way of transmitting information to masses is via the Internet. By popular demand it would be favourable for councils to try and keep in touch with citizens on the Internet too, taking advantage of the potential of what the World Wide Web can offer. In my thesis I aim to present whether the Transcarpathian Hungarian settlements have their own web pages, if so, what content can be found on them and in what language(s) are they available.

TÖRÖS BÉLA, A BEREGSZÁSZI NYELVJÁRÁS KUTATÓJA

TÓTH PÉTER

Nyugat-magyarországi Egyetem

A XX. század elejéig a beregi nyelvjárásokról csupán kisebb közlések jelentek meg. Jogosan jegyezte meg Balassa József 1898-ban, hogy „A Felső-Tisza vidékén, Szatmár, Bereg és Ugocsa megyék majdnem teljesen ismeretlen területek” (1898: 306).

Törös Béla „A beregszászi nyelvjárás” c. monográfia (1910) közzétételével fontos lépést tett e hiány pótlásában. A szerző életéről sokáig csak annyit tudtam, amit könyvében is megemlít, hogy Beregszászban nevelkedett (Törös 1910: 5). Hiába vettem kézbe a különböző életrajzi lexikonokat, nem találtam róla semmit. 2012-ben és 2013-ban hosszas kutakodás után sikerült felennem a kapcsolatot több régi tanítványával, valamint unokájával, a Tatabányán élő Földesné Merényi Anna Máriával. Visszaemlékezéseik, régi családi dokumentumok, továbbá az Országos Széchényi Könyvtárban végzett kutatásaim alapján egy sajátos XX. századi kárpátaljai sors elevenedett meg előttem. Vizsgálatom több szempontból is tanulságos volt számomra: egyrészt megismerhettem egy tehetséges kutató és tanár pályáját, másrészt betekintheztem a beregszászi magyar értelmiség Trianon utáni sorsába.

Törös Béla 1888. június 13-án a Bereg megyei Felvidéki járáshoz tartozó Bilkén született.¹ Édesapja Törös Sándor², édesanyja Oravec Anna. Tanulmányait 1898 és 1906 között a Beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban, 1906 és 1910 között pedig a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészkarán végezte. Végvizsgálatát 1910. június 16-án, tanári oklevelét 1911. május 10-én állították ki.

1910. október 15-én védte meg „A beregszászi nyelvjárás” című doktori értekezését, mely rövidesen nyomtatásban is megjelent. Bírálója a korszak két ismert nyelvésze, Simonyi Zsigmond és Szinnyei József volt. A hatvanhét oldal terjedelmű monográfia átfogó képet ad a beregszászi nyelvjárás XX. század eleji állapotáról. A ma már történeti szempontból is pótolhatatlan kiadvány mindmáig az egyetlen, amely a mai Kárpátalja területén a teljesség igényével írja le egy település nyelvjárását.

Törös a Bevezetésben röviden ismerteti a beregszászi nyelvjárást, a város történetét, nemzetiségeit. A következő fejezetekben részletesen tárgyalja a beregszászi nyelvjárás hangtani, alaktani és mondattani sajátosságait, majd számba veszi a szókincs

¹ Törös Béla Sándor néven keresztelték.

² A családi hagyomány szerint az *oroszlánosi* előnevet bátorságukért kapták. A magyar történelemben ismert az oroszlánosi Törös család. Történetüket Törös Sándor kutatta (1933). A család valószínűleg a Csanád, később Torontál megyei Oroszlámos (korábban *Wrużlanmunustura*, majd *Wrużlanus*, FNESt. II. 286) községből származik. A falu magyar lakossága a török pusztítások nyomán elköltözött, helyükbe szerbek telepedtek (a mai Oroszlámos XVIII. századi telepítésű). A család legismertebb tagja Törös János, aki III. Ferdinánd kamarai tanácsosaként jelentős érdemeket szerzett az 1645. évi linzi béke megkötésében. Törös Sándor könyvében megemlíti Törös Gergelyt, akinek családja III. Ferdinándtól nemeslevelet kapott. Az ő unokája, Törös István, 1752-ben Nádudvarra költözött (Törös S. 1933: 74). „A XIX. század elején Nádudvarról Nagykállóba költözött Törös család egyik tagja *Törös Tamás* volt. Fia *Sándor* beregszászi állami iskolai igazgató-tanító. Gyermekai: *Béla* tanár, *Sándor* ref. lelkész, *István* állami tisztviselő, *Borbála* polgári iskolai tanárnő Túrkeven” (Törös S. 1933: 76).

különböző rétegeit (Beregszász dűlőinek, utcáinak neveit, személyneveket, állathívogatókat és -terelőket, a szekér és ekerészek megnevezéseit, a csizmadiák, cipészek, bodnárok és szíjgyártók mesterszavait, a népi játékok közül a diózás és a kuglizás szavait, szólás(hasonlat)okat, közmondásokat, köszönéseket, áldásokat, káromkodásokat, babonákat, találós kérdéseket, fonetikus leírással rögzített történeteket, csúfolódókat, mondókákat, játékos dalokat és népdalokat). Ezt egy kisebb tájszójegyzék követi. A monográfia gazdag gyűjtésre épül, az anyag feldolgozása mintaszerű. A gyűjtés értékét növeli a megbízható hangjelölés, értékes adatokat szolgáltatva a kettőshangzók, hangszínárnyalatok vizsgálatához is. A beregi nyelvjárások kettőshangzók tekintetében a leggazdagabbak, legváltozatosabbak közé tartoznak, a záródó és nyitódó diftongusok e területen egyaránt gyakoriak. A beregi tájnyelv egyik sajátosságáról, az ⁱH (é2) fonémáról (amit a nyomda szükös betűkészlete miatt kénytelen volt ⁱ,-nek jelölni) így ír: „Az ⁱ helyén – kivéve legtöbb esetben a szóvégi ⁱ-t s még néhány szó ⁱ hangját – emelkedő diphtongus áll, melynek előhangja ⁱ kapcsolóhang, melyet a zárt ^é és nyílt ^e között álló zártabb ^e hang követ. Tehát a diphtongus ⁱ„. Legérezhetőbb a szó kezdetén s az egytagú szavakban: ⁱ„des, ⁱ„g, ⁱ„sz, ⁱ„p, ⁱ„meg, ⁱ„tet, ⁱ„lel” (Törös 1910: 10). Törös figyel arra, hogy az ⁱ l, r, j mássalhangzók előtt az ^a, ^o, ^ö és ^e magánhangzó megnyúlik, illetőleg „a hang ejtés közben fokozatosan megy át egy valamivel zártabb fokból nyíltabbá” (Törös 1910: 10). „Az ⁱ l, r, j hangok előtt álló ^e hang diphtongus: ^ée, pl. ^{ny}érges, ^{gy}ertya, ^{sz}erszám” (Törös 1910: 10).

A beregszászi nyelvjárás tanulmányozásában pótolhatatlan monográfia ma már nehezen beszerezhető, ezért fontos lenne újra kiadni.

Törös tervei között szerepelt a kutatóterület kibővítése: „Jelen tanulmányomat [...] előmunkálatnak tekintem ahhoz, hogy legközelebb, mihelyt körülményeim engedik, az egész Tiszahát ismeretlen nyelvjárását ismertessem” (Törös 1910: 5). Ez azonban a közbejött háborús események miatt sajnos nem valósult meg.

Budapesten ismerkedik meg jövőendőbeli feleségével, Niedermayer Etelkával³. Két gyermekük születik: Mária (1915-ben) és Anna (1920-ban).

1910-től gyakorló tanárjelölt a beregszászi gimnáziumban. Az 1910/11-es tanév második félévétől latin és magyar nyelvet, továbbá természetrajzot és szépírást tanít. 1915-ben rendes tanárrá nevezik ki.

Az I. világháború kitörését követően tanári munkáját megszakítva a császári és királyi 38. gyalogezreddel mint hadapród a szerb–szlavóniai harctérre kerül. Fokozatosan araszol egyre feljebb a ranglétrán: előbb zászlóssá, majd szakaszparancsnokká és 15. század parancsnokává, 1915-ben hadnaggyá, 1916-ban főhadnaggyá lép elő. 1914. november 4-én, mikor századát rohamra vezeti, megsebesül. 1919. március 11-éig teljesít katonai szolgálatot. Több kitüntetésben részesült: az Ezüst Vitézségi Érem, a Koronás Arany Érdemkereszt, a Sebesülési Érem és a Károly Csapatkereszt tulajdonosa volt (Doromby 1936: 429).

Beregszászt 1919. július 23-án csehszlovák csapatok szállják meg. A cseh zsupán a tanév megkezdése után pár nappal beszünteti a tanítást a helyi gimnáziumban. A tanulók a Himnuszt énekelve hagyják el alma materüket. A zsupán október vége táján felszólítja a tanári kart, hogy tegyék le a számukra előírt fogadalmat. Ezt a tanári kar egyetlen tagja sem teszi meg. December 20-án az új igazgató is fogadalomtétellel kéri őket. Ekkor is csak egyvalaki hajlandó rá. A többiek megkapják a már december 14-én Ungváron kiállított elbocsátó okiratot. Köztük van Törös Béla is. „A tanári kar az elbo-

³ Édesapja, az Arad vármegyei Almáskamarásból származó Niedermayer Ádám a Ganz-gyárban osztályvezető főmérnök volt.

csátást nem valami tragikusan fogta fel; nem tudta elhinni, hogy a színmagyar Beregszász, melynek még környéke is színmagyar, cseh fennhatóság alá kerülhessen. A jobb jövőt, a felszabadulást hiába vártuk; szomorú szívvel láttuk, mint nő fel tanítás nélkül a magyar gyermek. Csak a módosabbja tanulhatott otthon, privátim, titokban” (BerGimÉvk. 1921: 2–3).

A gimnázium elleni támadások folytatódnak. 1920. április 18-án a cseh hatóságok három tanárt letartóztatnak, köztük az igazgatót. Kilenc hétig Ungváron tartják fogva őket. A további elfogatások elől többen a megcsonkított Magyarországra szöknek. Ők határozzák el, hogy – a Beregszászról elmenekült hivatalok mintájára – mint Tarpán működő Beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnázium folytatják működésüket. Az eredményes összefogás eredményeként megkapják az engedélyt, s 1920. május 19-én Tarpán megtartják a megnyitót, augusztus 19-én pedig a tanévzárót. A tanárok előzőleg mindnyájan Beregszászban tanítottak. Ott van közöttük Törös Béla is.⁴

Törös rövid ideig tartózkodik Tarpán. Hazatér, hogy megszervezze családjá áttelepülését. 1920 őszén felesége és a gyerekek parasztruhába öltözve, szekéren, szüretelők közé vegyülve átszöknek a határon, s Budapestre mennek. Törös családegyesítés címén követi őket. A család értékeit, bútorait egy bérelt vagonban viszi magával.

Mikor Budapestre érkezik, a pályaudvarok zsúfolva vannak a menekültekkel, akik szintén az elszakított területekről települtek át. A vagyontárgyakra a fosztogatók miatt folyamatosan vigyázni kellett. Míg munkát keresett, felesége őrizte értékeiket, aki a fűtetlen vagonban súlyosan áthűlt. 1926-ban hunyt el. (Két lánytestvéréhez hasonlóan tüdőbajban. A betegség kialakulásában valószínűleg az arra való hajlam öröklődése is szerepet játszott.) Törös Béla ezt követően egyedül nevelte lányait.

Egy ideig munkanélküli, majd az 1927–28-as tanévben a VIII. kerületi Zrínyi Miklós Reálgimnáziumban kap állást. Innen saját kérésére 1928. március 5-én a III. kerületi Árpád Gimnáziumba helyezik át. Az intézmény évkönyvében így írnak róla: „Törös Béla dr. sem mindennapi erőt és értéket jelentett a tanári testületben. Tanári munkájának példásan pontos és lelkiismeretes végzése mellett különösen a helyes fegyelmezésben, tanulóinak egymást segítő szociális testvéri és kemény magyar szellemben való nevelésében vált ki. Osztályában mindig mintaszerű rend, meleg bajtársi együttérzés és lelkes magyar érzület uralkodott. [...] Egyenes, szókimondó természete külön értéke volt jellegzetes egyéniségének, mely a sokszor kemény külső alatt mindig melegen érző szívet takart” (Gáldy szerk. 1940: 14).

1939-ben ugyancsak saját kérésére az V. kerületi Bolyai Gimnáziumba helyezik át. 1941-ben a Markó utcában lévő két gimnáziumot, a Berzsenyit és a Bolyait összevonják, és Berzsenyi Dániel Gimnázium néven működik tovább. 1941-től 1950-ig dolgozik az intézményben, korábbi munkahelyeihez hasonlóan magyart és latint tanít. Az 1950-es években az I. kerületi Hunfalvy János Közgazdasági Szakközépiskolában dolgozik. A tanári pályán – a kényszerű megszakításokat is figyelembe véve – mintegy ötven esztendő telt el.

Törös Béla és családja mindvégig Budapest II. kerületében lakott. Először felesége édesanyjánál, a Mecset utcában, később a Tölgyfa utcában, végül pedig a Margit körút 60-ban. 1963. április 14-én, életének hetvenötödik évében hunyt el. A Farkasréti temetőben felesége mellé helyezték örök nyugalomra.

⁴ A gimnáziumot 1921 augusztusának végén Tarpáról Fehérgyarmatra költöztetik. Az 1922/23-as tanévben már egyetlen beregszászi tanulója sincs a gimnáziumnak, Beregszász környékéről is csupán öt. A tanári kar is jelentősen kicserélődik (Benda–Orosz szerk. 1990: 16–19).

Törös 1944-ben érettségiző tanítványai több mint hat évtized elteltével elhatározták, hogy méltó emlékjelet állítanak osztályfőnökük tiszteletére. 2010. december 21-én előbb a Bolyai/Berzsenyi Gimnázium régi (Markó utcai) otthonában, később pedig mai épületében (Angyalföldön, a Kárpát utcában) avattak emléktáblát emlékére. Emellett a gimnázium négy legjobb tanulójának minden évben átadnak egy-egy emléklakettet, amin Dr. Törös Béla arcképe és neve mellett a következő felirat olvasható: „A tehetség kötelez”. Első alkalommal 2010 júniusában a Törös emlékének ápolásában jelentős érdemeket szerző Forgács Gábor adta át a tanulóknak. Az emléktábla és az emléklakett egyaránt Czinder Antal Munkácsy-díjas szobrászművész alkotása. Részlet az emléktábla és -lakett adományozó okiratából:

„Törös tanár úr az 1940–41-es tanévben lett osztályfőnökünk, és az 1944. évi keserves érettségi hónapjáig nevelte, tanította, óvta diákjait. Látszólag fanyar egyénisége diákjai iránt elkötelezett, meleg szívet takart. Ismerte azt a negyvennél több legényt, akiket kamaszkoruktól kényszerű korai férfikorukig nevelt. Elszántan tanított.

Serkentette, felemelte a jobb képességűeket, és segítette mindazokat, akiknek adottságuk vagy nehéz viszonyuk miatt nehezebb volt az életük.

Az érettséginket követő katasztrofális 1944–45. év megtanított minket arra, hogy minden körülmények között, minden nyomorúságban meg kell őriznünk a tudás és a teljesítmény iránti köteleességünket.

Az eredmény: negyvenegyen érettségiztünk együtt, harmincegyen éltük túl a háborút, vészkorszakot, és a harmincegyből huszonkilencen szereztek legkülönbébb tudományokban egyetemi diplomát.

Van két Kossuth-díjasunk, ismert operaházi zenepedagógusunk, közülünk került ki a Wiener Sängerknaben vezető karnagya, egy Európa-szerte ismert filmrendező és filmpedagógus, egy magyar és egy ausztrál város prominens építésze, négy orvos, tizenegy mérnök, köztük a legkiválóbb turbina-konstruktőr, három közgazdász, két jogász.

Büszke szerénységgel mondhatjuk, jól gazdálkodtunk Dr. Törös Béla tanárunk kincseivel. Ezt várjuk el tőletek is.

[...] Az adományozó egykori diákok úgy gondolják, hogy szeretett tanárunk emléke nem mehet feledésbe. A Berzsenyi-diákok kiváló eredménye csak kiváló tanárok odaadása által volt és lesz lehetséges. Emléke, humánuma még ma is megidézhető és reméljük, hogy nem vész feledésbe.”

Az emlékjelet állító régi diákok: Barsi István, Bozsó Zoltán, Dr. Egri György, Forgács Gábor, Földes András, Gergely István, Halbrohr Gábor, Herskó János, Dr. Ivány Árpád, Dr. Kenesei Tamás, Klie Zoltán, Dr. Kovács Dénes, Pásztor Béla és Dr. Schneider Róbert.

Törös 1944-ben érettségiző osztályának még élő tagjai közül többekkel is sikerült felvettem a kapcsolatot. Arra kértem őket, hogy elevenítsék fel alakját, egyéniségét.

Dr. Egri György (USA): „Az én számomra ő egy kivételes egyéniség volt. Azokban az években tanított engem, amikor egy sarjadzó fiúra a világ eseményei, az élet igazságtalanságai nagy hatással vannak. [...] Sokat köszönhetek Dr. Törös Bélának, és mindig tisztelettel és szeretettel gondolok rá”.

Dr. Kenesei Tamás (Budapest): „Szigorú, egyenes ember volt. Szerette hazáját és aggódott amiatt, hogy a vezetők belevitték az országot a vesztesre »váró« háborúba. Gyűlölte a fasiszmust és amikor végignézte a ballagásunkat, egy könny a szemében azt jelentette: tudja, mi vár ránk az érettségi után... katonaság, munkaszolgálat, nyomor és halál. Így is lett”.

Klie Zoltán (Miskolc): „Azokban a kritikus időkben, amikor az akkori kormány a zsidótörvényt kihozta, ő nem engedte meg, hogy a zsidó tanulók megkülönböztető jelzést viseljenek az osztályban, ezt ma sem tudom, hogyan csinálta és hogy ezzel nem vitték őt el! Ez a politikai függetlenség akkor nagyon nagy dolog volt Törös Béla részéről”.

Dr. Kovács Dénes (Budapest): „Hazafi volt, szigorú, de igazságos. Védte az osztály zsidó nemzetiségű tagjait”. Édesanyja Töröstől kért tanácsot a vészkorszakban, hogy költözzenek-e Budapestről a nagyobb biztonság reményében balassagyarmati rokonaikhoz. Törös nem javasolta, s mivel balassagyarmati rokonaikat mind elvitték, ez mentette meg őket.

Törös Béla diákjaiért mindig kiállt, tanítványai pedig tisztelték, szerették. Ezt világítja meg a következő történet. Egy hajókiránduláson egy őrmester a diákokra támadt, mert énekeltek. Törös megvédte tanítványait: „Én már akkor főhadnagy voltam, amikor maga még meg sem született” – mondta. A diákok féltették a szóváltás miatt osztályfőnöküket, ezért egészen hazáig kísérték. S hogy Törös vissza ne küldje őket, a Margit körút túloldalán menve tartották szemmel osztályfőnöküket (Gergely István, Ausztrália).

Irodalom

- Balassa József 1898. A nyelvjárások tanulmánya. *Magyar Nyelvőr* 27: 258–264, 300–306.
- Benda István – Orosz László szerk. 1990. *A beregszászi magyar gimnázium története. 1864–1989*. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- BerGimÉvk. 1921 = Telkes Sándor szerk. 1921. *A Tarpán működő Beregszászi M. Kir. Állami Főgimnázium értesítője az 1919/20. és 1920/21. tanévekről*. Fehérgyarmat.
- Doromby József 1936. *A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékönyve*. Budapest.
- FNESz4. = Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gáldy Béla szerk. 1940. *A budapesti III. ker. m. kir. állami Árpád gimnázium évkönyve az 1939–40. iskolai évről*. Budapest.
- Tóth Péter 2013. *A tehetség kötelez. 125 éve született Törös Béla, a beregszászi nyelvjárás kutatója*. Kárpáti Igaz Szó, 2013. június 13. 3. old.
- Törös Béla 1910. *A beregszászi nyelvjárás*. Budapest.
- Törös Sándor 1933. *Az oroszulánosi Törös család története*. Szeged.
- 100 éve aktuális kötet Beregszász nyelvéről. Kárpátalja.ma. Kárpátaljai magyar hírportál. 2011. április 12. [http://www.karpatalja.ma/karpatalja/tudomany/1580-100-eve-aktualis-kotet-beregszasz-nyelverol]

Béla Törös, the researcher of the Beregszász Dialect

The dialect of Beregszász is a monography written by Béla Törös which was published in 1910. My paper deals with the life and work of the author.

Béla Törös was born on June 13th, 1888 in Bilke, Bereg district. Between 1898 and 1906 he studied at the Hungarian Royal State Highschool of Beregszász, between 1906 and 1910 at the Royal Hungarian University of Budapest at the Faculty of Arts. On October 15, 1910 he defended his doctoral thesis The dialect of Beregszász, which was soon published. The monography with its 67 pages gives an overview of the state of the dialect of Beregszász at the beginning of the 20th century.

The monography is based on a rich collection of speech data, and the exact and reliable transcription increases its value. It provides valuable information on the study of diphthongs too. Törös planned to expand his research area, but due to World War I he was not able to carry out his plan.

SZLÁV–MAGYAR NYELVI SZIMBIÓZIS A X–XI. SZÁZADBAN ÉS A MAGYAR *KIRÁLYSZÓ* EREDETE

ZOLTÁN ANDRÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem

A honfoglaló magyarság érintőlegesen kapcsolatba került ugyan keleti szlávokkal már a kelet-európai sztyeppén is, a protoukrán jellegű kései ősszláv nyelvjárások hatása azonban a magyarok nyelvére nyilvánvalóan csekélyebb volt, mint annak a szláv népesedésnek a nyelvi hatása, amelyet a magyarok a Kárpát-medencében találtak, s amellyel az ország belsejében együtt élt mindaddig, amíg ezt a késői ősszláv dialektusokat teljesen nem asszimilálta.¹ Amíg ez az asszimilációs folyamat le nem zárult, tömeges szláv–magyar kétnyelvűséggel kell számolnunk a Kárpát-medencében, ami megkönnyítette a magyarság integrálódását a kelet-közép-európai politikai és kulturális térbe. A kereszténység terjesztésében a szláv nyelvi közvetítésnek jelentős szerepe volt, mégpedig mind a bizánci, mind pedig a latin rítusú egyház missziós kísérletei szláv nyelvi közvetítéssel valósultak meg, ami tartós nyomot hagyott a magyar nyelv keresztény terminológiában (vö. Zoltán 2014: 206).

Az állami élet számos kulcsfontosságú szava is szláv eredetű (Kniezsa 1955b). Különös jelentőséggel bír e tekintetben *király* szavunk, amelynek eredetével kapcsolatban újra fellángoltak a viták.

A magyar szó klasszikus etimológiáját, amely szerint a *király* a Nagy Károly (*Carl ~ Carul*) nevéből származó szláv **kǫrl’b* ’uralkodó’ szó egy déli szláv vagy cseh, illetve szlovák típusú **kral’b* fejleményének az átvétele, Holler László már 1996-ban kétségbe vonta. Lényegében két érvet hozott fel a közkeletű etimológiával szemben: 1) „A Nagy Károly nevéből való származtatást azonban teljesen megalapozatlannak tartom, mivel a szó Nagy Károly halálát követő két évszázadban nem fordul elő méltóságnévként bizonyítottan írott forrásban” (Holler 1996: 952) és 2) „Az is ellene szól annak, hogy az eredeti oklevélben szerepelt volna a *kral* alak, hogy ebben az esetben egy nyilvánvalóan szláv eredetű szó jóval korábban jelenne meg Magyarországon, mint szláv nyelvi közegben” (Holler 1996: 953). Egyik érv sem komoly, a szerző ugyanis nem veszi figyelembe sem a szláv, sem a magyar korai írásbeliség hiányát, illetve ránk hagyományozott XI. század előtti emlékeinek igencsak gyér és bizonytalan voltát (vö. Zoltán 2013: 338). E korábbi tanulmány jegyzeteiből derül ki az is, hogy mit tekint a szerző jelentős hangtani problémának a *király* hagyományos etimológiájában: Melich János néhány hangtani észrevételéről van szó, amelyek az etimológia lényegét nem érintik, csupán a szláv **kral’b* > magyar *király* jelentésbeli és hangtani fejlődését pontosítják (Melich 1908: 29).

¹ Kniezsa István honfoglalás előtti keleti szláv jövevényszavaink közé sorolta *lengyel* (Kniezsa 1955a: 312–313), *szégye* ’erős husángokból való halfogó rekeszték’ (uo. 494–495), *tanya* ’halászó hely’ (uo. 517–518), *terem* (uo. 772) és – némi fenntartással – *balom* (uo. 210–211 és *naszád* (uo. 354) szavakat. Mindez lehetséges, ám nyelvészetiileg nem bizonyítható (vö. Хелимский 1989: 197–8; 2000: 415). Korábban Kniezsa is úgy vélte: „A szláv hatás a magyarban csupán a honfoglalás után kezdődik. Mindenesetre tény, hogy a szláv elemeknek olyan rétege, amely kétségtelenül honfoglalás előtti volna, nem igazolható” (Kniezsa 1943: 189).

Nincs jelenleg semmi ok arra, hogy a bolgár, macedón *крал*, szerb, horvát, szlovén *králj*, cseh, szlovák *král*, lengyel *król*, orosz, ukrán *король* 'király' szabályosan kikövetkeztethető közös előzményét (**kǎrl'*) ne Nagy Károly nevében (*Carl* ~ *Caral*) lássuk, legalábbis a szláv szónak valamennyire is komolyan vehető alternatív etimológiája jelenleg nincs. Holler László 2013-ban pedig megismételte a hagyományos etimológiát alaptalanul elutasító véleményét, s helyette alternatív, de szintén szláv etimológiát ajánlott: *király* szavunkat a szláv **krājь* 'valaminek a széle; peremvidék, határvidék' szóra kívánja visszavezetni, s szavunknak kezdetben a német *Markgraf*-nak megfelelő 'határőrgróf' jelentést tulajdonít (Holler 2013: 64). Holler László etimológiája azonban sem hangtani, sem jelentéstani szempontból nem fogadható el. Az ősszláv **krājь* eredetileg 'szelet' jelentésű szó (a **krājiti* 'szel' igéből képzett főnév, vö. ЭССЯ 12: 88–9) a mai szláv nyelvekben jelentheti többek között a következőket: 'széle valaminek', 'határvidék', 'ország'. Ebből származik a magyar *karéj* ~ *karaj* (a nyelvjárásokban *karáj* is, Kniezsa 1955a: 255). Holler valamiféle 'őrgróf'-ot (vö. német *Markgraf* tkp. 'határgróf') lát a magyar *király* korai alakjaiban, amire igazában nincs bizonyíték. Ehhez kell neki a (többek között) 'határvidék' jelentésű szláv **krājь*. Ez azonban hangtanilag nem fogadható el, mert míg a **kral'* > *király* esetében a magyar szóvégi *-ly* tökéletesen harmonizál a szláv palatális *l*-lel, addig egy szláv **krājь* kiinduló alakból a magyar szó végén csakis *-j* várható, amint az a *karéj* ~ *karaj* esetében be is következett. A jelentés területén is gyengébb ez a magyarázat az eredetnél, mert hiszen az ősszláv **kǎrl'* szó szabályos reflexei a szláv nyelvekben mindenütt 'király'-t jelentenek. A 'határvidék' jelentésű szláv **krājь*-ból a szlávban képző nélkül nem lehetett semmiféle 'uralkodó' jelentésű szó. Ha viszont, mint a szerző állítja, a veszprémi alapítólevélben a görög *κράλ(ης)* nem a magyar, hanem a bizánci szóhasználatot tükrözi, akkor meg a bizánci görögben kellett végbemennie ennek a szokatlan jelentésváltozásnak, ráadásul ebben az esetben is jelentkezik ugyanaz a hangtani probléma, tudniillik hogy miért lett egy szláv *j*-ből *l* a bizánci görögben. Az igazi nehézség a szláv **kral'* > magyar *király* esetében az, hogy miért nem lett a **kral'*-ból éppúgy **karály*, ahogy a **bratь*-ből *barát* vagy a **brazьda*-ból *barázda*. Erre igazán meggyőző magyarázatot nem találunk sem Melich idézett cikkében, sem ott idézett vitapartnereinél. Kétségtelen, hogy a *király* egyedül áll abban a tekintetben, hogy a szókezdő mássalhangzó-torlódás feloldása nem az átadó nyelvi magánhangzóval analóg magánhangzóval történik (vö. Keszler 1969: 40). Jevgenij Chelimskij (1988; 2000: 433–435) mutatott rá arra a lehetőségre, hogy ha a magyar nem közvetlenül a szlávból, hanem török közvetítéssel vette át a szót, akkor ez a probléma könnyen megoldódik, mivel a törökben a magyartól eltérően a szókezdő mássalhangzó-csoportok felbontására nem az átadó nyelvi magánhangzó analógja, hanem egy rövid (hangrendtől függően) *i* ~ *i* betoldásával történt. Tehát ha feltesszük, hogy a szláv **kral'* szó nem közvetlenül a szláv köznép nyelvéből, hanem – amit a szó jelentése is valószínűsít – a részben török nyelvű elit nyelvének közvetítésével, egy török **qiral* alakon keresztül került a magyarba, ez a hangtani nehézség magától megszűnik.

Más oldalról közelít a *király* etimológiájához Tóth Endre (2014), bár nála is, akárcsak Hollernél, központi kérdés a veszprémi görög oklevél Szent Istvánra vonatkozó *κράλ(ης)* adata (Tóth Endre – Hollertől eltérően – elveti azt a felfogást, hogy az oklevél Gézától származnék). Ő deklarálta „nem a szó etimológiai vizsgálatával, hanem az átvétel történeti körülményeivel” foglalkozik, ám tanulmányában mégsem kerülhet meg az etimológiát igencsak érintő hangtani kérdéseket, amint azt a kiinduló pontjával szolgáló összefoglalás (Gyóni 1943: 73–75) sem tehetette meg. A korai előfordulások

alapján úgy gondolja, hogy a **kralʼb* alak a magyarból került a szlávba, maga a szó pedig a kettős honfoglalás értelmében az Árpád-féle honfoglalás előtt már a Kárpát-medencében élt magyar nyelvű lakosság szókincsébe tartozott, amellyel az idegen uralkodókat jelölte. Tóth nem reflektál Holler írásaira, s nem veszi tekintetbe Chelimskij fentebb idézett véleményét sem, hanem ő is Melich János 1908-as cikkében keres fogást a közkeletű szófejtésen. Tóth azonban félreérti Melich kifogását („A szláv alapalak tehát /-lyel van s ennek az /-nek az eredetét kifogástalanul még ma sem magyarázták meg” – Melich 1908: 28), Melich ugyanis itt a germán / > szláv /ʼ megfelelés magyarázatát hiányolja. Ebből azonban nem következik az, hogy „az »k« palatalizációja Melich szerint a szláv nyelvekben nem történhetett meg” (Tóth 2014: 789), mert a palatalizáció kétségtelenül megtörtént, legfeljebb Melich szerint az okára nincs kielégítő magyarázat.² Egy szláv *kralʼb*-ból a magyar *-ly* szóvég kifogástalanul megmagyarázható (vö. *molʼb* > *molh*), nincs tehát okunk elfogadni Tóth Endrének azt a következtetését, hogy a kölcsönzés iránya fordított lett volna („következésképp a szláv nyelvekben a magyar *kraly*t vették át” – Tóth 2014: 789–790). Elfogadható viszont Tóth alábbi megfogalmazása: „A 10. század második felében az Árpád-ház feje vagy legkésőbb Szent István olyan címet viselt, amely nem az Árpáddal beköltöző és letelepedő magyarság, hanem a Kárpát-medencében élő népesség szókészletébe tartozott, bármi is a *kral* szó története és bármilyen módon terjedt is el a szlávok körében” (Tóth 2014: 790). Ehhez azonban nem feltétlenül kell a kettős honfoglalás elméletével operálnunk, hiszen éppen a pannóniai szláv az, amelynek beszélői 1) kontaktusban voltak a frankokkal és természetes módon nevezhették el az „idegen nagy főnök” nevéről magát a méltóságot, és 2) később teljes egészükben beolvadtak a magyarságba. A görög szórványemlékekben a magyar uralkodók titulusaként rögzített *κράλη* (kiejtve [krālis]) tükrözheti a szláv alakot is, hiszen a honfoglalás utáni időkben a görög–magyar kapcsolatokban is a szláv volt a természetes közvetítő nyelv, amint arról keresztyén terminológiánk bizánci rítusú szláv elemei is tanúskodnak (Györffy 1983: 48, vö. Золтан 1986). Összességében megállapíthatjuk, hogy Holler László fejtegetései ellenére *király* szavunk szláv eredetéhez továbbra sem fér kétség, azonban Chelimskij nyomán ideje pontosítanunk az átvétel útját. Tóth Endre számos megfontolandó észrevétele ellenére sem kell feltétlenül a kettős honfoglalás elméletét segítségül hívnunk a szó legkorábbi adatainak értelmezéséhez, mivel a pannóniai szlávból a szó mind a környező szlávokhoz, mind – török közvetítéssel – a honfoglaló magyarokhoz, mind pedig – a szláv–görög kétnyelvű bizánci papok közvetítésével – a görögbe is könnyen átkerülhetett.

Irodalom

- Gyóni Mátyás 1943. *A magyar nyelv görög feljegyzései szórványemlékei.* (Magyar–görög tanulmányok 24.) Budapest: Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetemi Görög Filológiai Intézet.
- Györffy György 1983. *István király és műve.* 2. kiad. Budapest: Gondolat.

² A germán és más ún. közép-/ilyen a magyar / is) beilleszkedése a szláv hangrendszerbe eleve kétesélyes, tehát valójában nem is igényel külön magyarázatot. Azok a mai szláv nyelvek, amelyek megőrizték a kemény és a lágy / közötti különbséget, ma is ingadozást mutatnak az „európai” / hangok átvételekor (vö. magyar *Zoltán* > orosz *Золтан* ~ *Зольтан*, német *Soldner* > orosz *Золднер* ~ *Зольднер* stb.; francia *lampe* > német *Lampe* > lengyel *lampa* > ukrán *лампа* ~ *лямпа* stb.). A szlávban a *kralʼb*-nak nincs hiteles régi, kemény /-t tükröző **kralb* alakja (ezt sugallja pl. Gyóni 1943: 74 kettős – **korʼb* ~ **korb* összláv rekonstrukciója). Nem véletlen, hogy Kniezsa (1955a: 268–269) ezt az álproblémát meg sem említi.

- Хелимский Е. А. 1988. *Király* и *olasz*. К истории ранних славяно-тюрко-венгерских связей. In: *Славяне и их соседи. Место взаимных влияний в процессе общественного и культурного развития эпохи феодализма (Сборник тезисов)*. Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР, 53–55.
- Хелимский Е. А. 1989. Изучение ранних славяно-венгерских языковых отношений (Материалы и интерпретации. Вопрос об этноязыковых контактах венгров с восточными славянами). In: А. С. Мыльников ред. *Славяноведение и балканистика в странах Зарубежной Европы и США*. Москва: Наука, 184–198.
- Хелимский Е. А. 2000. *Компаративистика, уралистика: Лекции и статьи*. Москва: Языки русской культуры.
- ЭССЯ = Трубачев, О. Н. ред. 1974–. *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд* 1–. Москва, Наука.
- Holler László 1996. A magyar korona néhány alapkérdéséről. *Századok* 130: 907–964.
- Holler László 2013. A veszprémi görög rítusú monostor alapító- és adománylevelének datálásáról és további kérdéseiről. Megjegyzések Szentgyörgyi Rudolf tanulmányához. *Magyar Nyelv* 109: 50–67.
- Keszler Borbála 1969. A szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövevényszavainkban. *Nyelvtudományi Értekezések* 63. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kniezsa István 1943. Nyelvészet és őstörténet. In: Ligeti Lajos szerk. *A magyarság őstörténete*. Budapest: Magyarisztan tudományi Intézet–Franklin Társulat, 178–190.
- Kniezsa István 1955a. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* 1/1–2. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kniezsa István 1955b. A magyar állami és jogi terminológia eredete. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 7: 237–243.
- Melich János 1908. Megjegyzések a „király” szóhoz. *Magyar Nyelv* 4: 24–29.
- Tóth Endre 2014. Miért *király* lett Szent István? In: Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél szerk. *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. Budapest–Debrecen: [DE], 775–792.
- Золтан А. 1986. О происхождении православного славянского слоя в венгерской христианской терминологии. *Сопоставительно языковедение* 11/4: 5–9.
- Zoltán András 2013. Király és karéj. *Magyar Nyelv* 109: 338–342.
- Zoltán András 2014. A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok. In: Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna szerk. *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 205–210.

Slavic-Hungarian language contacts in the X-XI-th centuries and the origin of the Hungarian word *Király* ‘King’

The study reflects on those recent opinions that have been raised about the origin of the Hungarian word *király* ‘king’. The author defends the classic etymology of the Hungarian word (Hung. *király* < Slavic **kralъ*) but based on the latest literature he clarifies it in some details.

Цінності та виклики. Матеріали міжнародної наукової конференції *«Мовне і культурне розмаїття у Центральній та Східній Європі: цінності та виклики»* 26–27 березня 2015 р, м. Берегово. У двох томах. Том I / За редакцією Газдага Вільмоша – Кормочі Золтана – Товт Еніке / Ужгород: Аутдор-Шарк, 2016. – 248 с.
Матеріали угорською, українською, англійською та російською мовами.

ISBN 978-617-7132-50-8

Мовне, етнічне, релігійне та культурне розмаїття Центральної та Східної Європи загальноновизнано фахівцями суспільствознавчих дисциплін. Мовознавці, демографи, етнографи, антропологи, літературознавці та соціологи десятиліттями поспіль досліджують цінності, які дає Європі цей гетерогенний регіон. Тому саме філологічний факультет Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II організував міжнародну міждисциплінарну наукову конференцію *«Мовне і культурне розмаїття у Центральній та Східній Європі: цінності та виклики»*, що відбулась 26–27 березня 2015 року. Збірник наукових праць містить статті учасників конференції.

Матеріали опубліковані у двох томах. Перший том містить наукові статті з мовознавства.

УДК: 81'1 (063)

ББК: 81.2

Ц–22

Збірник наукових праць

ЦІННОСТІ ТА ВИКЛИКИ

Матеріали міжнародної наукової конференції *«Мовне і культурне розмаїття у Центральній та Східній Європі: цінності та виклики»* 26–27 березня 2015 р,
м. Берегово
Том I

За редакцією Газдага Вільмоша – Кормочі Золтана – Товт Еніке

Гарнітура Garamond. Папір офсетний.

Формат видання 70x100/16.

Умовн. друк. арк. 16,62. Наклад: 60. Зам. № 1.

Видруковано ПП «АУТДОР – ШАРК»

88000, м. Ужгород, пл. Жупанатська, 15/1. Тел.: 3-51-25.

E-mail: office@shark.com.ua

Свідомство про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія 3т № 40 від 29 жовтня 2012 року.